

RAPPORT

Heide, wol en linnen. Mesolithische jagers- verzamelaars en 650 jaar textielnijverheid op de Stompaertshoek te Mechelen.

(basisrapportage)

Frank Kinnaer
Liesbeth Troubleyn

Colofon

Auteurs :	Liesbeth Troubleyn (projectleider) Frank Kinnaer (historicus)
Bouwplaats :	Mechelen Stompaertshoek nr 6, afd. 1, sectie B, percelen 434t, 434f, 436t
Uitvoerders :	Liesbeth Troubleyn (projectleider), Daan Celis (archeoloog), Sarah Linten (archeoloog), Dana Piessens (archeoloog) Els Caljon (technicus), Frank Kinnaer (assistent-technicus)
Historisch onderzoek :	Frank Kinnaer (historicus)
Materiaalonderzoek :	Aardewerk werkput 1: Dana Piessens (Stad Mechelen), Aardewerk werkputten 2 en 3: determinatie Dana Piessens en Yvonne de Rue, tekeningen Sophie Rooms (Studiebureau Archeologie) Determinatie munten en penningen: Frans De Buyser, foto's munten en penningen: Marjolijn De Puydt Tekening lakenloodjes: Frans De Buyser
Natuurwetenschappen:	Bodemonderzoek: Ludo Fockedeij (Studiebureau Archeologie) Dendrochronologie: prof. P. Hoffsummer (Université de Liège)
Digitale uitwerking :	Liesbeth Troubleyn (projectleider)
Redactie :	Liesbeth Troubleyn (projectleider)
Lay-out:	Nele Dewaele
Wettelijk depot:	D/2014/0797/038

Stad Mechelen - dienst Archeologie, Grote Markt 21, 2800 Mechelen

Opgraving

Prospectie

Vergunningsnummer:	2012/334
Naam aanvrager:	Liesbeth Troubleyn
Naam site:	Mechelen, Stompaertshoek

Inhoud

1. Inleiding	7
1.1 Aanleiding tot het onderzoek	7
1.2 Beleidskader.....	7
1.3 Financieel kader.....	7
1.4 Tijdskader	7
1.5 Opslag materiaal.....	7
1.6 Publiekswerking	7
2. Historisch Onderzoek.....	9
2.1 Situering en verklaring plaatsnamen	9
2.2 Het heidelandschap op de rechteroever van de Dijle.....	11
2.3 Ontginning van de heide	20
2.4 Integratie in de stad.....	26
2.5 Lakennijverheid in de Sint-Jansparochie.....	29
2.5.1 Een weversparochie?	29
2.5.2 Afwerken van lakens langs de Heergracht.....	34
2.5.3 Volders	38
2.5.4 Ververs	42
2.5.5 Scheerders	56
2.5.6 Lakenramen in de Sint-Jansparochie.....	64
2.5.7 Lakenramen aan de Lange Heergracht	71
2.5.8 De vondst van lakenloodjes op de site.....	81
2.6 Linnen	84
2.6.1 Blekerijen.....	84
2.6.2 Wasserijen.....	93
2.7 Bibliografie.....	95
3. Archeologisch onderzoek	107
3.1 Doel	107
3.2 Onderzoeksopzet en verloop van de opgraving	107
3.2.1 Bijzondere voorwaarden	107
3.2.2 Staat van het terrein bij aanvang van de opgraving	107
3.2.3 Strategie, opgravingsmethodiek en registratie	109
3.2.3.1 Strategie en methodiek	109
3.2.3.2 Registratie	110
3.2.3.3 Vondstinzameling en staalname.....	112
3.2.4 Werkputten en niveaus	115

3.2.4.1	Werkput 1.....	115
3.2.4.2	Werkput 2.....	121
3.2.4.3	Werkput 3.....	127
3.3	Resultaten van het archeologisch onderzoek.....	134
3.3.1	Natuurlijke bodem en reliëf.....	134
3.3.2	Prehistorie.....	137
3.3.3	Middeleeuwen: grondsporen die ouder zijn dan de middeleeuwse bebouwing.....	139
3.3.3.1	Lagen 0382, 0359 en 1263.....	139
3.3.3.2	Lagen die afgedekt worden door laag 0382: greppeltjes en paalkuil	143
3.3.3.3	Sporen die afgedekt worden door laag 1263/0359: greppel en brede uitgraving.....	147
3.3.3.4	Andere grondsporen ouder dan de middeleeuwse bebouwing in het noorden.....	163
3.3.4	Middeleeuwse bebouwing.....	168
3.3.4.1	Vloerlaag en herstelling vloerlaag (noordzijde van de site)?.....	169
3.3.4.2	Pijlers en muurtjes (noordzijde van de site)?.....	171
3.3.4.3	Afbraak (noordzijde van de site).....	179
3.3.4.4	Datering van de bewoning en afbraak (noordzijde van de site) ..	183
3.3.4.5	Conclusie.....	185
3.3.4.6	Bebouwing (zuiden van de site).....	186
3.3.5	Middeleeuwen: overige grondsporen.....	192
3.3.5.1	Greppels.....	192
3.3.5.2	Kuilen.....	204
3.3.6	Middeleeuwen: conclusie.....	212
3.3.7	Middeleeuwen of Nieuwe Tijd? Houten waterbekken 1072.....	215
3.3.8	Nieuwe Tijd: oostwest georiënteerde sporen.....	222
3.3.8.1	Bebouwing in het noorden.....	222
3.3.8.2	Brede greppels.....	225
3.3.8.3	Laag 0185 en gelijkgestelde lagen 0525 en 1130.....	228
3.3.9	Nieuwe Tijd noordoost-zuidwest georiënteerde sporen.....	231
3.3.9.1	Waterbekken 1087 en houten goot 1077.....	231
3.3.9.2	Greppels.....	243
3.3.9.3	Palenrij.....	252
3.3.9.4	Vierkante kuilen.....	257
3.3.9.5	Nieuwe Tijd: overige sporen.....	259
3.3.10	Nieuwe Tijd: loopniveau?.....	261
3.3.11	Nieuwe Tijd: conclusie.....	263

3.3.12 Nieuwste Tijd: verdere evolutie van de bleekweide	265
3.3.12.1 Grondsporen	265
3.3.12.2 Verstening van het waterbekken 1087	273
3.3.12.3 Muur 0100	279
3.3.12.4 Vierkante kuilen en kleine houten paaltjes.....	281
3.3.13 Nieuwste Tijd: jongste sporen	283
3.3.13.1 Grondsporen	283
3.3.13.2 Muren.....	285
3.3.14 Nieuwste Tijd: conclusie	290
4. Vergelijking met andere sites	291
4.1 Aanpalend perceel.....	291
4.2 Proefput Tinellaan	293
4.3 Zwolle (NL)	294
4.4 Volderskuip?.....	295
5. Besluit	299
5.1 Heide: prehistorie en heidelandschap	299
5.1.1 Prehistorie	299
5.1.2 Heidelandschap	299
5.2 Wol: de lakennijverheid	302
5.2.1 Kamers	302
5.2.2 Wevers	303
5.2.3 Volders en lakenscheerders	303
5.2.4 Lakenramen.....	304
5.2.5 Eigenaars van lakenramen.....	306
5.2.6 Ververs	306
5.3 Linnen: de bleekweide	307
5.3.1 Bleekweide	307
5.3.2 Washuizen	308
6. Terugblik	311
7. Vooruitblik	313

1. Inleiding

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

Het onderzoek vond plaats op advies van het Agentschap R-O Vlaanderen, Afdeling Onroerend Erfgoed, naar aanleiding van de bouw van een ondergrondse parkeergarage behorend bij de uitbreiding van het politiekantoor. Deze parkeergarage vormde een bedreiging voor het nog aanwezige archeologische patrimonium. De oppervlakte van het betreffende perceel bedraagt ca. 1475 m².

1.2 Beleidskader

In de geest van het Verdrag van Malta heeft het Agentschap R-O Vlaanderen beslist tot het uitvoeren van een archeologische opgraving in toepassing van het Decreet van 30 juni 1993 houdende bescherming van het archeologisch patrimonium, gewijzigd bij decreet van 18 mei 1999, 28 februari 2003, 10 maart 2006 en 27 maart 2009 en het besluit van de Vlaamse regering van 20 april 1994, gewijzigd bij besluit van 12 december 2003, 23 juni 2006, 9 mei 2008 en 4 december 2009.

1.3 Financieel kader

De kostprijs van de opgraving werd volledig gedragen door de stad Mechelen.

1.4 Tijds kader

De opgraving startte op 3 september 2012 en werd afgerond op 30 november 2012 (3 maanden).

1.5 Opslag materiaal

Zowel de opgravingsadministratie als het opgegraven materiaal ligt opgeslagen in de bureaus en het depot van de stedelijke dienst archeologie (locatie Kruidtuin).

1.6 Publiekswerking

De publiekswerking rond de opgraving Stompaertshoek werd tijdens de opgraving beperkt tot het uitsturen van een persbericht. Verder werd er binnenin het politiekantoor een vitrine geplaatst om enkele opvallende objecten te tonen en een begeleidende poster. De resultaten van de opgraving werden verspreid worden door middel van een nieuwsbrief van de stedelijke dienst archeologie.

2. Historisch Onderzoek

2.1 Situering en verklaring plaatsnamen

De site Stompaertshoek is globaal gelegen in de historische kern van de stad Mechelen die begrensd wordt door de tweede Mechelse stadsomwalling. Deze omwalling werd aangelegd tussen 1264 en 1268 en het tracé ervan is nu nog herkenbaar als de R12 ringweg. De site is gelegen aan de noordoostelijke rand van de stad in een bouwblok dat gevormd wordt door de volgende straten: Zwartzustersvest, Zwartzustersberg, Lange Heergracht en Frederik de Merodestraat en Stompaertshoek.

Afb. 1 Stratenplan van Mechelen, vóór 1945, met aanduiding van de site (1) en het voormalige klooster van de Zwartzusters (2).

De straatnamen Zwartzustersvest en Zwartzustersberg zijn recente benamingen die verwijzen naar het voormalige klooster van de Zwartzusters, dat zich tussen 1463 en 1798 bevond op de hoek van de Lange Heergracht en de Zwartzustersberg. De Zwartzusters waren actief in de ziekenzorg. In 1463 namen zij de beslissing om de regel van Augustinus te volgen en een zwart habijt te dragen¹. Vóór 1463 hadden zij een lekenstatuut en stonden zij bekend als cellezusters of kortweg zusters. Er waren verschillende vestigingen van cellezusters in Mechelen. Hun vroegste geschiedenis is slecht gekend. Het lijkt te gaan om spontane samenwerkingsverbanden tussen leken die een vroom leven wensten te leiden en goede werken wilden doen. Formele stichtingsakten ontbreken en we vangen slechts hier en daar een toevallige verwijzing op naar deze gemeenschappen. De tot nog toe vroegste verwijzing naar de gemeenschap

¹ INSTALLÉ 1996: 103.

van zusters bij de Lange Heergracht dateert van 1340. De *suesteren* waren op dat moment in het bezit van een erf dat voordien toebehoorde aan Jan van Waarloos en dat gelegen was op het Schermoelsblok². Ook nadien wordt hun gemeenschap gesitueerd op het Schermoelsblok³, in de Schermoelsblokstraat⁴ of bij de Schermoelsblokpoort⁵, waarover later meer.

De naam Lange Heergracht is gangbaar sinds 1521⁶. De naam contrasteert met de straatnaam Korte Heergracht, die in 1501 voor het eerst wordt vermeld en waarmee de huidige Van Hoeystraat aangeduid werd⁷. Beide straten liepen parallel met een waterloop die de Heergracht werd genoemd en die voor het eerst wordt vermeld in 1279⁸. Een oudere naam voor de Lange Heergracht is de naam Aanslagerssheergracht, die vermeld wordt tussen 1345 en 1607⁹.

De Frederik de Merodestraat is een recente benaming voor de Koestraat, die voor het eerst vermeld wordt in 1269¹⁰. De Koestraat leidde van de Koepoort naar de Markt van Mechelen.

De straatnaam Stompaertshoek ten slotte, wordt vermeld vanaf 1306¹¹ en is de enige middeleeuwse naam in deze buurt die nog steeds gebruikt wordt. Het toponiem komt ook voor te Putte (Stompaarshoek) en te Kortrijk (Stompaertshoek). De betekenis ervan is niet heel duidelijk. Het element -hoek in Stompaertshoek had vermoedelijk de betekenis van 'uithoek, eindpunt'¹². Op de kaarten van Van Deventer (1550-1565), Braun en Hoogenberg (1574) en van Hanswijck (1576) staat de Stompaertshoek immers getekend als een doodlopend straatje.

Het Oudnederlands Woordenboek verklaart het element 'stompaards' in de plaatsnaam Stompaardsdijk als een genitief van een persoonsnaam¹³. We kennen echter geen enkele persoon in de Mechelse bronnen die de naam Stompard draagt. Het Vroegmiddelnederlands Woordenboek verklaart het zelfstandig naamwoord 'stompart' als mogelijke toenaam voor een persoon afgeleid van ofwel het woord stom 'niet kunnen spreken' of van het woord stomp 'niet scherp' en vandaar 'stompzinnig'¹⁴. De combinatie van een uithoek van de stad en een weinig flatterende naam voor de bewoners wijst in de richting van sociale marginaliteit.

² Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9843 Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1340, transcriptie Willy Hendrickx, fol. 17r, 56v.

³ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 74: 52 *pauperum milierum dictam ten Swerterssen* (1347).

⁴ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9844 Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1392, transcriptie Willem Miseur, fol. 15r.

⁵ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 35 *den godshuysen gheheeten swesteren neven de scamelblooporten* (1408).

⁶ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 74: 11.

⁷ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 104.

⁸ DE RIDDER 1939: 46-48.

⁹ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 105.

¹⁰ JAMEES 1991: 109-110.

¹¹ BETERAMS 1956: 476.

¹² <http://gtb.inl.nl/> MNW lemma 'hoec I'.

¹³ <http://gtb.inl.nl/> ONW modern lemma 'stompaardsdijk'.

¹⁴ <http://gtb.inl.nl/> VMNW modern lemma 'stompaardsdijk'.

2.2 Het heidelandschap op de rechteroever van de Dijle

Tijdens de opgraving op de site Stompaertshoek werd een stuk intacte podzolbodem teruggevonden. De bodem bleef enkel bewaard in de zone die zich het dichtst bij de straatkant bevond. Op het overige deel van het terrein werden wel nog sporen gevonden waaruit bleek dat de podzolbodem zich oorspronkelijk verder had uitgestrekt, maar verspit was. Podzolbodems zijn bodems die zich gedurende honderden of zelfs duizenden jaren hebben ontwikkeld op schrale zandgronden. Ze bestaan uit een dunne bruinzwarte bovenlaag die humusrijk is, daaronder een witgrijze laag die uit zuiver kwarts bestaat, daaronder een bruine laag die bestaat uit afgezette mineralen en helemaal onderaan het gele zand waarin de bodem zich gevormd heeft. Podzolbodems komen tot ontwikkeling in een open landschap, waarin er weinig vegetatie is die het regenwater verhindert in de bodem te dringen. Het onderzoek van de pollenstalen uit de bodem door de firma BIAX¹⁵ toonde de veelvuldige aanwezigheid aan van pollen van *Calluna vulgaris* of struikhei. Struikhei is een kenmerkende soort voor een heidevegetatie¹⁶.

Zicht op de Kalmthoutse heide met struikhei in bloei. Foto Tim Bekaert¹⁷.

¹⁵ Vermeld in Archeo-rapport 187 van Studiebureau Archeologie.

¹⁶ <http://nl.wikipedia.org/wiki/Struikhei>

¹⁷ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kalmthoutse_heide.jpg

Een intacte podzolbodem is een restant van het prehistorisch landschap en biedt de uitzonderlijke mogelijkheid om prehistorische menselijke sporen aan te treffen. Op de site Stompaertshoek werd die mogelijkheid bewaarheid door de vondst van artefacten uit het Midden- en Laat-Mesolithicum. Het gaat daarbij om vondsten die nog ouder zijn dan de podzol zelf. Podzolizatie treedt pas op vanaf het Neolithicum, toen grote delen van het landschap werden vrijgemaakt van bosvegetatie. Dergelijke vondsten vallen natuurlijk buiten elk historisch kader, maar er zijn wel aanwijzingen dat het prehistorische landschap zich gedeeltelijk heeft kunnen handhaven tot in historische tijden.

Verschillende bronnen wijzen erop dat zich net ten oosten van de Mechelse stadskern een heidelandschap bevond dat tot in de 13de eeuw bewaard bleef. Deze bronnen bestaan voornamelijk uit brieven van de schepenbank van de Heide, die zeker al in 1273 actief was en in 1308/1309 werd opgeheven. Op basis van de plaatsen die vermeld worden in de brieven kan het territorium van de schepenbank van de Heide gereconstrueerd worden.

Detail van de kaart van Jacob van Deventer ca. 1560, met reconstructie van het territorium van de schepenbank van de Heide. Legende: 1 weg naar Hoobergen en Walem, 2 Krankenmolen, 3 poort van de Infirmerie, 4 Katelijnepoort, 5 Vingebekstraat, 6 Bruynoghemolen, 7 Oude Dijk, 8 Troien, 9 Koestraat buiten de poort, 10 Schermoelsblok, 11 Caputsteen, 12 Nieuwe Dijk

Het territorium van de schepenbank van de Heide werd in de jaren '40 van de vorige eeuw bestudeerd door De Vroede¹⁸. Hij stelde dat de zuidgrens van het territorium gevormd wordt door de stadsvesten. Hij baseerde zich hiervoor op een akte van de schepenbank van de Heide uit 1291 waarin sprake is van een erf gelegen buiten de Sint-Katelijnepoort¹⁹ en een akte uit 1292 waarin sprake is van een erf buiten de Koestraat op de vesten²⁰. We zullen hieronder argumenteren dat het feit dat het Schermoelsblok deels onder de schepenbank van de Heide viel en deels onder die van Mechelen een nog sterker argument vormt voor de stadsvest als grens tussen deze schepenbanken. Een bijkomend referentiepunt dat door De Vroede niet gebruikt werd is 'het straatje voor het Begijnhof' dat in 1289 in een akte van de schepenbank van de Heide vermeld wordt. Een 14de-eeuwse notitie op de rug van de akte verduidelijkt dat het om het Vingebeekstraatje gaat²¹. De Vingebeekstraat wordt zowel gesitueerd buiten de Katelijnepoort (1387²²) als buiten de Kerkhofpoort (1450²³). In 1322 wordt een erf op de hoek van de Vingebeekstraat gesitueerd tegenover de Begijnenpoort²⁴. In 1357 wordt een erf gesitueerd tegenover het Begijnhof, tussen de Vingebeekstraat en de stadsvesten²⁵. Op basis van deze gegevens kunnen we het straatje lokaliseren.

Detail uit de kaart van Braun (1574), met aanduiding van de Vingebeekstraat.

¹⁸ DE VROEDE 1942: 128.

¹⁹ DE VROEDE 1942: 7, 21-22.

²⁰ DE VROEDE 1942: 7, 27-28.

²¹ DE VROEDE 1942: 14-15.

²² BETERAMS 1957: 655.

²³ BETERAMS 1956: 359.

²⁴ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9842 Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1322, transcriptie Willem Miseur, fol. 1v, 26v.

²⁵ ERENS & KOYEN 1958: 244-245.

Welke landschappelijke indicaties zijn er betreffende het territorium dat beheerd werd door de schepenbank van de Heide? Ten eerste is er de naam van de schepenbank zelf. De schepenen noemen zichzelf *scabini de bruerio* (1277²⁶), *scepenen van der Heiden buten Machline* (1288²⁷) of *scepenen van der Eyden buten Neckerspoele* (1289²⁸). Het randschrift van de zegels van de schepenen Hendrik Goetgebuur en Wouter zoon van Wellen vermeldt *scab. de thimo* (1279²⁹). Ten tweede wordt de heide ook als plaatsaanduiding gebruikt: *super bruerium extra Neckerspoele* (1273³⁰), *supra thimum prope molendinum* (1279³¹) of *up de Eyde* (1291³²). Als plaatsnaam blijft de naam 'Heide' in gebruik tot 1415³³, lang na de opheffing van de schepenbank van de Heide. De oudste akten van de schepenbank, die in het Latijn zijn opgesteld, gebruiken dus de woorden *timus* en *bruerium*. Het grootste deel van de akten is in het Nederlands opgesteld en daarin wordt het woord *heide* gebruikt.

Het woord 'heide' komt in het Nederlandse taalgebied al voor sinds de vroege middeleeuwen (833) en komt ook voor in de oudste fase van de andere Germaanse talen. Het werd aanvankelijk gebruikt om er schrale, onbebouwde zandgronden mee aan te duiden³⁴. Met onbebouwd bedoelt men hier dat er geen cultuurgewassen op verbouwd worden. Het woord komt ook voor in de Keltische talen waar het 'bos' betekent. De betekenis komt overeen in zoverre bos ook onbebouwde grond is. De terreinnaam 'heide' werd overgedragen op de kenmerkende planten van ontboste schrale zandgronden, namelijk de planten uit de familie *Ericaceae*. Dit moet al vrij vroeg gebeurd zijn, want in een Oudengelse glosse van rond 700 wordt *thymus* vertaald met 'heath'. Deze vertaling moet ingegeven zijn door de gelijkens van de tijmplant met de heideplant. In het Limburgse Glossarium Bernense van 1240 wordt *timus* eveneens vertaald als 'heide'. Het hedendaags Engels maakt het onderscheid tussen 'heath', het heidelandschap en 'heather', de heideplant³⁵. Het derde woord dat gebruikt wordt, *bruerium* is een verlatijnste vorm van een Frans woord, van Keltische oorsprong, dat sinds de 12de eeuw gebruikt werd om er zowel de heideplant als het heidelandschap mee aan te duiden³⁶.

²⁶ Aartsbisschoppelijk Archief, Fonds Nalatenschap de Ridder, 1 a, Notitieschriften begijnhoven Mechelen, Karton 1, Schrift 1, Nr. 8.

²⁷ DE VROEDE 1942: 14-15.

²⁸ DE VROEDE 1942: 15-16.

²⁹ Aartsbisschoppelijk Archief, Fonds Nalatenschap de Ridder, 1 a, Notitieschriften begijnhoven Mechelen, Karton 1, Schrift 1, Nr. 10, 11.

³⁰ JAMEES 1991: 132-133.

³¹ Aartsbisschoppelijk Archief, Fonds Nalatenschap de Ridder, 1 a, Notitieschriften begijnhoven Mechelen, Karton 1, Schrift 1, Nr. 11.

³² DE VROEDE 1942: 20-21.

³³ BETERAMS 1956: 536.

³⁴ <http://gtb.inl.nl/> ONWB modern lemma 'heide'.

³⁵ PHILIPPA e.a. 2005: 403.

³⁶ <http://www.cnrtl.fr/etymologie/bruyère>

Het Waschven op de Strabrechtse heide. Foto Chris Peel³⁷.

Het beeld van een heidelandschap wordt bevestigd door de aanwezigheid van een ven. In 1286 is er sprake van een stuk land langs de weg naar de Nieuwe Dijk en een ander stuk land *daer bi ant fenne*³⁸. Waarschijnlijk gaat het om het *Witten Venne* dat in drie schepenbrieven van de Heide wordt vermeld (1291-1292)³⁹. In 1322 is er in een cijnsboek van de Infirmierie, onder de rubriek Nekkerspoel, sprake van een erf *int Wittevenne* waar een kluizenaar woont⁴⁰. In het volgende cijnsboek van de Infirmierie van 1340 komt dezelfde post voor⁴¹. In nog een later cijnsboek van de Infirmierie van 1392 wordt de kluizenaar nog steeds bij het Wittevenne gesitueerd, maar dit keer onder de rubriek 'Op de Heide'⁴². Na de opheffing van de afzonderlijke schepenbanken van de Heide en Nekkerspoel werden de benamingen 'Heide' en 'Nekkerspoel' nog wel gebruikt, maar meer als vage gebiedsomschrijvingen. Een bron van 1343⁴³ spreekt van de *clusae super thimum*, een bron van 1370⁴⁴ heeft het over het erf van Jan Winants *opt witte venne bi der clusen*, en in 1424⁴⁵ wordt het eigendom van Jan Winant gesitueerd *op te Heyde neven de Cluse op Neckerspoele*. Het is waarschijnlijk deze kluis die afgebeeld wordt op de kaart van Jacob van Deventer, wat ons in combinatie van de Nieuwe Dijk een ruwe lokalisering oplevert van het Wittevenne. Het Witte Ven wordt nog vermeld tot 1576⁴⁶, maar wellicht is het dan enkel nog een plaatsaanduiding en is het ven dan al lang omgezet in cultuurland. De benamingen Witven en Witveen komen vaak voor in Nederland. De naam zou kunnen wijzen naar het soort veen dat werd aangetroffen. 'Witveen' is een benaming voor jong veenmosveen, de toplaag van een hoogveen, dat

³⁷ <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Waschven.jpg>

³⁸ DE VROEDE 1942: 12-13.

³⁹ DE VROEDE 1942: 144-147.

⁴⁰ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9842 Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1322, transcriptie Willem Miseur, fol. 18r.

⁴¹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9843 Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1340, transcriptie Willy Hendrickx, fol. 19r, 59r.

⁴² Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9843 Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1340, transcriptie Willem Miseur, fol. 16r.

⁴³ VAN CASTER 1975: 312.

⁴⁴ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9087 B, Cijnsboek van het Gasthuis van Sint-Juliaan van 1370, fol. 6v.

⁴⁵ VAN CASTER 1975: 312.

⁴⁶ OLBRECHTS 2007: 75.

bestaat uit weinig vergaen veenmos, dat uitstekend geschikt is voor turfmolproductie⁴⁷. Turfmolm of turfstrooisel wordt gebruikt als bodemverbeteraar, al dan niet vermengd met stalmest. Het is mogelijk dat het witveen gebruikt werd bij de ontginning van de heide.

De woorden 'ven' en 'veen' gaan etymologisch terug tot dezelfde stam. Waar een ven is, is dus ook veen en we hebben één aanwijzing dat er bij het Wittevenne ook veen werd gestoken. In april 1287 is er namelijk sprake van *enen sticke mours* bij de Schorsmolen⁴⁸. De vermelding van de Schorsmolen maakt het mogelijk het moer ruwweg te situeren. In juli 1287 wordt de Schorsmolen gesitueerd bij de Nieuwe Dijk⁴⁹, en in 1291⁵⁰ wordt het erf van *Arnoude den Scorsmolnere* gesitueerd bij het Witte Ven. Waarschijnlijk gaat het om een voorloper van de Nieuwendijkmolen, die vermeld wordt vanaf 1507⁵¹. De inplanting van een schorsmolen bij de Nieuwe Dijk is duidelijk ingegeven door een landschappelijke logica. In de schorsmolen werd ongetwijfeld eikenschors gemalen die gebruikt werd door de Mechelse huidenvetters. De Nieuwe Dijk zet zich voorbij de Vrouwvliet verder als Mechelsesteenweg naar de dorpskern van Sint-Katelijne-Waver. Sint-Katelijne-Waver is een van de laatste dorpen die ontstaan zijn bij de ontginning van het Waverwoud. De naam van het dorp wordt voor het eerst vermeld in een document dat moet dateren van vóór 4 april 1309⁵². Ter vergelijking: de dorpen Onze-Lieve-Vrouw-Waver en Sint-Niklaas-Waver (nu Putte) worden al vermeld in 1266⁵³. Als de schors een bijproduct was van de ontginning van het Waverwoud, is de weg naar Sint-Katelijne-Waver de route die het langst schors zal hebben opgeleverd.

Detail van de kaart van Jacob van Deventer ca. 1560, met situering van het Witte Ven.

⁴⁷ JONGMANS, VAN DEN BERG e.a. 2013: 560.

⁴⁸ <http://gtb.inl.nl/> VMNW modern lemma 'moer I'.

⁴⁹ DE VROEDE 1942: 133-134.

⁵⁰ DE VROEDE 1942: 144-145.

⁵¹ De Ware Vrienden van het Archief, Huizendatabank, www.dewarevrienden.net, 6/5/1507.

⁵² CROENEN 2006: 383.

⁵³ GOETSTOUWERS 1956: 71-72.

Een indirecte aanduiding voor de vegetatie schuilt misschien in de *bessemstrate* die in 1293 vermeld wordt in een schepenbrief van de Heide⁵⁴. Het element *bessem* is Middelnederlands voor 'bezem'⁵⁵. De takken van struikhei *Calluna vulgaris* werden vaak gebruikt voor het maken van bezems⁵⁶. In de 56 documenten die we tot nu toe van de schepenbank van de Heide kennen is er slechts één keer sprake van een overdracht van een stuk heidegrond *duo bonaria bruerij*, gesitueerd langs de weg naar Hoebergen, meer bepaald in de derde oudste akte van mei 1277⁵⁷. In contrast daarmee wordt 19 keer melding gemaakt van akkerland en 9 keer van huizen. Dit doet vermoeden dat de ontginning van de heide in het laatste kwart van de 13de eeuw al zeer ver gevorderd was.

Er zijn aanwijzingen dat het heidelandschap zich niet strikt begrenste tot de juridische grenzen van de schepenbank van de Heide. Ten eerste is er ten noordwesten van de stadskern tussen 1277⁵⁸ en 1392⁵⁹ sprake van de Overheide. In 1279 wordt een stuk land op Overheide gesitueerd voor de poort van de zieke begijnen⁶⁰. Met de zieke begijnen bedoelde men de Kranken, een instelling die was opgericht om zorg te verlenen aan de zieke begijnen. Vóór 1295 was deze instelling bevoegd voor zowel de zieken van het klein begijnhof intra muros als voor de zieken extra muros. In 1277 had de Kranken van Maria van Auvergne en haar dochter Sofie Berthout haar huis gekregen, dat zich bevond bij het begijnhof. Het was de bedoeling van beide dames dat dit huis zou worden ingericht als infirmerie⁶¹. In een brief van 1276 van Sofie Berthout wordt het huis omschreven als een ommuurde en omwaterde mansio naast het begijnhof⁶². Een omwaterd hof is er op afbeeldingen van het begijnhof extra muros niet te bespeuren, maar op de kaart van Jacob van Deventer is er naast de kerk ook een ander gebouw gemarkeerd van waaruit een paadje vertrok naar een poort in de omheiningsmuur rond het begijnhof. Dit moet de Krankenpoort zijn, die onder andere vermeld wordt in 1304⁶³. Een andere indicatie betreft de eigendommen van Jan Bijtijzer, die in 4 akten uit de 13de eeuw gesitueerd worden op de Overheide⁶⁴. In 1322 wordt het land *dat Bijtysers was* gesitueerd aan de weg naar Walem, tussen de Krankenmolen en de weg naar de Holm⁶⁵. Deze plaatsbeschrijving van de Overheide uit 1322 komt overeen met de plaatsbeschrijving uit 1279. De Overheide wordt vóór 1308 negen keer genoemd in een brief van de schepenen van Mechelen en slechts één keer in een brief van de schepenbank van de Heide. Dit is een sterk argument om de weg naar Walem te beschouwen als de grens tussen beide schepenbanken.

⁵⁴ DE VROEDE 1942: 30-31.

⁵⁵ <http://gtb.inl.nl/VMNW/modern/lemma/bezemstraat/>.

⁵⁶ <http://nl.wikipedia.org/wiki/Struikhei>

⁵⁷ Aartsbisschoppelijk Archief, Fonds Nalatenschap de Ridder, 1 a, Notitieschriften begijnhoven Mechelen, Karton 1, Schrift 1, Nr. 8.

⁵⁸ Aartsbisschoppelijk Archief, Fonds Nalatenschap de Ridder, 1 a, Notitieschriften begijnhoven Mechelen, Karton 1, Schrift 1, Nr. 9.

⁵⁹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9844 Cijnsboek van de Infirmerie infra van 1392, transcriptie Willem Miseur, fol. 1r.

⁶⁰ BETERAMS 1957: 598.

⁶¹ SIMONS 2001: 289.

⁶² BETERAMS 1957: 859.

⁶³ BETERAMS 1956: 320.

⁶⁴ BETERAMS 1957: 798, 807; Aartsbisschoppelijk Archief, Fonds Nalatenschap de Ridder, 1 a, Notitieschriften begijnhoven Mechelen, Karton 1, Schrift 1, Nr.22, 37.

⁶⁵ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9842 Cijnsboek van de Infirmerie infra van 1322, transcriptie Willem Miseur, fol. 1r, 26r.

Detail van de kaart van Jacob van Deventer ca. 1560, met situering van de Overheide.

Ten tweede is er in 1443, nog meer naar het noordwesten toe bij Hoeborgen en de Walemse Pas, sprake van een vijver 'het Venneken' genaamd en het 'Venneblok' daarbij gelegen⁶⁶. Ook ten noordoosten van de stadskern zijn er bijkomende indicaties van een heidelandschap. Behalve het Wittevenne, dat waarschijnlijk deels onder de schepenbank van Nekkerspoel lag, is er nog een vermelding van het Alfvenne tussen 1303⁶⁷ en 1438⁶⁸. In 1328 wordt een erf gesitueerd op Alfvenne, in de Bredestraat en aan de Nekkerspoelmolen⁶⁹. De naam wordt meestal gespeld als *Dalfvenne*, soms ook als *d'Alfvenne* of *Alfvenne*, waarbij de letter d- vermoedelijk moet gezien worden als een verkorting van het lidwoord. De naam verwijst dan wellicht naar alven, een naam voor boze geesten die in het Oudnederlands wel vaker in plaatsnamen voorkwam⁷⁰. Met de Bredestraat bedoelde men waarschijnlijk de huidige Nekkerspoelstraat en met de Nekkerspoelmolen bedoelde men wellicht de molen die op het einde van de Nekkerspoelstraat stond, bij de Pasbrug. Vanaf 1544 wordt die molen de Pasmolen genoemd⁷¹. Ten slotte is er in 1330 eenmaal sprake van een stuk land dat *de Heyde* wordt genoemd in de parochie van Nekkerspoel⁷².

⁶⁶ BETERAMS 1957: 695.

⁶⁷ BETERAMS 1956: 473.

⁶⁸ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 156, Neckerspoel, p. 10.

⁶⁹ BETERAMS 1956: 492-493.

⁷⁰ <http://gtb.inl.nl/> ONW, modern lemma 'alf'.

⁷¹ VAN DER JEUGHT 2011: 143.

⁷² JAMEES 1993: 219-222.

Detail van de kaart van Jacob van Deventer ca. 1560, met de aanwijzingen voor heide ten noorden van de Mechelse stadskern.

Wanneer we al deze indicaties op de kaart van van Deventer uitzetten, blijkt de distributie van de heide grotendeels samen te vallen met de zone tussen de beemden van de Vrouwvliet in het noorden en de Dijlebeemden in het zuiden. Van Deventer gaf de beemden weer met een groene kleur. De contouren van het land tussen de beemden komt vrij goed overeen met de hoogtelijn van 5 meter op de kaart van het Dêpot de la Guerre van 1873.

Kaart van Mechelen, Dêpot de la Guerre (1873). Nationaal Geografisch Instituut.

Deze hoogtelijn zet zich intra muros verder en wanneer we de vondsten van podzolbodems intra muros van de voorbije jaren in kaart brengen, blijken ze allemaal te liggen in de zone boven 6 meter.

Vondstlocaties van podzolbodems te Mechelen intra muros, op de rechteroever van de Dyle. De grens tussen groen en geel is de 6m hoogtelijn.

Legende 1 Site Arresthuis, archeologisch onderzoek Agentschap Onroerend Erfgoed; 2 Tinel-site, vooronderzoek TRIHARCH; 3 site Stompaertshoek, archeologisch onderzoek Stad Mechelen; 4 site Veemarkt, archeologisch onderzoek Agentschap Onroerend Erfgoed en Stad Mechelen; 5 site Scheerstraat, archeologisch onderzoek Stad Mechelen; 6 site Sint-Romboutskerkhof, archeologisch onderzoek Stad Mechelen.

Deze vaststelling is merkwaardig omdat het huidige looppniveau sterk verschilt van het prehistorische looppniveau, dat tot twee meter onder het huidige looppniveau ligt. Dit leidde bodemkundige Ludo Fockedeij, die het bodemkundig onderzoek van de site Stompaertshoek uitvoerde, tot de conclusie dat er onder de Mechelse binnenstad een bedolven prehistorisch landschap zit.

2.3 Ontginning van de heide

De ontginning van de heide ten noorden van de Mechelse stadskern speelde zich hoogstwaarschijnlijk af in de 13de eeuw. Dit blijkt uit de titulatuur van de schepenbank van de Heide, met name in de brieven waarin de schepenen zich *scabini nove terre extra Neckerspole* (1279⁷³) of *scepenen vanden Niewelande buten Neckerspoele* (1284⁷⁴)

⁷³ Aartsbisschoppelijk Archief, Fonds Nalatenschap de Ridder, 1 a, Notitieschriften begijnhoven Mechelen, Karton 1, Schrift 1, Nr. 11.

noemen. De benaming Nieuwland wijst op 'pas ontgonnen, onlangs in cultuur gebracht land'⁷⁵. De bijbepaling 'buiten Nekkerspoel' was bedoeld om verwarring te voorkomen met een andere schepenbank, namelijk die van *den Niewenlande binnen Machline* (1289⁷⁶). Nekkerspoel zelf wordt nooit 'nieuw' genoemd. Wanneer Nekkerspoel voor het eerst in de bronnen verschijnt, in 1234, bezit deze nederzetting al een kapel. De kapel was op dat moment in het bezit van de Duitse Orde⁷⁷. De Duitse Orde had deze kapel hoogstwaarschijnlijk gekregen van Gillis I Berthout alias van Berlaar, die vanaf 1228-1229 lid was van de Duitse Orde⁷⁸. In 1234 worden er afspraken gemaakt in verband met de inkomsten die aan deze kapel verbonden waren tussen de Duitse Orde en het kapittel van Sint-Rombout, dat de bezitter was van de parochierechten van Mechelen. Interessant is dat tussen de inkomsten ook *decimas agnorum* of lammertienden worden vermeld. Dit is een kerkelijke belasting op de aangroei van de schaapskuddes, in principe 1/10 van de nieuw geboren lammeren. Dit wijst erop dat de bewoners van Nekkerspoel in 1234 schaapskudden hadden. De poel die in de naam van de nederzetting vermeld wordt fungeerde hoogstwaarschijnlijk als drenkplaats voor de veestapel van de bewoners.

Het initiatief om de heide ten noorden van de stadskern te ontginnen ging ongetwijfeld uit van de familie Berthout. De schepenbanken van de Heide en van Nieuwland vielen onder het gezag van de Mechelse tak⁷⁹ van de familie Berthout, terwijl de schepenbank van Nekkerspoel viel onder het gezag van de Berlaarse tak⁸⁰ van de familie. De familie Berthout was intensief betrokken bij de ontginning van het Waverwoud in de periode 1227-1265 en ging daarna door met de verkoop en verpachting van woeste gronden in de periode 1260-1315⁸¹. De ontginning van de heide ten noorden van de Mechelse stadskern lijkt tot de tweede fase te behoren waarbij allerlei restgebieden in cultuur worden gebracht. De verkoop van twee bunder heide, die in 1277⁸² door de schepenen van de Heide werd genoteerd bewijst, dat op dat moment nog niet alle terreinen in cultuur waren gebracht.

⁷⁴ Aartsbisschoppelijk Archief, Fonds Nalatenschap de Ridder, 1 a, Notitieschriften begijnhoven Mechelen, Karton 1, Schrift 1, Nr. 18.

⁷⁵ <http://gtb.inl.nl/VMNW>, lemma 'nieuwelant'

⁷⁶ DE VROEDE 1942: 17.

⁷⁷ JAMEES 1991: 66-67.

⁷⁸ CROENEN 2003: 306.

⁷⁹ De rechter van Wouter Berthout wordt vermeld in een brief van de schepenen van het Nieuwland van 1263 waarin gesproken wordt over de augustijnen, STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 18. Het gaat dus om het Nieuwland binnen Mechelen. In de oudste schepenbrief van de Heide noemen de schepenen zich *scabini viri nobilis Walteri Bertaut extra Neckerspoele*, JAMEES 1991: 132. In beide gevallen wordt verwezen naar Wouter V Berthout die heer van Mechelen was tussen 1243 en 1287, CROENEN 2003:325, 327.

⁸⁰ De rechter van Jan Berthout wordt vermeld in een brief van de schepenen van Nekkerspoel van 1291, GOETSTOUWERS 1956: 105. Het gaat om Jan I Berthout alias van Berlaar, die ook eenmaal 'heer van Nekkerspoel' werd genoemd, in 1294. Croenen vroeg zich af of deze titel berust op een fout van de opsteller. In ieder geval werd zijn zoon, Jan II Berthout alias van Berlaar, tussen 1294 en 1296 'heer van Nekkerspoel' genoemd, CROENEN 2003: 340, 367.

⁸¹ CROENEN 2003: 86-89.

⁸² Aartsbisschoppelijk Archief, Fonds Nalatenschap de Ridder, 1 a, Notitieschriften begijnhoven Mechelen, Karton 1, Schrift 1, Nr. 8.

Niet heel het gebied ten noorden van de Mechelse stadskern viel onder het gezag van de Berthouts. De zone tussen de Dijle en de weg naar Walem (de Oude Antwerpsebaan) viel onder de bevoegdheid van de Luikse bisschop. In 1286 blijkt bijvoorbeeld dat het eigendom van Jan Bijtijzer op de Overheide een leen was van de bisschop van Luik⁸³. Ook het eigendom van Margareta van Overheide te Overheide wordt in 1277 een Luiks leen genoemd⁸⁴. In 1281 wordt gemeld dat ook Wouter van Overheide een leen van de Luikse bisschop had bezeten⁸⁵. In 1302 blijkt dat de Holm, zoals de Dijlebeemden naast de Overheide werden genoemd, een leen was van de bisschop van Luik⁸⁶. Als er goederen of rechten werden overgedragen gebeurde dit voor de schepenbank van Mechelen.

Aangezien de podzol op de site Stompaertshoek deels intact bewaard bleef, is het onwaarschijnlijk dat de ontginning van de heide tot akkers zich tot daar uitstrekte. Anders zou de podzol integraal verploegd zijn. In het toponiem 'Schermoelsblok' zien we wel een aanwijzing dat de ontginning tot vlakbij de site gevorderd was. We hebben reeds vermeld dat de cellezusters (later het klooster van de Zwartzusters) in 1340 gesitueerd werden 'op het Schermoelsblok'. Het Schermoelsblok wordt het eerst vermeld in 1273⁸⁷. Het is zonder enige twijfel een veldnaam, dus de benaming van een stuk akkerland⁸⁸. Veldnamen zijn zeldzaam in de historische kern van Mechelen. We kennen er nog drie andere: het Milsveld, het Nieuwveld en het Bertenveld, allen gelegen op de linkeroever van de Dijle. Geografisch en toponymisch sluiten zij aan bij de oude akkerlandcomplexen op de linkeroever zoals het Ouwegemveld en het Berbelgemveld. De benaming Schermoelsblok is duidelijk een heel andere naam. Het bestanddeel -blok in de naam wijst erop dat de akker door een gracht of omheining omsloten was⁸⁹.

Bloktoponiemen zijn zeldzaam in Mechelen. Behalve het Schermoelsblok is er nog sprake van het *Biezenblok* (1310⁹⁰) en het *Blok van de Heide* (1375⁹¹), beiden gelegen aan de andere kant van Mechelen, buiten de Oude Brusselpoort. Ten noorden van Mechelen is er sprake van het *Venneblok* (1443⁹²). Buiten Mechelen vinden we ook samenstellingen met biezen- in Haacht (1453⁹³) en in Battel (1587⁹⁴) en met heide- in Hever (1457⁹⁵). In al deze gevallen lijkt het te gaan om marginale, woeste gronden begroeid met heidestruiken of biezen gras waarvan een stuk werd omheind en in cultuur gebracht. Aan dit proces van het beluiken van de heide herinnert ook het toponiem *Belokenheide* te

⁸³ Aartsbisschoppelijk Archief, Fonds Nalatenschap de Ridder, 1 a, Notitieschriften begijnhoven Mechelen, Karton 1, Schrift 1, Nr. 22.

⁸⁴ Aartsbisschoppelijk Archief, Fonds Nalatenschap de Ridder, 1 a, Notitieschriften begijnhoven Mechelen, Karton 1, Schrift 1, Nr. 9.

⁸⁵ BETERAMS 1957: 908.

⁸⁶ JAMEES 1993: 18-19.

⁸⁷ Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen, Fonds Blijdenberg, karton XVI Charters, I (1267-1329), [4], 1273 mense decembris.

⁸⁸ <http://gtb.inl.nl/VMNW>, lemma 'scheermol'. Het toponiem wordt er onder voorbehoud gesitueerd te Kontich, wat niet juist is.

⁸⁹ <http://gtb.inl.nl/VMNW>, lemma 'bloc I'.

⁹⁰ JAMEES 1993: 82.

⁹¹ BETERAMS 1956: 78-79.

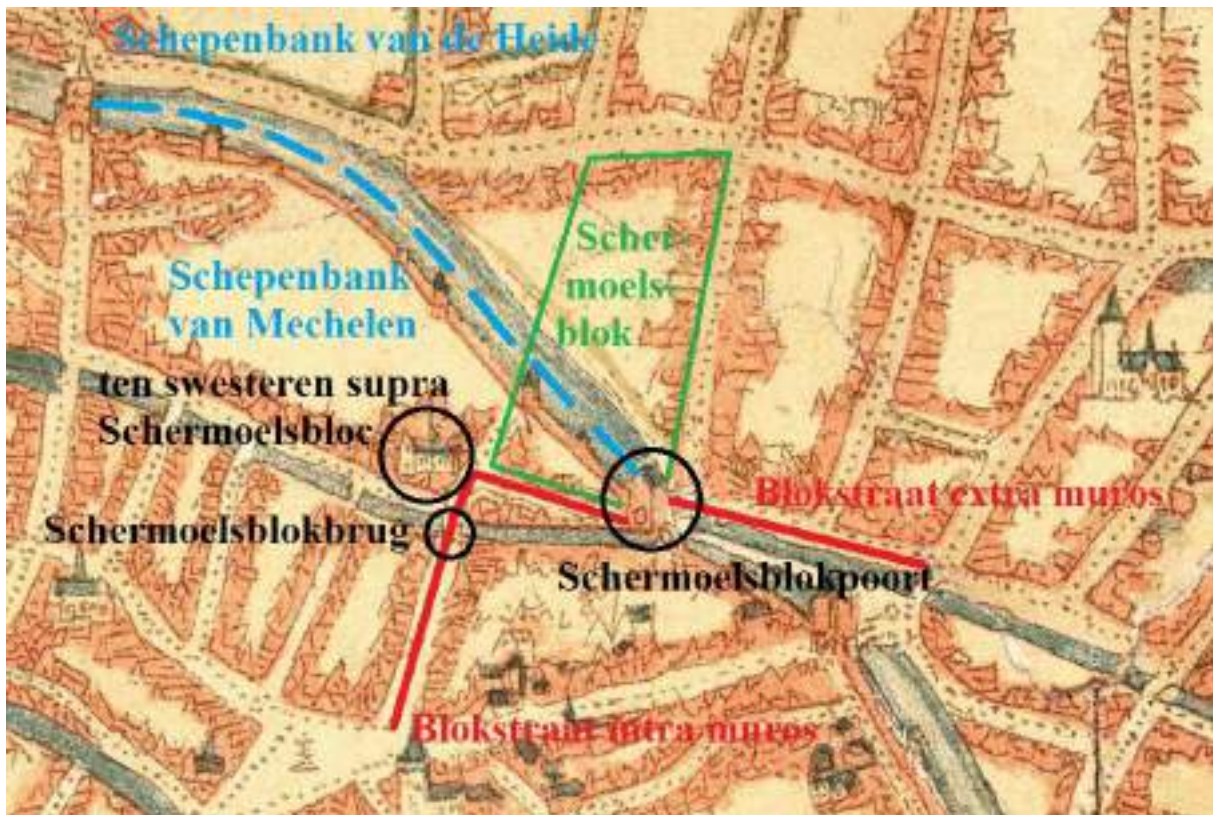
⁹² BETERAMS 1957: 695.

⁹³ BETERAMS 1956: 287.

⁹⁴ BETERAMS 1956: 229.

⁹⁵ BETERAMS 1956: 460.

Heffen (1349⁹⁶). We vermoeden dat het oorspronkelijke Schermoelsblok een stuk beloken heide was.

Detail van het stadsplan van Mechelen door Jacob van Deventer ca. 1560, met hypothetische aanduiding van het Schermoelsblok

De ligging van het Schermoelsblok kan worden afgeleid uit de locatie van een reeks afgeleide namen: Schermoelsblokpoort (vermeld vanaf 1297⁹⁷), Schermoelblokstraat (1304⁹⁸) en Schermoelsblokbrug (1335⁹⁹). Het eerste deel van de naam, dat het woord 'mol' bevat¹⁰⁰, werd waarschijnlijk al snel niet meer begrepen, wat aanleiding gaf tot verbasteringen zoals *scermans-* (1335), *schermel-* (1348), *scamel-* (1359) en *schemel-* (1369). Na verloop van tijd liet men het eerste deel van de naam dan ook weg en sprak men van de Blokpoort (vanaf 1406¹⁰¹) en de Blokstraat (vanaf 1451¹⁰²). De brug en de poort kunnen we probleemloos identificeren op het plan van Jacob van Deventer. Het

⁹⁶ VAN CASTER 1975: 313.

⁹⁷ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 34.

⁹⁸ BETERAMS 1956: 474.

⁹⁹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 4114, Cijnsrol van Sint Juliaans, 30 juni 1335.

¹⁰⁰ <http://gtb.inl.nl/VMNW>, lemma 'scheermol'. Steurs en Uytterhoeven wezen op een Zwitsers dialectwoord *scherremaul* dat 'mol' betekent (STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 36-37).

¹⁰¹ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 35.

¹⁰² INSTALLÉ 1978: 148-149. Gezien de ligging in de Sint-Jansparochie is er geen verwarring mogelijk met de oude Blokstraat gelegen in de Sint-Katelijneparochie.

tracé van de Schermoelsblokstraat kan worden gereconstrueerd dankzij drie aanwijzingen. Een cijnsboek van 1339 situeert een erf op de hoek van de Schermoelsblokstraat en de Veemarkt¹⁰³. Een akte van 1345 spreekt over een erf in de *scermoelblocstrate* naast de brug¹⁰⁴. Een cijnsboek van 1370 situeert een aantal erven in de Schermoelsblokstraat, komende tot aan de Schermoelsblokpoort¹⁰⁵. In de Wijkboeken van 1646 volgt de Blokstraat hetzelfde tracé van aan de Veemarkt tot aan het klooster van de Zwartzusters en van daaruit verder tot aan de *Schemelpoorte*¹⁰⁶. De huidige Blokstraat beslaat de eerste helft van het tracé, van aan de Veemarkt tot aan de plaats waar het Zwartzustersklooster stond. De tweede helft van het tracé bestond nog tot 1852 als het Scharmoeliestraetje¹⁰⁷, waarna het werd ingelijfd in het terrein van het nieuwe gasthuis in de Keizerstraat. Vanaf 1516 is er ook sprake van een Blokstraat buiten de stadswallen¹⁰⁸. Op basis van een akte uit 1622 kunnen we afleiden dat de Blokstraat extra muros parallel liep met de Heergracht extra muros¹⁰⁹. We vermoeden dat deze jongere Blokstraat gezien werd als de straat naar de Blokpoort toe en niets meer te maken heeft met het oude Schermoelsblok.

Het oorspronkelijke Schermoelsblok reconstrueren we deels binnen en deels buiten de stadswallen. Deze reconstructie wordt ondersteund door twee schepenbrieven die dateren van vóór de eenmaking van de Mechelse schepenbanken in 1308. In 1299 wordt een transactie van goederen gelegen op het Schermoelsblok afgehandeld door de schepenbank van de Heide¹¹⁰. In 1305 daarentegen wordt een gelijkaardige transactie behandeld door de Mechelse schepenbank¹¹¹. De grens tussen de jurisdictie van de twee schepenbanken liep dus vermoedelijk dwars over het Schermoelsblok. In de hierboven voorgestelde reconstructie van het Schermoelsblok kan de stadsvest de rol van juridische grens vervuld hebben.

¹⁰³ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 8204, Cijnsboek van de Heilige Geest van de Sint-Romboutsparochie van 1339, transcriptie De Ware Vrienden van het Archief, p. 50.

¹⁰⁴ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 34.

¹⁰⁵ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9087 B, Cijnsboek van het Gasthuis van Sint-Juliaan van 1370, fol. 4v.

¹⁰⁶ OLBRECHTS 2006a, WB 4, 26-28.

¹⁰⁷ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 27, p. 88.

¹⁰⁸ De Ware Vrienden van het Archief, Huizendatabank, www.dewarevrienden.net, 23/06/1516. De akte betreft het huis 'de Bezem', gelegen op de hoek van de Blokstraat en de Scheffortstraat.

¹⁰⁹ MEUTERMANS 2008b: 62. In de akte wordt gesproken van een hof gelegen tussen de Blokstraat, Lange Scheffortstraat, Korte Scheffortstraat en de Rechtestraat.

¹¹⁰ BETERAMS 1954: 44.

¹¹¹ BETERAMS 1956: 476.

Afb. Stratenplan van Mechelen, vóór 1945.

Als deze reconstructie juist is, dan is het oorspronkelijke Schermoelsblok aangelegd vóór de bouw van de tweede stadsomwalling in 1264-1268. De tweede stadsomwalling heeft het Schermoelsblok immers doorsneden. Een bijkomend argument hiervoor is dat ook het stratenpatroon ouder lijkt te zijn dan de tweede stadsomwalling. De Stompaertshoek lijkt zich namelijk buiten de stad verder te zetten als de Jan Bolstraat en vervolgens als de Sint-Rumoldusstraat (1). Ook de Blokstraat en de Zwartzustersberg lijken zich buiten de stad verder te zetten als de Oude Sint-Gommarusstraat (2).

Detail van het stadsplan van Mechelen door Jacob van Deventer ca. 1560, met aanduiding van de oudste Mechelse wegen (zwart) en een aantal jongere 13de-eeuwse wegen (rood).

Het eerste tracé vormt een verbinding tussen de Frederik de Merodestraat en de Nekkerspoelstraat. We hebben elders al betoogd dat de Nekkerspoelstraat behoort tot het oudste Mechelse wegennet, dat vertrok vanuit het kapitteldomein van Sint-Rombout. De Frederik de Merodestraat, die tijdens het Ancien Régime bekend stond als de Koestraat, behoort tot een jongere, vroeg-13de-eeuwse ontwikkeling van het wegennet¹¹². Samenvattend kunnen we stellen dat de straat Stompaertshoek werd aangelegd na ca. 1225 en vóór 1264. De naam van de straat moet echter dateren van ná 1264, toen het door de aanleg van de tweede stadswal gereduceerd werd tot een doodlopend straatje.

2.4 Integratie in de stad

Na de aanleg van de tweede stadsomwalling in 1264-1268 kwam de site Stompaertshoek in de stad te liggen. De ontginning van de heide ten noorden van de stadskern was op dat moment nog aan de gang. De incorporatie van de site binnen de stadsomwalling blokt de agrarische ontwikkeling van het terrein af. De integratie in het stedelijk weefsel nam twee verschillende vormen aan: bebouwing aan de straatkant en indeling in percelen achteraan op het perceel.

Aan de straatkant werd de podzol afgedekt door een gebouw dat verwoest werd door een brand. Na de brand bleef het perceel onbebouwd. In de resten van het gebouw werden twee zilveren penningen gevonden, destijds de gangbare munt, waarvan de ene geslagen werd tussen 1285 en 1314 en de andere tussen 1304 en 1337. Op basis van deze dateringen is het mogelijk dat het gebouw verloren ging in de Grote Brand van Mechelen, die plaatsvond op de avond van 29 mei 1342¹¹³. Uit de resten kon op het terrein worden vastgesteld dat het gebouw een lemen vloer had, een dakconstructie die bedekt was met pannen en waarschijnlijk voorzien was van lemen wanden. De dakconstructie werd geschraagd door houten pijlers die rustten op bakstenen sokkels. Een haardplaats werd niet teruggevonden, dus het is niet zeker dat het hier een woning betreft. Het kan echter ook niet uitgesloten worden, want een aanzienlijk deel van de resten van het gebouw werd vergraven door de bouw van een 20ste-eeuwse kelder.

De oudste historische gegevens over de Stompaertshoek spreken over een bebouwing met 'kamers'. Met 'kamers' worden gebouwen bedoeld die bestaan uit één vertrek. De functie ervan kan variëren van eenkamerwoningen tot winkel. In 1306 verwerft het gasthuis van Sint-Juliaan een cijns op twee kamers gelegen in de Stompaertshoek naast het erf van Arnout Strijker¹¹⁴. De twee kamers moeten zich bevonden hebben op het einde van de straat, want in 1311 is er sprake van een erf tussen de stadsvest en het erf van Arnout Strijker¹¹⁵. In 1316 en 1317 legt het gasthuis van Sint-Juliaan beslag op twee erven in de Stompaertshoek wegens het niet-betalen van een cijns aan het gasthuis¹¹⁶. Het gasthuis van Sint-Juliaan liet in deze periode opvallend veel beslagleggingen

¹¹² KINNAER & WOUTERS 2007: 14-15.

¹¹³ INSTALLÉ 1981: 81.

¹¹⁴ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 3925.

¹¹⁵ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 107: 4.

¹¹⁶ BETERAMS 1956: 485-486.

uitvoeren. De oorzaak van de wanbetalingen moet gezocht worden in de Grote Hongersnood, die heel Europa trof in de jaren 1315-1317. De hongersnood veroorzaakte verhogingen van de voedselprijzen, waardoor de armen genooddaakt waren om hun volledige budget te spenderen aan voeding. De combinatie van het wonen in kamers en het niet-betalen van cijznen wijst erop dat de bewoners arm waren.

Achteraan op het perceel kwamen tijdens de opgraving drie evenwijdige greppels aan het licht die in oost-westrichting over de volledige breedte van het terrein liepen. Aangezien de greppels haaks op de Frederik de Merodestraat staan en een tussenafstand hebben van vijf meter, zou het kunnen gaan om oude perceelgrenzen van erven die georiënteerd waren op de Merodestraat. Een breedte van 5 meter is een normale breedte voor een middeleeuws perceel in Mechelen. De hypothese veronderstelt dat de erven in de Merodestraat een lengte hadden van bijna 84 meter. De oriëntatie van de greppels was erg opvallend omdat de jongere sporen een noordoost-zuidwestelijke richting volgen en dus haaks op de Lange Heergracht stonden. De vulling van de greppels was erg arm aan vondsten, maar kan voorlopig gedateerd worden in de 13de eeuw.

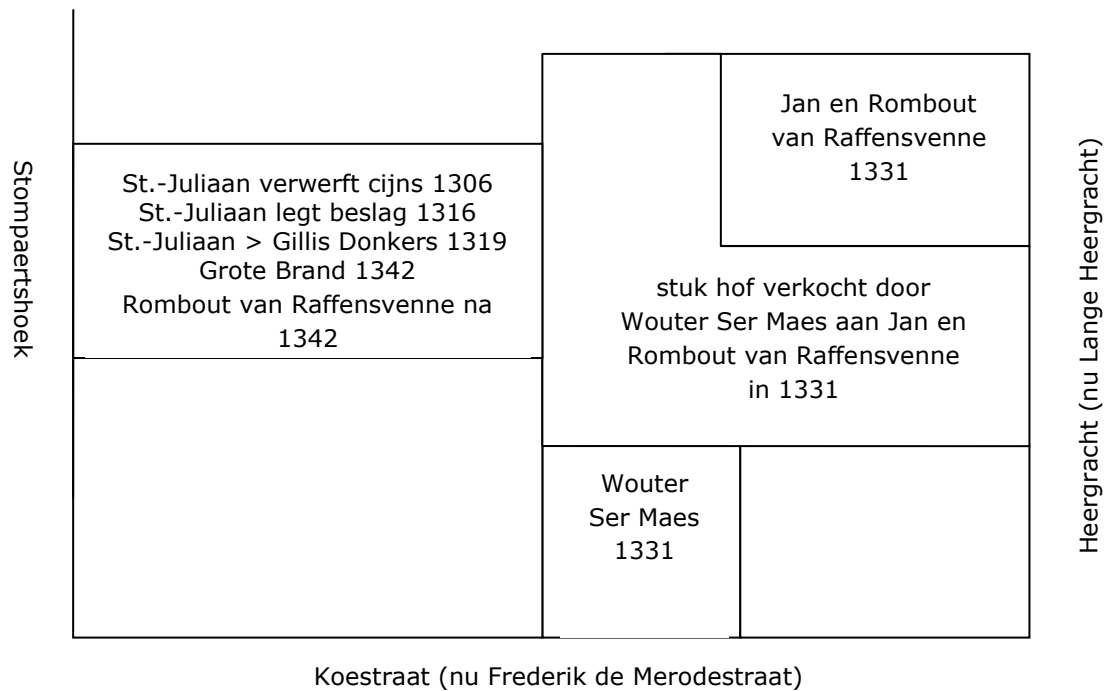
De verandering van oriëntatie van het perceel was mogelijk het werk van de familie van Raffensvenne. In 1331 kochten de broers Jan en Rombout van Raffensvenne een stuk hof (*petiam curtis*) van Wouter Ser Maes. Het perceel hof was gelegen achter het huis van Wouter, dat in de Koestraat stond (nu Frederik de Merodestraat). Het stuk hof werd ook gesitueerd naast en achter het erf van de gebroeders van Raffensvenne, waarvan de voorzijde gericht was naar de Heergracht¹¹⁷. De aankoop van deze hof paste waarschijnlijk in een groter plan. Rombout van Raffensvenne verwierf nadien nog een erf in de Stompaertshoek. In het cijnsboek van het gasthuis van Sint-Juliaans van na de Grote Brand van Mechelen (29 mei 1342) staat vermeld dat Rombout aan het gasthuis een cijns betaalde die voordien betaald werd door Gillis Donkers¹¹⁸. Er staat niet bij waar dat erf gelegen was, maar in het oudere cijnsboek van het gasthuis van 1335 betaalde Gillis Donkers een cijns voor een erf gelegen in de Stompaertshoek¹¹⁹. Gillis had het erf in de Stompaertshoek verworven van het Sint-Juliaangasthuis in 1319. De akte deelt mee dat het erf zich bevond naast het erf dat eertijds toebehoord had aan Franco van Leeuw¹²⁰. Het gaat dus mogelijk om het erf van Hendrik Verweinde waarop het gasthuis in 1316 beslag had laten leggen. We reconstrueren de uitbreiding schematisch als volgt:

¹¹⁷ BETERAMS 1957: 615; Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 5064.

¹¹⁸ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 4158.

¹¹⁹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 4114, Cijnsrol van Sint Juliaans, 30 juni 1335.

¹²⁰ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 4045.

Voor de precieze evolutie van het erf van de familie van Raffensvenne verwijzen we naar de bijlage. Belangrijk is wel dat het erf in 1369 in handen was gekomen van Beatrix van Heysengem, na de dood van Jan, zoon van wijlen Jan van Raffensvenne. Zij verkocht het erf in dat jaar aan Arnold van Strombeek. In de verkoopakte wordt het goed omschreven als een erf met ramen, gelegen aan de Heergracht en achteraan uitkomend in de Stompaertshoek¹²¹. Een jaar later, in 1370, verkreeg Beatrix van Heysegem het vruchtgebruik op hetzelfde erf van Katerina, de weduwe van Jan van Raffensvenne¹²².

We hebben hier het eerste bewijs voor het bestaan van een erf met lakenramen van wel 130 meter diep, dat zich uitstreckte van de huidige Lange Heergracht tot in de Stompaertshoek. Dat is een zeer groot perceel voor de Mechelse binnenstad. In het hoofdstuk over de lakenramen zullen we argumenteren dat dergelijke terreinen mogelijk al eerder bestond rond 1320. Het terrein waar we het nu over hebben is waarschijnlijk het resultaat van een gerichte aankooppolitiek door de familie van Raffensvenne, mogelijk met het doel om er lakenramen op te richten. Dit is perfect verzoenbaar met wat we weten over de activiteiten van deze familie.

De familie van Raffensvenne wordt al in de 13de eeuw te Mechelen vermeld. Willem van Raffensvenne was schepen van Mechelen in de eerste helft van de 13de eeuw¹²³. Gillis van Raffensvenne had in 1291 een grote som geld tegoed van een man uit Boston, Engeland¹²⁴. Boston was destijds een zeer belangrijke uitvoerhaven voor wol en een invoerhaven voor laken en wijn. Gillis was waarschijnlijk een invoerder van Engelse wol en een uitvoerder van Mechels laken. In 1304 werd er op de jaarmarkt van Lagny-sur-

¹²¹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 7070.

¹²² Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 7075.

¹²³ GOETSTOUWERS 1956: 34 (1246), VAN CASTER 1879: 88 (1249-1257).

¹²⁴ <http://www.british-history.ac.uk/subscribe.aspx?i=closerolls> Calendar of Close Rolls, Edward I, vol . III: 198.

Marne geld in beslag genomen van Arnout van Raffensvenne¹²⁵. De jaarmarkt van Lagny-sur-Marne was een van de beroemde jaarmarkten van de Champagne waar heel veel lakens uit Vlaanderen werden verhandeld. In het cijnsboek van de Heilige Geesttafel van de Sint-Romboutsparochie van 1339 staat Arnout van Raffensvenne genoteerd voor erven gelegen aan de Heergracht die hij eertijds in bezit had¹²⁶. Voor de precieze ligging van het erf van Arnout van Raffensvenne verwijzen we naar de bijlage.

Het is mogelijk dat het archeologisch onderzochte terrein te identificeren is met het erf met ramen van de familie van Raffensvenne, maar het zou ook kunnen gaan om het terrein dat er net naast lag. De exacte identificatie is hier eigenlijk van niet zo heel groot belang, omdat we verder in de tekst zullen aantonen dat het hele binnengebied dat omsloten wordt door de Stompaertshoek, Frederik de Merodestraat, Lange Heergracht en Zwartzusterberg in grote lijnen dezelfde evolutie doormaakte, gestuurd door de ontwikkelingen in de textielnijverheid.

2.5 Lakennijverheid in de Sint-Jansparochie

2.5.1 Een weversparochie?

*Een horizontaal weefgetouw bediend door twee wevers.
Uit het Keurboek van Ieper, 1363¹²⁷.*

¹²⁵ LAURENT 1929: 45-47.

¹²⁶ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 8204, Cijnsboek van de Heilige Geest van de Sint-Romboutsparochie van 1339, transcriptie De Ware Vrienden van het Archief, p. 1.

¹²⁷ SORBER 1998: 24.

De site Stompaertshoek is gelegen in de Sint-Jansparochie, die in de literatuur bekend staat als de parochie van de volders en de wolwevers¹²⁸. Deze karakterisering van de Sint-Jansparochie gaat al mee sinds de tijd van kanunnik Schoeffer (1804-1877), die ze op zijn beurt aantrof in 'de kronyken van Mechelen'¹²⁹. Schoeffer verleende autoriteit aan de bewering uit de kronieken door ze in verband te brengen met de historische benamingen 'Voldersheergracht' en 'Aanslagersheergracht'. De naam Voldersheergracht wijst inderdaad op de aanwezigheid van volders in de Sint-Jansparochie, maar Schoeffer zelf dacht vooral aan tapijtwevers. Dat is eigenaardig, want tapijten worden nét niet gevold. Schoeffer meende dat de naam Heergracht, die in zijn tijd 'Hairgracht' werd gespeld, als eerste lid het woord 'haar' bevatte. De Heergracht zou, volgens Schoeffer, haar naam ontleend hebben aan de tapijtwevers die in die gracht het haar wassen dat zij nodig hadden voor hun weverijen. Schoeffer redeneerde waarschijnlijk te veel vanuit zijn eigen tijd, toen er langs de Heergracht wasserijen actief waren waar tapijten en haar voor matrassen werden gewassen, zoals blijkt uit een advertentie uit 1891¹³⁰:

Lange Hairgracht 13, L. Geens. Grondiglijk wasschen, zuiveren en hermaken van matrassen en ander beddegoed. Wasschen op zijn nieuws van sarges en tapijten. Zuiveren van dons, pluimen, wol en hair voor matrassen.

Steurs en Uytterhoeven onderzochten het onderwerp grondiger en stelden dat het eerste lid van de naam Heergracht niet het woord 'haar' bevat, maar het woord 'heer'¹³¹. Deze analyse wordt bevestigd in het Vroegmiddelnederlands Woordenboek. De meest waarschijnlijke betekenis van het eerste lid *here* is 'heer', maar het zou ook 'leger' kunnen betekenen¹³². Voor de aanwezigheid van wevers in de Sint-Jansparochie geeft Schoeffer geen solide argumenten.

Meer recent werd door Van Uytven een poging ondernomen om de verspreiding van wevers in het veertiende-eeuwse Mechelen in kaart te brengen¹³³. Hij baseerde zich hiervoor op een lijst uit 1379 van wevers die een eed van trouw aflegden aan de stad, in de nasleep van een opstand waaraan wevers hadden deelgenomen¹³⁴. De lijst vermeldt de namen van 219 wevers gegroepeerd per 25 wijken. De ligging van deze wijken werd in de bron meestal aangeduid met een straatnaam en in sommige gevallen met een plaatsnaam. Het document is van groot belang voor het huidig onderzoek, aangezien de Stompaertshoek een van de vijftwintig genoemde locaties is. Bij 7 van de 26 (sic) locaties die door van Uytven werden voorgesteld kunnen we echter vraagtekens plaatsen. Zo duidde hij bijvoorbeeld het Groenendalstraatje in de Sint-Katelijneparochie *intra muros* aan, waarmee hij wellicht de in het document vermelde *Gruenstraten* bedoelde. Het is echter veel waarschijnlijker dat men daarmee de Groenstraat bedoelde, die extra *muros* gelegen was, op de grens van de Sint-Jansparochie en de parochie van Nekkerspoel. De meeste discussiepunten betreffen locaties extra *muros*, wat begrijpelijk is omdat vrijwel alle straten extra *muros* heden een andere naam dragen dan tijdens het Ancien Régime.

¹²⁸ INSTALLÉ 1996: 34.

¹²⁹ SCHOEFFER s.d.: 48.

¹³⁰ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 74, Lange Heergracht, p. 15.

¹³¹ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 100-101.

¹³² <http://gtb.inl.nl/>, VMNW modern lemma 'heergracht'.

¹³³ VAN UYTVEN 1991b: 54.

¹³⁴ JOOSEN 1935: 455-461.

Detail van het stadsplan van Mechelen door Jacob van Deventer ca. 1560, met aanduiding van de parochiegrenzen (in het rood), de weversstraten vermeld in 1379 (nrs. 1 tot 25). Voor de identificatie van de straten zie onderstaande tabel.

Straatnaam vermeld als weverswijk in 1379	Parochie	Aantal weversstraten
1 Tichelrij en Molenstraat, 20 Nieuwe Bruul	Sint-Rombouts	2
2 Vrouw van Mechelenstraat, 3 Nonnenstraat, 4 Schrijverstraat ¹³⁵ , 5 Penningpoel ¹³⁶ , 6 Nokerstraat, 7 Zelestraat, 8 Heembeemd, 9 Blokstraat ¹³⁷	Sint-Katelijne	8

¹³⁵ De Schrijverstraat is te identificeren met de huidige Schrijnstraat. De hoekhuizen van de Sint-Katelijnestraat en de Schrijverstraat, Sint-Niklaas en het Zwaantje, worden afwisselend gesitueerd in de Sint-Katelijnestraat, de Schrijverstraat en de Schrijnstraat. De Ware Vrienden van het Archief, de Mechelse Huizendatabank, <http://www.dewarevrienden.net>.

¹³⁶ De Penningpoel wordt in 1451 onder de Sint-Katelijneparochie gerekend (INSTALLÉ 1978: 146).

¹³⁷ De Blokstraat verbond de Kerkhofstraat (nu Goswin de Stassartstraat) met het Straatje van den Hove (nu Schoutetstraat). Ze wordt voor het eerst vermeld in 1310

10 Jodenstraat, 11 Stompaertshoek, 12 Scheisselberg ¹³⁸ , 13 Groenstraat ¹³⁹	Sint-Jan	3,5
13, Groenstraat, 14 Schipvoortstraat ¹⁴⁰ , 15 Rechtestraat van Nekkerspoel ¹⁴¹ , 16 Ballemansstraat ¹⁴²	Nekkerspoel	3,5
17 Mandenstraat ¹⁴³ , 18 Nekkerstraat ¹⁴⁴ , 19 Berthouthof, 23 Voogdstraat	Sint-Pieter en -Paul	4
21 Wisselaarsstraat, 22 Adegemstraat, 24 Brusselstraat, 25 Penningstraat	O.-L.-V.-over-de- Dijle	3,5
24 Brusselstraat	O.-L.-V. van Hanswijk	0,5

Tabel. Straten vermeld als weverswijk in 1379 gegroepeerd per parochie. De nummering geeft de volgorde aan in het oorspronkelijke document.

(GOETSTOUWERS 1956: 183-184). Door de naamsevolutie van de Schermoelsblokstraat tot Schamelblokstraat en tenslotte Blokstraat dreigde er verwarring te ontstaan tussen deze twee straten. De oorspronkelijke Blokstraat werd daarom vanaf 1404 meestal Korte Blokstraat genoemd, soms ook Kleine of Oude Blokstraat (STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 172).

¹³⁸ De *schoyselberchstrate* of *scheeselberch strate* wordt in 1451 in de Sint-Jansparochie buiten de muren gesitueerd (INSTALLÉ 1978: 149). De *sceiscelberch* wordt al in 1292 genoemd, waar hij buiten de vesten en bij de Koestraat wordt gesitueerd (<http://gtb.inl.nl/VMNW>, 'scheiselberch').

¹³⁹ In 1348 wordt een erf in de Groenstraat gesitueerd buiten de Schermoelsblokpoort en bij de stadsgracht (STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 34). In 1579 wordt gesproken van een erf gelegen tussen de Groenstraat en de Schefferstraat (MISEUR 2007: 20). In 1595 wordt een stuk land in de Groenstraat gesitueerd in de parochie van Nekkerspoel (OLBRECHTS 2008a: 50). In 1596 wordt een erf in de Groenstraat gesitueerd in de Sint-Jansparochie (HENDRICKX 2007: 23). Dit wijst erop dat de Groenstraat de grens vormde tussen beide parochies.

¹⁴⁰ De straatnaam evolueerde van *scepvort straten* (1295) over *sceffortstrate* (1379) tot *schefferstraat* (1517), met nog tal van spellingsvarianten. In 1495 is er sprake van twee erven in de Rechtstraat op Nekkerspoel die achteraan met een poort uitkomen in de Scheeffoortstraat (INSTALLÉ 1989: 25-26).

¹⁴¹ In 1616 wordt een hof in de Rechtestraat op Nekkerspoel gesitueerd tegenover de kerk (MEUTERMANS 2008b: 59).

¹⁴² In 1416 wordt gesproken van een erf in de Ballemansstraat op Nekkerspoel dat zich uitstrekt tot aan de gracht van de Borght (BETERAMS 1956: 110).

¹⁴³ In 1329 wordt de Mandenstraat gesitueerd naast de Nekkerspoelbrug (BETERAMS 1956: 493). In 1335 wordt de Mandenstraat gesitueerd in de Sint-Pietersparochie en buiten de Nekkerspoelpoort (Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 4114, Cijnsrol van Sint Juliaans, 30 juni 1335).

¹⁴⁴ In 1335 wordt de Nekkerstraat gesitueerd in de Sint-Pietersparochie (Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW nr. 4114, Cijnsrol van Sint Juliaans, 30 juni 1335). In 1380 wordt de Nekkerstraat gesitueerd bij de Heergracht (JAMEES 1996: 184).

Volgens het document van 1379 bevond de grootste concentratie aan wevers zich in de Sint-Katelijneparochie. Het gaat in dit document uitsluitend om mannelijke wevers die deel uitmaakten van het weversambacht. Buiten het weversambacht werden te Mechelen echter ook nog lakens geweven door begijnen. Al in 1291 is er sprake van begijnen *die wollewerch maken*¹⁴⁵. De begijnen mochten deze lakens ook verkopen, wat vrij uitzonderlijk is, want in de Nederlanden zijn slechts vijf steden bekend waar in de 13de en vroege 14de eeuw de begijnen lakens mochten weven voor de verkoop¹⁴⁶. De lakenproductie van de Mechelse begijnen was evenwel onderhevig aan opgelegde beperkingen: per begijn mochten er niet meer dan 10 lakens (per jaar) geweven worden en enkel in de kleuren wit en grauw. Het was de begijnen toegestaan om te handelen in inlandse wol, maar niet in Engelse wol¹⁴⁷, die van een betere kwaliteit was. Uit deze beperkingen blijkt dat het ambacht van de wevers de productie van het Mechelse toplaken, op basis van de beste Engelse wol en fraai gekleurd, volledig voor zichzelf opeiste.

De lakenproductie door de begijnen moet nog opgeteld worden bij de productie van de wevers in de Sint-Katelijneparochie. Zowel het Klein Begijnhof intra muros als het Groot Begijnhof extra muros waren gelegen in de Sint-Katelijneparochie. Het Klein Begijnhof ontstond bij de Sint-Katelijnekapel, waar de aanwezigheid van begijnen vermeld wordt in 1246¹⁴⁸. Deze kapel werd op een onbekend tijdstip vóór 1310 verheven tot parochiekerk, waarbij de nieuwe parochie gewijd aan Sint-Katelijne werd afgescheiden van de moederparochie van Sint-Rombout. In 1259 werd beslist dat er een nieuw begijnhof zou worden opgericht¹⁴⁹. Het nieuwe en veel grotere begijnhof werd iets verderop naar het noorden ingeplant en kwam na de oprichting van de tweede stadsomwalling (1264-1268) buiten de stadsomwalling te liggen. In 1286 kreeg het Groot Begijnhof extra muros het statuut van een aparte parochie, gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Katelijne¹⁵⁰. Het was het grootste begijnhof in de Nederlanden, dat eind 15de eeuw bewoond werd door naar schatting 1500 à 1900 begijnen¹⁵¹. Het Groot Begijnhof had daarmee een theoretische productiecapaciteit van 15.000 à 19.000 lakens per jaar. In 1575 werd dit Groot Begijnhof extra muros gesloopt. Enkele jaren later werd besloten om dit begijnhof terug op te richten intra muros en opnieuw werd gekozen voor een locatie in de Sint-Katelijneparochie.

De begaarden, de mannelijke tegenhangers van de begijnen, waren eveneens gevestigd in de Sint-Katelijneparochie. Ook zij mochten blijkens een document van 1351 weefactiviteiten verrichten¹⁵². In de 16de eeuw meenden zij op basis van dit voorrecht zelf lakenmakers te mogen inhuren om in hun klooster tewerk te stellen. Dit werd hun echter in 1539 verboden¹⁵³. Al deze gegevens wijzen er dus op dat de Sint-Katelijneparochie dé weefparochie van Mechelen was.

¹⁴⁵ <http://gtb.inl.nl/VMNW>, modern lemma 'wolwerk'.

¹⁴⁶ SIMONS 2001: 86.

¹⁴⁷ JOOSEN 1935: 469.

¹⁴⁸ GOETSCHALKX 1909: 125-128.

¹⁴⁹ INSTALLÉ 1996: 115.

¹⁵⁰ SIMONS 2001: 289-290.

¹⁵¹ SIMONS 2001: 311-312.

¹⁵² JOOSEN 1935: 443.

¹⁵³ VAN DER AUWERA 1998: 61.

In vergelijking met de Sint-Katelijneparochie was de Sint-Jansparochie in de 14de eeuw helemaal geen typische weversparochie. Het feit dat de Stompaertshoek n t wel als weversstraat vermeld wordt, zou kunnen te maken hebben met de geringe status van het straatje, zoals die in de naam tot uiting komt. Van de acht wevers die in de lijst van 1379 vermeld worden, hadden er zes in 1370 een bijdrage gegeven voor het nieuwe reliekschrijn van Sint-Rombout, waarbij het bedrag varieerde tussen 1 en 10 groten¹⁵⁴. De bedragen zijn niet zo groot, maar spreken wel het beeld van grote armoede tegen. Jammer genoeg hebben we geen enkele van deze acht wevers teruggevonden in een schepenakte of cijnsboek, zodat we verder geen gegevens hebben over hun precieze woonplaats.

In het volgende hoofdstuk zal blijken dat de textielnijverheid heel belangrijk was voor de Sint-Jansparochie, maar dat de parochie gespecialiseerd was in de afwerkingsfase van de lakenindustrie.

2.5.2 Afwerken van lakens langs de Heergracht

Vanaf het midden van de 14de eeuw duiken er in de Sint-Jansparochie een aantal nieuwe benamingen op voor de Heergracht, die verwijzen naar verschillende stappen in het productieproces van wollen weefsels, die in de middeleeuwen 'lakens' werden genoemd. Voor we deze namen analyseren en proberen te lokaliseren moeten we eerst klaarheid scheppen over het gebruik van de naam Heergracht zelf in de 14de-eeuwse bronnen. Ter hoogte van de huidige Van Hoeystraat splitst de Heergracht zich in twee armen, die in de 14de-eeuwse bronnen beide Heergracht worden genoemd.

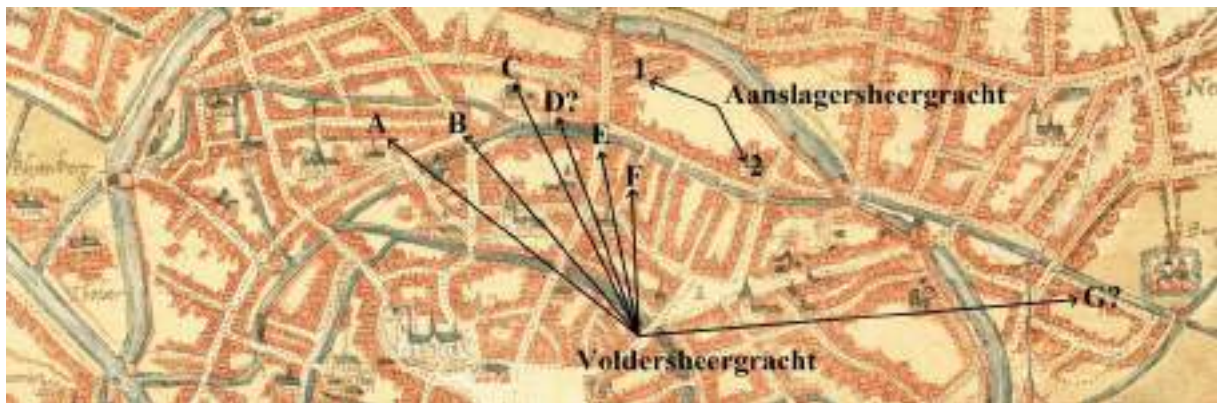

Detail van het stadsplan van Mechelen door Le Rouge. Legende: 1 Zelestraat, 2 Heembeemd, 3 Coxbrugje, 4 Swivegemstraat.

¹⁵⁴ DE MUNCK 1777, bijlage OO: lxij-lxiv, lxvj-lxvij. Mertten vanden Cloete 1 groot, Coppens van Heiste 2 groot, Meeus vander Heiden 6 groot, Wouter van Steyle 4 groot, Aerd van Riemen 2 groot, Gheraerd Bolle 10 groot. Van Gylis Steleman en Jan Zakarias zijn geen bijdragen gekend. Volgens de schoutrekening van 17 september 1380-14 januari 1381 werd Jan Zakarias verbannen, omdat hij zijn eed gebroken had, zie PEETERS 1984: 133.

De noordelijke tak liep tussen de Zelestraat en de Heembeemd en wordt in bronnen uit 1307¹⁵⁵, 1359¹⁵⁶, 1485¹⁵⁷ en 1524¹⁵⁸ expliciet de Heergracht genoemd, telkens in verband met de Zelestraat en/of de Heembeemd.

De zuidelijke tak liep parallel met de huidige Kanunnik de Deckerstraat en mondde uit in de Melaan. Deze tak dwarsde de huidige Schoutetstraat bij de brug die bekend stond als het Coxbrugje. Deze tak wordt eveneens expliciet Heergracht genoemd tussen 1386¹⁵⁹ en 1473¹⁶⁰, in relatie tot de Coxbrug en het Swivegemstraatje, een verdwenen zijstraatje van de Schoutetstraat.

Detail van het stadsplan van Jacob van Deventer. Legende: 1 Stompaertshoek, 2 Zwartzustersklooster, A Heembeemd, B Kerkhofstraat, C Jodenstraat, D Stooftstraatje, E Koestraat, F Bergstraatje, G Ridderstraat, ? locatie niet helemaal zeker.

De Aanslagersheergracht wordt vermeld vanaf 1345 en tot 1607¹⁶¹. Het werkwoord 'aanslaan' werd gebruikt voor het vastmaken van lakens aan houten ramen (lakenramen of rekken genoemd), om ze na het vollen terug op te rekken. Aangezien de lakens worden vastgemaakt terwijl ze nog nat zijn van het vollen of het verven, wordt ook van 'droogramen' gesproken¹⁶². In 1389¹⁶³, 1408¹⁶⁴ en 1429¹⁶⁵ is er sprake van een erf aan de Aanslagersheergracht dat zich achteraan uitstrekt tot aan de Stompaertshoek. In 1420¹⁶⁶ wordt een erf naast het klooster van de Zwartzusters gesitueerd aan de Aanslagersheergracht. Op basis van deze bronnen kan de Aanslagersheergracht

¹⁵⁵ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 100.

¹⁵⁶ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 121: 3.

¹⁵⁷ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 100.

¹⁵⁸ BETERAMS 1957: 728.

¹⁵⁹ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 93: 51, 59.

¹⁶⁰ VAN CASTER 1975: 253.

¹⁶¹ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 105.

¹⁶² <http://gtb.inl.nl/VMNW>, lemma 'aneslaen I'.

¹⁶³ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 105.

¹⁶⁴ BETERAMS 1957: 874.

¹⁶⁵ BETERAMS 1956: 282.

¹⁶⁶ Voor 1463 stonden de Zwartzusters bekend als Cellezusters. Hun klooster werd in de bron van 1420 *Magnam Cellam* genoemd. Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 74, p. 51.

geïdentificeerd worden met de huidige Lange Heergracht. De hypothese wordt verder ondersteund door de huizen 'de Blauwkuip'¹⁶⁷ en 'de Dakschaar'¹⁶⁸, die in de 16de eeuw afwisselend gesitueerd worden aan de Lange Heergracht en de Aanslagersheergracht.

De 'Voldersheergracht' wordt eveneens vermeld vanaf 1345¹⁶⁹ en tot 1592¹⁷⁰. De naam werd in latere bronnen soms verkort tot 'Voldersgracht', bijvoorbeeld in 1590¹⁷¹. Het werkwoord vollen verwijst naar het vervilten van het wollen laken na het weven. Bij het vollen wordt het laken nat gemaakt en worden de vezels in mekaar gestampt, waarbij het laken sterk inkrimpt. De Voldersheergracht werd door Steurs en Uytterhoeven¹⁷² geïdentificeerd met de Korte Heergracht, tegenwoordig de Van Hoestraat genoemd. Er zijn echter aanwijzingen dat de term ook in ruimere zin gebruikt werd.

- De Voldersheergracht wordt in 1427 en in 1486 gesitueerd bij het Stoofstraatje (D), dat de Jodenstraat verbond met de Heergracht¹⁷³.
- In 1448 is er sprake van een huis in de Koestraat (E) bij de Voldersheergracht¹⁷⁴.
- In 1451 wordt het erf van Willem van der Wilgen gesitueerd bij het Bergstraatje (F) aan de Voldersheergracht¹⁷⁵.
- In 1483 is er sprake van een erf in de Ridderstraat (G?) op Nekkerspoel bij de Voldersheergracht¹⁷⁶.
- In 1570¹⁷⁷ wordt de Voldersheergracht gesitueerd bij de Kerkhofstraat (B).
- In 1590¹⁷⁸ is er sprake van een erf in de Jodenstraat (C) dat achteraan uitkomt bij de Voldersgracht.
- In 1592 wordt een huis vermeld in de Heembeemd (A) dat zich achteraan met een hof uitstreckte tot aan de Voldersheergracht¹⁷⁹.
- Soms lijken de namen Aanslagers- en Voldersheergracht door mekaar gebruikt te zijn. In 1424, bijvoorbeeld, wordt Hubert van den Kieboome eigenaar van een huis gelegen aan de Voldersheergracht. Wanneer hij het huis enkele maanden later verder verkoopt, wordt het huis gesitueerd aan de Aanslagersheergracht¹⁸⁰. Een gelijkaardig geval is het erf van Gerard van der Berct dat in 1450¹⁸¹ wordt gesitueerd aan de Aanslagersheergracht en in 1451¹⁸² aan de Voldersheergracht.

De 'Gereidersheergracht' wordt slechts eenmaal vermeld in 1388¹⁸³. 'Gereiden' betekent over het algemeen 'gereed maken'. De term had ook een meer specifieke betekenis in de lakennijverheid. In een Brugs reglement uit 1284 voor de lakennijverheid wordt onder de

¹⁶⁷ De Ware Vrienden van het Archief, Huizendatabank, www.dewarevrienden.net, 22/5/1535, 3/5/1541.

¹⁶⁸ De Ware Vrienden van het Archief, Huizendatabank, www.dewarevrienden.net, 9/2/1530, 5/3/1539.

¹⁶⁹ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 104.

¹⁷⁰ OLBRECHTS 2007: 38.

¹⁷¹ MISEUR 2007: 63.

¹⁷² STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 104.

¹⁷³ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 118, 51-52.

¹⁷⁴ BETERAMS 1957: 698.

¹⁷⁵ INSTALLÉ 1978: 148.

¹⁷⁶ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 158: 69.

¹⁷⁷ HENDRICKX & MISEUR 2007: 80.

¹⁷⁸ MISEUR 2007: 63.

¹⁷⁹ OLBRECHTS 2007: 38.

¹⁸⁰ BETERAMS 1957: 681-682.

¹⁸¹ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 74, p. 9.

¹⁸² INSTALLÉ 1978: 148.

¹⁸³ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 105.

term gereiden verstaan het geheel aan handelingen dat door de scheerders werd verricht. Het omvatte zes handelingen: nat persen, aanslaan aan de ramen, persen vóór het scheren, scheren, opnieuw persen en vouwen¹⁸⁴. Voor al deze bewerkingen werden de knapen apart betaald. Voor het scheren van het laken ontvingen ze vijf denieren, voor het aanslaan twee denieren en voor de andere bewerkingen telkens één denier. Aangezien het aanslaan een onderdeel was van het gereiden, zou de Gereidersheergracht kunnen gebruikt zijn als synoniem voor de Aanslagersheergracht.

De 'Verversheergracht' wordt vermeld in 1451¹⁸⁵ en in 1551¹⁸⁶. De benaming staat waarschijnlijk eveneens in verband met het verven van wollen lakens. Het is echter niet uitgesloten dat het gaat om het verven van linnen. Het is onduidelijk welk stuk van de Heergracht men met deze benaming bedoelde.

De nieuwe benamingen van de Heergracht die vanaf het midden van de 14de eeuw ontstonden verwijzen naar de drie ambachten die in Mechelen zorgden voor de afwerking van het laken: de volders, de ververs en de droogscheerders. Hun aanwezigheid bij de Heergracht is geen toeval. In de afwerkingsfase van het laken was er voortdurend water nodig, zowel bij het wassen van het laken na het weven, bij het vollen, vóór het scheren en bij het verven¹⁸⁷. Op basis van de naamgeving alleen is het niet mogelijk om een beeld te krijgen van de organisatie van de verschillende ambachten langs de Heergracht. Om die reden bekijken we deze ambachten hieronder verder in detail.

¹⁸⁴ <http://gtb.inl.nl/VMNW>, lemma 'ghereiden'

¹⁸⁵ INSTALLÉ 1978: 148.

¹⁸⁶ De Ware Vrienden van het Archief, Huizendatabank, www.dewarevrienden.net, 'Verwers Heergracht'.

¹⁸⁷ SORBER 1998: 26-28.

2.5.3 Volders

*Een volder trapt op het laken in een volderskuip.
Glasraam Semur-en-Auxois, 15de eeuw¹⁸⁸.*

Over de Mechelse volders is slechts weinig informatie beschikbaar. Van het ambachtsarchief zijn slechts vier stukken overgebleven, allen uit de 16de eeuw¹⁸⁹. De volders lijken van in het begin een gemarginaliseerde bevolkingsgroep te vormen. In 1242 en 1249 sloten de steden Mechelen en Antwerpen een verbond om de interstedelijke migraties van hun volders en wevers aan banden te leggen¹⁹⁰. De eerste keer dat de volders in de bronnen verschijnen, worden ze al meteen in een slecht daglicht gesteld. De eerste individuele volder die in de bronnen vermeld wordt, is Willem Wobel in 1275¹⁹¹. In 1276 werd de sociale mobiliteit van de wevers en de volders aan banden gelegd, doordat van hun een dubbel entreegeld werd geëist indien ze wilden toetreden tot de lakengilde om zelf lakens te kunnen verkopen¹⁹².

Na de omwentelingen van 1302 kregen de ambachtslui zeggenschap in het stadsbestuur. Vanaf de jaren '20 van de 14de eeuw zien we dat vertegenwoordigers van de ambachten aanwezig waren bij de jaarlijks controle van de stadsrekeningen. In 1324 was *Jan van Liest de voldere* daarbij aanwezig¹⁹³. We mogen er hierbij vanuit gaan dat Jan van Leest

¹⁸⁸ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Semur-en-Auxois-vitraux-des-Drapiers-chapelle-St-Blaise-de-la-collegiale-dpt-Cote-d-OrDSC_0323.jpg, detail.

¹⁸⁹ VAN DER AUWERA 1998: 65-66.

¹⁹⁰ PRIMS 1931: 15-16.

¹⁹¹ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 78.

¹⁹² VAN UYTVEN 1991a: 45; JOOSEN 1935: 403.

¹⁹³ JOOSEN 1960: 56.

het ambacht van de volders vertegenwoordigde, wat meteen de eerste aanwijzing is voor het bestaan van dat ambacht. Dankzij deze jaarlijkse controles zijn een aantal namen van 14de-eeuwse meester-volders bekend. In 1361 was een groot aantal volders betrokken bij een opstand tegen het stadsbestuur. Na het neerslaan van de opstand werden veel volders verbannen¹⁹⁴. Van de volders die in de stad mochten blijven, legden 25 met naam bekende personen een eed van trouw af aan de stad¹⁹⁵. In 1380 kwam het tot een nieuwe opstand van textielarbeiders. Als gevolg daarvan mochten de wevers en volders niet meer aanwezig zijn bij de jaarlijkse controle van de stadsrekeningen¹⁹⁶. Het ambacht verloor dus zijn politieke zeggenschap en de bron die ons de namen van heel wat volders opleverde, droogt op. In de volgende eeuwen worden er slechts zeer sporadisch volders vermeld in de bronnen.

Ondanks de fragmentaire aard van het bronnenbestand kunnen er enkele tendensen worden waargenomen. De vroegste aanwijzingen voor de aanwezigheid volders bij de Heergracht lijken zich te concentreren bij het Schermoelsblok.

De Heergracht bij het Schermoelsblok.

- In 1311 verwierf Jan Putteman het vruchtgebruik van een huis op het Schermoelsblok van de weduwe van Jan van Provin, wat in 1316 nog eens bevestigd werd¹⁹⁷. In 1322 verwierf Jan Putteman een rente op het huis van

¹⁹⁴ VAN UYTVEN 1991c: 61. Van Uytven meende dat de volders in 1361 werden uitgesloten van het politieke bestuur. Dit blijkt niet uit de lijsten van gezworenen, waarin de volders ook na 1361 vermeld worden.

¹⁹⁵ JOOSEN 1935: 448-450.

¹⁹⁶ JOOSEN 1960: 78. Gezworenen van wevers en volders worden vermeld in het jaar 1380, in 1381 worden er geen namen van gezworenen vermeld in de stadsrekeningen, in 1382 ontbreken de gezworenen van de wevers en volders.

¹⁹⁷ BETERAMS 1957: 603, 605.

Wouter van Provin op het Schermoelsblok, een rente die hij in 1345 verkocht¹⁹⁸. Jan Putteman was aanwezig bij de controle van de stadsrekening van 1342-1343, waarbij genoteerd werd dat hij volder was van beroep¹⁹⁹.

- Niklaas van Leest, bijgenaamd Gheldolf, verkocht in 1323 een rente op zijn huis op Schermoelsblok²⁰⁰. Hij is waarschijnlijk te identificeren met Claus van Leest die in 1331, 1341, 1343 en 1348 aanwezig was bij de controle van de stadsrekeningen en die in 1331 en 1343 volder wordt genoemd²⁰¹. In het cijnsboek van het Sint-Juliaansgasthuis van na de Grote Brand (1342) wordt hij vermeld als Claus Gheldolf voor een erf gelegen in de Sint-Jansparochie, waarschijnlijk op Schermoelsblok²⁰².
- Jan van Leest woonde in 1342 op het Schermoelsblok²⁰³. Jan van Leest was in 1324, 1329 en 1339 aanwezig bij de controle van de stadsrekeningen en werd in 1324 volder genoemd²⁰⁴.
- Jan van den Abeele gaf in 1370 een vrijwillige bijdrage voor het nieuwe schrijn van Sint-Rombout. Hij woonde op dat moment aan de Schermoelsblokpoort²⁰⁵. Hij was in 1349, 1363 en 1366 aanwezig bij de controle van de stadsrekeningen, waarbij hij in 1363 en 1366 expliciet gezworene van de volders wordt genoemd²⁰⁶. In 1361 legde hij samen met 24 andere volders een eed van trouw af aan het stadsbestuur²⁰⁷.

We vermoeden dat deze vier volders een erf bezaten dat zich achteraan uitstreckte tot aan de Heergracht. De expliciete link tussen de volders en de Heergracht blijkt uit de volgende gegevens:

- In 1330 bezat de volder Willem Ruse een erf aan de Heergracht²⁰⁸.
- In 1363 bezat Arnold van den Putte, volder, een erf aan de Voldersheergracht²⁰⁹. In 1366 verwierf hij een ander erf aan de Voldersheergracht²¹⁰. In 1372 deed zijn weduwe afstand van alle rechten op een huis aan de Voldersheergracht²¹¹.
- Arnold Serclaes woonde in 1390 aan de Voldersheergracht²¹². In 1418 wordt meegedeeld dat wijlen Rombout Serclaes eveneens woonde aan de Voldersheergracht²¹³. De naam Serclaes (ook Serclaus gespeld) is zeldzaam in Mechelen. We mogen dan ook veronderstellen dat Arnold en Rombout verwanten zijn van Jan Serclaus die in 1361 samen met 24 andere volders een eed van trouw aflegde aan het stadsbestuur²¹⁴.
- Willem van den Wilghen en Wouter van der Stoct, beiden volders, betaalden in 1451 een cijns voor het gebruik van een gang in de Bergstraat, die uitgaaf op de

¹⁹⁸ BETERAMS 1957: 605, 917.

¹⁹⁹ JOOSEN 1960: 59.

²⁰⁰ BETERAMS 1956: 240.

²⁰¹ JOOSEN 1960: 57, 59, 60.

²⁰² Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 4158. De twee voorafgaande erven worden vermeld respectievelijk op het Schermoelsblok en bij de Schermoelsbrug.

²⁰³ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 36.

²⁰⁴ JOOSEN 1960: 56-58.

²⁰⁵ DE MUNCK 1777 Bijlage Oo: Ixiiij-Ixiv.

²⁰⁶ JOOSEN 1960: 60-61, 66, 68.

²⁰⁷ JOOSEN 1935: 448-450.

²⁰⁸ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 105.

²⁰⁹ Stadsarchief Mechelen, Fonds Varia, nr. V 286, fol. 153r.

²¹⁰ BETERAMS 1956: 416.

²¹¹ BETERAMS 1956: 420.

²¹² STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 36.

²¹³ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 118: p. 52.

²¹⁴ JOOSEN 1935: 448-450.

Voldersheergracht²¹⁵. Wouter van der Stoct was een van de vele volders die in 1446 het poorterschap van Mechelen verwierven. Hij was afkomstig van Berlaar²¹⁶. Deze toevloed van nieuwe krachten moet het evenwicht in de sector verstoord hebben, want in de jaren 1447-1452 weken er verschillende Mechelse volders uit naar Leiden. Onder hen bevond zich Jan van den Wilgen²¹⁷, wellicht een verwant van de reeds genoemde Willem van den Wilgen.

- Geert en Hendrik van (der) Berct, beiden zoon van Wouter, afkomstig van Mechelen en volder van beroep, verwierven eveneens in 1446 het poorterschap van Mechelen²¹⁸. Waarschijnlijk verwierven zij het poorterschap om ambachtsmeester te kunnen worden. Geert van der Berct bezat in 1450 een eigendom aan de Aanslagersheergracht²¹⁹. Geert woonde in 1451 samen met zijn zoon Hendrik in een huis aan de Voldersheergracht²²⁰.
- Er zijn in Mechelen slechts enkele vermeldingen gekend van individuele erven die 'de Volderij' worden genoemd. In 1496 en 1498 is er sprake van de Volderij aan de Voldersheergracht²²¹. In 1503 en 1504 wordt de Volderij vermeld aan de Heergracht²²². Ten slotte is er in 1513 sprake van de Volderij bij de Heembeemd²²³.

Gelijkaardige concentraties van volders bij een waterloop zijn gekend uit andere middeleeuwse steden. In Ieper is in 1363 sprake van de *vulresbeike* in de keure van de volders²²⁴. In Arras waren eind 14de eeuw de voldersateliers ingeplant langs verschillende takken van de Crinchon²²⁵. In Antwerpen was er in 1473 sprake van een Voldersvest²²⁶.

215 INSTALLÉ 1978: 148.

216 KOCKEN 1975: 88.

217 POSTHUMUS 1910: 227.

218 KOCKEN 1975: 88.

219 Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 74, p. 9.

220 INSTALLÉ 1978: 148.

221 www.dewarevrienden.net, Huizendatabank, 5/5/1496, 23/7/1496 en 9/12/1498.

222 www.dewarevrienden.net, Huizendatabank, 2/1/1503, 10/7/1504.

223 www.dewarevrienden.net, Huizendatabank, 14/3/1513.

224 VAN BELLINGEN e.a. 1993: 261.

225 COULON 1996: 159.

226 ASAERT 1973: 385-386.

2.5.4 Ververs

Miniatuur met ververs aan het werk. Brugge 1482, British Library²²⁷.

*Een roodverver. Nürnberg 1618²²⁸.
Vermoedelijk gaat het om een koperen ketel.*

²²⁷

[http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=7691&CollID=16
&NStart=150503](http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=7691&CollID=16&NStart=150503)

²²⁸ <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/>

Op het eerste gezicht lijkt de bronnensituatie voor het ambacht van de ververs nog erger dan voor dat van de volders. Het ambachtsarchief is immers volledig verloren gegaan. In de eerste helft van de 18de eeuw bestond het nog en werd het bewaard door de deken van het ambacht Jan Baptist Joffroy. Het oudste stuk in zijn bezit was een ambachtsrol uit 1331²²⁹. Dit is meteen de oudste aanwijzing voor het bestaan van het ambacht. Individuele ververs worden echter al veel vroeger vermeld, namelijk vanaf 1276²³⁰.

In tweede instantie blijkt de bronnensituatie voor het verversambacht nog mee te vallen. De verloren ambachtsrol van 1331 bijvoorbeeld, was waarschijnlijk een uittreksel uit de ordonnantie voor de Mechelse lakennijverheid van 1331 die in zijn geheel bewaard bleef. Die ordonnantie bevat inderdaad verschillende hoofdstukken gewijd aan het verven en het gebruik van kleurstoffen. Daarnaast beschikken we, vanaf 1346, over lijsten van ververs die aanwezig waren bij de jaarlijkse controle op de stadsrekeningen, waarbij aanvankelijk ook de volders aanwezig waren. In tegenstelling tot de volders en de wevers lijken de ververs nooit te hebben deelgenomen aan de opstanden van de textielarbeiders. Daardoor verloren zij nooit hun politieke zeggenschap en blijven de lijsten met hun vertegenwoordigers doorlopen tot in 1662. Het aantal ververs moet toen zo miniem zijn geweest dat sommigen het als uitgestorven beschouwden. Dit werd in de 18de eeuw betwist door Jan Baptist Joffroy, die niet alleen zelf verver was en zoon van een verver, maar ook de bewaarder van het ambachtsarchief²³¹.

De sociale status van de ververs was veel hoger dan die van de volders. Zo mochten de ververs van de 14de tot de 17de eeuw een kandidaat voorstellen voor het ambt van schepen. Het prestigieus dat de ververs genoten, kunnen we het best illustreren aan de hand van de carrière van Ghiselbrecht de Wale.

Schepenzegel van Ghiselbert de Wale²³².

Ghiselbrecht de Wale is de eerste Mechelse schepen, van wie we met zekerheid weten dat hij afkomstig was uit het ambacht van de ververs. In 1349 wordt hij vermeld als

²²⁹ VAN DER AUWERA 1998: 26.

²³⁰ Aartsbisschoppelijk Archief, Fonds Nalatenschap de Ridder, Notitieschriften begijnhoven Mechelen, Karton 1, Schrift 1, Nr. 7: Arnold Scrivere, verwer, poorter van Mechelen.

²³¹ VAN DER AUWERA 1998: 172.

²³² VAN DEN EYNDE 2001: Pl.XXIX.

Gijsbrecht De Blauwverver, alias De Wale²³³. Hierdoor kunnen we hem identificeren met *Ghysel de Blauwverwere*, die aanwezig was bij de controle van de stadsrekeningen in 1346²³⁴. Hij is daarmee de eerste gekende vertegenwoordiger van het verversambacht. In 1369 wordt hij gezworene van de ververs genoemd en in 1373 en 1379 gezworene van de blauwververs²³⁵. Tussen 1363 en 1373 mocht hij als afgevaardigde van zijn ambacht ook zetelen in het Wollewerk, een soort rechtbank die de gang van zaken in de Mechelse textielsector in goede banen leidde²³⁶. Het summum van zijn carrière was het schepenmandaat, dat hij bekleedde tussen 1361 en 1379²³⁷. Deze prestigieuze functies gingen gepaard met kapitaalcracht. In 1370 schonk hij 38,5 groten (een zilveren munt) voor het nieuwe reliekschrijn van Sint-Rombout²³⁸. Hij behoorde daarmee tot de groep van 20% grootste schenkers. In de lijst van schenkers werd hij genoteerd als *Her Ghysel de Wale*. De titel 'heer' was niet het gevolg van zijn riant bijdrage, maar was een gebruikelijke eretitel voor personen die een schepenmandaat hadden bekleed. Zoals elke nieuwe schepen zal hij bij zijn aantreden een Mechels scharlakenrood laken hebben ontvangen om een nieuw pak uit te laten snijden. Zo'n scharlakenrood laken was het duurste weefsel dat in Mechelen geproduceerd werd en gold internationaal als een topproduct. In 1398 koste zo'n laken evenveel als het loon van een Mechelse meester-metselaar verdiende op 209 werkdagen. Het was daarmee onmiskenbaar een luxeweefsel, ver buiten het bereik van een eenvoudig ambachtsman²³⁹.

Het ambacht van de ververs was een tijd lang onderverdeeld in twee groepen, namelijk de blauwververs en de roodververs. Het lijkt erop dat aanvankelijk deze groepen om beurt aanwezig waren bij de jaarlijkse controle van de stadsrekeningen. De eerste uitdrukkelijke vermelding van een gezworene van de blauwververs dateert van 1350, de eerste uitdrukkelijke vermelding van een gezworene van de roodververs dateert van 1363²⁴⁰. Tussen 1370²⁴¹ en 1443²⁴² zijn beide groepen samen aanwezig bij de jaarlijkse controle. Nadien is er enkel nog sprake van gezworenen van de ververs, zonder verder onderscheid. Het verschil tussen deze groepen ververs hangt nauw samen met de technische procedés waarvan zij gebruik maakten.

De roodververs konden gebruik maken van verschillende verfstoffen die het weefsel een rode kleur gaven: mede of meekrap, brazielhout en het zeer dure kermes. Meekrap is eigenlijk een bereiding op basis van de plant mede (*Rubia tictorum* L.)²⁴³. Kenmerkend voor al deze kleurstoffen is dat de wol eerst behandeld moest worden met een beitsmiddel om de kleurstof goed te hechten aan de wol. Aluin was hiervoor bijzonder geschikt.

233 BETERAMS 1956: 53.

234 JOOSEN 1960: 60.

235 JOOSEN 1960: 69-70, 72, 77.

236 JOOSEN 1960: 66, 76.

237 VAN DEN EYNDE 2001: 44, 50.

238 DE MUNCK 1777, Bijlage Oo, p. l[x]vj.

239 MUNRO 2009: 36.

240 JOOSEN 1960: 61, 63.

241 JOOSEN 1960: 71.

242 JOOSEN 1961: 180.

243 <http://gtb.inl.nl/WNT>, modern lemma 'meekrap'.

*Garen gekleurd met mede*²⁴⁴.

De blauwververs daarentegen maakten gebruik van de verfstof *wede*, waarvoor geen beitsmiddel vereist was. Blauwverven was dus technisch een stuk eenvoudiger en vond vooral in de vroege productiestadia van het laken plaats. Zo kon de wol zelf vóór het spinnen tot garen blauw geverfd worden (*wolleblauw*), of kon het garen blauw geverfd worden vóór het weven (*garenblauw*). Het blauwverven kon ook voorafgaan aan het roodverven. Dit lijkt misschien dubbel werk, maar door weefsels eerst een blauwe basiskleur te geven met *wede* en nadien te verven met *mede* (rood) kon een grote variëteit aan kleurschakeringen worden verkregen²⁴⁵.

Zowel het roodverven als het blauwverven moet in Mechelen op het einde van de 13de eeuw al op een economisch betekenisvolle schaal hebben plaatsgevonden. In 1281 gaf de stadsheer Wouter (V) Berthout een rente van 12 pond Leuvens per jaar aan zijn broer Gillis, op de maat voor *mede* (rood) en *wede* (blauw)²⁴⁶. Dit hield in dat indien men deze kleurstoffen in Mechelen wilde verkopen, eerst de hoeveelheid ervan moest bepaald worden in een officiële maat door een vertegenwoordiger van de heer. Voor deze officiële metingen moest de verkoper geld betalen en de opbrengst daarvan vloeyde blijkbaar naar Wouter (V) Berthout. In de onderhandelingen tussen Wouter (V) Berthout en de Luikse bisschop over de afbakening van hun rechten te Mechelen, eiste Wouter Berthout rond 1282-1288 de inkomsten van de maat voor *mede* en *wede* voor zichzelf op²⁴⁷. In het charter dat hertog Jan II van Brabant en Jan Berthout in 1301 verleenden aan de stad Mechelen worden deze maten ook vermeld²⁴⁸. Ook in het charter dat Thibault van Bar, de bisschop van Luik, in 1304 aan de stad gaf worden deze maten vermeld: *quator*

²⁴⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/File:Naturally_dyed_skeins.jpg

²⁴⁵ MUNRO 2009: 7.

²⁴⁶ CROENEN 2006: 44-45: *a Malines seur nostre mesure de miede et de weddes*.

²⁴⁷ BORMANS & SCHOOLMEESTERS 1895: 318-324: *la mesure de warde et de warance*. Voor de datering, zie CROENEN 2003: 100, n. 107.

²⁴⁸ JAMEES 1993: 16: *dweedevat ende meedevat*.

*mensuris, videlicet mellis, salis, et herbarum tinctoriarum quae Weed et Meede vocantur*²⁴⁹. Uit de bijbepaling *herbarum tinctoriarum* blijkt duidelijk dat de verfstof mede bedoeld werd en niet de gelijknamige vergiste honingdrank mede.

Het economisch belang van de lakenververij in Mechelen blijkt verder ook uit de vermelding van kleurstoffen in het reglement van 1322 voor de heffing van de stedelijke accijnzen. Accijnzen op de verkoop van de kleurstof wede (blauw) werden zowel geheven op de handel in het klein als op handel in het groot (*de samecoep van den weede*), wat erop wijst dat wede de meest gebruikte kleurstof was in Mechelen. De kleurstof wouw (geel) wordt vermeld onder de kleinhandel in mede. Lakens werden uiterst zelden geel geleverd, omdat er negatieve connotaties verbonden werden met de kleur geel. De kleurstof wouw werd wel gebruikt in combinatie met andere kleurstoffen om kleurschakeringen te bekomen. In hetzelfde reglement op de accijnzen van 1322 werden de rode kleurstoffen kermes (*greyne*), brazielhout (*brisilehout*) en mede (*ghemaelne meede*) en het beitsmiddel aluin (*aluun*) belast als *goede van den ghewichte*, waartoe ook de specerijen gerekend werden²⁵⁰. De handel in rode kleurstoffen en aluin gebeurde dus in relatief kleinere hoeveelheden en vond net als de verkoop van specerijen plaats in de Kruidhalle, zoals blijkt uit het reglement van 1342²⁵¹. Toch mag het totale handelsvolume niet onderschat worden. Mechelse handelaars voerden tussen juli 1366 en juli 1367 per schip via Antwerpen 104 balen aluin en 104 balen mede in²⁵². Asaert berekende het gewicht van een baal mede in Antwerpen in 1471 en kwam één keer uit op een cijfer van 736 pond en een andere keer op 800 pond²⁵³. Gerekend aan het Antwerpse pond van 470,2 gram komen we dan in Mechelen aan een invoer van 36 à 39 ton mede op een jaar tijd. De grootste lading mede bestond uit een vracht van 21 balen, die men aangekocht had in Bergen op Zoom²⁵⁴ en hoogstwaarschijnlijk afkomstig was uit Zeeland, dat in de 15de eeuw het grootste teeltgebied van wede in Europa was²⁵⁵.

Een opmerkelijk gegeven in de geschiedenis van de lakennijverheid in de Nederlanden is de 'colourshift' die Munro recent nog onder de aandacht bracht. In de 14de en vroege 15de eeuw was de meest gewaardeerde kleur voor wollen weefsels een levendig helder rood, dat bekend stond als scharlaken. Scharlaken werd verkregen met behulp van de zeer dure kleurstof kermes en werd enkel gebruikt voor lakens die gemaakt waren van de beste kwaliteiten Engelse wol. Lakens die enkel met kermes geleverd werden, stonden bekend als *roode scaerlakenen*. Lakens waarvan de keper- en inslagdraden al geleverd waren vóór het weven en die daarna nog eens geleverd werden met kermes, noemde men *strijpte scaerlakenen*. Munro doorzocht de stadsrekeningen van Mechelen, Gent en Brugge naar aankopen van lakens door het stadsbestuur. Hij kwam tot de constatering dat in de decennia na de Zwarte Dood in 1348 er zeer veel scharlakens werden aangekocht voor de hogere echelons van het stadsbestuur, zoals de schepenen. In Mechelen verdwijnen de scharlakens echter na 1416 uit de rekeningen. Vanaf 1440 beginnen de donkere kleuren en vooral het zwart aan een opmars. In Mechelen kocht het

²⁴⁹ VAN DEN EYNDE 2001: 18-19.

²⁵⁰ JOOSEN 1934: 111, 113, 117.

²⁵¹ INSTALLÉ 1981: 81-82, 88.

²⁵² DOEHAERD 1947: 97-129.

²⁵³ ASAERT 1973: 393.

²⁵⁴ DOEHAERD 1947: 104.

²⁵⁵ ASAERT 1973: 390.

stadsbestuur in de periode 1501-1550 voor 97,6 procent zwarte lakens aan voor de hoogst geplaatsten in het stadsbestuur. Opvallend genoeg waren de goedkopere lakens die men in dezelfde periode aankocht voor het lagere stadspersoneel, wel nog rood, groen en blauw gekleurd²⁵⁶. De kennis om lakens te verven met kermes moet in Mechelen zelfs verloren gegaan zijn, want in 1527 sloot de Mechelse verver Jan de Cuijpere een overeenkomst met Jehan Baptiste Ytalien, verleden voor de Mechelse schepenen, om hem de kennis bij te brengen die nodig was om lakens scharlaken te verven²⁵⁷.

decennium	aantal jaren met data	gemiddeld aantal lakens aangekocht per jaar							
		alle kleuren	zwart	purper	blauw	groen	grijs	bruin	onbepaald
1471-80	10	5,4	2,5	1,1	1,7	0,0	0,1	0,0	0,0
1481-90	7	6,3	1,2	3,0	1,0	0,9	0,0	0,0	0,3
1491-00	10	2,1	1,3	0,4	0,0	0,0	0,0	0,3	0,1
1501-10	10	2,1	1,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5	0,0
1511-20	10	3,2	3,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1521-30	10	4,6	4,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1531-40	10	4,6	4,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1541-50	10	4,6	4,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Tabel. Aankoop van Mechelse lakens door het Mechelse stadsbestuur voor de burgemeesters en schepenen (naar Munro)

²⁵⁶

MUNRO 2007: 55-74.

²⁵⁷

VAN DER AUWERA 1998: 39.

Een zwartverver aan het werk. Nürnberg 1505²⁵⁸.

Het reglement van 1331 voor de Mechelse lakennijverheid had bijzondere aandacht voor het gebruik van water bij het verven. Het reglement stelt dat de verver gebruik moet maken van vers en zuiver water (*verschen borne ... sconen borne*). Herhaaldelijk wordt ook gezegd dat de verver het water dat overblijft na het verven, niet mag recupereren voor het volgende verfbad, maar moet weggooien (*zode uutslaen ... zop ute slaen*).²⁵⁹ De verleiding moet voor de verwers dus groot geweest zijn om het water niet te vervensen. Dit is zeker begrijpelijk voor de verwers die gebruik maakten van kermes om lakens scharlaken rood te verven. De prijs van deze kleurstof was zo hoog dat ze enkel gebruikt werd om het toplaken te verven dat sowieso van de beste Engelse wol geweven werd. De prijs van de grondstof kermes maakte in Mechelen in de periode 1361-1415 een derde tot de helft uit van de uiteindelijke verkoopprijs van het laken. In dezelfde periode maakten de arbeidskosten voor het scheren en verven slechts 2,7 tot 7,3% uit van de uiteindelijke verkoopprijs²⁶⁰.

De verwers moesten dus zowel toegang hebben tot zuiver water als de mogelijkheid om afvalwater te lozen. De aanwezigheid van talloze vlietjes in de Mechelse binnenstad op de rechteroever van de Dijle bood heel wat mogelijkheden om toegang te krijgen tot stromend water. Het grote probleem van de verwers moet geweest zijn dat ze het afvalwater van de andere ambachten moesten zien te vermijden om te voorkomen dat ze moesten gebruik maken van bezoedeld water. In Arras was dit probleem in de 14de eeuw

²⁵⁸ <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/>

²⁵⁹ JOOSEN 1935: 487-495.

²⁶⁰ MUNRO 2009: 35.

al opgelost door de ververijen en volderijen stroomopwaarts van de Petite Hollande en de Grande Hollande te lokaliseren en de leerlooierijen stroomafwaarts van deze waterlopen²⁶¹. In Mechelen lijkt dit aanvankelijk niet het geval geweest te zijn.

Geografische spreiding van ververs (zwart) en huidenvetters (rood), 13de en 14de eeuw.

De oudste gegevens over ververs in Mechelen situeren zich bij de Melaan. Een eerste cluster gegevens situeert zich rond de Bafferbrug. Daar worden ververijen vermeld van in de 13de eeuw tot in de late 16de eeuw.

- In 1276 woont verver Arnold De Schrijver in een huis in de Bafferstraat²⁶². In 1287 verkoopt hij een rente op zijn huis in de Bafferstraat²⁶³.
- In 1283 wordt er gesproken van het huis van *Joannes, faber tinctor* over de Bafferbrug²⁶⁴.
- In 1370 woont *Lodewyc de Verwere* in de Sint-Romboutsparochie aan de Bafferbrug²⁶⁵. Aangezien de Melaan de grens vormt van de Sint-Romboutsparochie, moet Lodewijk in de Bafferstraat gewoond hebben.
- In 1389 wordt er gesproken van een *hereditatem seu tinctorum dictum verwerie* over de Bafferbrug in de Vetterstraat²⁶⁶.
- In 1393 wordt een *verwerie* vermeld in de Varkensstraat²⁶⁷.
- In 1396 wordt opnieuw een *verwerie* over de Bafferbrug in de Vetterstraat vermeld²⁶⁸.

²⁶¹ COULON 1996: 158-159.

²⁶² Aartsbisschoppelijk Archief, Fonds Nalatenschap de Ridder, Notitieschriften begijnhoven Mechelen, Karton 1, Schrift 1, Nr. 7.

²⁶³ BETERAMS 1957: 596.

²⁶⁴ GOETSTOUWERS 1956: 85-86.

²⁶⁵ DE MUNCK 1777, Bijlage Oo, p. xlv.

²⁶⁶ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 117.

²⁶⁷ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 114, p. 39.

- In 1408 woont verver Wouter van den Bossche in de Beffersstraat²⁶⁹.
- In 1451 betaalt blauwverver Jan de Becker een cijns voor een stukje erf bij het water achter zijn huis in de Varkensstraat²⁷⁰.
- In 1511 overleed verver Jan Pauels. Hij woonde aan de Beffersbrug, in de Sint-Romboutsparochie²⁷¹, dus waarschijnlijk in de Beffersstraat.
- In 1530 bezit het ambacht van de ververs een erf in de Varkensstraat²⁷². In 1544 blijkt dat de ververs er drie huisjes bezitten²⁷³.
- In 1530 bezit Jacop Rosee, *blauwverwere*, het erf *die Gaffle* in de Beffersstraat²⁷⁴. Jacob Rose (ook Roeste en Rozie gespeld) was gezwoorene van de ververs tussen 1516 en 1521²⁷⁵. Het erf de Gaffel was in 1405 nog een brouwerij die achteraan uitgaf op de Melaan²⁷⁶. Het pand droeg minstens vanaf 1542 een nieuwe naam, 'de Blauwe Hand'²⁷⁷. De naam verwijst duidelijk naar de nieuwe functie van ververij. In 1544 werd het pand bewoond door Jheronimus Rozee²⁷⁸. Vermoedelijk gaat het om een zoon van Jacob en zette hij de zaak van zijn vader verder. Hij verkocht zijn aandeel in 'de Blauwe Hand' in 1557²⁷⁹.
- In 1530 bezit Rombout van Springel, *verwere*, 't *Steenken* in de Beffersstraat dat achteraan uitgaf op het water²⁸⁰. Rombout van Springel was gezwoorene van de ververs tussen 1512 en 1520²⁸¹.
- Op een onbekend moment na 1530 verwierf Bartholomeus Vrancx 't *Steenken* in de Beffersstraat²⁸². Bartholomeus was vertegenwoordiger van de ververs tussen 1529²⁸³ en 1559²⁸⁴. Tussen 1550 en 1578 veranderde de naam van het pand in 'de Zeeridder'²⁸⁵. In 1589 was Rombout Vrancx in bezit van het pand²⁸⁶. Rombout was vertegenwoordiger van de ververs in 1580²⁸⁷. Hij verkocht 'de Zeeridder' in 1599²⁸⁸ aan Zeger de Drijver. Zeger was vertegenwoordiger van de brouwers in 1628 en 1629²⁸⁹. Waarschijnlijk was hij het die 'de Zeeridder' omvormde tot brouwerij, een functie die het pand, mits talloze uitbreidingen, behield tot in de late 20ste eeuw.

²⁶⁸ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 117.

²⁶⁹ MEUTERMANS s.d.: 4280bis.

²⁷⁰ INSTALLÉ 1978: 148.

²⁷¹ De Ware Vrienden van het Archief, Parochieregisters Mechelen,

<http://www.dewarevrienden.net>, begrafenissen, 15/3/1511.

²⁷² Rijksarchief Brussel, Rekenkamer nr. 45605 (1530) , transcriptie Paul Behets, f°

48.

²⁷³ VAN DER JEUCHT 2011: 36.

²⁷⁴ Rijksarchief Brussel, Rekenkamer nr. 45605 (1530) , transcriptie Paul Behets, f°

9v.

²⁷⁵ JOOSEN 1963: 172-173, 176-177.

²⁷⁶ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 22, p. 82.

²⁷⁷ De Ware Vrienden van het Archief, Huizendatabank, www.dewarevrienden.net,

27/2/1542 *Blou Hondt*.

²⁷⁸ VAN DER JEUCHT 2011: 4.

²⁷⁹ MEUTERMANS 2006: 13.

²⁸⁰ Rijksarchief Brussel, Rekenkamer nr. 45605 (1530) , transcriptie Paul Behets, f°

11r.

²⁸¹ JOOSEN 1963: 168-169, 175-176.

²⁸² Rijksarchief Brussel, Rekenkamer nr. 45605 (1530) , transcriptie Paul Behets, f°

11r.

²⁸³ JOOSEN 1963: 183-184.

²⁸⁴ JOOSEN 1979: 120.

²⁸⁵ De Ware Vrienden van het Archief, Huizendatabank, www.dewarevrienden.net,

5/12/1550 *Steenken*, 19/6/1578 *Zeeridder*.

²⁸⁶ MISEUR 2007: 8.

²⁸⁷ JOOSEN 1979: 129.

²⁸⁸ OLBRECHTS & VAN DER JEUGHT 2008b: 10.

²⁸⁹ JOOSEN 1980: 199-200.

De tweede cluster gegevens betreffende ververijen langs de Melaan situeert zich bij de Heynemeysbrug. Het betreft uitsluitend 14de-eeuwse gegevens.

- In 1339 betaalde *Michiel de Blauverwere* een cijns voor een erf bij de *Henrix Meis brughhe*²⁹⁰.
- In februari 1344 werd er beslag gelegd op het erf van *Egidii dicti Verwere* bij de brug in de Oude Bruul, naast het erf van Peregrijn de Zwaardveger²⁹¹.
- In november 1344 werd *Rumoldo dicti Verwere* eigenaar werd van een erf in de Oude Bruul, bij de Heinemeisbrug en het erf van Peregrijn de Zwaardveger²⁹².
- In 1385 verkocht Rombout Gillaert, alias de Ververe, het huis de Ververij bij de Heynemeysbrug²⁹³.
- In 1399 wordt het erf de *Verwerie* naast de Heynemeysbrug vermeld²⁹⁴.

Deze ververijen bij de Melaan moeten problemen ondervonden hebben met vervuiling van het water door de huidenvetters. De huidenvetters moeten oorspronkelijk gevestigd geweest zijn in de Vetterstraat, die al in de 13de eeuw vermeld wordt²⁹⁵. De huidenvetters moeten al vrij vroeg gerelokaliseerd zijn naar de wijk de Ham, die vanaf 1382 de Vettersham werd genoemd²⁹⁶. In de Vetterstraat vinden we in de 14de eeuw geen enkele huidenvetter meer. De ververij bij de Heynemeysbrug situeerde zich vreemd genoeg middenin de Vettersham, zodat het conflict tussen ververs en huidenvetters voor een deel bleef voortbestaan. De definitieve oplossing voor het probleem bestond erin de ververijen over te brengen naar de Heergracht, zodanig dat het afvalwater van de twee bedrijfstakken strikt gescheiden werd.

De eerste indirecte aanwijzingen voor ververijen langs de Heergracht dateren uit de eerste helft van de 14de eeuw. Aanvankelijk gaat het om vermeldingen van ververs die in het bezit zijn van erven in straten langs het tracé van de Heergracht. We kunnen enkel vermoeden dat de ververs gebruik maakten van het water van de Heergracht.

- Rond 1311 bezit Hendrik van *Honebeke* (Hombeek), verver, een erf in de Sint-Katelijnestraat, naast het erf van Wouter van Zoene²⁹⁷. Het erf van Wouter van Zoene blijkt in een cijnsboek van 1322 naast het stenen brugje te liggen, bij de Zelestraat²⁹⁸. Het erf van Hendrik van Hombeek lag dus vlakbij het Sint-Katelijnenbrugje over de Heergracht. In 1322 blijkt het erf van Hendrik van Hombeek te bestaan uit vier onderdelen, waarvan één voordien had toebehoord aan Moens Verwers²⁹⁹.

²⁹⁰ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 8204 Cijnsboek van de Heilige Geesttafel van Sint-Rombout, transcriptie De Ware Vrienden van het Archief, p. 34.

²⁹¹ JAMEES 1993: 329-330.

²⁹² JAMEES 1993: 340-341.

²⁹³ BETERAMS 1957: 653.

²⁹⁴ GOETSTOUWERS 1985: 60-61.

²⁹⁵ VAN CASTER 1975: 89.

²⁹⁶ BETERAMS 1956: 82.

²⁹⁷ Stadsarchief Mechelen, R Béguinage, nr. 2 Cartularium van de Infirmierie infra (1359), fol. 20v.

²⁹⁸ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9842 Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1322, transcriptie Willem Miseur, fol. 2v, 27r, 27v.

²⁹⁹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9842 Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1322, transcriptie Willem Miseur, fol. 2v, 27v.

- In bronnen uit 1313, 1317 en 1319³⁰⁰ is er sprake van het erf van Jan van Haacht op de hoek van de Peperstraat (nu een deel van de Kanunnik De Deckerstraat) en het Straatje van den Hove. Zijn erf moet zich dus vlakbij het Coxbrugje over de Heergracht bevonden hebben. In de bron uit 1317 wordt vermeld dat Jan van Haacht verver was.
- In 1340 bezat *Willem de Verwere* een erf in de Rotselaarstraat³⁰¹. De Rotselaarstraat is te identificeren als de huidige Schrijnstraat. De percelen aan de zuidkant van de straat hadden achteraan toegang tot de Heergracht.

In de tweede helft van de 14de eeuw vinden we ververs die expliciet gesitueerd worden bij de Heergracht, al blijven de gegevens zeer schaars.

- In 1370 wordt *Gielys de Verwere* vermeld bij de Heergracht³⁰².
- In 1388 wordt het erf de *Verwerie* van Peter Beckers vermeld bij de Gereidersheergracht³⁰³. Peter Beckers is te identificeren met Peter de Beckere die gezwoorene was van de blauwververs tussen 1382 en 1396³⁰⁴. Verschillende leden van de familie de Backere worden in de 14de- en 15de-eeuwse bronnen als blauwverver of verver vermeld.

In de 15de eeuw zijn de ververs een vaste waarde geworden bij de Heergracht, gezien het opduiken van de naam 'Verversheergracht' (1451³⁰⁵-1551³⁰⁶). Concrete aanwijzingen blijven niettemin schaars. De sector kreeg een nieuwe impuls rond 1449, toen werd toegestaan om ook lakens te verven die niet in Mechelen werden geweven op voorwaarde dat deze lakens bestemd waren voor de export. Het ging daarbij vooral om Engelse lakens³⁰⁷.

- In 1424 wordt vermeld dat Jan van den Winkel, verver, cijns betaalde voor een erf aan de Aanslagersheergracht³⁰⁸. Jan van den Winkel was vertegenwoordiger van de roodververs in 1439 en 1441 en vertegenwoordiger van de ververs in 1444³⁰⁹.
- In 1427 kocht Jan Mathijs, een verver, een erf in de Zelestraat, dat achteraan uitgaf op een vliet³¹⁰. Aangezien het erf in de Zelestraat gelegen is moet het om de Heergracht gaan. Jan Mathijs was vertegenwoordiger van de roodververs in 1420 en 1422³¹¹.
- In 1451 wordt er gesproken van het erf van Joos de Mayere, dat gesitueerd wordt bij de Voldersheergracht, de Bergstraat en de Blokstraat³¹². Joos de Mayere was

³⁰⁰ JAMEES 1993: 105-106, 140-141, 159-160.

³⁰¹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9843 Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1340, transcriptie Willy Hendrickx, fol. 7r, 45v.

³⁰² DE MUNCK 1777: bijlage Oo, pp. lxij-lxiv.

³⁰³ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 74: 7.

³⁰⁴ JOOSEN 1960: 78, 90-91.

³⁰⁵ INSTALLÉ 1978: 148.

³⁰⁶ De Ware Vrienden van het Archief, Huizendatabank, www.dewarevrienden.net, 'Verwers Heergracht', 13/05/1551.

³⁰⁷ PEETERS 1978: 76.

³⁰⁸ Stadsarchief Mechelen, Fonds Varia, nr. V 286, fol. 151r.

³⁰⁹ JOOSEN 1961: 176, 178, 181.

³¹⁰ GOETSTOUWERS 1985: 116-117.

³¹¹ JOOSEN 1961: 160, 162.

³¹² INSTALLÉ 1978: 148.

gezworene van de ververs tussen 1447³¹³ en 1469³¹⁴. Heel wat leden van de familie de Mayere worden in de 15de en 16de eeuw vermeld als verver. De familie was afkomstig uit Puurs³¹⁵.

- Interessant is het geval van Michiel Cloet, die gezworene was van de ververs in 1481³¹⁶. In 1451 had hij toestemming gekregen om met een hefboom (*een putsele*) water te putten uit de Heergracht en dat water af te leiden naar zijn huis via een loden buis onder de straat³¹⁷.

Na 1530 blijkt dat er zowel aan de Korte als aan de Lange Heergracht ververijen gevestigd waren. Van dan af wordt de informatie overvloediger. Eind 16de eeuw stort de sector vrijwel helemaal in. In 1575 besluiten de Engelsen om hun lakens niet meer te laten verven in Mechelen, maar in Emden, zij het volgens Mechels recept³¹⁸. De Mechelse ververs proberen het tij nog te keren door de magistraat te vragen om voortaan goedkoper te gaan werken, zoals in andere steden, wat echter wordt geweigerd door het stadsbestuur³¹⁹. Slechts een enkele ververij aan de Lange Heergracht weet zich te handhaven tot in de 17de eeuw. De stad financiert dan maar zelf een ververij, die in 1623 vermeld wordt, maar waarvan de ligging onbekend is³²⁰.

- In 1530 worden er twee ververijen vermeld bij de Korte Heergracht, naast het erf van de weduwe van Heist³²¹. In 1573 wordt er beslag gelegd op twee huizen van Jan van den Eynde, verver, gelegen aan de Korte Heergracht naast het erf van Crispen van Heyst³²². Jan van den Eynde wordt in 1561 een roodverver genoemd³²³. In 1585 wordt gesproken van twee voormalige ververijen gelegen aan de Korte Heergracht die vroeger toebehoorden aan Jan van den Eynde. Ze waren op dat moment het eigendom van het klooster van Muizen³²⁴. De ververijen werden hoogstwaarschijnlijk opgekocht door het klooster van Muizen om er een nieuw klooster te kunnen bouwen.
- In 1535 wordt er gesproken van een erf de *Blauwcuype* aan de Lange Heergracht³²⁵, dat in 1541 gesitueerd wordt aan de Aanslagerssheergracht³²⁶. De naam doet vermoeden dat het om een blauwververij gaat.
- Jan de Mayere, verver, wordt in 1540³²⁷ genoemd in verband met het erf de Drie Neuzen aan de Lange Heergracht. Hij was gezworene van de ververs tussen 1524

³¹³ JOOSEN 1961: 183-184.

³¹⁴ JOOSEN 1962: 189.

³¹⁵ Jan en Willem de Mayer, beiden afkomstig uit Puurs, verver van beroep en zoon van Jan, verwierven in 1446 het poorterschap van Mechelen, KOCKEN 1975: 88, 91. Gielis de Mayere was in datzelfde jaar gezworene van de ververs, JOOSEN 1961: 183.

³¹⁶ JOOSEN 1962: 198.

³¹⁷ INSTALLÉ 1978: 148-149.

³¹⁸ MERTENS 1991: 120.

³¹⁹ VAN DER AUWERA 1998: 36.

³²⁰ VAN DER AUWERA 1997: 147.

³²¹ Rijksarchief Brussel, Rekenkamer nr. 45605 (1530), transcriptie Paul Behets, f°

58.

³²² OLBRECHTS & VAN DER JEUGHT 2008a: 96.

³²³ VAN DER AUWERA 1998: 39.

³²⁴ MEUTERMANS 2008a: 19.

³²⁵ De Ware Vrienden van het Archief, Huizendatabank, www.dewarevrienden.net, 12/4/1535 en 22/5/1535.

³²⁶ De Ware Vrienden van het Archief, Huizendatabank, www.dewarevrienden.net, 3/5/1541.

³²⁷ De Ware Vrienden van het Archief, Personendatabank Mechelen, www.dewarevrienden.net, 3/8/1540.

en 1539³²⁸. In 1541³²⁹ werd hij blauwverver genoemd. Hij was een lid van de reeds vermelde familie de Mayere uit Puurs.

- Francen van Zurck huurde in 1544 een erf aan de Lange Heergracht³³⁰. In 1554 woonde hij er nog steeds³³¹. Hij wordt vermeld als gezworene van de ververs tussen 1535³³² en 1558³³³.
- Rombout Pauwels huurde in 1544 een erf aan de Lange Heergracht³³⁴. In 1561 wordt hij vermeld als roodverver³³⁵.
- Lodewijk van Kortrijk huurde in 1544 een erf aan de Lange Heergracht³³⁶. Hij wordt vermeld als gezworene van de ververs tussen 1483³³⁷ en 1530³³⁸. Leden van de familie van Kortrijk waren sinds het midden van de vijftiende eeuw actief als verver in Mechelen. Tussen 1564³³⁹ en 1576³⁴⁰ was er nog steeds sprake van eigendommen van een Lodewijk van Kortrijk aan de Lange Heergracht. Waarschijnlijk gaat het om een zoon van de eerstvermelde Lodewijk.
- Pauwel de Cuijper was in 1544 eigenaar van een erf aan de Lange Heergracht³⁴¹. Hij was gezworene van de ververs tussen 1534 en 1547³⁴². Het erf naast Pauwel was in 1544 eigendom van de weduwe de Cuijper. Beiden maakten deel uit van een verversfamilie die sinds het begin van de 16de eeuw actief was in Mechelen. De familie was afkomstig uit Heist-op-den-Berg. Gillis de Cuijper, die in 1513 het Mechels poorterschap verwierf, was blauwverver³⁴³. In 1527 sloot Jan de Cuijper een overeenkomst met Jehan Baptiste Ytalien om Jan de Cuijper de vakkennis bij te brengen om lakens scharlaken te verven³⁴⁴.
- In 1559 verkopen Katelijne en Barbara van Herpe een huis aan de Lange Heergracht in de gang van de Drie Neuzen³⁴⁵. In 1573 verkocht Clara Van Herpe het huis de Drie Neuzen aan de Lange Heergracht³⁴⁶. Het gaat waarschijnlijk om een erfenis die ze verkregen van Jordaan Van Herpe, die gezworene was van de ververs tussen 1532³⁴⁷ en 1554³⁴⁸.
- Jan de Hont kocht in 1559 twee eigendommen aan de Lange Heergracht, waarvan één zich bevond in de gang van de Drie Neuzen³⁴⁹. Hij was gezworene van de ververs tussen 1561 en 1583³⁵⁰. In 1586 bezat hij nog steeds een eigendom aan de Lange Heergracht³⁵¹. Waarschijnlijk was hij de vader van François de Hont die

328 JOOSEN 1963: 179-180, 192-193.

329 De Ware Vrienden van het Archief, Personendatabank Mechelen, www.dewarevrienden.net, 20/1/1541.

330 VAN DER JEUGHT 2011:39-40.

331 MEUTERMANS 2006: 55.

332 JOOSEN 1963: 189-190.

333 JOOSEN 1979: 119-120.

334 VAN DER JEUGHT 2011: 39-40.

335 VAN DER AUWERA 1998: 39.

336 VAN DER JEUGHT 2011: 39-40.

337 JOOSEN 1962: 199-200.

338 JOOSEN 1963: 184-185.

339 HENDRICKX & MISEUR 2007: 67.

340 OLBRECHTS 2007: 75.

341 VAN DER JEUGHT 2011: 39-40.

342 JOOSEN 1963: 188-189, 200-201.

343 KOCKEN 1975: 268.

344 VAN DER AUWERA 1998: 39.

345 MISEUR, OLBRECHTS & VAN DER JEUGHT 2006: 78.

346 OLBRECHTS & VAN DER JEUGHT 2008a: 101.

347 JOOSEN 1963: 186-187.

348 JOOSEN 1979: 117-118.

349 MISEUR, OLBRECHTS & VAN DER JEUGHT 2006: 78.

350 JOOSEN 1979: 121-122, 130.

351 MEUTERMANS 2008a: 90.

gezworene was van de ververs tussen 1601 en 1629³⁵². In 1596³⁵³ en 1603³⁵⁴ kocht François twee eigendommen aan de Lange Heergracht. In 1617 wilde hij het huis de Drie Neuzen en twee huizen ernaast, die dienst deden als een lakenververij, verkopen, omdat er grote herstellingen aan nodig waren³⁵⁵. In 1621 was hij een van de laatste twee lakenververs in Mechelen³⁵⁶.

- Rombout de Coster bezat in 1589 een huis aan de Lange Heergracht³⁵⁷. Hij was gezworene van de ververs tussen 1572 en 1580³⁵⁸.
- Jan (van) Mol wordt vermeld als gezworene van de ververs tussen 1523 en 1549³⁵⁹. In 1594 en 1595 wordt gesproken van een huis aan de Lange Heergracht, dat vroeger bewoond werd door Jan Mol³⁶⁰.
- In 1594 wordt beslag gelegd op een huis aan de Lange Heergracht, dat toebehoorde aan Jan Boels³⁶¹. Jan Boels was gezworene van de ververs in 1562³⁶². Ook andere leden van de familie Boels, alias de Kempenere, zijn in de 16de eeuw gekend als ververs. De familie was afkomstig uit Sint-Katelijne-Waver³⁶³.
- Pauwel Huens bezat in 1646 vijf eigendommen aan de Lange Heergracht³⁶⁴. Hij was gezworene van de ververs tussen 1626³⁶⁵ en 1662³⁶⁶. Hij was de allerlaatste gezworene van de Mechelse lakenververs. Hij was gehuwd met Elisabeth de Hont, dochter uit het tweede huwelijk van François de Hont, die zelf een verver was³⁶⁷.

De concentratie van ververijen langsheen waterlopen is ook bekend uit andere Vlaamse steden. In Antwerpen was er in de 13de eeuw al een *platea tinctorum*, een verversstraat, die in de 14de-eeuwse bronnen *Verversruye* genoemd wordt en te identificeren is met de huidige Kaasrui. In de 15de eeuw kwamen er nieuwe ververijen tot stand in het noordoosten van de stad buiten de Koepoort. In de 16de eeuw schoven de ververs nog meer naar de noordelijke periferie van de stad, waar de huidige straatnaam Verversrui nog steeds herinnert aan hun aanwezigheid³⁶⁸.

352 JOOSEN 1980: 197, 200.
353 HENDRICKX 2007: 22.
354 OLBRECHTS & VAN DER JEUGHT 2008c: 10.
355 S.N. 2002a: 20-21.
356 VAN DER AUWERA 1997: 172.
357 MISEUR 2007: 60.
358 JOOSEN 1979: 126-127, 129.
359 JOOSEN 1963: 178-179, 201-202.
360 OLBRECHTS 2008a: 39, 41.
361 OLBRECHTS 2008a: 39.
362 JOOSEN 1979: 122.
363 KOCKEN 1975: 284.
364 OLBRECHTS 2006b WB 7: 60-67.
365 JOOSEN 1980: 198-199, 202.
366 JOOSEN 1983: 156.
367 S.N. 2001: 120.
368 ASAERT 1973: 385-386.

2.5.5 Scheerders

Het scheren van laken op een tafel. Naar een glasraam in de kathedraal van Semur-en-Auxois, 15de eeuw³⁶⁹.

Naast de volders en de ververs was er in Mechelen nog een andere beroepsgroep betrokken bij de afwerking van wollen weefsels, namelijk de lakenscheerders. In de bronnen worden zij aanvankelijk 'scheerders' genoemd en nadien 'droogscheerders'³⁷⁰. De bedoeling van het scheren was om het weefsel een gelijkmatige textuur te geven. Door het laken verschillende keren na mekaar op te ruwen en vervolgens te scheren werd het zo zacht als zijde³⁷¹. Het reglement voor de Mechelse lakennijverheid van 1544 schreef in detail voor hoe dat moest gebeuren. Het laken moest eerst nat gemaakt worden en vervolgens zorgvuldig worden opgeruwd. Dit opruwen gebeurde met een kaarde, een instrument waarin de vruchtomhulsels van de kaardedistel (*Dipsacus fullonem* L.) waren verwerkt.

³⁶⁹ SORBER 1998: 27.

³⁷⁰ KOCKEN 1975: 65. Inschrijving van een *droeghscheerder* als poorter van Mechelen op 10/08/1443.

³⁷¹ MUNRO 2009: 6.

De grote kaardebol of kaardendistel. Foto J.F. Gaffard³⁷².

Kaarde om wol op te ruwen. Museum Trowbridge³⁷³.

³⁷² http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dipsacus_fullonum3.jpg
³⁷³ <http://trowbridgehistory.co.uk/>

Het opruwen van het laken met de kaarde. Nürnberg 1611³⁷⁴.

Daarna moest het laken gedroogd worden en moesten alle uitstekende pluïjes worden afgeknipt met een schaar. Na deze eerste scheerbeurt werd het resultaat gecontroleerd. Vervolgens moest de hele cyclus nog twee keer herhaald worden³⁷⁵. De naam 'droogscheerders' verwijst dus naar de voorwaarde dat de lakens droog moesten zijn tijdens het scheren, maar de droogscheerders maakten vooraf wel gebruik van water bij het opruwen van het weefsel.

De eerste aanwijzing voor het scheren van lakens in Mechelen dateert van 1270. In de weverskeur van dat jaar wordt het de wevers verboden om te scheren³⁷⁶, wat erop wijst dat daarvoor een andere beroepsgroep instaat. De eerste aanwijzing voor het bestaan van een officieel erkend ambacht van de scheerders is de aanwezigheid van *Kempe de Scere* in 1336 bij de controle van de stadsrekeningen. De eerste expliciete vermelding van vertegenwoordigers van het ambacht van de scheerders dateert van 1350³⁷⁷. Vanaf dan is er een continue lijst van vermeldingen van scheerders bij de jaarlijkse controle van de stadsrekeningen tot in 1722³⁷⁸, waarna het gebruik uitdooft om de namen van de vertegenwoordigers van de ambachten te vermelden. In 1796 is er nog steeds één

³⁷⁴ <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/>

³⁷⁵ WILLEMSSEN 1909: 179-181.

³⁷⁶ JOOSEN 1935: 468.

³⁷⁷ JOOSEN 1960: 58, 61.

³⁷⁸ JOOSEN 1984: 234.

scheerder actief in Mechelen³⁷⁹. Ondanks de continue aanwezigheid van scheerders in Mechelen gedurende minstens 450 jaar, bezit het stadsarchief slechts 4 stukken uit het archief van het ambacht³⁸⁰.

Het scheren was slechts een van de bewerkingen die de scheerders uitvoerden. Een Brugs reglement uit 1284 stipuleert dat de knapen van de scheerders in totaal 11 denieren ontvingen om een saai van Sint-Omaars (een type weefsel) *te gheredene*. Dit 'gereedmaken' bestond uit 6 deelbewerkingen, die afzonderlijk vergoed werden. De knapen ontvingen daarbij 1 denier voor het nat persen, 2 denieren voor het aanslaan, 1 denier voor het persen vóór het scheren, 5 denieren voor het scheren zelf, 1 denier voor het persen vóór het vouwen en 1 denier voor het vouwen³⁸¹. Voor een wolleblauw Brugs gestreept laken golden in hetzelfde jaar andere regels. Daarvoor ontvingen de knapen 3 denieren voor het aanslaan, 3 denieren voor het strijken vóór het scheren, 6 denieren voor het scheren aan de voorzijde, 2 denieren voor het strijken na het scheren en 4 denieren voor het scheren van de achterkant³⁸². In beide gevallen was het scheren zelf de best betaalde deelbewerking, gevolgd door het aanslaan van de lakens aan de lakenramen. De andere deelbewerkingen varieerden blijkbaar per weefseltype.

In Brugge was het ambacht van de droogscheerders opgedeeld in twee groepen, namelijk de raamscheerders en de schepscheerders³⁸³. Volgens het Vroegmiddelnederlands Woordenboek schoren de raamscheerders het laken, terwijl het op een raam was opgespannen³⁸⁴. De alternatieve methode bestond erin dat de lakens werden geschoren, terwijl ze horizontaal op een tafel werden gelegd. In Brugge mocht een meester-scheerder slechts twee scheertafels bezitten en ze moesten opgesteld staan in een kamer vooraan in het huis om controles op de werktijden te vergemakkelijken³⁸⁵. Als de raamscheerders schoren op ramen, lijkt het aannemelijk dat de scheertafels gebruikt werden door de schepscheerders. Het element schep- verwijst naar de beroepsnaam 'schepper', wat in het Middelnederlands een synoniem voor kleermaker is³⁸⁶. In Mechelen wordt een enkele keer de term *clidersceppere*³⁸⁷ gebruikt, maar overwegend de term *cleedermakere*³⁸⁸. 'Scheppen' wordt dus gebruikt in de betekenis 'maken, creëren'. De betekenis van 'schepscheerder' wordt daarmee niet veel duidelijker. Willems en Gailliard meenden dat de schepscheerders nauwkeuriger werkten dan de andere scheerders³⁸⁹. Mogelijk voerden de schepscheerders dan de laatste scheerbeurt uit, vóór het laken opgeleverd werd en het door de kleermakers kon worden gebruikt.

³⁷⁹ VERBEEMEN 1954: 172.

³⁸⁰ VAN DER AUWERA 1998: 66.

³⁸¹ <http://gtb.inl.nl/>, VMNW, modern lemma 'gereden'.

³⁸² <http://gtb.inl.nl/>, VMNW, modern lemma 'strijken'.

³⁸³ WILLEMS 1842: 60.

³⁸⁴ <http://gtb.inl.nl/>, VMNW, modern lemma 'raamscheerder'.

³⁸⁵ GAILLIARD 1854: 54.

³⁸⁶ <http://gtb.inl.nl/> VMNW, modern lemma 'schepper'.

³⁸⁷ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 8204, Cijnsboek van de Heilige Geest van de Sint-Romboutsparochie, transcriptie De Ware Vrienden van het Archief, p. 64.

³⁸⁸ JOOSEN 1960: 57-58.

³⁸⁹ WILLEMS 1842: 60; GAILLIARD 1854: 55.

In Mechelen wordt er geen melding gemaakt van verschillende groepen binnen het ambacht van de scheerders. Wel stellen we vast dat sommige scheerders woonden in de nabije omgeving van de terreinen waar de lakenramen stonden opgesteld, zoals Rombout de Munck, die vertegenwoordiger was van het scheerdersambacht in 1577³⁹⁰ en die in 1544³⁹¹ woonde aan de Lange Heergracht. Andere scheerders woonden dan weer op locaties die ver verwijderd waren van dergelijke terreinen met lakenramen. Een voorbeeld is Jan Wellens, die tussen 1531³⁹² en 1583³⁹³ vertegenwoordiger was van het ambacht van de scheerders en die in 1544³⁹⁴ en in 1559³⁹⁵ aan de Steenweg woonde *Inde Gulden Scheere*. Deze locatie doet vermoeden dat Jan Wellens werkte met scheertafels en dat hij zijn producten ook direct verkocht aan de consumenten. De Steenweg was en is nog steeds een toplocatie voor handelszaken. Het pand droeg nog maar kort de naam *Inde Gulden Scheere*. In 1535³⁹⁶ stond het nog bekend onder zijn middeleeuwse naam 'Caelberg'. In 1541³⁹⁷ duikt voor het eerst de nieuwe naam *Gulden Schere* op. De naamsverandering was hoogstwaarschijnlijk het werk van Jan Wellens, die daarmee bekendheid wilde geven aan zijn handelszaak.

Van Uytven beschouwt de lakenscheerders als een armoedige groep³⁹⁸. Van de drieëntwintig lakenscheerders die we kunnen identificeren in de periode 1350-1399 zijn er er inderdaad maar vier die in 1370 een vrijwillige bijdrage leverden voor het nieuwe reliekschrijn voor Sint-Rombout. Van deze vier werd de grootste gift gegeven door Jan van den Bossche, die in de Sint-Jansparochie woonde, en die een gouden mottoen gaf³⁹⁹. Jan van den Bossche, die vertegenwoordiger was van de scheerders tussen 1363 en 1390⁴⁰⁰, behoorde daarmee tot de groep van 15% grootste schenkers. Jean-Paul Peeters wees er in 1984 op dat de kosten voor het afwerken van een laken zeer klein waren in vergelijking met de prijs van de kleurstof kermes. Concreet haalde hij het voorbeeld aan van twee lichtblauwe lakens die rond Pasen 1366 door het Mechelse stadsbestuur werden aangekocht voor de schepenen. Deze lakens ondergingen een bijkomende verfbeurt met kermes. De prijs van de kermes liep daarbij op tot 44% van de uiteindelijke kosten. Het verven, scheren, opspannen op de ramen en andere kleine kosten droeg slechts 3% bij aan de uiteindelijke kostprijs⁴⁰¹. John Munro heeft op basis van de Mechelse stadsrekeningen berekend dat in de periode 1361-1415 de kosten voor het scheren en verven van witte of blauwe lakens met kermes gemiddeld slechts 2,75% uitmaakte van de uiteindelijke kost van een scharlaken⁴⁰². Hierbij dient wel vermeld te worden dat het gaat om een secundaire verf- en scheerbeurt.

³⁹⁰ JOOSEN 1979: 128.

³⁹¹ VAN DER JEUGHT 2011: 39-40.

³⁹² JOOSEN 1963: 185-186.

³⁹³ JOOSEN 1979: 130.

³⁹⁴ VAN DER JEUGHT 2011: 6.

³⁹⁵ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 60: 8.

³⁹⁶ De Ware Vrienden van het Archief, Huizendatabank, www.dewarevrienden.net, 3/6/1535.

³⁹⁷ De Ware Vrienden van het Archief, Huizendatabank, www.dewarevrienden.net, 31/4/1541.

³⁹⁸ VAN UYTVEN 1991b: 54.

³⁹⁹ DE MUNCK 1777, Bijlage Oo: lxiv.

⁴⁰⁰ JOOSEN 1960: 66, 85.

⁴⁰¹ PEETERS 1984: 123-124.

⁴⁰² MUNRO 2009: 34-36.

De meeste lakenscheerders konden echter niet beschikken over het kapitaal dat nodig was om terreinen aan te kopen, waarop lakenramen konden worden opgericht. De lakenscheerders waren dus aanvankelijk volledig afhankelijk van kapitaalkrachtige lakenhandelaars om de infrastructuur te financieren, die nodig was voor hun ambacht. Toch is er niets bekend over een deelname van de lakenscheerders aan de opstanden van de wevers en de volders, die in dezelfde positie verkeerden. Uit Brugge is wel een verordening bekend uit 1277-1278 waarin het de scheerders en volders verboden werd om vergaderingen te houden van meer dan acht personen. Het Brugse stadsbestuur verwachtte zich dus aan een opstand⁴⁰³.

De afhankelijkheid van de scheerders tegenover kapitaalkrachtige investeerders werd in de 14de eeuw gedeeltelijk teruggedrongen door met het hele ambacht samen een lakenraam te financieren⁴⁰⁴. De eerste aanwijzing hiervoor betreft de aankoop door het ambacht van een hof in de Schermoelblokstraat in 1385⁴⁰⁵. Expliciete vermeldingen van een raam in bezit van het scheerdersambacht duiken pas een hele tijd later op, namelijk tussen 1544⁴⁰⁶ en 1784⁴⁰⁷. Erg groot was de slagkracht van het ambacht echter niet, want in 1436 konden de scheerders in vergelijking met de andere ambachten slechts een zeer kleine financiële bijdrage leveren voor de veldtocht van Filips de Goede naar Calais⁴⁰⁸. Net zoals de ververs kregen de droogscheerders rond 1449 de toestemming om voortaan ook niet-Mechelse lakens af te werken, op voorwaarde dat ze bestemd waren voor de uitvoer⁴⁰⁹. Er bleef dus vraag bestaan naar arbeidskrachten in de sector, wat de inwijking van droogscheerders en *geryders* verklaart. Dertien van hen verwierven het poorterschap van Mechelen in de periode 1421-1449 en vijftien in de periode 1453-1488⁴¹⁰.

In de 16de eeuw ondersteunde het stadsbestuur het ambacht van de droogscheerders door een lakenraam aan te kopen. Dit 'stadsraam', dat gelegen was aan de Lange Heergracht wordt vermeld vanaf 1559⁴¹¹ en werd minstens tot 1714⁴¹² verhuurd aan de lakenscheerders. Volgens Van der Auwera bezat de stad ook lakenpersen die werden verpacht aan de droogscheerders⁴¹³. De droogscheerders doorstonden de crisis van de late 16de eeuw beter dan de ververs. Het bleek namelijk dat de Engelse lakens die volledig afgewerkt werden ingevoerd, overdreven hard waren uitgerekt op de lakenramen. De vakkennis van de Mechelse droogscheerders kwam van pas om de lakens opnieuw nat te maken, in te krimpen en weer op te rekken tot een aanvaardbaar niveau⁴¹⁴. Na de dood van schepen en verver Pauwel Huens in 1662 beweerden de

⁴⁰³ DUMOLYN & LAMBERT 2002: 67-68.

⁴⁰⁴ PEETERS 1989: 174.

⁴⁰⁵ VAN DER AUWERA 1998: 66.

⁴⁰⁶ WILLEMSSEN 1909: 177.

⁴⁰⁷ VAN DER AUWERA 1998: 170.

⁴⁰⁸ VAN UYTVEN 1991a: 47.

⁴⁰⁹ PEETERS 1978: 76.

⁴¹⁰ KOCKEN 1975: 34, 65-66, 90, 96, 102, 115, 120, 129, 141, 145, 151, 159, 163, 167, 204, 213, 215.

⁴¹¹ MISEUR, OLBRECHTS & VAN DER JEUGHT 2006: 78.

⁴¹² VAN DER AUWERA 1998: 170.

⁴¹³ VAN DER AUWERA 1998: 26.

⁴¹⁴ PEETERS 1989: 181-183.

scheerders dat het ambacht van de ververs uitgestorven was in een poging zelf zeggenschap te krijgen in het stadsbestuur, wat ook lukte⁴¹⁵.

Er zijn enkele aanwijzingen dat er in de 14de en 15de eeuw droogscheerders actief waren in de Stompaertshoek.

- In de oudste tekst waarin de naam Stompaertshoek voorkomt, een Mechelse schepenbrief uit 1306, wordt gesproken van het erf van *Arnoldi Strikers*⁴¹⁶. Deze Arnout de Strijker was vermoedelijk een lakenscheerder, aangezien strijken een van de deelbewerkingen was die de scheerders uitvoerden. In 1335 betaalde hij nog een cijns voor 2 kamers in de Stompaertshoek⁴¹⁷. Zijn erf moet op het einde van de straat gelegen hebben, want in 1311 wordt een ander erf gesitueerd tussen de stadsvest en het erf van Arnout⁴¹⁸. De oudste tekst over de Stompaertshoek levert daarmee meteen ook de eerste aanwijzing voor de aanwezigheid van lakennijverheid in deze buurt. De beroepsnaam suggereert daarnaast ook dat er binnen het ambacht van de scheerders nog sub-specialisaties waren.
- In 1330 en 1331 is er sprake van het erf van *Johannis dicti Strikere* in de Stompaertshoek⁴¹⁹.
- In 1356 blijkt dat het erf van de kinderen van Raffensvenne aan de (Lange) Heergracht achteraan grensde aan het erf van Jan Munter⁴²⁰. Jan de Munter was gezworene van de scheerders in 1363 en 1365⁴²¹.
- In 1462 betaalt *Gielys van Overbroeck droechscheerdere* een cijns aan het Gasthuis van Sint-Juliaan voor een erf in de Stompaertshoek⁴²². In 1473 was hij blijkbaar overleden, want toen werd dezelfde cijns betaald door de *kindere van Overbroeke*⁴²³. Gillis van Overbroek was vertegenwoordiger van de scheerders tussen 1443 en 1450⁴²⁴. Zijn familie werkte al bijna honderd jaar in deze sector, want Paridaen (I) van Overbroek was vertegenwoordiger van de scheerders tussen 1388⁴²⁵ en 1422⁴²⁶ en Paridaen (II) tussen 1411⁴²⁷ en 1457⁴²⁸. Na Gillis kwam het erf in handen van Paridaan (III) van Overbroek, die vermeld wordt in 1488⁴²⁹. In 1492 vermeldt het cijnsboek van Sint-Juliaan dat het erf in de Stompaertshoek eertijds betaald werd door *wylen Parydaen van Overbroeck*. Interessant is dat het cijnsboek vermeldt dat het om een hof gaat⁴³⁰. Gezien de locatie en het beroep van de eigenaars gaat het hier waarschijnlijk om een hof met lakenramen. Ook de voorgeschiedenis van het erf wijst daarop. Een ongedateerd cijnsboek van Sint-Juliaan meldt dat het erf waarvoor Gillis van Overbroek cijns betaalde, eertijds had toebehoord aan *Claus van Adegheem*⁴³¹.

⁴¹⁵ PEETERS 1989: 191.

⁴¹⁶ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 3925.

⁴¹⁷ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 4114, Cijnsrol van Sint Juliaans, 30 juni 1335.

⁴¹⁸ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 107, p. 4.

⁴¹⁹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nrs. 4096, 4097.

⁴²⁰ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 2097.

⁴²¹ JOOSEN 1960: 66, 67.

⁴²² Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9087, F, f° 4 v°.

⁴²³ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9087, E, f° 7 v°.

⁴²⁴ JOOSEN 1961: 180, 186-187.

⁴²⁵ JOOSEN 1960: 83-84.

⁴²⁶ JOOSEN 1961: 162.

⁴²⁷ JOOSEN 1961: 153, 185.

⁴²⁸ JOOSEN 1962: 181-182.

⁴²⁹ BETERAMS 1957: 889.

⁴³⁰ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9087, G, f° 6 v°.

⁴³¹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9087, I, f° 3r°.

Niklaas van Adegem verwierf in 1428 een erf met een hof en ramen gelegen aan de Aanslagersheergracht, dat zich achteraan uitstreckte tot in de Stompaertshoek⁴³². Het is het enige voorbeeld dat we kennen van lakenramen die in bezit waren van een droogscheerdersfamilie. De kans is groot dat het hierbij gaat om het terrein dat archeologisch onderzocht werd.

In de 16de eeuw woonden er verschillende scheerders aan de Lange Heergracht.

- Jan Ghils woonde in 1544 aan de Lange Heergracht⁴³³. In 1554 kocht hij er een huis naast *De Drije Neusen*⁴³⁴. In 1559 verkocht hij een huis aan de Lange Heergracht, dat zich achteraan uitstreckte tot aan de put (?) van de stadsramen⁴³⁵. Jan Ghils was vertegenwoordiger van de scheerders tussen 1563 en 1565⁴³⁶.
- Aerdt Van Lijmborch woonde in 1544 aan de Lange Heergracht⁴³⁷. Hij was vertegenwoordiger van de scheerders in 1554 en 1555⁴³⁸.
- Rombout De Monck woonde in 1544 aan de Lange Heergracht in het huis *In de Waghe*⁴³⁹. In 1596 woonde hij er nog steeds⁴⁴⁰. Hij was in 1577 vertegenwoordiger van de scheerders⁴⁴¹.
- De bekende kunstschilder Frans Hals was de zoon van een in Mechelen rond 1530 geboren droogscheerder, eveneens Frans Hals geheten, die in 1562 emigreerde naar Antwerpen en nadien naar Haarlem⁴⁴². In 1544 woonde *Francen Hals* aan de Lange Heergracht⁴⁴³. Waarschijnlijk gaat het om de grootvader van de schilder, die lakenwever was en overleed te Mechelen in 1571⁴⁴⁴. In 1557 verkochten *Lijsbet Rozee* en haar man *Francen Hals* een huis verkochten in de Bafferstraat⁴⁴⁵. Zij was hoogstwaarschijnlijk de dochter van de lakenverver Jacop Rose/Rozie, die we reeds vermeldden in het stukje over de ververs aan de Bafferbrug.

⁴³² Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 2352.

⁴³³ VAN DER JEUGHT 2011: 39.

⁴³⁴ MEUTERMANS 2006: 55.

⁴³⁵ MISEUR,OLBRECHTS & VAN DER JEUGHT 2006: 78.

⁴³⁶ JOOSEN 1979: 122-124.

⁴³⁷ VAN DER JEUGHT 2011: 39.

⁴³⁸ JOOSEN 1979: 117-118.

⁴³⁹ VAN DER JEUGHT 2011: 39.

⁴⁴⁰ HENDRICKX 2008: 23.

⁴⁴¹ JOOSEN 1979: 128.

⁴⁴² <http://www.meertens.knaw.nl/nfb/>, Nederlandse Familienamenbank, zoekterm 'Hals', documentatie.

⁴⁴³ VAN DER JEUGHT 2011: 39.

⁴⁴⁴ <http://www.meertens.knaw.nl/nfb/>, Nederlandse Familienamenbank, zoekterm 'Hals', documentatie.

⁴⁴⁵ MEUTERMANS 2006: 13.

2.5.6 Lakenramen in de Sint-Jansparochie

*Het aanspannen van een laken aan een raam.
Naar een manuscript uit de Bibliotheca Ambrosiana, Milaan, 1421⁴⁴⁶.*

*Een opgespannen laken. De stok is vermoedelijk een blindenstok.
Nürnberg 1568⁴⁴⁷.*

446

SORBER 1998: 28.

447

<http://www.nuernberger-hausbuecher.de/>

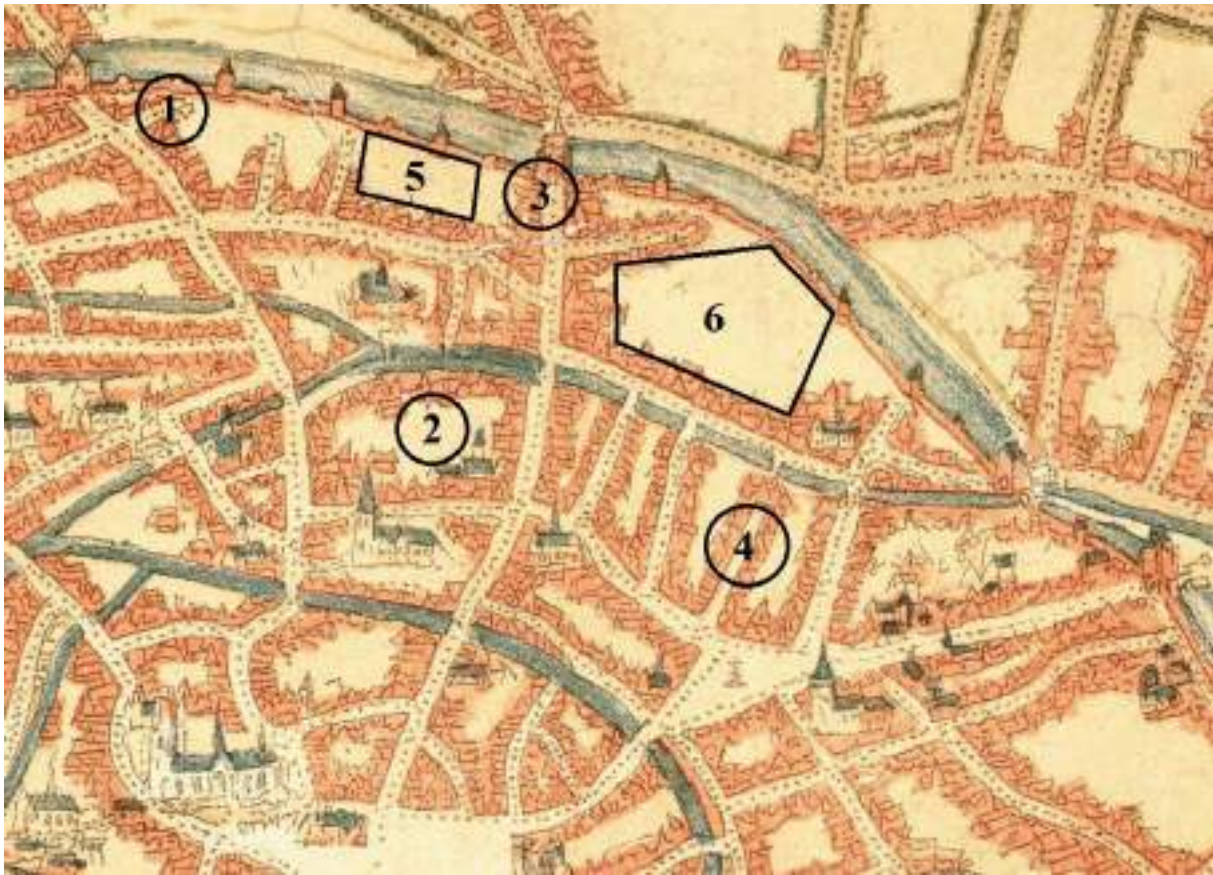
Geen enkel aspect van de Mechelse lakennijverheid is zo goed gedocumenteerd in de bronnen als de lakenramen, waarmee de lakens opnieuw werden opgerek, nadat ze gekrompen waren bij het vollen. Dit oprekken herstelde bijlange na niet de lengte van het laken van voor het vollen. Volgens de ordonnantie van 1544 moest een laken van het type *Gulden Aeren*, dat van topkwaliteit was, op het weefgetouw een breedte hebben van 2,8 meter en een lengte van 33,1 meter. Uiteindelijk moest het weefsel, na het oprekken, nog 1,7 meter breed en 20,7 meter lang zijn⁴⁴⁸. Die lengte van 20,7m van het weefsel is meteen ook een indicatie voor de minimum lengte van een lakenraam.

Lakenramen worden geregeld vermeld in schepenbrieven en cijnsboeken, als een nadere omschrijving van een onroerend goed dat verkocht wordt of belast met een rente. In tegenstelling daarmee worden weefgetouwen, lakenpersen, scheertafels, vollerskuipen en verketels nooit vermeld in dergelijke bronnen, wellicht omdat ze tot de inboedel gerekend werden. Ondanks het feit dat de Mechelse lakennijverheid al veel aandacht heeft gekregen, is de rijkdom aan historische bronnen over de lakenramen nog nooit aangeboord.

In de Sint-Jansparochie intra-muros kunnen we zes locaties aanwijzen waar lakenramen hebben gestaan. We geven hieronder een overzicht van de locaties en geven per locatie de oudste en de jongste vermelding van een lakenraam. We vermelden in een aantal gevallen ook gegevens over de eigenaars van de terreinen met lakenramen, indien er iets bekend is over hun rol in de textielnijverheid. De locatie bij de Heergracht krijgt daarbij de meeste aandacht, omdat de archeologisch onderzochte site daarvan een onderdeel was.

448

MUNRO 2009: 10.

Lakenramen in de Sint-Jansparochie intra-muros: 1 bij de Kerkhofpoort, 2 tussen de Lange Biest en de Heergracht, 3 bij de Koepoort, 4 tussen de Veemarkt en de Heergracht, 5 bij de Kattenstraat en de Jodenstraat, 6 tussen de Heergracht en de Stompaertshoek

1. In 1352 wordt er gesproken van ramen in de Potterstraat, bij de Kerkhofpoort⁴⁴⁹. Nadien worden deze ramen niet meer vermeld. Tijdens het archeologisch onderzoek van de nabijgelegen site Arresthuis werd één lakenloodje gevonden, gedateerd in de 14de-15de eeuw⁴⁵⁰. Er worden tussen 1332⁴⁵¹ en 1438⁴⁵² nog ramen vermeld bij de Kerkhofpoort, maar die situeren zich hoogstwaarschijnlijk in het bouwblok tussen de Kerkhofstraat, Nokerstraat-Sint-Katelijnestraat en de stadsvesten. Deze lakenramen werden waarschijnlijk geïncorporeerd in het Godshuis van de Heilige Drievuldigheid en nadien in de tuin van het Cellebroedersklooster.

2. In 1530 is er sprake van een erf in de Korte Heergracht, dat achteraan uitgeeft op het raam van Mathijs de Meyer. In dezelfde bron is ook sprake van een erf in de Lange Biest, dat achteraan uitgeeft op het erf van Mathijs de Meyer⁴⁵³. Het lakenraam bevond zich dus in het bouwblok tussen de huidige Sint-Janstraat en de Van Hoeystraat. In 1545

⁴⁴⁹ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 115.

⁴⁵⁰ VANHOLME e.a. 2010: 327.

⁴⁵¹ BETERAMS 1956: 398.

⁴⁵² BETERAMS 1956: 452.

⁴⁵³ Rijksarchief Brussel, Rekenkamer nr. 45605 (1530), transcriptie Paul Behets.

wordt het raam bij de Korte Heergracht voor het laatst vermeld⁴⁵⁴. Mathijs was vermoedelijk een lid van de verversfamilie de Mayere. Joos, Peter, Cornelis, Jan en Frans de Mayer worden vermeld als gezworenen van de ververs in de eerste helft van de 16de eeuw⁴⁵⁵.

3. In het cijnsboek van het gasthuis van Sint-Juliaan, dat werd opgesteld na de Grote Brand van Mechelen (29 mei 1342), betaalde Jan Bijlken een cijns voor een erf met ramen, voordien betaald door Gillis van den Boemgaerde⁴⁵⁶. Er wordt niet vermeld waar deze ramen zich bevonden, maar we weten dat Gillis van den Boemgaerde in 1311 een erf bij de Koepoort verwierf van het gasthuis van Sint-Juliaan⁴⁵⁷ en dat hij in 1335 nog een cijns betaalde voor dit erf aan het gasthuis⁴⁵⁸. Na Jan Bijlken werd Gillis van Hoedonc de nieuwe eigenaar van het erf. In 1370 betaalde hij cijns aan het gasthuis van Sint-Juliaan voor het erf met ramen bij de Koepoort⁴⁵⁹. Gillis van Hoedonc wordt eenmaal vermeld in de Antwerpse tolrekening van 1368-1369 en tweemaal in de tolrekening van 1369-1370, telkens als mede-eigenaar van een vracht die onder andere bestond uit wol en aluin⁴⁶⁰. Gillis was dus een lakenhandelaar. In 1390 werd beslag gelegd op het huis dat eertijds toebehoorde aan Gillis van Hoedonc. Zijn huis werd daarbij gesitueerd in de Koestraat, bij de Koepoort⁴⁶¹. Een meer precieze locatie kunnen we daaruit niet afleiden. In de latere cijnsboeken van het gasthuis van Sint-Juliaan is nog steeds sprake van het erf bij de Koepoort, maar de ramen worden niet meer vermeld.

4. In 1282 maken Gerard van der Heijden en zijn zoon Wouter een afspraak over een erf met ramen. De kopiist van het cartularium van de Infirmierie infra vermeldt deze akte onder de rubriek 'paerden marcht' (nu Veemarkt) en verduidelijkt dat het ging over *de ramen vander Heijden*⁴⁶². In 1347 wordt gesproken van een erf met ramen gelegen aan de Veemarkt, dat zich achteraan uitstrekt tot aan de Heergracht en van het erf ernaast, genaamd de *ramen vander heyden*⁴⁶³. De familie van der Heijden speelde een actieve rol in de wolhandel. *Laurence de la Bruere* kreeg in 1271 een exportlicentie voor 30 zakken Engelse wol⁴⁶⁴. In 1273 kreeg hij twee licenties, elk voor 20 zakken wol⁴⁶⁵. In Mechelen is hij bekend als Laureijs vander Heijden⁴⁶⁶. Ook *Walter de la Bruere* kreeg in 1273 een

⁴⁵⁴ De Ware Vrienden van het Archief, Huizendatabank, www.dewarevrienden.net, 11/04/1545.

⁴⁵⁵ Joosen 1963: 157-202.

⁴⁵⁶ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 4158.

⁴⁵⁷ BETERAMS 1956: 482.

⁴⁵⁸ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 4114.

⁴⁵⁹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9087, B, f° 4 v°.

⁴⁶⁰ DOEHAERD 1947: 185, 196, 214.

⁴⁶¹ BETERAMS 1956: 176.

⁴⁶² Stadsarchief Mechelen, R Béguinage, nr. 2, Cartularium van de Infirmierie Infra, rubriek ee.

⁴⁶³ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942b: 106.

⁴⁶⁴ <http://www.british-history.ac.uk/subscribe.aspx?i=closerolls> Calendar of the Patent rolls preserved in the Public Record Office, Henry III, A.D. 1266-1272: 560.

⁴⁶⁵ <http://www.british-history.ac.uk/subscribe.aspx?i=closerolls> Calendar of the Patent rolls preserved in the Public Record Office, Edward I, A.D. 1272-1281: 37 (2x).

⁴⁶⁶ INSTALLÉ 1984: 68.

exportlicentie voor 20 zakken Engelse wol⁴⁶⁷. Wouter is de reeds vermelde zoon van Gerard van der Heiden. Gerard was in 1268 de hoogste vertegenwoordiger van de bisschop van Luik te Mechelen, zijnde de schout⁴⁶⁸. Jan van der Heiden was in 1328 de hoogste vertegenwoordiger van de heer van Mechelen, zijnde de voogd⁴⁶⁹. In het Wollewerk lijkt de familie nooit een actieve rol te hebben gespeeld, maar een later lid van de familie, Wouter, handelde in de jaren '60 van de 14de eeuw nog steeds in wol⁴⁷⁰. In 1374 is er voor het laatst sprake van ramen gelegen aan de Veemarkt. De ramen worden op dat moment gesitueerd achter het huis de *Swane*⁴⁷¹, dat we echter niet kunnen lokaliseren.

5. In 1355 is er sprake van de ramen van Gillis (II) van Adegem in de Kattenstraat⁴⁷². Zowel in 1385⁴⁷³, 1392⁴⁷⁴, 1398⁴⁷⁵ als in 1412⁴⁷⁶ is er sprake van ramen bij de Jodenstraat en de Kattenstraat, die in bezit zijn van verschillende leden van de familie van Adegem. Gillis van Adegem kocht het terrein in 1320 van de stad Mechelen⁴⁷⁷. Vermoedelijk gaat het om Gillis (I) van Adegem, die de vader was van Gillis (II). Zowel Gillis (I) als Gillis (II) van Adegem waren schepenen van Mechelen tussen 1307 en 1338⁴⁷⁸. Het is niet altijd makkelijk om het onderscheid tussen deze twee personen in de bronnen te zien. Gillis (II) was in ieder geval al schepen in 1316, want dan wordt hij als 'de jonge' vermeld, en ook in 1329 en 1333 omdat hij dan 'de zoon van Gillis' wordt genoemd⁴⁷⁹. Gillis (I) was in ieder geval schepen in 1319, omdat hij dan 'de oude' wordt genoemd⁴⁸⁰. Gillis 'de oude' was nog in leven in 1332⁴⁸¹. Een Gillis van Adegem wordt in 1317 *decani* genoemd⁴⁸². Waarschijnlijk bedoelde men hiermee dat hij deken was van het Wollewerk, een functie die hij in 1326 bekleedde⁴⁸³. Gezien het prestigieuze karakter van de functie gaat het wellicht om Gillis (I). Verschillende andere leden van de familie van Adegem oefenden in de 14de eeuw de functie van schepen uit en waren in de 14de en 15de eeuw actief als gezworene in het Wollewerk. Arnout (II) van Adegem, zoon van Gillis (II) was actief als wolhandelaar. Hij wordt tweemaal vermeld in de Antwerpse tolrekening van 1367-1368 en eenmaal in de tolrekening van 1369-1370, telkens als mede-eigenaar van een vracht die onder andere uit wol bestond⁴⁸⁴. Uit deze gegevens kunnen we afleiden dat de familie van Adegem actief was in de lakenhandel.

⁴⁶⁷ <http://www.british-history.ac.uk/subscribe.aspx?i=closerolls> Calendar of the Patent rolls preserved in the Public Record Office, Edward I, A.D. 1272-1281: 14.

⁴⁶⁸ CROENEN 2003: 180.

⁴⁶⁹ CROENEN 2003: 182.

⁴⁷⁰ DOEHAERD 1947: 91, 143-144, 213.

⁴⁷¹ Archief Aartsbisdom Mechelen, Fonds Blijdenberg, 1 Registers, nr. 23, Livre censier (1374), f° 12v°.

⁴⁷² STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 142.

⁴⁷³ BETERAMS 1956: 84.

⁴⁷⁴ JAMEES 1996: 231-232.

⁴⁷⁵ JAMEES 1996: 272-273.

⁴⁷⁶ BETERAMS 1956: 107.

⁴⁷⁷ STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 141-142.

⁴⁷⁸ VAN DEN EYNDE 2001: 24, 34-35.

⁴⁷⁹ VAN DEN EYNDE 2001: 28, 31-32.

⁴⁸⁰ VAN DEN EYNDE 2001: 29.

⁴⁸¹ BETERAMS 1956: 398.

⁴⁸² JAMEES 1993: 140-141.

⁴⁸³ JOOSEN 1960: 57.

⁴⁸⁴ DOEHAERD 1947: 131, 152, 213.

Na 1412 horen we een hele tijd niets meer van lakenramen in deze buurt totdat in 1557 het ambacht van de droogscheerders een raam in de Kattenstraat blijkt te bezitten⁴⁸⁵. Het raam duikt in 1557 in de bronnen op, omdat het ambacht het nalaat om cijzen te betalen, waarmee het erf belast is, wat tot gevolg heeft dat er beslag op wordt gelegd. In de jaren die erop volgen, gebeurt dit herhaaldelijk, maar telkens weet het ambacht haar schulden te delgen. In 1586 laat Bertholomeus Broers beslag leggen op het raam van het droogscheerdersambacht, dat in de akte het *Catten Raeme* wordt genoemd⁴⁸⁶. Ditmaal kon het ambacht de verschuldigde som blijkbaar niet meer opbrengen, want Broers verkocht het raam in 1587⁴⁸⁷. Van der Auwera noemt het goed op basis van de omschrijving uit 1587 een 'industrieel complex' dat een groot huis en drie kleine huisjes omvatte, verder nog een stal, een raam, een blekerij, een waterput en een visvijver⁴⁸⁸. In 1616⁴⁸⁹ werd het terrein nog steeds omschreven als een raam.

6. De informatie over lakenramen bij de Lange Heergracht is zo overvloedig dat we ze in drie bijlagen hebben verwerkt. De eerste en tweede bijlage bevatten de middeleeuwse gegevens, die al beginnen in 1318. De eerste bijlage lijst de gegevens op in de vorm van een tabel, de tweede bijlage bevat alle teksten waarnaar de tabel verwijst. Aangezien de referenties daar te vinden zijn, geven we ze hier niet weer in voetnoot. De topografische aanwijzingen in de middeleeuwse bronnen laten slechts een ruwe lokalisering toe. Op basis van de huidige gegevens kunnen er vijf terreinen met lakenramen worden gereconstrueerd. We geven hier een vereenvoudiging van de tabel.

Heergracht

1	2	3	4	5	Koestraat
Jan van Robbroek	Bode de Neve Katerine sNeven Andreas van den Watere	Jan van Muizen Elisabeth van Muizen Margareta van Kampenhout	Peter van Muizen Niklaas van Adegem Paridaan van Overbroek	Jan en Rombout van Raffensvenne Beatrix van Heysengem Peter van Muizen	
tot aan de stadsvesten			tot aan de		

⁴⁸⁵ MEUTERMANS 2006: 62.

⁴⁸⁶ MEUTERMANS 2008a: 92.

⁴⁸⁷ VAN DER AUWERA 1998: 66.

⁴⁸⁸ VAN DER AUWERA 1997: 170, VAN DER AUWERA 1998: 66.

⁴⁸⁹ MEUTERMANS 2008b: 47.

Het eerste terrein moet bij het Zwartzustersklooster gelegen hebben en het vijfde terrein vlakbij de Koestraat. Van de eerste twee terreinen delen de bronnen mee dat ze achteraan uitkwamen aan de stadsvesten. Van de laatste twee terreinen delen de bronnen mee dat ze achteraan uitkwamen aan de Stompaertshoek. Over het derde en middelste terrein delen de bronnen niets mee. De reconstructie wordt bemoeilijkt door het feit dat de terreinen met lakenramen diep in het bouwblok lagen, achter de huizen die langs de Heergracht stonden. Ze waren bereikbaar via kleine straatjes of gangen, waarvan er enkele op de kaart van Braun aangeduid zijn. Deze structuur lag al vast in de 14de eeuw, want tussen het derde en het vierde raam lag zo'n gang, die in 1362 werd omschreven als een kleine weg en in 1404 als de weg naar de ramen.

Detail van het plan van Mechelen van Braun en Hogenberg (1574).

Na 1492 zit er een manco in onze informatie dat voortduurt tot 1521. Daarom hebben we de bronnen vanaf 1521 in een derde bijlage opgenomen. Doordat er in de 16de eeuw namen in zwang komen voor de terreinen waarop de lakenramen stonden, is de identificatie van de terreinen niet meer geheel afhankelijk van de vermelde eigenaars. Op het eind van de 16de eeuw stort de Mechelse lakenindustrie in mekaar en verliezen de terreinen met lakenramen hun oude functie. Kort daarna krijgen de terreinen een nieuwe functie als bleekweiden. De nieuwe functie wordt vervolgens eeuwenlang gehandhaafd, zodat de 16de-eeuwse perceelstructuur quasi ongewijzigd bewaard is gebleven tot in de late 19de eeuw. Dat betekent dat het goed mogelijk is om de 16de-eeuwse toestand te reconstrueren op de 19de-eeuwse kadasterkaarten.

2.5.7 Lakenramen aan de Lange Heergracht

We gaan hier dieper in op de verschillende terreinen met lakenramen die zich bevonden in het bouwblok gevormd door de Lange Heergracht, de Frederik de Merodestraat, de Stompaertshoek, de Zwartzustersvest en de Zwartzustersberg. De 14de-eeuwse bronnen zijn zo overvloedig dat ze ons toelaten vijf naast mekaar liggende terreinen met lakenramen te reconstrueren. We hebben ervoor gekozen om niet bron per bron te bespreken welke nuttige gegevens ze bevatten om de tekst niet nodeloos gecompliceerd te maken. In de bijlagen kan de lezer alle relevante teksten vinden en zelf een oordeel vormen hoe solide onze reconstructie is. We gaan hier wel in op de belangrijkste eigenaars van de lakenramen en hun sociale achtergrond. We bespreken eerst de middeleeuwse gegevens, raam per raam. Vervolgens belichten we de discrepantie tussen de gegevens van vóór 1500 met de gegevens van na 1500.

1. Over het eerste terrein hebben we weinig gegevens. In 1339 is er sprake van een erf met ramen in bezit van Jan van Robbroek. Het wordt gesitueerd aan de Heergracht en strekt zich achteraan uit tot aan de vesten. Er is slechts één locatie in de binnenstad die aan die omschrijving voldoet en dat is aan de Lange Heergracht, tegen het klooster van de Zwartzusters. Jan (I) van Robbroek was deken van het Wollewerk in 1334⁴⁹⁰. Hij was schepen van Mechelen tussen 1338 en 1344 en droeg in dezelfde periode de prestigieuze titel van ridder. In 1345 was hij ontvanger van de stad Mechelen⁴⁹¹. Hij overleed in 1346⁴⁹². Zijn broer Hendrik (II) verkocht in 1318-1319 een kostbaar bruin scharlaken aan de stad Mechelen, dat de stad aan de hertogin van Brabant gaf⁴⁹³. In 1310 was al een andere Hendrik van Robbroek actief als lakenhandelaar⁴⁹⁴. In 1317 was hij overleden⁴⁹⁵. In 1350 was Jan (II) van Robbroek eigenaar van het lakenraam aan de Heergracht. Ook hij was deken van het Wollewerk in 1362, 1366 en 1371⁴⁹⁶. Hij was daarnaast ook burgemeester van Mechelen in 1365, 1367 en 1371⁴⁹⁷. Het gaat dus om een familie van lakenhandelaars, die tot de bestuurlijke elite van de stad behoorde.

2. Het tweede terrein met lakenramen was in 1339 in bezit van Bode (Radbod) de Neve. Er wordt nog tot in 1370 gesproken van de ramen van wijlen *Rabbodonis dictus Neve*, maar de ramen waren al in 1345 overgegaan in handen van Katherine sNeven, waarschijnlijk zijn dochter. Zij verkocht de ramen, die eertijds toebehoorden aan Bode de Neve, in 1352. De ramen worden op dat moment gesitueerd aan de Heergracht en achteraan grenzend aan de stadsvesten. De familie de Neve was een tak van de bekende Mechelse familie van Milzen, die zijn naam gaf aan de Milzenstraat. We baseren ons hiervoor op twee vermeldingen van Jan van Milzen, gezegd Neve, uit 1342 en 1345⁴⁹⁸. Jan de Neve was een leenman van de Berthouts en was schepen van Nekkerspoel⁴⁹⁹. De

⁴⁹⁰ JOOSEN 1960: 58.

⁴⁹¹ VAN DEN EYNDE 2001: 36-37.

⁴⁹² VAN DEN EYNDE 2001: 34, 36-37.

⁴⁹³ PEETERS 1984: 113. Hendrik en Jan van Robbroek worden in 1338 broers genoemd. JAMEES 1993: 275-276.

⁴⁹⁴ TROUVÉ 1976: 53.

⁴⁹⁵ JAMEES 1993: 143-144.

⁴⁹⁶ JOOSEN 1960: 65, 68, 71.

⁴⁹⁷ VAN DEN EYNDE 2001: 45-47.

⁴⁹⁸ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 43, Grote Markt, p. 11; BETERAMS 1957: 626.

⁴⁹⁹ CROENEN 2003: 196.

familie speelde nooit een rol in het Wollewerk en het bezit van de lakenramen is de enige link met de lakennijverheid in deze familie.

3. Het derde terrein met lakenramen was in 1318 in bezit van Jan van Muizen. De locatie wordt op dat moment niet meegedeeld, maar in 1339 bezat Jan het terrein nog steeds en wordt het aan de Heergracht gesitueerd. In 1346 was hij overleden. We kennen een Jan van Muizen, die overleden was in 1356, wiens weduwe Johanna van Dilbeek het vruchtgebruik had op het goed 'de Borch' bij Muizen⁵⁰⁰. Deze Jan had een broer Gerard, die schildknaap was en burger van Brussel, en een zus Margareta, die abdis was van het klooster van Rozendaal⁵⁰¹. Het is echter niet zeker of het dezelfde Jan van Muizen betreft. Jan van Muizen bezat minstens drie erven aan de Heergracht, waarvan één met ramen. Daarnaast bezat hij ook nog een erf in de Stompaertshoek dat vermeld wordt in 1320 en 1346⁵⁰². We weten niet of de eigendommen aan de Heergracht en de Stompaertshoek één geheel vormden. Na zijn dood werd het bezit van Jan van Muizen aan de Heergracht verdeeld tussen zijn zoon Peter en Elisabet van Muizen. Blijkens een vermelding uit 1362 had Elisabet het erf met ramen verkregen. Dat is eigenaardig, want Elisabet was een dochter van Wouter van Muizen. De logica achter de vererving ontgaat ons, omdat we de familierelaties onvoldoende kennen. Wouter van Muizen was burgemeester van Mechelen in 1312 en 1321⁵⁰³. Wouter vormde een geïsoleerd geval in de familie, want andere leden van de familie van Muizen hadden geen bestuursfuncties in de 14de eeuw. De familie zat wel in de Engelse wolhandel, want in 1319 tekende Niklaas van Muizen protest aan tegen het feit dat in de haven van Boston zijn lading wol in beslag was genomen⁵⁰⁴. Niklaas van Muizen was de schoonbroer van Jan de Neve, over wie we het hadden bij de bespreking van het tweede lakenraam⁵⁰⁵.

4. Het vierde terrein met lakenramen laat zich moeilijker vatten. We weten dat Peter van Muizen in 1384 het vijfde terrein met ramen verwierf. De verkoopakte vermeldt uitdrukkelijk dat er 8 lakenramen stonden op dit terrein en dat het terrein grensde aan een hof die Peter al in zijn bezit had. Waarschijnlijk stonden er ook lakenramen op deze hof. In 1421 wordt er immers verwezen naar een hof van wijlen Peter van Muizen, waarop 10 lakenramen stonden⁵⁰⁶. Hoe lang hij het vierde terrein met ramen al in zijn bezit had is onduidelijk. Hij bezat in ieder geval al in 1350 een erf aan de Heergracht, dat hij had geërfd van zijn vader Jan. In 1369 bezat hij ook een erf in de Stompaertshoek, dat grensde aan het vijfde terrein met lakenramen. Zijn vader was ook eigenaar geweest van een erf in de Stompaertshoek, dus mogelijk had Peter ook dit terrein geërfd. Of deze twee erven met elkaar in verbinding stonden, is echter onduidelijk. Uit de beschrijvingen van 1407 en 1408 blijkt dat het vierde terrein achteraan uitgaf op de Stompaertshoek. Het is mogelijk dat het vierde terrein ook al in bezit was van zijn vader Jan. Behalve deze twee terreinen met in totaal achttien lakenramen bezat Peter in 1407 ook nog een

⁵⁰⁰ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW nr. 5375. Voor de locatie te Muizen zie de volgende voetnoot.

⁵⁰¹ GOETSTOUWERS 1985: 24-26.

⁵⁰² Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW nrs. 4048, 4050, 4159.

⁵⁰³ VAN DEN EYNDE 2001: 28 en JOOSEN 1963: 56.

⁵⁰⁴ <http://www.british-history.ac.uk/subscribe.aspx?i=closerolls> Calendar of the Patent Rolls Preserved in the Public Record Office, Edward II, Vol. III A.D. 1317-1321: 472.

⁵⁰⁵ GOETSTOUWERS 1956: 251-252.

⁵⁰⁶ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 74, Lange Heergracht, p. 16.

volderij⁵⁰⁷, die zich ergens in de directe omgeving bevond, maar die we niet precies kunnen lokaliseren.

In 1428 kwam het vierde terrein in bezit van Niklaas van Adegem, een lid van de familie die ook lakenramen bezat bij de Jodenstraat en die we daar hebben besproken. In 1462 was het terrein in bezit van Gillis van Overbroek, een droogscheerder. Het is het enige geval dat we kennen van een droogscheerder die in het bezit was van een lakenraam. In 1473 worden de kinderen van Overbroek vermeld als eigenaar. In 1492 wordt vermeldt dat het erf, omschreven als een hof, toebehoort aan Joris Verstrepen en voordien aan Paridaan van Overbroek. De familie van Overbroek had het terrein dus minstens twee generaties in bezit. De leden van de familie van Overbroek waren al in de late 14de eeuw actief als lakenscheerders. Het eerst gekende lid van de familie is Paridaan (I) van Overbroek, die vertegenwoordiger was van de scheerders in 1388.

5. Het vijfde terrein met lakenramen was in 1369 in het bezit van Beatrix van Heysegem, die het verkregen had na de dood van Jan van Raffensvenne. In verschillende akten wordt vermeld dat het terrein achteraan uitgaf op de Stompaertshoek. In het hoofdstukje 'Integratie in de stad' zijn we reeds ingegaan hoe de familie van Raffensvenne het terrein verworven had door een aantal gerichte aankopen, vertrekkend van een bezit aan de Lange Heergracht en eindigend in de Stompaertshoek. Aangezien de familie van Raffensvenne een familie van lakenhandelaren was, zijn zij vermoedelijk degenen die er lakenramen lieten optrekken. De ramen worden echter pas expliciet vermeld in 1369. Het terrein moet dicht bij de Koestraat gelegen hebben, want het deel van het terrein dat de broers Jan en Rombout van Raffensvenne in 1331 aankochten, was een achtererf van een huis in de Koestraat. In 1384 kwam het erf in bezit van Peter van Muizen. Op dat moment stonden er op het terrein acht lakenramen en twee raamhuizen. Een raamhuis is waarschijnlijk een tijdelijke opslagplaats voor de lakens, waar lakens bewaard worden na het vollen en voor het opgespannen op de ramen. In 1407 werd de weduwe Gheens eigenares van het terrein, waarna het goed verdeeld werd tussen haar kinderen.

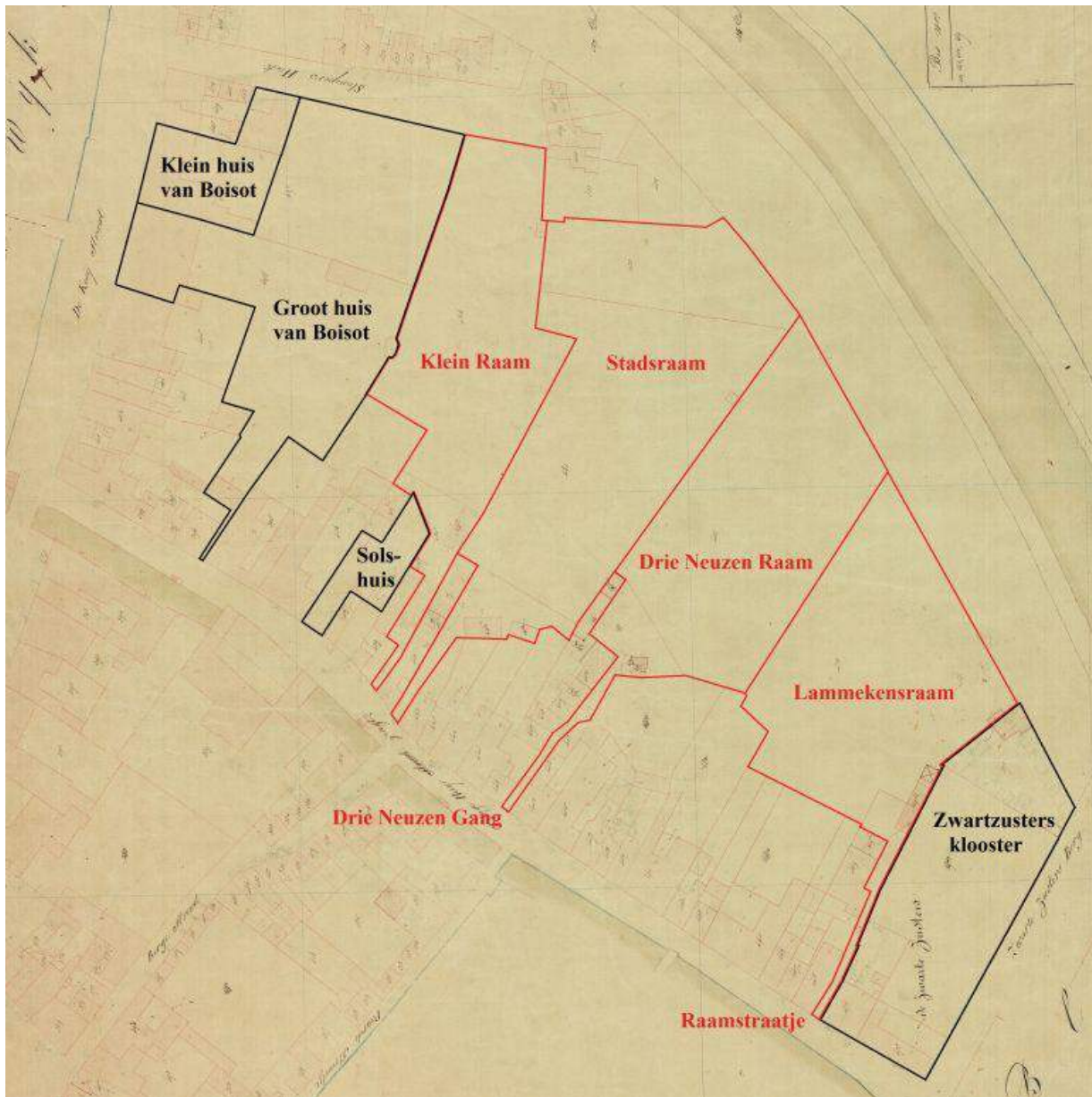
Wanneer de lakenramen in de 16de eeuw terug in de bronnen opduiken, blijken er geen vijf terreinen met lakenramen te zijn, maar vier: het Klein Raam, het Stadsraam, het Drie Neuzenraam en het Lammekensraam. Slechts een van de vier ramen komt achteraan nog uit in de Stompaertshoek, namelijk het Klein Raam, dat hoort bij het Solshuis aan de Lange Heergracht. Het raam bij het Solshuis heeft onze bijzondere aandacht, omdat dat het perceel is dat werd opgegraven. Het Solshuis zelf wordt vermeld tussen 1573 en 1861 en kunnen we op de kaart van Popp identificeren als het perceel 437 in de sectie B.

⁵⁰⁷ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9847, Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1407, f° 13v, vermeld onder de rubriek *Inde coestrate*.

Detail van de Popp kaart van Mechelen, ca. 1860, met aanduiding van het Solshuis.

Als onze reconstructie van de toestand vóór 1500 juist is, is er één raam dat achteraan uitgaf op de Stompaertshoek verdwenen. We vermoeden dat het raam, dat het dichtst bij de Koestraat lag, weer is omgezet in tuinen die horen bij huizen in de Koestraat. Wanneer we de tuin van het Groot Huis van Boisot reconstrueren op het kadasterplan van 1824, bekomen we een perceel dat qua grootte perfect aansluit bij de andere vier lakenramen.

Het Groot Huis van Boisot is heden een beschermd monument. De geschiedenis ervan is gekend vanaf 1544⁵⁰⁸. In 1544 kocht Charles Boisot het huis van jonkheer Jaques de Boubaix en Johanna van der Aa. Het was gelegen in de Koestraat, naast het huis van Didier Boisot en was voorzien van stallen die achteraan uitgaven op de Stompaertshoek⁵⁰⁹. De akte is zo summier dat we er weinig conclusies uit kunnen trekken. Didier Boisot overleed in 1545. Charles Boisot, die de kleinzoon was van Didier, overleed heel jong, in 1546⁵¹⁰. De weduwe van Charles, Margriet de Tassis, overleed

⁵⁰⁸ Het 'Groot Huis van Boisot' Frederik de Merodestraat 86. Brochure Open Monumentendag 2012. Met dank aan Maarten Van den Mooter.

⁵⁰⁹ Stadsarchief Mechelen, Schepenregister 169, fol. 35v-36r. Met dank aan Paul Behets.

⁵¹⁰ De Ware Vrienden van het Archief, bewerking Parochieregisters Mechelen 1303-1796, <http://www.dewarevrienden.net>.

volgens haar grafschrift in de Sint-Janskerk pas in 1596⁵¹¹. De weduwe Boisot erfde waarschijnlijk zowel het huis van Didier als van haar man Charles. Ze wordt vermeld als eigenares van een huis in de Koestraat in 1554⁵¹², van een eigendom aan de Heergracht in 1573⁵¹³ en 1581⁵¹⁴ en van een erf in de Stompaertshoek in 1583⁵¹⁵. Het eigendom van de weduwe strekte zich dus uit van aan de Heergracht tot aan de Stompaertshoek. In 1590 wordt beslag gelegd op het huis van de weduwe Boisot in de Koestraat wegens een niet betaalde cijns. De weduwe woont op dat moment in Brussel. Het beslag wordt gestoord door Pauwel van Cristynen⁵¹⁶. Dit betekent dat Paul van Christijnen, die gehuwd was met de kleindochter van de weduwe Boisot, het huis verwierf. Onder het huis werd waarschijnlijk het volledige eigendom van de weduwe bedoeld, want in 1646 blijkt Paul van Christeynen de eigenaar te zijn van twee grote huizen in de Koestraat en van drie huisjes in de Stompaertshoek, naast de achterpoort van zijn huis in de Koestraat⁵¹⁷. Aan de Lange Heergracht is er in 1646 geen sprake van bezit van Paul van Christijnen. Op het kadasterarchief van 1824 is er een gang zichtbaar, die vanuit de Lange Heergracht toegang verschafte tot de tuin van het Groot Huis van Boisot. Het is op dit moment gissen naar de exacte contouren en evolutie van het perceel, maar qua grootte en structuur is het zeer goed mogelijk dat de tuin van het Groot Huis van Boisot is aangelegd op een voormalig terrein met lakenramen.

De naam *cleyne raeme* verschijnt voor het eerst in 1638 in de bronnen. Het perceel heeft op dat moment echter zijn functie van lakenraam al verloren. In de 16de eeuw wordt het omschreven als het raam horend bij het Solshuis aan de Lange Heergracht. Het Solshuis wordt voor het eerst vermeld in 1573 en nog herhaaldelijk in de jaren erna, telkens in het kader van beslagleggingen wegens niet betaalde renten. Uit de verschillende akten wordt duidelijk dat het Solshuis een huis is, dat bestaat uit twee woningen, gelegen aan de Lange Heergracht. Er hoort ook nog een achterhuis en raam bij, dat achteraan uitgeeft op de Stompaertshoek. Het blijkt in bezit te zijn van verschillende leden van de familie de Cuijpere: Aert en Johanna bezitten één helft van het goed, Huibrecht en Pauwel bezitten de andere helft. We vernemen dat het goed gelegen is tussen de stadsramen aan de ene kant en het huis van Jasper de Cuijpere aan de andere kant. Het huis van Jasper grenst op zijn beurt dan weer aan het eigendom van de weduwe Boisot. Dit levert het volgende schema op:

⁵¹¹ CUYPERS 1770: 330.

⁵¹² MEUTERMANS 2006: 55.

⁵¹³ OLBRECHTS & VAN DER JEUGHT 2008a: 102.

⁵¹⁴ MISEUR 2007: 55, 65.

⁵¹⁵ HENDRICKX 2007: 47.

⁵¹⁶ MISEUR 2007: 61.

⁵¹⁷ OLBRECHTS 2006a, WB 3: 68-69; OLBRECHTS 2006b, WB 10: 58-59.

		raam komt tot Stompaertshoek		stadsraam
weduwe Boisot	Jasper de Cuijper	Aert en Johanna de Cuijper ½ Solshuis	Pauwel en Hubrecht de Cuijper ½ Solshuis	Stad Mechelen 2 huizen

Lange Heergracht

Wanneer we dit schema proberen te reconstrueren op de kadasterkaart van 1824 komen we tot het volgende resultaat:

De beslagleggingen op de bezittingen van de familie de Cuijper houden verband met het ineensinken van de Mechelse lakennijverheid op het einde van de 16de eeuw. Op het moment dat de crisis toesloeg was de familie de Cuijper minstens drie generaties actief in de lakenververij. Het bezit van de familie aan de Lange Heergracht gaat vermoedelijk terug op Jan de Cuijper, die gezworene was van de ververs tussen 1507 en 1535 en gezworene van de draperie tussen 1522 en 1530⁵¹⁸. Zijn maatschappelijke status blijkt uit het feit dat hij schepen van Mechelen was tussen 1519 en 1535⁵¹⁹. Bovendien wist hij in 1532 de heerlijkheid het 'Hof van Riemen' in Heist-op-den-Berg te verwerven. Hij overleed in 1536 en werd begraven in de Sint-Jansparochie, net als zijn echtgenote Jacomijne van Springel in 1545⁵²⁰. Zijn weduwe woonde in 1544 aan de Lange Heergracht⁵²¹. Opmerkelijk is dat hij in 1526 een contract afsloot met een Italiaanse verver om hem de techniek bij te brengen om lakens scharlaken te verven⁵²². Vermoedelijk is hij te identificeren met de roodverver Jan de Cuijper die in het cijnsboek van de Heilige Geest van de Sint-Jansparochie van 1540 staat vermeld, zowel onder de Stompaertshoek als aan de Lange Heergracht⁵²³.

Het verversbedrijf van Jan werd verdergezet door zijn zoon Pauwel, die gezworene van de ververs was tussen 1534 en 1547 en gezworene van de draperie tussen 1536 en 1546⁵²⁴. Ook hij was schepen van Mechelen tussen 1539 en 1551⁵²⁵. Hij volgde zijn vader op als heer van Riemen en blijkens een glasvenster dat hij aan het Zwartzustersklooster had geschonken, had hij daarnaast nog twee andere heerlijkheden verworven⁵²⁶. Samen met zijn schoonbroer Rombout van Mokenborg investeerde hij in gronden in Zeeland⁵²⁷. In 1544 woonde hij aan de Lange Heergracht, naast zijn moeder⁵²⁸. Hij overleed in 1553 in de Sint-Jansparochie⁵²⁹, en lag begraven in de kerk onder een grafsteen, waaronder ook zijn zus Elisabeth en broer Jan begraven werden en waarop zijn functie van ontvanger van de stad Mechelen vermeld wordt⁵³⁰. De aspiraties van de familie blijken uit het feit dat twee van zijn broers universitaire studies volgden. Jan werd op de grafsteen van de familie licentiaat in de rechten genoemd. Zijn broer Maarten was dokter in de theologie en werd abt van de abdij van Crespin. In die functie werd hij door Maria van Hongarije persoonlijk belast met de ontgraving van de stoffelijke resten van Karel de Stoute te Nancy en de overbrenging ervan⁵³¹.

⁵¹⁸ JOOSEN 1963: 164-165, 177-178, 189-190.

⁵¹⁹ BUTKENS 1726: 331-332.

⁵²⁰ De Ware Vrienden van het Archief, bewerking Parochieregisters Mechelen 1303-1796, <http://www.dewarevrienden.net>, 10/12/1536, 27/5/1545.

⁵²¹ VAN DER JEUGHT 2011: 39-40.

⁵²² VAN DER AUWERA 1998: 39.

⁵²³ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 8599, fol. 8v, 10r.

⁵²⁴ JOOSEN 1963: 188-191, 199-201.

⁵²⁵ BUTKENS 1726: 332-333.

⁵²⁶ CUYPERS 1770: 222.

⁵²⁷ DEKKER & BAETENS 2010: 247, 301-302.

⁵²⁸ VAN DER JEUGHT 2011: 39-40.

⁵²⁹ De Ware Vrienden van het Archief, bewerking Parochieregisters Mechelen 1303-1796, <http://www.dewarevrienden.net>, 27/12/1553.

⁵³⁰ CUYPERS 1770: 348.

⁵³¹ TRELCAT 1923: 246-247, 254.

Het verversbedrijf van Jan en zijn zoon Pauwel werd in derde generatie verdergezet door Aert, die gezworene was van de ververs in 1566 en gezworene van de draperie tussen 1565 en 1570⁵³². Net als zijn vader en grootvader was hij ook schepen van Mechelen, tussen 1563 en 1577⁵³³. Samen met Johanna, de dochter van zijn oom Jan, bezat hij de helft van het Solshuis met het lakenraam erachter. De weduwe van Aert betaalde in 1610 nog steeds een cijns aan de Heilige Geest van de Sint-Jansparochie voor een erf in de Lange Heergracht en een erf in de Stompaertshoek⁵³⁴. De andere helft van het Solshuis was in het bezit van Pauwel (II) en Huibrecht, vermoedelijk kinderen van Pauwel. Mogelijk vervulden zij ook een of andere taak binnen het familiebedrijf, want Pauwel (II) treedt in 1569 op als lakenhandelaar in het groot⁵³⁵. De verwantschap van Jasper met de rest van de familie is onduidelijk. De kinderen van Aert, Pauwel (III) en Anna bezaten in 1629⁵³⁶ nog een huis aan de Lange Heergracht, maar we hebben geen aanwijzingen dat zij nog actief waren in de lakennijverheid.

De instorting van de Mechelse lakennijverheid betekende echter niet het definitieve einde van de lakenramen aan de Lange Heergracht. Er was één perceel waarop lakenramen bleven staan tot op het einde van het Ancien Régime. Het gaat daarbij om een perceel dat minstens sinds 1559 in bezit was van de stad Mechelen en dat de Stadsraam of Stadsramen werd genoemd. De stad verpachtte deze lakenramen aan het scheerdersambacht. In 1646 blijkt een deel van het terrein te zijn omgezet in een blekerij. In 1699 overwoog de stad om de blekerij te verkopen. De scheerders verzochten toen om het terrein waarop de ramen stonden met een gracht af te scheiden van de blekerij. Er zou dan tevens een nieuwe toegangsweg moeten voorzien worden om de lakenramen te bereiken via de stadsvesten. Of de stad de blekerij daadwerkelijk verkocht, is niet bekend, maar de perceelscheiding werd wel doorgevoerd. Beide percelen erfden de naam Stadsraam van het oorspronkelijke perceel. De blekerij werd in 1776 *de Stadts Raeme* genoemd en behield deze naam zeker tot in 1865. Het deel waarop de lakenramen stonden, is op een opmetingsplan van 1809 nog aangeduid met de naam *Stadts Raem*. Het is hoogstwaarschijnlijk dit perceel dat het scheerdersambacht vermeldde in de ambachtsenquête van 1784. Op de plannen van 1802 en 1809 lijken er nog steeds lakenramen op het perceel te staan. De lakenramen hebben in dit bouwblok zeker 491 jaar het stadsbeeld mee bepaald.

⁵³² JOOSEN 1979: 123-126.

⁵³³ BUTKENS 1726: 334; INSTALLÉ 1984: 109.

⁵³⁴ MISEUR 2011: 4-5.

⁵³⁵ VAN DER AUWERA 1998: 37.

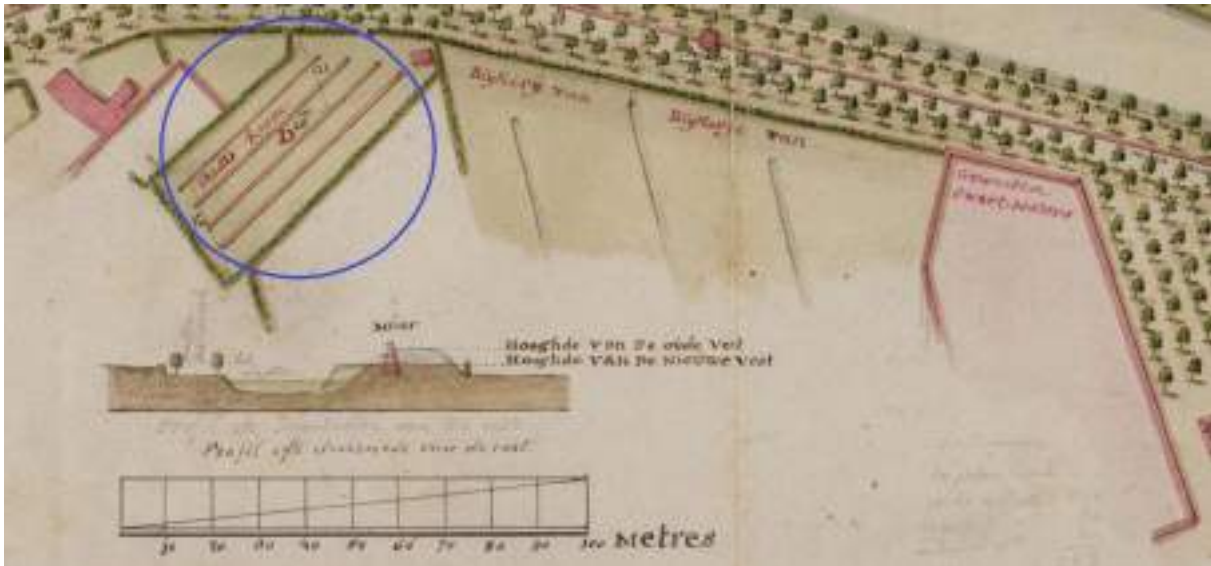
⁵³⁶ VAN DER JEUGHT 2008: 60.

Kadaster 1824, verdeling van het Stadsraam in 1699.

Huin, plan van Mechelen, 1802, detail Stompaardshoek, met aanduiding van de Stadsramen

Stadsarchief Mechelen, opmetingsplan 1809.

2.5.8 De vondst van lakenloodjes op de site

Uit het vooronderzoek van de site Stompaertshoek bleek dat er een grote kans bestond dat er op de site lakenramen hadden gestaan. Aangezien de lakenramen gemaakt waren van hout en dat materiaal snel vergaat in de bodem, waren er weinig sporen te verwachten van de ramen zelf op wat paalgaten na. Indirect bewijs zou er wel kunnen gevonden worden in de vorm van lakenloodjes. Deze verwachting werd voldaan door de vondst van een 70-tal lakenloodjes tijdens de opgraving.

Lakenloodjes zijn kleine loden zegels die na keuring aan het laken werden gehecht om te kennen te geven dat het laken voldeed aan de vereiste standaarden van een bepaalde stad voor wat betreft de gebruikte wolsoorten, het weven, vollen, verven en scheren. Iedere stad die in de middeleeuwen actief was in de textielnijverheid, had een eigen zegel dat met een tang in het lakenlood werd geknepen, zodat consumenten het product konden herkennen. Buiten de gestandaardiseerde lakenproductie van hoge kwaliteit die gericht was op afzet in het buitenland, werden er ook lakens geweven van mindere kwaliteit waarbij men vrij was wat betreft de gebruikte wol en de afmetingen van het eindresultaat. Deze lakens werden niet voorzien van een zegel en werden voor de lokale markt vervaardigd⁵³⁷. De vondst van de lakenloodjes op de site Stompaertshoek wijst er dus in ieder geval op dat we te maken hebben met kwaliteitslaken. Verschillende loodjes waren voorzien van het wapenschild van Mechelen, wat erop wijst dat het gaat om laken dat te Mechelen geproduceerd werd. De Mechelse ordonnantie van 1331 voor de lakennijverheid verbood immers uitdrukkelijk dat men een vreemd laken 'dade segelen metten mechelschen zegele'⁵³⁸.

⁵³⁷ MUNRO 2000: 23.

⁵³⁸ JOOSEN 1935: 509-513.

Hoe kwamen de lakenloodjes op de site Stompaertshoek terecht? Uit de ordonnantie van 1331 blijkt dat de lakens moesten voorzien zijn van een loodje, vóór ze aan de volders werden overgedragen⁵³⁹. Volgens een recente studie door Boussemaere naar de 14de-eeuwse Ieperse lakenloodjes ging het in Ieper net zo. Volgens Boussemaere werd het kenteken op dit loodje echter pas aangebracht, nadat het laken gevold was. Vervolgens werden het laken nat aan de lakenramen gehangen gedurende twee dagen. Na het oprekken werd het laken gekeurd. Indien het laken niet goed werd bevonden, werd het vernietigd. Indien het laken wel goed werd bevonden, kreeg het een tweede zegel. Een derde optie was dat het laken werd versneden in kleinere stukken, die elk een zegel kregen, voor ze van de rekken werden gehaald. De goedgekeurde lakens konden na de nodige wasbeurten meteen worden verkocht. Een andere optie was om ze te overhandigen aan de ververs om ze een andere kleurschakering te geven. Na het verven werden de lakens weer aan de rekken gehangen, opnieuw gekeurd en nogmaals gezegeld⁵⁴⁰. Waarschijnlijk ging het in Mechelen op dezelfde manier. De Mechelse ordonnantie van 1331 voorzag verschillende mogelijkheden met betrekking tot de loodjes, indien er fouten ontdekt werden bij het keuren van de lakens op de ramen. In een aantal gevallen werd het loodje ongezegeld gelaten en in andere gevallen werd het loodje er afgesneden. De ordonnantie gebood ook dat na het verven het laken opnieuw een loodje moest krijgen⁵⁴¹. De vondst van lakenloodjes op de site zou dus van verschillende oorzaken het gevolg kunnen zijn: het per ongeluk loskomen van loodjes die aan het laken bevestigd waren, het bewust verwijderen van loodjes van afgekeurde lakens en het per ongeluk verliezen van ongebruikte loodjes door de keurders van het laken. Er zouden minstens drie types loodjes mogen verwacht worden op de site: voldersloodjes, raamloodjes en verversloodjes. De identificatie van de verschillende types lakenloodjes is echter verre van eenvoudig.

Minstens een van de gevonden lakenloodjes behoort met zekerheid tot het type dat aan de ene kant het wapenschild van de Berthout's draagt met als randschrift: FLO.BERTHVL en aan de andere kant een kromstaf met als randschrift: EPS. LEODI. Dit zegel verwijst naar het gezamenlijk bestuur van de stad Mechelen door enerzijds Floris Berthout, die heer van Mechelen was tussen 1310 en 1331⁵⁴², en anderzijds de bisschop van Luik (episcopus leodiensis). Ook het oudste bekende zegel van de stad Mechelen (1242) verwees naar de tweeherigheid door het wapenschild van de Berthouts te combineren met de Luikse bisschopsstaf⁵⁴³. Op die manier evolueerde het wapenschild van de familie Berthout tot het stadswapen van Mechelen.

⁵³⁹ JOOSEN 1935: 505-507.

⁵⁴⁰ BOUSSEMAERE 2000: 138, 144-145.

⁵⁴¹ JOOSEN 1935: 509-513.

⁵⁴² CROENEN 2003: 116.

⁵⁴³ LAENEN 1926: 165.

De identificatie van de Mechelse loodjes wordt bemoeilijkt door de eigenaardigheid dat het zegel waarmee deze loodjes werden geslagen (of geknepen) groter was dan het loodje zelf, zodat alle afdrukken noodzakelijk onvolledig zijn. Loodjes van dit type zijn al op verschillende plaatsen in het Verenigd Koninkrijk gevonden, voornamelijk in Londen, maar ook in het graafschap Lincolnshire (Gainsborough en Marsh Chapel) en in het graafschap Norfolk (Cawston)⁵⁴⁴. Op tien loodjes van de site Stompaertshoek kunnen wel het wapenschild van de Berthout's en/of de kromstaf herkend worden, maar niet de naam Floris. In principe zou het hier ook kunnen gaan om een zegel van een van de voorgangers van Floris Berthout, Gillis, Jan of Wouter Berthout. Er is één Mechels lakenloodje bekend dat de naam van Wouter Berthout draagt en dat gevonden werd in het graafschap Yorkshire⁵⁴⁵. Er zijn vijf personen geweest die de naam Wouter Berthout en de titel 'heer van Mechelen' combineerden, namelijk Wouter III-VII en dit tussen de tijdsspanne 1220-1294⁵⁴⁶.

Een ander lakenloodje van de site Stompaertshoek draagt ook de naam van Floris Berthout, maar heeft op het tegenzegel een ander randschrift: CHLIN (waarschijnlijk de afkorting van mechliniensis).

Het is onduidelijk op welk moment in het productieproces deze types loodjes aan het laken werden vastgehecht. In ieder geval wijst dit erop dat er tussen 1310 en 1331 lakens gemaakt werden op de site Stompaertshoek.

Er is nog een tweede type zegel gevonden op de site Stompaertshoek dat met zekerheid kan geïdentificeerd worden op basis van de beschikbare literatuur. Het betreft een zegel met aan de ene kant een kromstaf geflankeerd door twee leeuwen met boven de leeuwen twee bloempjes. Aan de andere kant van het zegel staat het wapenschild van de Berthouts met daarachter een kromstaf en aan weerszijde van de kromstaf twee letters. Dit komt overeen met een beschrijving uit 1562 van de 'geeff tanghe', die naast de 'volders tanghen' genoemd wordt als 'tanghen voer de rame': 'In de geeffve tanghe es eenen staff met twee leeuwen ende II rooskens ende op dander zyde de stadt wapene

⁵⁴⁴ EGAN 2010: 58. Ook een nog niet in de literatuur opgenomen vondst in het graafschap Leicestershire lijkt tot dit type te behoren: <http://finds.org.uk/>, Record ID: LEIC-E9CFE3.

⁵⁴⁵ EGAN 2010: 58.

⁵⁴⁶ CROENEN 2003: 302, 310-311, 325-327, 348-349, 372.

ende eenen staff daer duere ende een M ende een A met een cordelieren⁵⁴⁷. Eigenaardig genoeg werd van dit type zegel slechts één exemplaar gevonden. De vraag is ook of dit zegel 16de-eeuws is, of dat dit type loodje gewoon minder evolueerde doorheen de tijd. Als dit een raamlodje is, wordt daarmee duidelijk gemaakt dat het laken uitgerekt is tot de correcte standaardafmetingen. In contrast hiermee moesten de lakenloodjes die gebruikt werden om een bepaald type weefsel te identificeren noodzakelijker mee-evolueren met de types weefsels die in Mechelen doorheen de eeuwen gangbaar waren. Een zestiende-eeuwse datering lijkt hier onwaarschijnlijk, omdat er verder geen zegels werden teruggevonden met een 16de-eeuwse iconografie (bvb de figuur van Sint-Rombout⁵⁴⁸).

Voorlopig kan op basis van de geïdentificeerde lakenloodjes enkel worden gesteld dat er lakens geproduceerd werden in de periode 1310-1331.

2.6 Linnen

2.6.1 Blekerijen

De traditionele lakennijverheid kende op het einde van de 16de eeuw grote moeilijkheden en stortte tijdens de godsdiensttroebelen vrijwel volledig in mekaar⁵⁴⁹. Dit had tot gevolg dat de terreinen waarop de lakenramen stonden hun nut verloren. Aangezien Mechelen tijdens de godsdienstoorlogen flink wat van haar bevolking verloor, was er ook niet veel druk om deze open ruimte te gaan bebouwen. In verschillende gevallen werd besloten om de voormalige terreinen met lakenramen om te zetten in bleekweiden.

Aan blekerijen om gewassen huishoudlinnen te bleken moet altijd al een behoefte geweest zijn. In 1270⁵⁵⁰ is er sprake van een Bleekhof in de stad, bij de Voochtstraat. Deze Bleekhof gaf vanaf 1276⁵⁵¹ aanleiding tot de naam Bleekstraat, die nog steeds in gebruik is. Blijkbaar verloor deze Bleekhof al snel zijn oorspronkelijke functie, want in 1272⁵⁵² is er sprake van lakenramen die op het terrein stonden, meteen de oudste

⁵⁴⁷ VAN DER AUWERA & VAN DER JEUGHT 2008: 75.

⁵⁴⁸ VAN DER AUWERA & VAN DER JEUGHT 2008: 71-73.

⁵⁴⁹ MEEL & CARLIER 1991: 154.

⁵⁵⁰ BETERAMS 1957: 593.

⁵⁵¹ BETERAMS 1957: 594.

⁵⁵² BETERAMS 1957: 594.

vermelding van lakenramen te Mechelen. In 1414 stonden er nog steeds lakenramen in de Bleekstraat⁵⁵³.

Detail van het stadsplan van Mechelen door Jacob van Deventer ca. 1560, met situering van de Bleekhof.

De bouw van de stadsomwalling in 1264-68 maakte de gronden binnen de stadsomwalling veel waardevoller. Bovendien waren het de jaren waarin de lakennijverheid in Mechelen een hoge bloei kende. In 1271-72 nam Mechelen meer dan de helft van de Brabantse import van wol uit Engeland voor haar rekening⁵⁵⁴.

Het linnen werd door de wolnijverheid buiten de stadsmuren geduwd. Tussen 1347⁵⁵⁵ en 1582⁵⁵⁶ is er sprake van een bleek buiten de Zandpoort bij Nekkerspoel en tussen 1451⁵⁵⁷ en 1465⁵⁵⁸ is er sprake van een bleek buiten de Winketpoort. In 1615 wordt een blekerij buiten de Adegempoort vermeld⁵⁵⁹. Het Groot Begijnhof van Mechelen buiten de muren had een eigen bleekweide, die afgebeeld staat op het plan van Jan van Hanswijck

⁵⁵³ BETERAMS 1956: 109.

⁵⁵⁴ PRIMS 1929: 77.

⁵⁵⁵ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 156, p. 126.

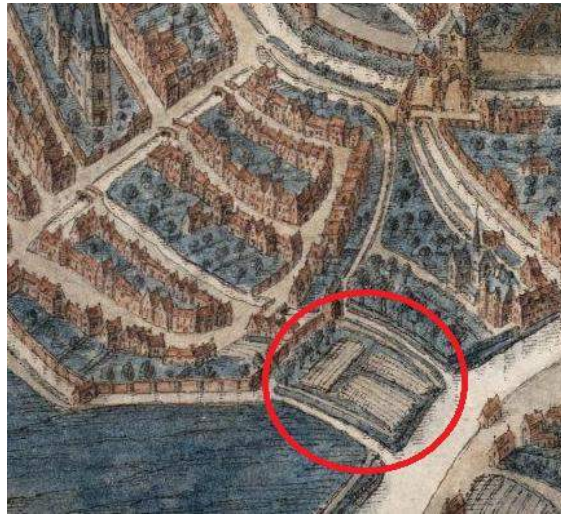
⁵⁵⁶ HENDRICKX 2007: 12.

⁵⁵⁷ INSTALLÉ 1978: 142.

⁵⁵⁸ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 130, p. 38.

⁵⁵⁹ OLBRECHTS 2008b: 22.

(1578)⁵⁶⁰. Het bleken van linnen door de begijnen wordt ook vermeld door een tekst uit 1564⁵⁶¹. In 1621 werd dit perceel nog de 'Blijkdries' geheten⁵⁶².

Detail van het plan van Jan van Hanswijck (1578), kopie door Jan-Baptist De Noter (1812), met aanduiding van de blekerij van het Groot Begijnhof buiten de muren.

Het is mogelijk dat deze blekerijen buiten de muren ook dienden voor het bleken van nieuw geproduceerd linnen. Er waren in de eerste helft van de 14de eeuw al linnenwevers actief in Mechelen:

- In 1318 werd beslag gelegd op het erf van wijlen *Walteri Linenwevere* over de Nieuwe Brug (Fonteinbrug)⁵⁶³.
- *Adaem de Linnewevere* bezat in 1322 een erf over de Grootbrug. *Peter van Ghent de linnewevere* bezat in 1322 erven in de Nokerstraat, de Rotselaarstraat en de Onze-Lieve-Vrouwstraat⁵⁶⁴.
- *Jan van Uccle de linen wevere* bezat in 1340 een erf over de Nieuwbrug⁵⁶⁵.

Het is mogelijk dat de begijnen ook linnen weefden, zoals in andere steden, maar daarover is in Mechelen niets bekend. Het aandeel van de linnennijverheid in de 14de-eeuwse stedelijke economie was vermoedelijk klein.

⁵⁶⁰ De bleekweide is ook afgebeeld op een 16de-eeuws schilderij van het Groot Begijnhof, dat deel uitmaakt van de collectie van het OCMW van Mechelen, zie http://balat.kikirpa.be/search_photo.php, KIK objectnummer 99277.

⁵⁶¹ SIMONS 2001: 86.

⁵⁶² BETERAMS 1957: 894.

⁵⁶³ JAMEES 1993: 154.

⁵⁶⁴ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9842 Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1322, transcriptie Willem Miseur, fol. 6r, 7r, 22v, 23r, 30r.

⁵⁶⁵ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9843 Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1340, transcriptie Willy Hendrickx, fol. 25v, 66v.

In de jaren vijftig van de 15de eeuw echter piekten de inkomsten uit de stedelijke accijnzen op lijnwaad, wat erop wijst dat er meer linnen werd geproduceerd dan voorheen. In dezelfde periode werd er een ordonnantie op de vlasverkoop uitgevaardigd en werd het linnenweversambacht hervormd⁵⁶⁶. De groei van de linnenweverij had zich al ingezet in de eerste helft van de 15de eeuw. Dit blijkt uit de inschrijvingen van linnenwevers als poorters van Mechelen. Het aantal inschrijvingen bereikte een piek in het derde kwart van de 15de eeuw. De linnennijverheid had toen een bovenlokaal belang, want in de jaren zestig van de 15de eeuw werd Mechels linnen uitgevoerd naar Engeland⁵⁶⁷.

Periode	Aantal linnenwevers
1400-1424	6
1425-1449	16
1450-1474	62
1475-1499	25
1500-1524	20
1525-1549	8
1550-1574	0
1575-1599	0
1600-1624	1
1625-1649	7
1650-1674	2
1675-1699	1

Tabel. Inschrijvingen van linnenwevers als poorters te Mechelen, naar Kocken 1975.

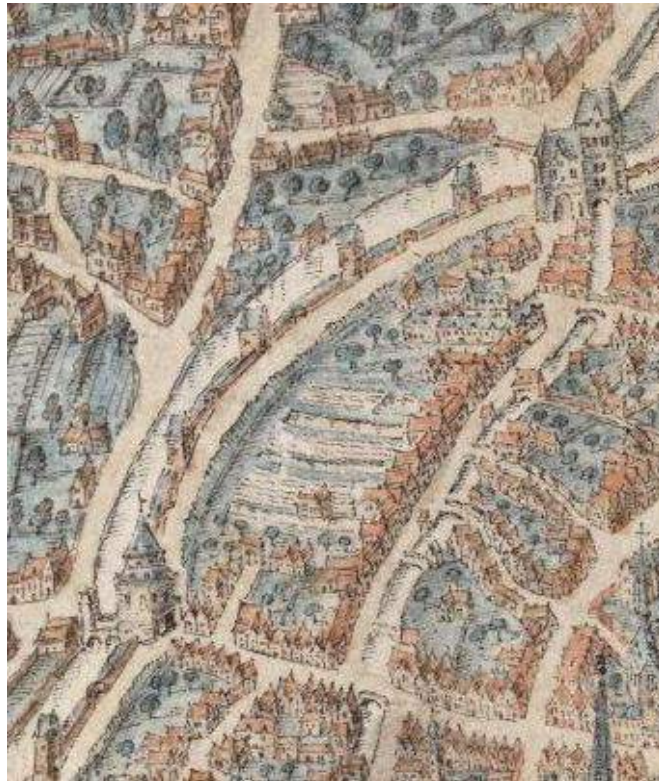
De relatieve bloei van de linnennijverheid in de 15de eeuw lijkt echter niets veranderd te hebben aan de blekerijen. De grote veranderingen doen zich pas voor op het einde van de 16de eeuw, wanneer er weer blekerijen in de binnenstad opduiken. De eerste aanwijzing dateert uit 1574. Op dat moment wordt het goed van de erfgenamen van Jan de Weerd aan de Lange Heergracht omschreven als een *rame oft bleijkerije*⁵⁶⁸. Uit oudere bronnen weten we dat Jan de Weerd het Drie Neuzen Raam bezat. Op de kaart van Jan van Hanswijck van 1578 worden er in het bouwblok tussen de Stompaertshoek en de Lange Heergracht al verschillende bleekweiden weergegeven. Dit beeld wordt voor de

⁵⁶⁶ PEETERS 1978: 106-107, 109.

⁵⁶⁷ VAN UYTVEN 1991a: 46.

⁵⁶⁸ De referenties voor de blekerijen aan de Lange Heergracht zijn te vinden in de bijlage.

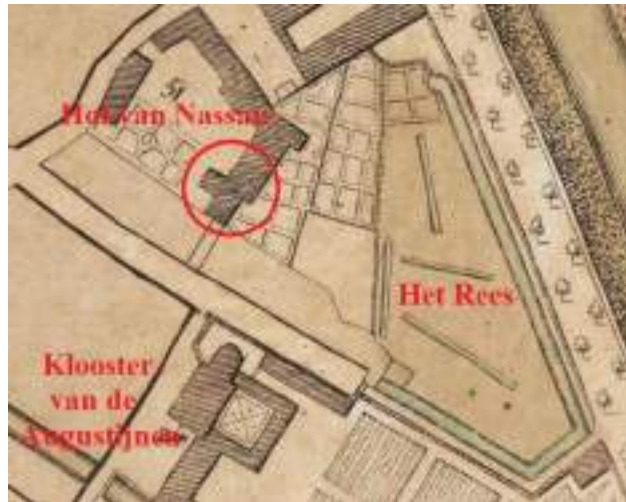
andere drie lakenramen pas jaren later bevestigd. Het Klein Raam wordt pas in 1630 expliciet een blekerij genoemd.

Detail van het plan van Jan van Hanswijck (1578), kopie door Jan-Baptist De Noter (1812), zicht op de bleekweiden tussen de Koepoort (links) en de Blokpoort (rechts).

In 1580⁵⁶⁹ wordt *de blyckerye het rees* vermeld, op het einde van de Augustijnenstraat. Het Rees was oorspronkelijk veel groter. Een deel van het Rees werd in 1266 door de Augustijnen gekocht om er een klooster te bouwen. Een ander deel van het Rees kwam na de bouw van de stadsomwalling buiten de stad te liggen. Het oorspronkelijke Rees was dus een zeer grote natte weide aan de oever van de Dijle. Het deel van het Rees extra muros werd in 1582 het *Koyenrees* geheten en was op dat moment een beemd *oft blaykerije*. Wat de functie was van het Rees bij de Augustijnenstraat vóór 1580, is onbekend.

⁵⁶⁹ DE MUNCK 1777: Byvoegingen 3.

Kaart van Hunin 1802.

Van de blekerij het Rees bestaan verschillende foto's en tekeningen die een goed beeld geven van hoe zo'n blekerij eruitzag. Behalve een grasveld, wasdraden en een afdak is er steeds een gracht aanwezig.

*Beeldbank Mechelen, prentbriefkaart van de blekerij het Rees, voor 1900.
Uiterst rechts de gebouwen van het Hof van Nassau.*

Beeldbank Mechelen, prentbriefkaart van de blekerij het Rees.

De aanwezigheid van de grachten was essentieel, omdat het linnen tijdens het bleken bevochtigd moet worden. Het bevochtigen gebeurde met een lange schep, waarmee het water vele meter ver kon gegoid worden.

Openluchtmuseum Arnhem. Foto Wim Tiry.

In 1587 wordt het Kattenraam bij Jodenstraat verkocht en in de akte wordt vermeld dat het terrein naast een *rame* ook een *blekery* omvat⁵⁷⁰. Blijkbaar bestonden beide functies nog een tijdlang naast mekaar, maar in 1646 wordt het perceel 'de Catteraeme' enkel nog omschreven als een blekerij met huis en schuur⁵⁷¹. Enkel de naam herinnerde dan nog aan de oude functie van raamhof. Op de kaart van Hunin (1802) staat het terrein nog steeds afgebeeld als een bleekweide. De huidige straatnaam Kattenbleekstraat, die de oude naam Kattenstraat vervangt sinds 1851⁵⁷², bewaart nog de herinnering aan de functie van bleekweide.

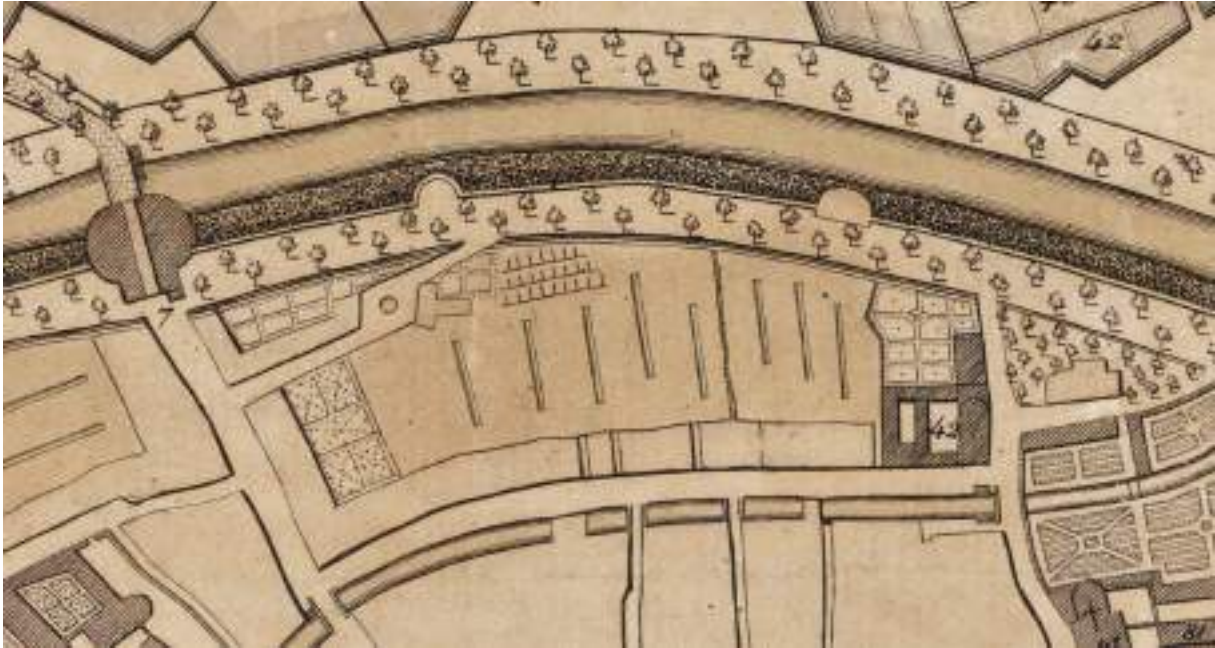
Detail van de kaart van Hunin, 1802, met aanduiding van de blekerij de Kattenraem, naast het klooster van de predikheren.

In het bouwblok tussen de Lange Heergracht en de Stompaertshoek werden de vier lakenramen die in de 16de eeuw nog bestonden allemaal omgezet in blekerijen, op een deel van het Stadsraam na. Op de kaart van Hunin zijn acht grachten zichtbaar, allemaal haaks op de Lange Heergracht gesitueerd, evenwel zonder ermee in verbinding te staan. Ter hoogte van de bleek het Klein Raam lijkt er evenwel geen gracht te zijn.

⁵⁷⁰ VAN DER AUWERA 1997: 170.

⁵⁷¹ OLBRECHTS 2006a, WB 4: 41.

⁵⁷² STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: 143.

Kaart van Hunin 1802.

De iconografie is hier blijkbaar onnauwkeurig, want uit de historische bronnen blijkt dat de bleek het Kleine Raam voorzien was van een gracht. Bij een verkoop van de bleek de *Klijne Raeme* in 1791 wordt gesproken van 'watertrappen' die bij het terrein horen. In 1815 wordt de bleek verhuurd door de eigenaars van het Groot Huis van Boisot in de Koestraat. Het huurcontract is veel specifiekier dan de verkoopakte uit 1791: 'De verhuurster zal steeds het lijnwaad van haar huishouden en dat van haar domestiquen gratis op de bleekhof mogen laten bleken, en kosteloos weer naar haar huis vervoeren. De huurders zullen alle grachten en putten van de bleekhof moeten onderhouden, en eenmaal per jaar het water uit de grachten laten aflopen tot op de grond om te onderzoeken of er geen reparaties aan het hout van de grachten nodig zijn. De huurders zullen ook de kosten moeten dragen voor het onderhouden van de pompen, hout, emmers, zuigers, trekkers en de blokken van de pompen behoorlijk teren eens per jaar in de loop van de maand maart.' Tijdens het archeologisch onderzoek werd inderdaad een gracht teruggevonden met een houten beschoeiing.

2.6.2 Wasserijen

Rond 1860 blijkt dat bij al de blekerijen, die in het vorige hoofdstuk werden besproken, ook washuizen hoorden. Dit blijkt uit de Popp-kaart en de bijhorende legger.

P.C. Popp, plan van Mechelen, ca. 1860, sectie B detail Stompaardshoek, met aanduiding blekerijen in het rood.

Het terrein dat archeologisch onderzocht werd, was op dat moment in het bezit van Joannes-Livinus Geens, uit Mechelen, die fabrikant werd genoemd. Al zijn onroerende goederen te Mechelen waren bij mekaar gelegen in de kadastrale sectie B. Behalve de bleek (perceel 434a) bezat hij drie washuizen (434a bis), een weverswerkhuis (434b), een smal huis in de gang die vanuit de Lange Heergracht leidde naar de bleek (435a) en ten slotte een groot huis aan de Lange Heergracht (436a), waar hij wellicht woonde. Het weverswerkhuis in bezit van Jan Geens is het enige dat in de hele legger vermeld wordt.

P.C. Popp, plan van Mechelen, ca. 1860, detail Stompaardshoek, met aanduiding van de percelen in bezit van J.L. Geens.

In een advertentie uit 1891, maakt een zekere L. Geens, waarschijnlijk een verwant van Joannes-Livinus Geens, reclame voor zijn wasserij gelegen aan de Lange Heergracht 13:

'Grondiglijk wasschen, zuiveren en hermaken van matrassen en ander beddegoed. Wasschen op zijn nieuws van sarges en tapijten. Zuiveren van dons, pluimen, wol en hair voor matrassen⁵⁷³. Een gelijkaardige advertentie verscheen nog in 1903⁵⁷⁴.

Waarschijnlijk bleef de functie van wasserij nog enkele decennia langer bestaan. Op de site werd namelijk een koperen merkplaatje gevonden met de naam 'Lapauw'. Lapauw is een nog steeds bestaand Belgisch bedrijf van industriële wasinstallaties, gevestigd in Heule bij Kortrijk⁵⁷⁵.

Merkplaatje. Foto Herman de Winter.

De traditie van de wasserijen aan de Lange Heergracht bleef bestaan tot diep in de twintigste eeuw. Wasserij 'de Zonneschijn' was tussen 1948 en 1958 gevestigd in de Lange Heergracht nummer 31 en werd tussen 1963 en 1978 verdergezet als wasserij Vanmeerbeeck, genoemd naar de eigenaar Henri Vanmeerbeeck⁵⁷⁶.

Naast de washuizen en de wasmachines is er nog een derde element dat wijst op de activiteit van het wassen. We hebben reeds vermeld dat op de site een gracht werd gevonden. De boorden van deze gracht waren voorzien van een verharding in onregelmatige brokken natuursteen die zorgvuldig waren gevoegd. De boorden hielden licht af naar de gracht toe, zodat water dat op de boord terecht kwam in de gracht zou lopen. Dit doet vermoeden dat deze boorden gebruikt werden om de was te schrobben.

Op het niveau van de bleekweide werden tijdens het archeologisch onderzoek talloze metalen voorwerpen gevonden zoals munten, gespen, gordijnringen, hangertjes, enzovoort. Dit suggereert dat het op de site een komen en gaan was van particulieren met hun wasgoed.

⁵⁷³ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 74: 15.

⁵⁷⁴ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 74: 14.

⁵⁷⁵ www.lapauw.be.

⁵⁷⁶ Stadsarchief Mechelen, Fonds Berlemont, map 74: 100-103.

2.7 Bibliografie

Onuitgegeven bronnen

1. Stadsarchief Mechelen

- G. Schepenregisters, nr. 169
- R Béguinage, nr. 2 Cartularium van de Infirmierie infra (1359)
- Fonds OCMW, losse akten:
nrs. 3, 2071, 2089, 2097, 2352, 2355, 3381, 3410, 3525, 3920, 3925, 4045, 4048, 4050, 4096, 4097, 4158, 4159, 4977, 5064, 5171, 5290, 5375, 5522, 7015, 7070, 7075, 7257, 7260, 7268, 7272.
- Fonds OCMW, cijnsrollen en cijnsboeken:
nr. 4114, Cijnsrol van Sint Juliaans, 30 juni 1335.
nr. 8204, Cijnsboek van de Heilige Geest van de Sint-Romboutsparochie van 1339, transcriptie De Ware Vrienden van het Archief.
nr. 8205, Cijnsboek van de Heilige Geest van Sint-Rombouts (1350).
nr. 8599, Cijnsboek van de Heilige Geest van de Sint-Jansparochie (1540).
nr. 9016, Cijnsboek van het Gasthuis van de Heilige Drievuldigheid (1411).
nr. 9087 (B), Cijnsboek van het Gasthuis van Sint-Juliaan van 1370.
nr. 9087 (D), Cijnsboek van het Gasthuis van Sint-Juliaan van 1445.
nr. 9087 (E), Cijnsboek van het Gasthuis van Sint-Juliaan van 1473.
nr. 9087 (F), Cijnsboek van het Gasthuis van Sint-Juliaan van 1462.
nr. 9087 (G), Cijnsboek van het Gasthuis van Sint-Juliaan van 1492.
nr. 9087 (I), Cijnsboek van het Gasthuis van Sint-Juliaan (15de eeuw).
nr. 9842 Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1322, transcriptie Willem Miseur
nr. 9843 Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1340, transcriptie Willy Hendrickx.
nr. 9844 Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1392, transcriptie Willem Miseur.
nr. 9846, Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1404.
nr. 9847, Cijnsboek van de Infirmierie infra van 1407.
- Fonds Iconografie, nr. C 6.934.
- Fonds Varia
nr. V 286 Dénominations des rues de Malines, pièces justificatives I.
- Fonds Notariaat
nr. 180 (Van Den Bossche, Pieter Jozef Antoon), nr. 63.
nr. 193 (Van Den Bossche, Pieter Jozef Antoon), nr. 99.
nr. 1683 (Sporckmans, Jacobus), 9 september 1638.
- Fonds Berlemont, map 22, 27, 43, 60, 74, 93, 107, 114, 118, 121, 130, 156, 158.
- Modern Archief, Tableau indicatif Primitif ou Liste Alphabétique des Propriétaires (kadastrale legger bij de kaart van Popp)

2. Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen

- Fonds Nalatenschap de Ridder, 1 a, Notitieschriften begijnhoven Mechelen, Karton 1, Schrift 1.

- Fonds Blijdenberg, 1 Registers, nr. 23, Livre censier (1374).

3. Rijksarchief Brussel

- Rekenkamer nr. 45605, Cijnzen op de Koninklijke Domeinen te Mechelen anno 1530 , transcriptie Paul Behets.

Online informatie

<http://nl.wikipedia.org/>

<http://www.economics.utoronto.ca/wwwfiles/archives/munro5/>

Home page van prof. em. John Munro (†) waarop vrijwel al zijn studies beschikbaar zijn.

Archive org

<http://www.british-history.ac.uk/subscribe.aspx?i=closerolls>

Calendar of the Patent rolls preserved in the Public Record Office, Henry III, A.D. 1266-1272.

Calendar of the Patent rolls preserved in the Public Record Office, Edward I, A.D. 1272-1281.

Calendar of the Close Rolls preserved in the Public Record Office, Edward I, vol. III, 1288-1296.

Calendar of the Patent Rolls Preserved in the Public Record Office, Edward II, Vol. III A.D. 1317-1321.

<http://finds.org.uk/>

The Portable Antiquities Scheme, database voor de registratie van archeologische vondsten in Engeland en Wales.

<http://www.cnrtl.fr/etymologie/>

TLFi, Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales.

<http://gtb.inl.nl/>

De Geïntegreerde Taal-Bank, Instituut voor Nederlandse Lexicologie.

ONW Oudnederlands Woordenboek

VMNW Vroegmiddelnederlands Woordenboek

MNW Middelnederlandsch Woordenboek

WNT Woordenboek der Nederlandsche Taal

<http://www.meertens.knaw.nl/nfb/>

Nederlandse Familienamenbank, Meertens Instituut

http://balat.kikirpa.be/search_photo.php

Fototheek, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium

www.lapauw.be

Lapauw International is een fabrikant van wasserijmachines gevestigd in Heule bij Kortrijk.

<http://stadsarchief.mechelen.be/nl/1581/content/4961/inventarissen.html>

Inventarissen, Stadsarchief Mechelen

<http://www.beeldbankmechelen.be/>

Regionale Beeldbank Bonheiden, Duffel, Mechelen, Sint-Katelijne-Waver, Zemst

www.dewarevrienden.net

Belasting op de huizen anno 1544, François van der Jeught.

Huizendatabank

Inkomsten en uitgaven van de H.-Geest van Sint-Jan 1611-1612, Willem Miseur

Parochieregisters Mechelen 1303-1796

Personendatabank

Publicaties

S.N. 2001: S.n.. Mechelen, Stadsarchief, I Chambre Pupillaire, SI, nrs. 38-40, Regesten 1630-1632. Mechelen, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 2001, 217 p. (Akten van de weeskamer van de stad Mechelen, 46)

S.N. 2002a: S.n.. Mechelen, Stadsarchief, I Chambre Pupillaire, SI, nrs. 26-30, Regesten 1617-1622. Mechelen, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 2002, 226 p. (Akten van de weeskamer van de stad Mechelen, 49)

S.N. 2002b: Mechelen, Stadsarchief, I Chambre Pupillaire, SI, nrs. 23-25, Regesten 1612-1616. Mechelen, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 2002, 192 p. (Akten van de weeskamer van de stad Mechelen, 50)

ASAERT 1973: G. Asaert. Handel in kleurstoffen op de Antwerpse markt tijdens de XVe eeuw. Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, 88 (1973) pp. 377-402.

BETERAMS 1956: F.G.C. Beterams. Inventaris van het Archief van de Commissie van Openbare onderstand van Mechelen, I. Heilig-Geesttafels en Huisarmen, Gasthuizen en Godshuizen. Mechelen, Commissie van Openbare Onderstand, 1956, CXI + 590 p.

BETERAMS 1957:

F.G.C. Beterams. Inventaris van het Archief van de Commissie van Openbare onderstand van Mechelen, II. Het Begijnhof te Mechelen, De armenzorg in de 19e eeuw, Index.

Mechelen, Commissie van Openbare Onderstand, 1957, pp. CXL + 593 - 1115.

BORMANS & SCHOOLMEESTERS 1895: S. Bormans, E. Schoolmeesters. Cartulaire de l'Église Saint-Lambert de Liège, II. Bruxelles, Hayez, 1895, 671 p.

BOUSSEMAERE 2000: P. Boussemaere. De Ieperse lakenproductie in de veertiende eeuw opnieuw berekend aan de hand van de lakenloodjes. Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis, 3 (2000), pp. 131-161.

BUTKENS 1726: C.F. Butkens, Le Magistrat de La Ville de Malines Depuis L'année 1367 Jusques à Présent.

in: C.F. Butkens (ed.), Supplément Aux Trophées Tant Sacrés Que Prophanes Du Duché de Brabant. Den Haag, Van Lom, 1724, pp. 319-356.

COULON 1996: L. Coulon. Le patriciat et la production des draps à Arras au XIIIe siècle: le cas Bertoul Verdière.

in: Marc Dewilde, Anton Eryvynck, Alexis Wielemans. Ypres and the Medieval Cloth Industry in Flanders/Ieper en de middeleeuwse lakennijverheid in Vlaanderen.

Asse-Zellik, Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, 1998, pp. 157-163.

(Archeologie in Vlaanderen, Monografie 2)

CROENEN 2003: G. Croenen. Familie en Macht. De Familie Berthout en de Brabantse Adel. Leuven, Universitaire Pers, 2003, 474 p.

CROENEN 2006: G. Croenen. De oorkonden van de familie Berthout, 1212-1425.

Brussel, Paleis der Academiën, 2006, 579 p. (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, in 4°)

CUYPERS 1770: J. F. G. Cuypers van Alsinghen. Provincie, Stad, Ende District Van Mechelen, Volume 1. Brussel, Jorez, 1770, 446 p.

DEKKER & BAETENS 2010: C. Dekker, R. Baetens. Geld in het water. Antwerps en Mechels kapitaal in Zuid-Beveland na de stormvloed in de 16e eeuw.

Hilversum, Verloren, 2010, 352 p.

DE MUNCK 1777: I.I. De Munck. Gedenck-schriften dienende tot ophelderinge van het leven, lyden, wonderheden, ende duysent-iaerige eer-bewysing van den heyligen bisschop ende martelaer Rumoldus, apostel ende patroon van Mechelen.

Mechelen, Van der Elst, 1777, XII + 284 + XCVIJ + 36 p.

DE PRETER & MANNAERTS 1995: F. De Preter, K. Mannaerts. Inventaris van het archief van de H. Petrus- en Pauluskerk te Mechelen tot en met 1960. [Mechelen], s.n., 1995, s.p.

DE RIDDER 1939: F. de Ridder. De geestelijkheid van het Oude Mechelsche Begijnhof.

Handelingen van den Koninklijken Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 44 (1939), pp. 17-48.

DE VROEDE 1942: P. De Vroede. Mechelsche middelnederlandsche oorkonden van voor 1300. Ledeberg, Erasmus, 1942, 43 p. (Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde, maart 1942)

DOEHAERD 1947: R. Doehaerd. Comptes du tonlieu d'Anvers, 1365-1404. Bruxelles, Palais des Académies, 1947, 319 p.

DUMOLYN & LAMBERT 2002: J. Dumolyn, V. Lambert. De cruciale decennia in de geschiedenis van een Europese stad, Brugge tussen 1280 en 1302. in: Paul Trio, Dirk Heirbaut en Dirk van den Auweele. Omtrent 1302. Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2002, pp. 66-79.

EGAN 2010: G. Egan. Medieval and later trade in textiles between Belgium and England. The picture from some finds of cloth seals. in: Koen De Groote, Dries Tys & Marnix Pieters (ed.). Exchanging Medieval Material Culture, Studies on archaeology and history presented to Frans Verhaeghe. Brussel, Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, Vrije Universiteit Brussel, 2010, pp. 55-66. (Relicta Monografieën, 4)

ERENS & KOYEN 1958: M. A. Erens, H.M. Koyen. De oorkonden der abdij Tongerlo, IV. Tongerlo, St.-Norbertusdrukkerij, 1958, 440 p. (Commissie voor geschiedkundige en folkloristische opzoekingen der provincie Antwerpen)

GAILLIARD 1854: J. Gailliard. De ambachten en neringen van Brugge of beschrijving hunner opkoomst, bloei, werkzaamheden, gebruiken en voorregten. Brugge, Gailliard, 1854, 202 p.

GOETSCHALKX 1909: P.J. Goetschalkx. Oorkondenboek der Witheerenabdij van S.-Michiels te Antwerpen, 1. Van Hoeydonck, Eekeren-Donk, 1909, 325 p.

GOETSTOUWERS 1956: A. Goetstouwers. De oorkonden der Abdij Rozendaal der orde van Cîteaux, I. Tongerlo, St-Norbertusdrukkerij, 1956, XIX + 448 p. (Commissie voor geschiedkundige en Folkloristische opzoekingen der provincie Antwerpen)

GOETSTOUWERS 1985: A. Goetstouwers. De oorkonden der Abdij Rozendaal der orde van Cîteaux, II. S.l., s.n., 1985, 364 p. (Provincie Antwerpen Commissie voor geschiedenis en volkskunde)

HENDRICKX 2007: W. Hendrickx. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, 26. Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 8 A° 1582-1584. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2007, 71p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 26)

HENDRICKX & MISEUR 2007: W. Hendrickx, W. Miseur. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, 17. Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 4 A° 1563-1571. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2007, 142 p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 17)

HENDRICKX 2008: W. Hendrickx. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, 32. Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 14 A° 1596-1598. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2008, 57 p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 32)

INSTALLÉ 1978: H. Installé. Een cijnsboek (1451- +/- 1525) op privé-erven over de openbare weg te Mechelen. Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 82 (1978), pp. 133-172.

INSTALLÉ 1981: H. Installé. De Ordonnantie op de Cruithalle, vernieuwd in 1342. Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 85 (1981), pp. 79-90.

INSTALLÉ 1984: H. Installé. Inventaris van het fonds Leliëndaal op het stadsarchief te Mechelen. Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, dl. 87, 1984, pp. 41-136.

INSTALLÉ 1989: H. Installé. Inventaris van het fonds der lederverwerkende ambachten op het stadsarchief te Mechelen. Mechelen, Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 1989, 127 p. (Studia et Documenta Mechliniensia, V)

INSTALLÉ 1996: H. Installé e.a.. Historische Stedenatlas van België, Mechelen, II. Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 100 (1996) 2, pp. 5-303.

JAMEES 1991: A. Jamees. De oorkonden van Pitsenburg. Commanderie van de Duitse ridderorde te Mechelen (1190-1794). I (voor 15 maart 1190 – 21 oktober 1299). Antwerpen, Provincie Antwerpen, 1991, 305 p.

JAMEES 1993: A. Jamees. De oorkonden van Pitsenburg. Commanderie van de Duitse ridderorde te Mechelen (1190-1794). II (23 januari 1300 – 10 december 1344) Antwerpen, Provincie Antwerpen, 1993, 413 p.

JAMEES 1996: A. Jamees. De oorkonden van Pitsenburg. Commanderie van de Duitse ridderorde te Mechelen (1190-1794). III (17 januari 1345 – 16 december 1399) Antwerpen, Provincie Antwerpen, 1996, 334 p.

JONGMANS, VAN DEN BERG e.a. 2013: A.G. Jongmans, M.W. van den Berg, M.P.W. Sonneveld, G.J.W.C. Peek, R.M. van den Berg van Saparoea. Landschappen van Nederland. Geologie, bodem en landgebruik. Wageningen, Wageningen Academic Publishers, 2013, 942 p.

JOOSEN 1935: H. Joosen. Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière à Malines (des origines à 1384). Bulletin de la Commission royale d'histoire, 99(1935), pp. 365-572.

JOOSEN 1960: H. Joosen. Dekens en gezworenen van de Mechelse Ambachten, Aanvullende lijsten. Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 64 (1960), pp. 54- 107.

JOOSEN 1961: H. Joosen. Dekens en Gezworenen van de Mechelse Ambachten. Aanvullende lijsten (vervolg, 1). Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunsten van Mechelen, 65 (1961), pp. 145-187.

JOOSEN 1962: H. Joosen. Dekens en Gezworenen van de Mechelse Ambachten. Aanvullende lijsten (vervolg, 2). Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunsten van Mechelen, 66 (1962), pp.177-236

JOOSEN 1963: H. Joosen. Dekens en Gezworenen van de Mechelse Ambachten. Aanvullende lijsten. Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunsten van Mechelen, 66(1963), pp. 157-202.

JOOSEN 1977: H. Joosen. Het "Fonds prof. Dr. R. Foncke" op het Stadsarchief te Mechelen. Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 81(1977), pp. 37-80.

JOOSEN 1979: H. Joosen. Dekens en Gezworenen van de Mechelse Ambachten. Aanvullende lijsten. Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunsten van Mechelen, 83(1979), pp. 115-131.

JOOSEN 1980: H. Joosen. Dekens en Gezworenen van de Mechelse Ambachten. Aanvullende lijsten. Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunsten van Mechelen, 84(1980), pp. 197-208.

JOOSEN 1983: H. Joosen. Dekens en Gezworenen van de Mechelse Ambachten. Aanvullende lijsten. Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunsten van Mechelen, 87(1983), pp. 149-173.

JOOSEN 1984: H. Joosen. Dekens en Gezworenen van de Mechelse Ambachten. Aanvullende lijsten. Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunsten van Mechelen, 88(1984), pp. 229-234.

KINNAER & WOUTERS 2007: F. Kinnaer, W. Wouters. De geschiedenis van Mechelen tijdens de 12^e en 13^e eeuw. In: Liesbeth Troubleyn, Frank Kinnaer, Anton Eryvynck (red.). Het Steen en de burgers. Onderzoek van de laatmiddeleeuwse gevangenis van Mechelen. Mechelen, Stad Mechelen, 2007, pp. 10-31.

KOCKEN 1975: M. Kocken. De gekochte poorters van Mechelen (1400-1795). Handzame, Familia et Patria, 1975, xxxv + 529 p. (Poorterboeken van de Zuidelijke Nederlanden, VII)

LAENEN 1926: J. Laenen. Geschiedenis van Mechelen, Tot op 't einde der Middeleeuwen. Mechelen, Godenne, 1926, 385 p.

LAURENT 1929: H. Laurent. Documents relatifs à la procédure en foires de Champagne et de Brie contre les débiteurs défailants originaires de Malines. Bulletin de la Commission des anciennes lois et ordonnances de Belgique, 13 (1929) 1, pp. 1-86.

MEEL & CARLIER 1991: E. Meel, M. Carlier. Een economie zonder uitschieters. In : Raymond van Uytven (red.). De geschiedenis van Mechelen. Van Heerlijkheid tot Stadsgewest. [Tielt], Lannoo, 1991, pp. 151-158.

MERTENS 1991: W. Mertens. Een tendens naar industriële specialisatie en luxe-industrie. In : Raymond van Uytven (red.). De geschiedenis van Mechelen. Van Heerlijkheid tot Stadsgewest. [Tielt], Lannoo, 1991, pp. 119-124

MEUTERMANS s.d.: J. Meutermans. Regesten van 40 charters van het Sint-Juliaansgasthuis. (Onuitgegeven aanvulling op de inventaris van het OCMW archief door Beterams, te raadplegen in de leeszaal van het Stadsarchief Mechelen)

MEUTERMANS 2006: J. Meutermans. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, 16. Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 3 A° 1554-1558. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2006, 106 p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 16)

MEUTERMANS 2008a: J. Meutermans. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, 28. Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 10 A° 1585-1588. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2008, 143p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 28)

MEUTERMANS 2008b: J. Meutermans. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 18 A° 1616-1622. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2008, 130 p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 36)

MISEUR 2007: W. Miseur. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, 25. Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 7 A° 1578-1582. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2007, 75 p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 25)

MISEUR 2008: W. Miseur. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, 29. Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 11 A° 1588-1591. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2008, 90p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 29)

MISEUR, OLBRECHTS & VAN DER JEUGHT 2006: W. Miseur, M. Olbrechts, F. Van der Jeught. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, 15 Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 2 A° 1558-1563. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2006, 216 p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 15)

MUNRO 2000: J. H. Munro. Flemish Woollens and German Commerce during the Later Middle Ages: Changing Trends in Cloth Prices and Markets, 1290-1550. University of Toronto, 2000, 38 p. WORKING PAPER NO. UT-ECIPA-MUNRO-00-02 (zie: Online informatie)

MUNRO 2007: J. H. Munro. The Anti-Red Shift—To the Dark Side: Colour Changes in Flemish Luxury Woollens, 1300–1550. In: Robin Netherton & Gale R. Owen-Crocker. Medieval Clothing and Textiles, Volume 3. Woodbridge, The Boydell Press, 2007, pp. 55-95

MUNRO 2009: J. H. Munro. Three Centuries of Luxury Textile Consumption in the Low Countries and England, 1330–1570: Trends and Comparisons of Real Values of Woollen Broadcloths (Then and Now).

In: K. Vestergård Pedersen, M.-L. B. Nosch (ed.). The Medieval Broadcloth. Changing Trends in Fashions, Manufacturing and Consumption.

Oxford/Oakville, Oxbow, 2009, pp. 1-73. (Ancient Textiles Series, 6)

OLBRECHTS 2006a: M. Olbrechts. Wijkboeken Mechelen Intra-muros 1646-1796, Stadsarchief Mechelen, Fonds G, serie I –Wijkboeken 3 en 4. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2006, 96 + 69 p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 19)

OLBRECHTS 2006b: M. Olbrechts. Wijkboeken Mechelen Intra-muros 1646-1796, Stadsarchief Mechelen, Fonds G, serie I –Wijkboeken 7, 8 en 9. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2006, 80 + 75 + 77 p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 21)

OLBRECHTS 2007: M. Olbrechts. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, 24. Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 6 A° 1575-1578. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2007, 123 p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 24)

OLBRECHTS 2008a: M. Olbrechts. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, 31. Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 13 A° 1594-1595. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2008, 102 p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 31)

OLBRECHTS 2008b: M. Olbrechts. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 17 A° 1614-1616. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2008, 68 p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 35)

OLBRECHTS & VAN DER JEUGHT 2008a: M. Olbrechts, F. Van der Jeught. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, 23. Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 5 A° 1571-1575. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2008, 225 p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 23)

OLBRECHTS & VAN DER JEUGHT 2008b: M. Olbrechts, F. Van der Jeught. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, 33. Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 15 A° 1598-1601. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2008, 92 p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 33)

OLBRECHTS & VAN DER JEUGHT 2008c: M. Olbrechts, F. Van der Jeught. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, 34. Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 16 A° 1602-1605. Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2008, 64 p. (Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 34)

PEETERS 1978: J.-P. Peeters. Aspecten van de structurele mutatie der Mechelse lakennijverheid in het midden van de 15de eeuw (1430-1470). *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 82 (1978) pp. 65-131.

PEETERS 1984: J.-P. Peeters. De productiestructuur van de Mechelse lakennijverheid en de ambachten van wevers en volders van 1270 tot 1430. *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 88(1984)1, pp. 93-159.

PEETERS 1989: J.-P. Peeters. De Mechelse ververs en lakenscheerders en het verval van de stedelijke draperie in de 16de eeuw (1520-1601). *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 93(1989), pp. 153-196.

PHILIPPA e.a. 2005: M. Philippa, Frans Debrabandere, Arend Quak (red.). *Etymologisch woordenboek van het Nederlands, F-Ka*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2005, 659 p.

POSTHUMUS 1910: N.W. Posthumus. *Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche textielnijverheid, eerste deel, 1333-1480*. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1910, xxiv + 717p.

PRIMS 1929: F. Prims. *Geschiedenis van Antwerpen, II, De XIIIe eeuw, 2de boek : de economische orde*. Brussel, Standaard, 1929, 302 p.

PRIMS 1931: F. Prims. *Geschiedenis van Antwerpen, II, De XIIIe eeuw, 4de boek : "fastes", regesten, zegels, munten*. Brussel, Standaard, 1931, 119 + 83 p.

SCHOEFFER s.d.: J. Schoeffer. *Historische aantekeningen rakende de kerken, de kloosters, de ambachten en andere stichten der stad Mechelen*. Mechelen, De Orconde, s.d., 406 p. (Anastatische herdruk)

SIMONS 2001: W. Simons. *Cities of Ladies. Beguine Communities in the Medieval Low Countries. 1200-1565*. Philadelphia, University of Pennsylvania, 2001, 335 p.

SORBER 1998: F. Sorber. *The making of cloth. State of the art technology in the Middle Ages*.

in: Marc Dewilde, Anton Ervynck, Alexis Wielemans. *Ypres and the Medieval Cloth Industry in Flanders/Ieper en de middeleeuwse lakennijverheid in Vlaanderen*. Asse-Zellik, Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, 1998, pp. 21-32. (Archeologie in Vlaanderen, Monografie 2)

STEURS & UYTTERHOEVEN 1942a: V. Steurs, J. Uytterhoeven. *De plaatsnamen van Mechelen binnen de oude wallen, I. Mechelen, Mechelse Drukkerijen*, 1942, 191 p.

STEURS & UYTTERHOEVEN 1942b: V. Steurs, J. Uytterhoeven. *De plaatsnamen van Mechelen binnen de oude wallen, Vervolg. Mechelse Bijdragen*, 9(1942), pp. 99-108.

TRELCAT 1923: E. Trelcat. *Histoire de l'abbaye de Crespin, Ordre de Saint Benoît, I*. Paris, Arthur Savaète, 1923, 599 p.

TROUVÉ 1976: R. Trouvé. Belangrijke keerpunten voor wevers, weefnijverheid en economie te Mechelen in 1436 en 1458.

in : A. Monballieu, G. Dogaer, R. De Smedt. *Studia Mechliniensia*. Bijdragen aangeboden aan Dr. Henry Joosen ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag.

Mechelen, Koninklijke Kring voor Oudheidkunde Letteren en Kunst van Mechelen, 1976, pp. 31-68.

VAN BELLINGEN e.a. 1993: S. Van Bellingen, M. Dewilde, O. Mus & M. Pieters. De verdwenen Sint-Michielswijk te Ieper (prov. West-Vlaanderen), Interimverslag 1993.

Archeologie in Vlaanderen III, pp. 255-280.

VAN CASTER 1879: G. van Caster. *Relevé des biens de l'hôpital de Notre-Dame à Malines, vers 1220*. *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 16 (1879), pp. 81-97.

VAN CASTER 1975: W. van Caster. *Namen der straten van Mechelen*. Brussel, *Kultuur en beschaving*, 1975, 335 p. (Anastatische herdruk van de uitgave uit 1901)

VAN DEN EYNDE 2001: A. van den Eynde. *Tableau chronologique des écoutètes, des bourgmestres et des échevins, depuis 1236 jusqu'à nos jours, ainsi que les sceaux des premiers seigneurs de la ville de Malines*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2001, 96 p (+ 65 platen). (Reprints, 194) (Anastatische herdruk van origineel: Malines, van Velsen, 1859)

VAN DER AUWERA 1997: J. Van der Auwera. *De organisatie en de structuur van de Mechelse textielindustrie in het Ancien Régime: ambachten en stedelijke instellingen in verandering*. *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 101 (1997) 1, pp. 129-178.

VAN DER AUWERA 1998: J. Van der Auwera. *De textielsector. Weef- en veredelingsindustrie*. *Inventarissen van de archieven van de ambachten en de stad*. Mechelen, Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 1998, 85 p. (*Studia et Documenta Mechliniensia*, VII)

VAN DER AUWERA & VAN DER JEUGHT 2008: J. Van der Auwera, F. Van der Jeught. *De identificatie van Mechelse lakenloodjes, Het contract van 15 juni 1562 tussen de Mechelse stadsmagistraat en Jan Carpreau: een sleuteldocument*. *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 112 (2008), pp. 51-75.

VAN DER JEUGHT 2008: F. Van der Jeught. *Stadsarchief Mechelen, Notariaat Jan Harlinghen, Registers 914 t.e.m. 918 (1628 – 1634)*. Mechelen, *De Ware Vrienden van het Archief*, 2008, 186 p. (*Genealogisch Repertorium van het Mechelse District*, 37)

VAN DER JEUGHT 2011: Zie: Online informatie.

VAN DOREN 1862: P.J. van Doren. *Inventaire des archives de la ville de Malines, II*. Malines, van Velsen, 1862, 427p.

VANHOLME e.a. 2010: N. Vanholme (red.). Archeologisch en historisch onderzoek Mechelen – Arresthuis (prov. Antwerpen). Brussel, Onroerend Erfgoed, 2010, 335 p. (Intern Rapport Onroerend Erfgoed)

VAN UYTVEN 1991a: R. van Uytven, M. De Laet. De middelen van bestaan. in: Raymond van Uytven (red.). De geschiedenis van Mechelen. Van Heerlijkheid tot Stadsgewest. [Tielt], Lannoo, 1991, pp. 43-53.

VAN UYTVEN 1991b: R. van Uytven. Maatschappelijke verhoudingen. in: Raymond van Uytven (red.). De geschiedenis van Mechelen. Van Heerlijkheid tot Stadsgewest. [Tielt], Lannoo, 1991, pp. 53-56.

VAN UYTVEN 1991c: Raymond van Uytven. De bestuursorganen van de stad. in: Raymond van Uytven (red.). De geschiedenis van Mechelen. Van Heerlijkheid tot Stadsgewest. [Tielt], Lannoo, 1991, pp. 59-65.

VERBEEMEN 1954: J. Verbeemen. Mechelen in 1796, demografische en sociaal-economische studie. Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 58(1954), pp. 135-179.

WILLEMS 1842: J. F. Willems. Collection des Keuren ou status de tous les métiers de Bruges. Gand, Annoot-Braeckman, 1842, 118 p.

WILLEMSSEN 1909: G. Willemsen. La grève des foulons & des tisserands en 1524-1525 & le règlement général de la draperie malinoise de 1544. Bulletin du Cercle archéologique, littéraire & artistique de Malines, 20 (1909) pp. 115-190.

3. Archeologisch onderzoek

3.1 Doel

De opgraving heeft tot doel de archeologische gegevens ex situ te behouden. Daartoe dienen alle archeologisch sporen binnen het plangebied zo uitvoerig mogelijk te worden gedocumenteerd.

3.2 Onderzoeksopzet en verloop van de opgraving

3.2.1 Bijzondere voorwaarden

Het proefonderzoek liet nog vragen open i.v.m. de bodemopbouw van het terrein. De verwachting naar sporen toe werd eerder laag ingeschat.

Gezien de lage verwachting aan sporen zou de bodemopbouw, nl. de substantiële afgraving van de bodem en ophoging die het bodemarchief gevormd hebben, één van de belangrijkste focuspunten van de opgraving vormen. Een profiel over de ganse lengte van het terrein (noord - zuid gericht gezien de helling van het terrein) werd dus noodzakelijk geacht. De aanleg van verschillende vlakken was eveneens aangewezen, om een antwoord te kunnen geven op het waarom van deze bodemingrepen en om een betrouwbare datering voor deze werken te kunnen leveren.

Aan deze voorwaarden werd voldaan. De plaatsing van het profiel en de aanleg van de verschillende vlakken worden beargumenteerd in wat volgt.

Uit het historisch vooronderzoek en de resultaten van de proefputten kwamen twee belangrijke vraagstellingen naar voren:

- Wanneer is de originele bodem afgegraven (en waarom?) en wanneer is het terrein weer opgehoogd (en waarom?)
- Zijn er nog resten bewaard van de vermoede bleekweide en lakenramen en in welke vorm?

Een bijkomende bijzondere voorwaarde was dat het archeologische team bijgestaan diende te worden door een bodemkundige.

3.2.2 Staat van het terrein bij aanvang van de opgraving

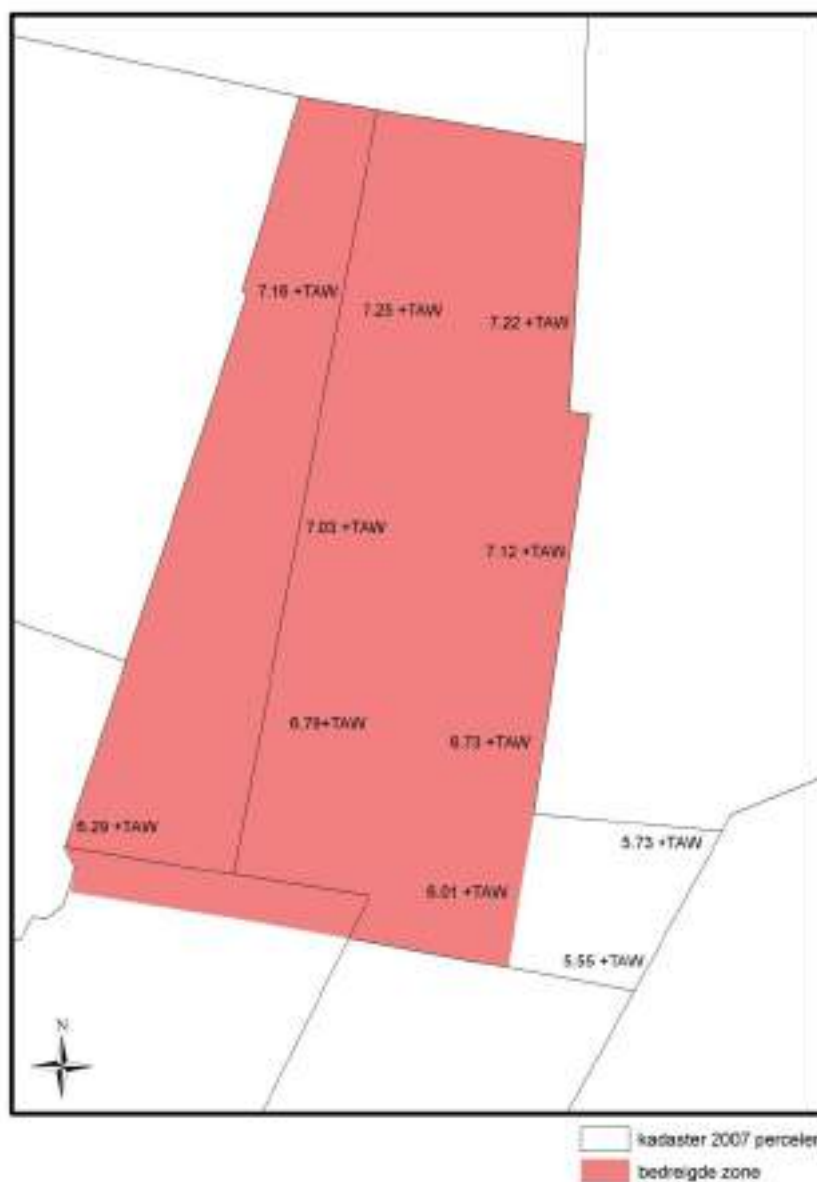
De aanwezige bebouwing werd gesloopt door de firma Gagelmans. Vanuit de dienst archeologie werd gevraagd het gebouw te slopen t.e.m. de betonnen vloerplaat onder het gebouw en het asfalt naast het gebouw, niet de ondergrondse funderingen (hoewel dit wel in het bestek van de sloop opgenomen was). Een L-vormige kelder van ca. 100m² aan de straatzijde werd wel uitgebroken tot en met de vloer door de firma Gagelmans, onder begeleiding van de dienst archeologie. Hieronder was de C-horizont zichtbaar zonder sporen in (voor zover zichtbaar). De betonplaat achteraan werd niet uitgebroken

o.w.v. de stabiliteit van het aanpalende gebouw waaraan nog werken dienden te gebeuren.

Figuur 3.2.2-1: Kadasterplan van 2007 met daarop de loods die gesloopt werd

Het straatniveau aan de Stompaertshoek (gemeten aan de voet van een verlichtingspaal) bedraagt 7.39+TAW. De hoogte van het terrein bij de start van het opgraving (voorafgaand aan de aanleg van niveau 1) was als volgt:

Figuur 3.2.2-2: Hoogte van het terrein bij aanvang opgraving (na sloop)

3.2.3 Strategie, opgravingsmethodiek en registratie

3.2.3.1 Strategie en methodiek

Voor de opgraving van start ging, was de opzet om drie grote werkputten open te leggen in de breedte van het terrein. Hierdoor zou niet enkel een lengteprofiel kunnen gecreëerd worden, maar ook enkele dwarsprofielen.

Bij de opvolging van het uitbreken van de kelder aan de straatzijde werd echter een glimp opgevangen van een nog intacte podzolbodem in de aldus gecreëerde profielwand. Aangezien dit mogelijk de enige plaats was waar deze bodem nog bewaard was, werd

beslist om de werkputten zo te draaien dat deze natuurlijke bodem zeker mee in één van de profielen kon opgenomen worden. Er werd bijgevolg opgegraven in drie werkputten in de lengte van het terrein, dus van oost naar west, met een minimum aan dwarsprofielen. De grenzen van de werkputten verleggen zich soms naargelang het niveau. De werkputten werden zo groot mogelijk aangelegd als de grondstockage toeliet.

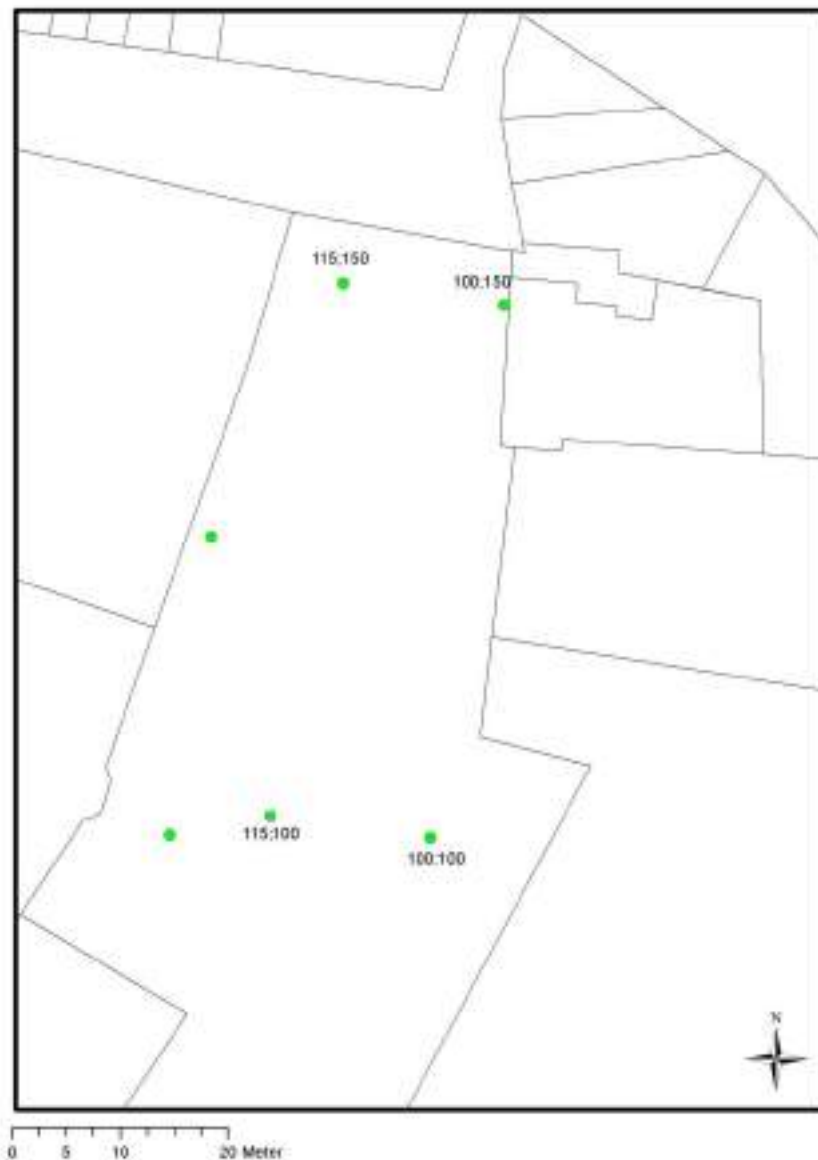
Er werd opgegraven in drie à vier niveaus, telkens aangelegd d.m.v. een kraan. De vlakken werden telkens schoongemaakt en geregistreerd. Daarna werd overgegaan tot het couperen. De sporen werden niet allemaal gecoupeerd (besproken op overleg met Alde Verhaert op 17/10/2012). De densiteit van de sporen lag namelijk veel hoger dan op basis van het proefonderzoek kon worden ingeschat. Hierdoor ontstond er tijdsnood. Zeker in de laatste werkput (werkput 3) werd er weinig gecoupeerd. Hier moest er door de tijdsdruk gekozen worden tussen het couperen van de sporen op één of twee vlakken of het aanleggen van vier vlakken met slechts beperkt couperen van de sporen. Er werd door de leidinggevende archeologe gekozen om vier vlakken aan te leggen waardoor de opgravingsplannen konden vervolledigd worden met de resultaten van werkput 3. Op elk vlak in de laatste werkput werden enkele representatieve sporen gecoupeerd.

Aan de straatzijde bleek bovendien vrij snel dat er toch iets van bebouwing aanwezig was. Hier werd in werkputten 2 en 3 gedeeltelijk stratigrafisch gewerkt, zij het op een zeer beperkte oppervlakte en enkel vanaf het middeleeuwse niveau. Met 'stratigrafisch' wordt hier bedoeld: 'In stratigraphic excavation, the archaeological deposits are removed in conformity with their individual shapes and contours, and in the reverse sequence to that in which they were laid down' (E. HARRIS, *Principles of Archaeological Stratigraphy*, 1989). Het bepalen van de relatieve opeenvolging van de sporen gebeurde volgens de wetten van de stratigrafie, en de analyse van de interfaces. Een bijkomend voordeel was dat hierdoor de goed bewaarde podzolbodem aan de straatzijde manueel kon vrijgelegd worden.

De podzolbodem werd uitgezeefd in kwadranten (zie 3.2.3.3 Vondstinzameling en staalname).

3.2.3.2 Registratie

Grid: De sporen werden opgemeten t.o.v. een grid. Dit grid werd uitgezet door de landmeter en de coördinaten ervan zijn bekend in Lambert. Een lijst met alle coördinaten bevindt zich in bijlage.

Figuur 3.2.3.2-1: Grid uitgezet door de landmeter

Vlaktekeningen: De vlakken die met de kraan aangelegd werden, werden opgetekend op plan (A0, 'composite plans'). Wanneer er stratigrafisch verder verdiept werd en er plaatselijk nieuwe sporen blootgelegd werden, werden zij opgetekend op de achterzijde van hun beschrijvingsfiche, tezamen met 2 coördinaten ('single context plans'). Hier wordt naar verwezen als naar 'fiche van spoor xxxx' (afkorting Fxxxx). Wanneer de nieuw blootgelegde sporen te uitgebreid waren om op een fiche te tekenen, werden zij echter wel geregistreerd op een plan (A0).

Digitale foto's werden genomen met een Pentax Optio WS80 (10 megapixels).

De sporen werden individueel beschreven op gestandaardiseerde formulieren (muren/vloeren/interfaces/deposits=alle grondsporen/hout). Er werd een doorlopende nummering gehanteerd. Op de formulieren werd bovendien vermeld op welk plan of fiche het spoor opgetekend is en/of op welk profielplan het voorkomt. De relatie tot de sporen waarmee het desbetreffende spoor fysiek contact maakt, werd genoteerd op de beschrijvingsfiches. Aangezien er slechts op een zeer beperkte oppervlakte stratigrafisch gewerkt werd, werd bij de sporen die bij vlakaanleg blootgelegd werd de laag/het spoor vermeld van het bovenliggende niveau.

De coupetekening met vermelding van de gebruikte schaal werd opgetekend achteraan de beschrijvingsfiche van het desbetreffende spoor.

Profielen werden geregistreerd op plannen, met vermelding van de schaal. De beschrijving van de verschillende sporen in de profielen gebeurde (zoals voor alle andere sporen) op individuele beschrijvingsfiches met een doorlopende nummering.

Voor de verschillende elementen van een houten constructie werden aparte beschrijvingsfiches gemaakt. Spoor 1087 bijvoorbeeld, is een houten constructie die beschreven staat op fiche 1087 (hout). De individuele palen en planken worden genummerd als 1087.1, 1087.2 enz. Nadat deze elementen uit de constructie gehaald zijn, worden zij beschreven op individuele fiches (hout-detail).

De hoogte van de sporen werd met een niveauijker ingemeten t.o.v. een vast punt (7.39+TAW). In het verslag wordt van de sporen de hoogte TAW vermeld. Van muren werd eveneens de hoogte van de versnijding (verstek) ingemeten waar mogelijk.

3.2.3.3 Vondstinzameling en staalname

Inzameling standaard vondstcategorieën

Vondstinzameling gebeurde per spoor. Waar er onduidelijkheid bestond over de oorsprong van het vondstenmateriaal werd dit vermeld op de vondstkaartjes.

Metaal

Er werd vrij intensief gezocht met een metaaldetector (door vrijwilliger Johan Dils). Deze vondsten werden genummerd en op plan gezet met code DV. In enkele uitzonderlijke gevallen werden de vondsten verzameld voor ze opgetekend konden worden (bijvoorbeeld WP2 vlak 2, waar de dag na aanleg van het vlak toch werd beslist om het vlak toch ietsjes dieper aan te leggen). Er werden in totaal ca. 550 detectievondsten opgetekend. IJzer werd door de detector niet opgespoord (gefilterd).

Prehistorische vondsten

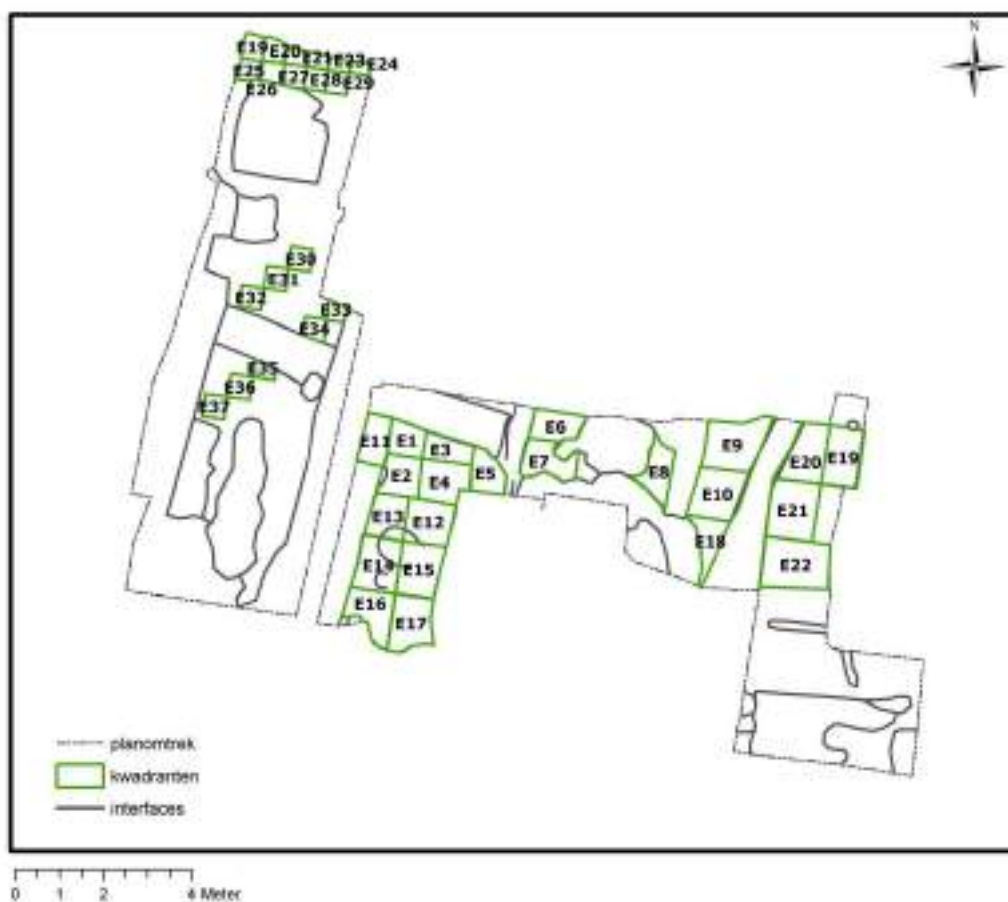
Prehistorische vondsten werden ingezameld door het uitzeven van kwadranten.

In *werkput 1* werd de A-horizont (zeer kleine oppervlakte) niet gezeefd maar getruweeld. De E-horizont werd droog gezeefd op een zeef van 4mm maar leverde geen vondsten op. De B-horizont werd niet gezeefd.

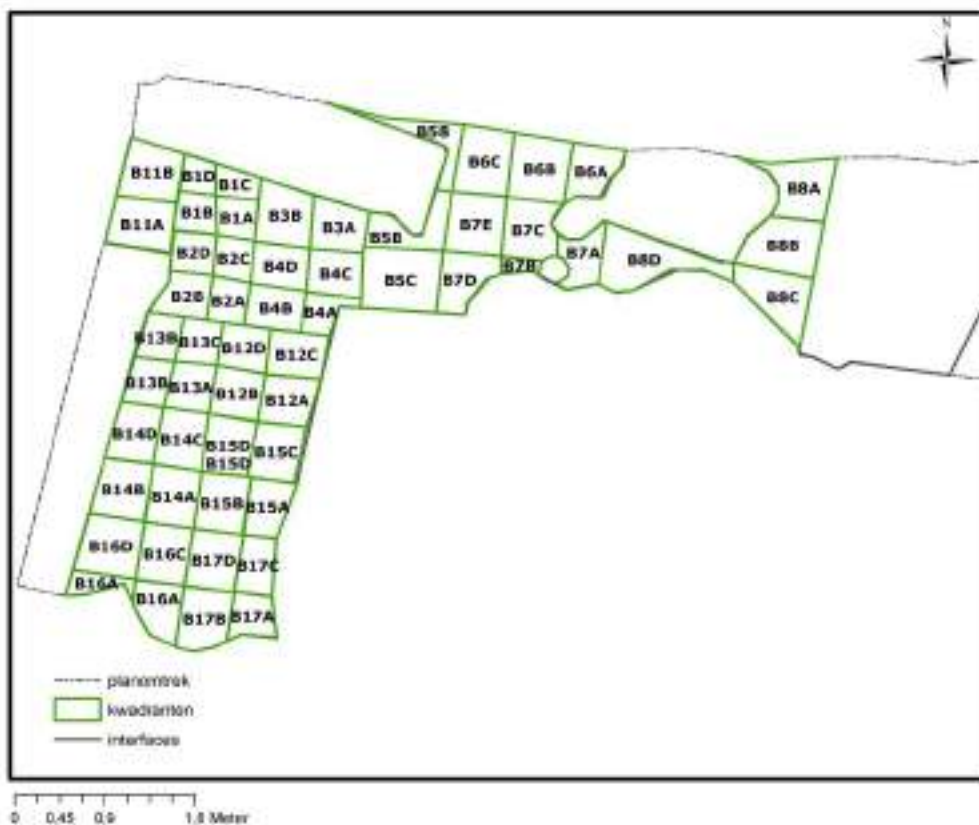
In *werkput 2* werd de A-horizont per kwadrant in emmers geschept om achteraf te kunnen zeven aangezien het op dat moment nog niet mogelijk was om met water te zeven. Gezien de vrij grote verstoring van middeleeuwse sporen in *werkput 2* werden de kwadranten vrij ruim genomen (ca 1 m²). Deze zeefstalen werden in het depot verwerkt. De E-horizont werd nat gezeefd op een zeef van 2mm, in dezelfde kwadranten als die van de A-horizont maar dan verder uitgebreid naar het zuiden omdat de E-horizont over een grotere oppervlakte bewaard was dan de A-horizont. De E-horizont werd gezeefd per 10cm diepte. Voor de B-horizont werden de kwadranten in vier gedeeld (0.25m²) en gezeefd op 2mm, per 10cm. Ook de bovenste 10cm van de C-horizont werd meegezeefd, in dezelfde kwadranten als die van de B-horizont.

Bij het zeven van de B-horizont en de bovenste 10cm van de C-horizont nam de tijdsdruk erg toe. Er werd hiervoor een selectie gemaakt van kwadranten, voornamelijk diegene die al in de E-horizont materiaal hadden opgeleverd werden uitgezeefd.

In *werkput 3* werden alle horizonten in kwadranten van 0.5m² nat gezeefd op 2mm, gezien de tijdsdruk werd hier een selectie gemaakt van kwadranten (diagonalen). Tot op de laatste dag van de opgraving werd er gezeefd.

Figuur 3.2.3.3-1: Werkputten 1,2 en 3, kwadranten van de E-horizont

Figuur 3.2.3.3-2: Werkput 2, kwadranten van de B-horizont

Bodemstalen

De staalname van de natuurlijke bodem gebeurde door bodemkundige L. Fockedeij (Studiebureau Archeologie). Er werden stalen genomen van 7 horizonten in functie van fysico-chemische analyses, archeopedologische studie (waaronder slijpplaatjes) en waarderend pollenonderzoek. Verder werden er nog twee stalen genomen in het onverstoorde, gelaagde sediment voor OSL onderzoek.

Houtstalen

Van de houten constructies 1072 en 1087 werden stalen genomen voor houtsoortbepaling en datering. Het betreft houten palen en planken. Zij werden individueel genummerd, de nummers zijn terug te vinden op de grondplannen. Van spoor 1087 werden zoveel mogelijk palen aan één zijde bemonsterd (voor zover ze vrijgelegd waren). Van spoor 1072 werd wegens tijdsgebrek een selectie gemaakt. Hiervan werden voornamelijk monsters genomen uit een stuk met een zeer dichte en op sommige plaatsen dubbele palenrij. Dit ten eerste uit praktische overwegingen, ten tweede in de hoop dat er daar mogelijk verschillende fases in de beschoeiing bemonsterd werden. De lijst met beschikbare stalen bevindt zich in bijlage.

Zeefstalen en pollenstalen

Er werden weinig zeefstalen geschept omdat er relatief weinig contexten waren met consumptieafval (lijst zie bijlage).

Er werden enkele pollenstalen genomen (lijst zie bijlage).

3.2.4 Werkputten en niveaus

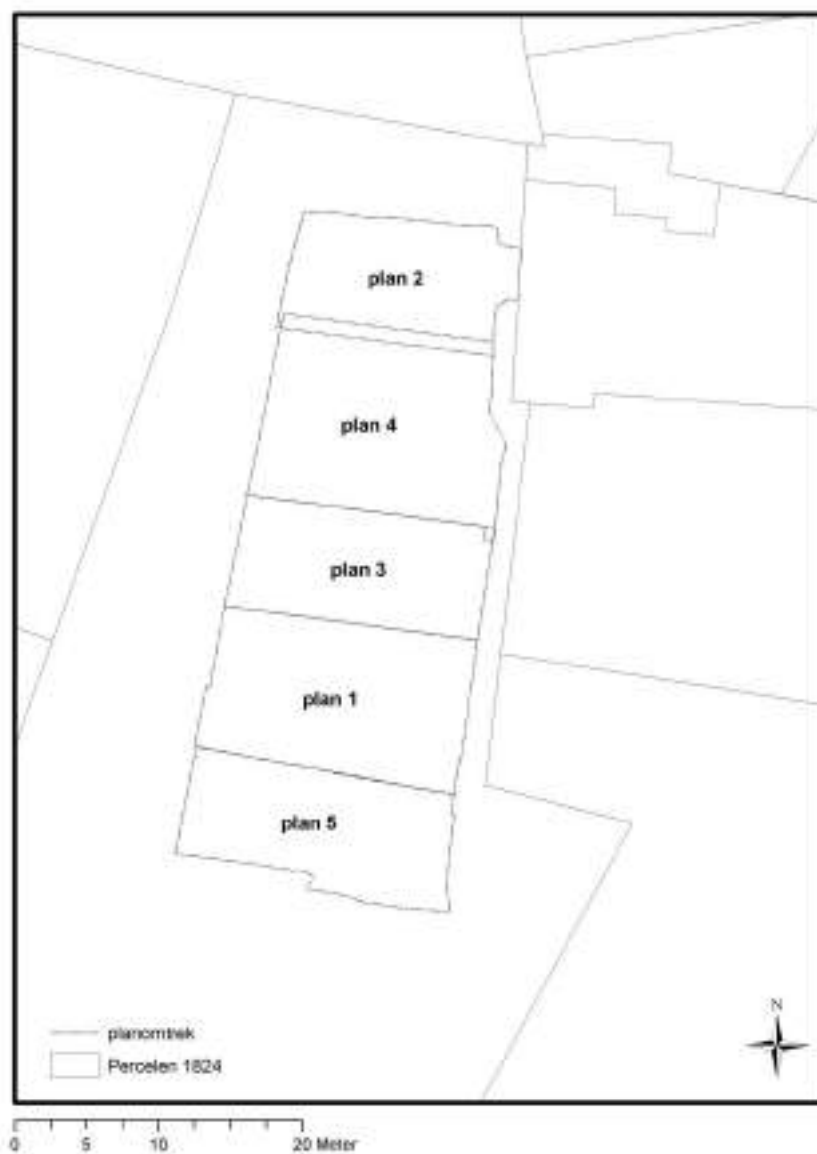
3.2.4.1 Werkput 1

Niveau 1

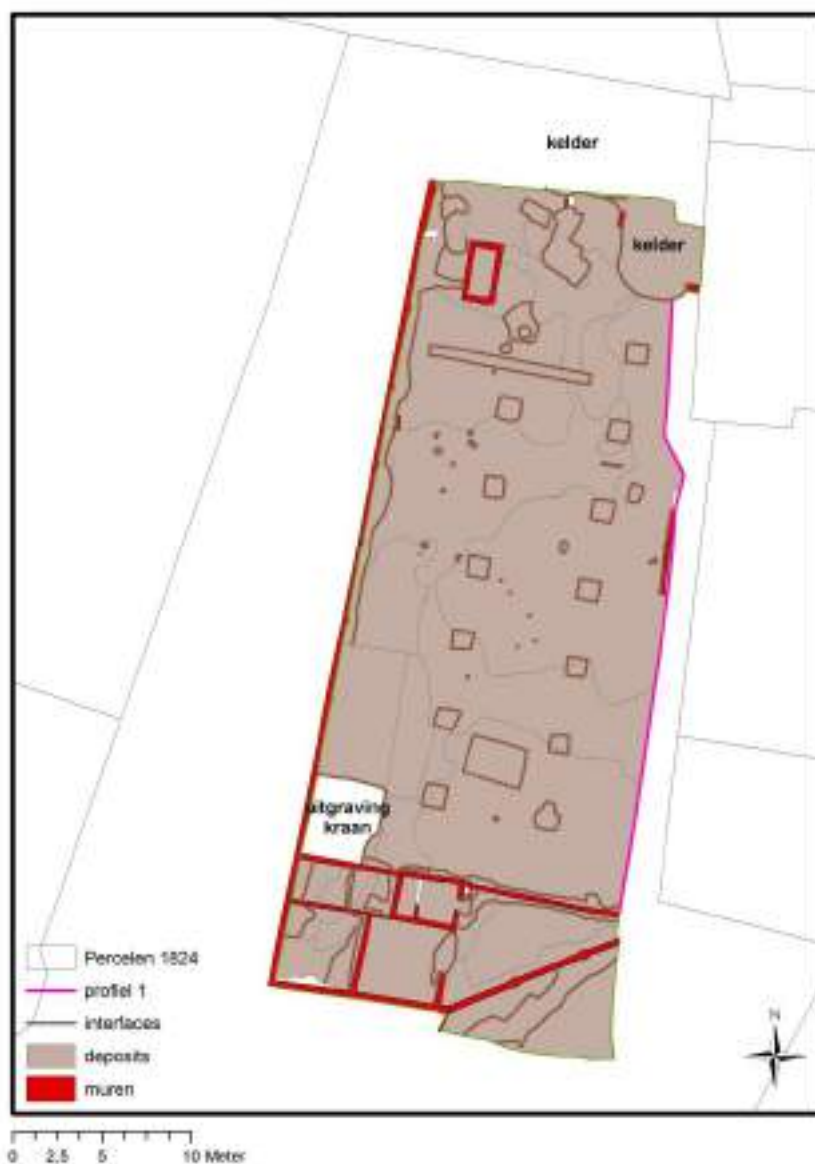
Niveau 1 werd aangelegd onder de recente ophoging op een diepte van ca. 6.59+TAW in het noorden tot ca. 6.09+TAW in het zuiden, de natuurlijke helling van het terrein volgend. Enkel in het zuidwesten, waar een groot puinpakket aanwezig was, werd per ongeluk door de kraanman iets dieper gegraven, namelijk tot op 5.59+TAW.

Plannen niveau 1: plan 1, plan 2, plan 3, plan 4, plan 5, F0035.

De stratigrafie tussen het maaiveld en niveau 1 is plaatselijk te volgen in profiel 1.

Figuur 3.2.4.1-1: Plannen werkput 1 niveau 1

Figuur 3.2.4.1-2: Algemeen resultaat werkput 1 niveau 1

Niveau 2

Voor de aanleg van niveau 2 werd werkput 1 versmald. Dit gebeurde om de podzolbodem aan de straatzijde mee te kunnen opnemen in het westprofiel van werkput 1 (profiel 4). Er was op dat moment immers nog niet geweten of er elders op de site nog podzol bewaard gebleven was.

Bij het couperen van paalsporen op niveau 1 kon vastgesteld worden dat er nog paalsporen aanwezig waren vlak onder niveau 1 die echter aan het oppervlak niet zichtbaar waren. Mogelijk waren zij geërodeerd vanop niveau 1. Om na te kijken of er niet teveel sporen gemist werden op niveau 1, werd niet veel dieper niveau 2 aangelegd (van 6.28+TAW in het noorden tot 5.91+TAW in het zuiden). Hier bleken quasi geen nieuwe sporen in aanwezig te zijn, dus werd er beslist om dezelfde dag nog te verdiepen tot op niveau 3. Het vlak werd niet opgekuist, de sporen ruwweg opgetekend. De sporen

kregen geen spoornummers, werden zeer summier beschreven op het plan en werden niet gecoupeerd. Dit niveau wordt beschouwd als een proefniveau en wordt niet verder besproken.

Plan niveau 2: plan 9.

Niveau 3

Niveau 3 werd aangelegd op een diepte van ca. 6.02+TAW in het noorden en ca. 5.42+TAW in het zuiden. De reden van deze vlakaanleg was een rij nieuwe sporen in het zuiden en het midden van het terrein.

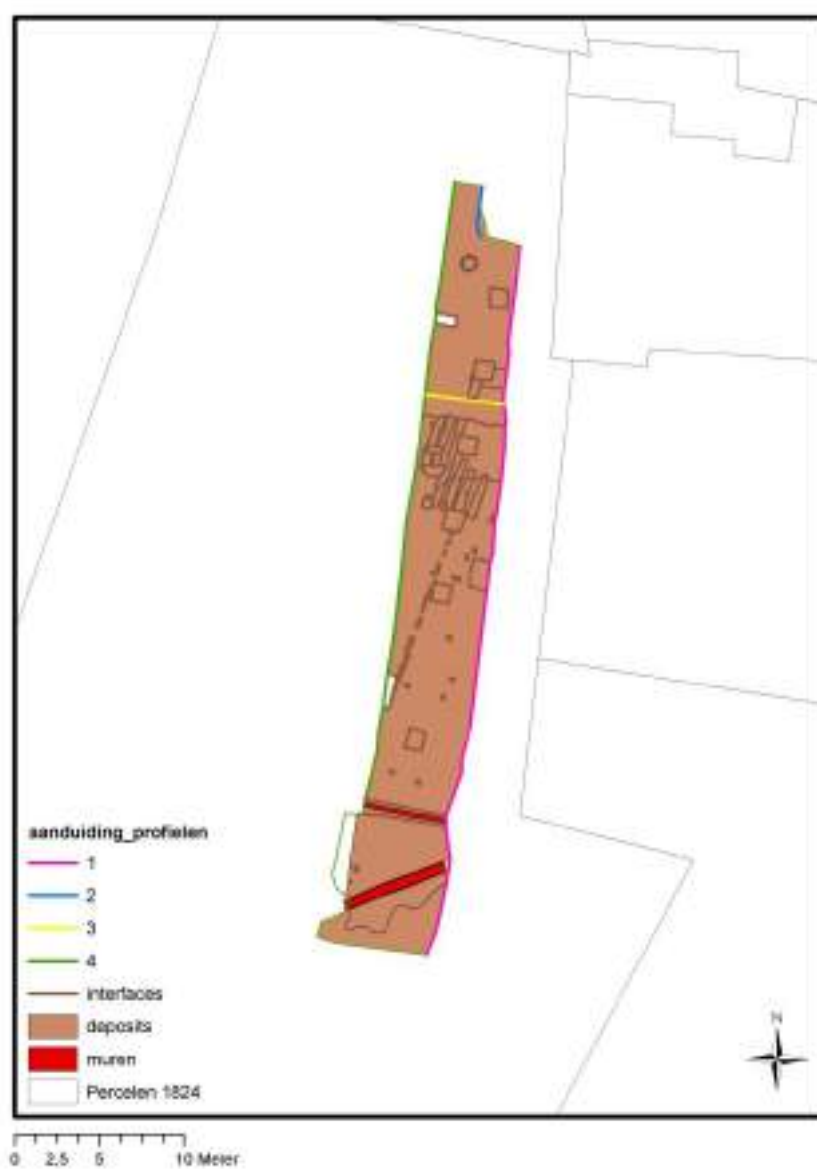
Plannen niveau 3: plan 6, plan 7, plan 8.

De stratigrafie tussen niveau 1 en niveau 3 is plaatselijk te volgen op profielen: profiel 1, profiel 4.

Vertrekkend vanaf niveau 3 zijn volgende profielen beschikbaar: profiel 2, profiel 3.

Figuur 3.2.4.1-3: Plannen werkput 1 niveau 3

Figuur 3.2.4.1-4: Algemeen resultaat werkput 1 niveau 3

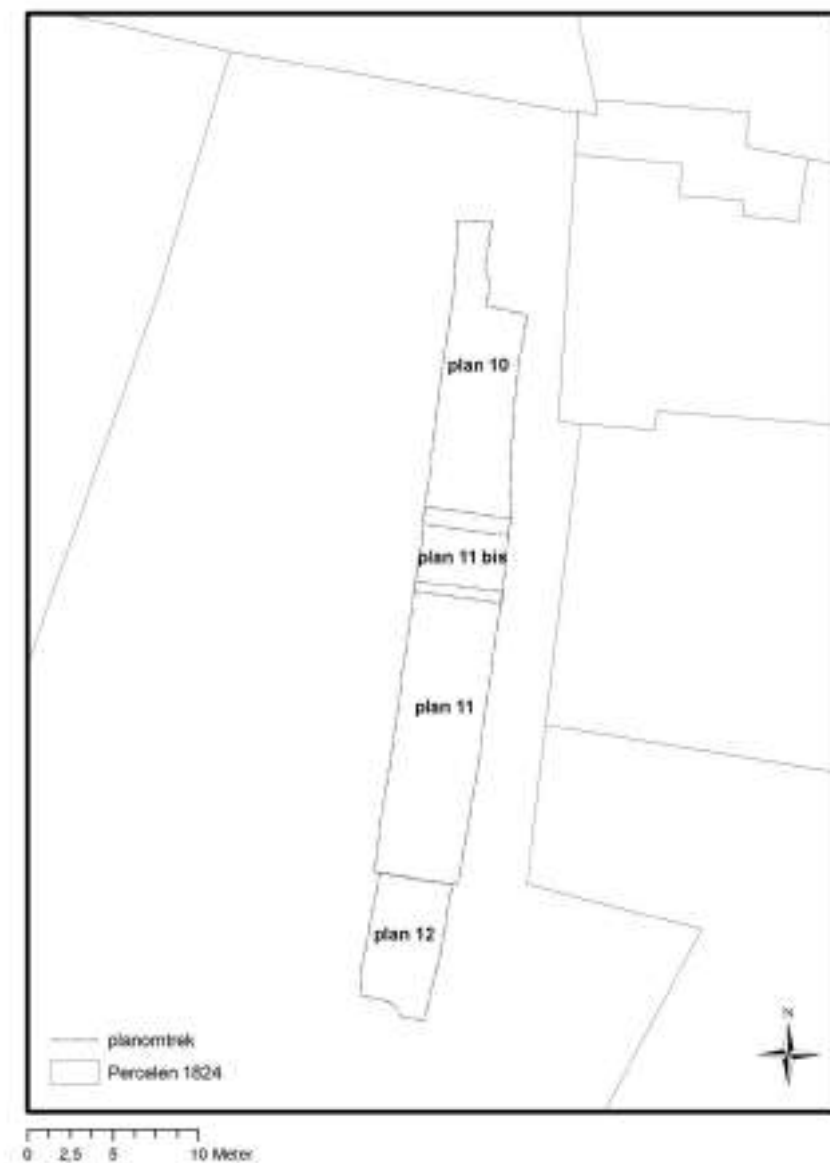
Niveau 4

Niveau 4 werd aangelegd op een diepte van ca. 6.08+TAW in het noorden en ca. 4.62+TAW in het zuiden. De reden voor deze vlakaanleg was het opduiken van de bovenzijde van de moederbodem tussen de sporen.

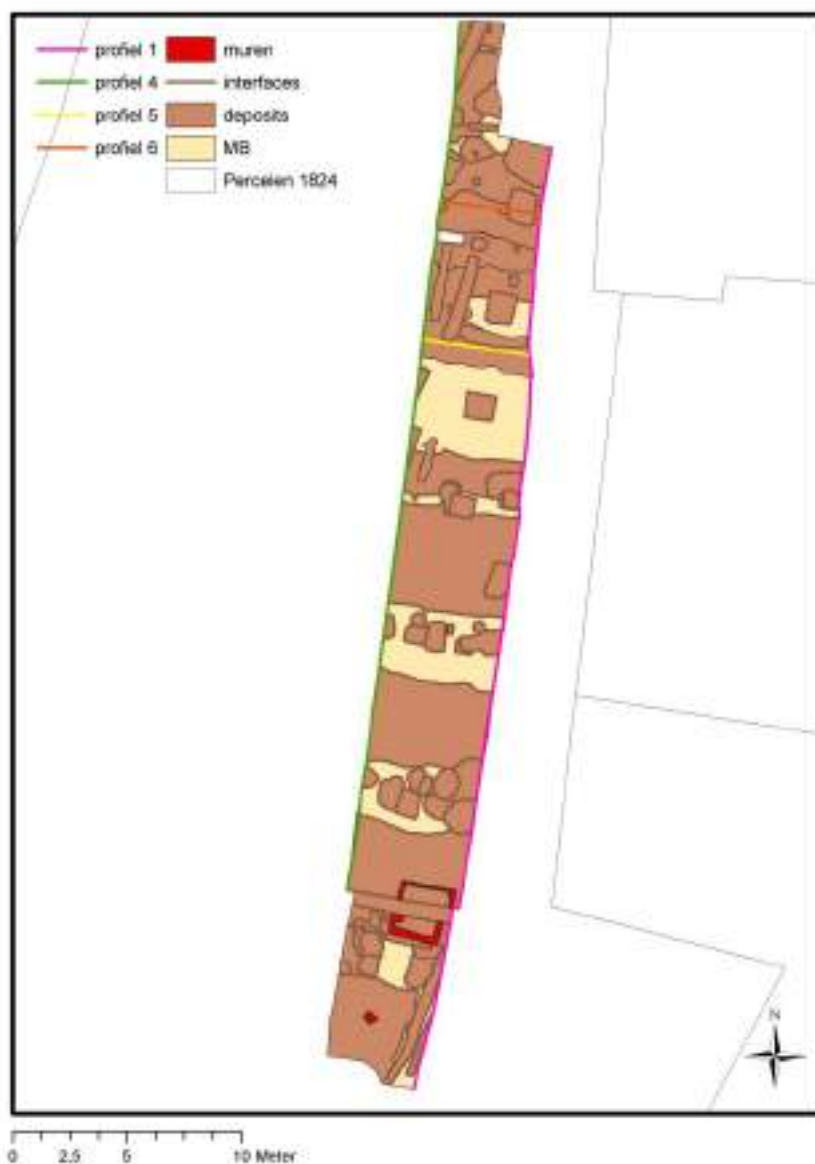
Plannen niveau 4: plan 10, plan 11, plan 11bis, plan 12, F0304, F0451.

De stratigrafie tussen niveau 3 en niveau 4 is plaatselijk te volgen op profielen: profiel 1, profiel 4

Vertrekkend vanaf niveau 4 zijn volgende profielen beschikbaar: profiel 5, profiel 6

Figuur 3.2.4.1-5: Plannen werkput 1 niveau 4

Figuur 3.2.4.1-6: Algemeen resultaat werkput 1 niveau 4

In het noorden van werkput 1 werd handmatig verder verdiept tot op de moederbodem. Deze situatie is echter mee opgetekend op enkele plannen van werkput 2: plan 13, plan 14, F0304, F0359, F0451.

3.2.4.2 Werkput 2

Niveau 2

Niveau 1 van deze werkput valt onder werkput 1 niveau 1.

Werkput 2 start dus met niveau 2. Dit vlak werd aangelegd op een diepte van ca. 6.05 +TAW in het noorden en ca. 5.42+TAW in het zuiden. Het vlak helt ook lichtjes af naar het westen toe aangezien de lagen daar ook een duik nemen (ca. 5.74+TAW in het westen in het midden van het terrein). Deze diepte werd gekozen omwille van de aansluiting van een rij paalgaten in het zuiden van werkput 1. Het noorden is ietsjes dieper aangelegd dan niveau 2 van werkput 1 aangezien we daar bij het registreren toch vonden dat de er te weinig aftekening zat in de sporen die aldus onduidelijk bleven....

Er werd een vierkant uitgespaard bij het verdiepen met de bedoeling om nog een eventuele staalname vanuit profiel 4 (werkput 1) mogelijk te maken maar dit werd niet uitgevoerd om budgettaire redenen.

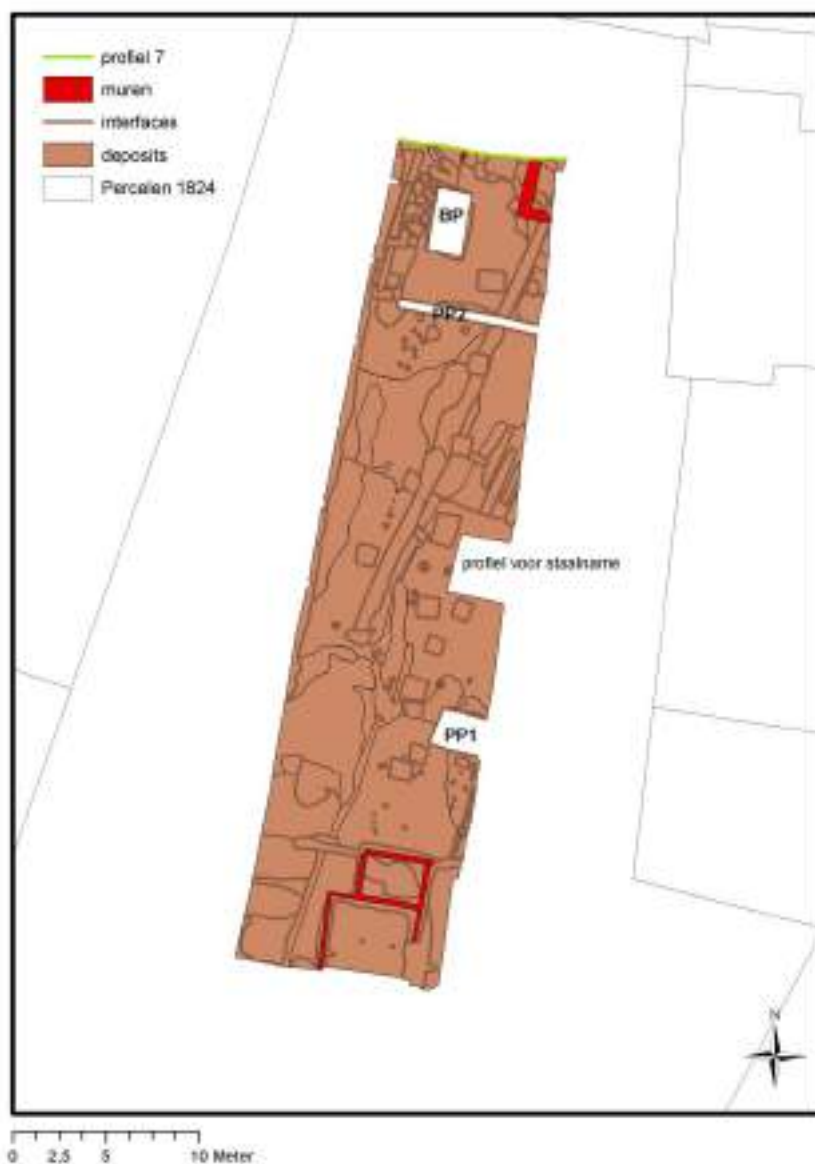
Plannen van niveau 2: plan 15, plan 16, plan 17, plan 18.

Vanuit dit niveau werd er in het noorden van werkput 2 plaatselijk handmatig verder uitgegraven. De resultaten hiervan worden soms weergegeven op plannen, soms op fiches. Aangezien er hier geen vlak meer machinaal aangelegd werd, gaat dit niveau door tot op de moederbodem: plan 13, plan 22bis, plan 23, plan 38, F0359, F0713, F0819, F1099.

De stratigrafie van niveau 1 naar niveau 2 is plaatselijk te volgen op: profiel 7

Figuur 3.2.4.2-1: Plannen werkput 2 niveau 2

Figuur 3.2.4.2-2: Algemeen resultaat werkput 2 niveau 2

Niveau 3

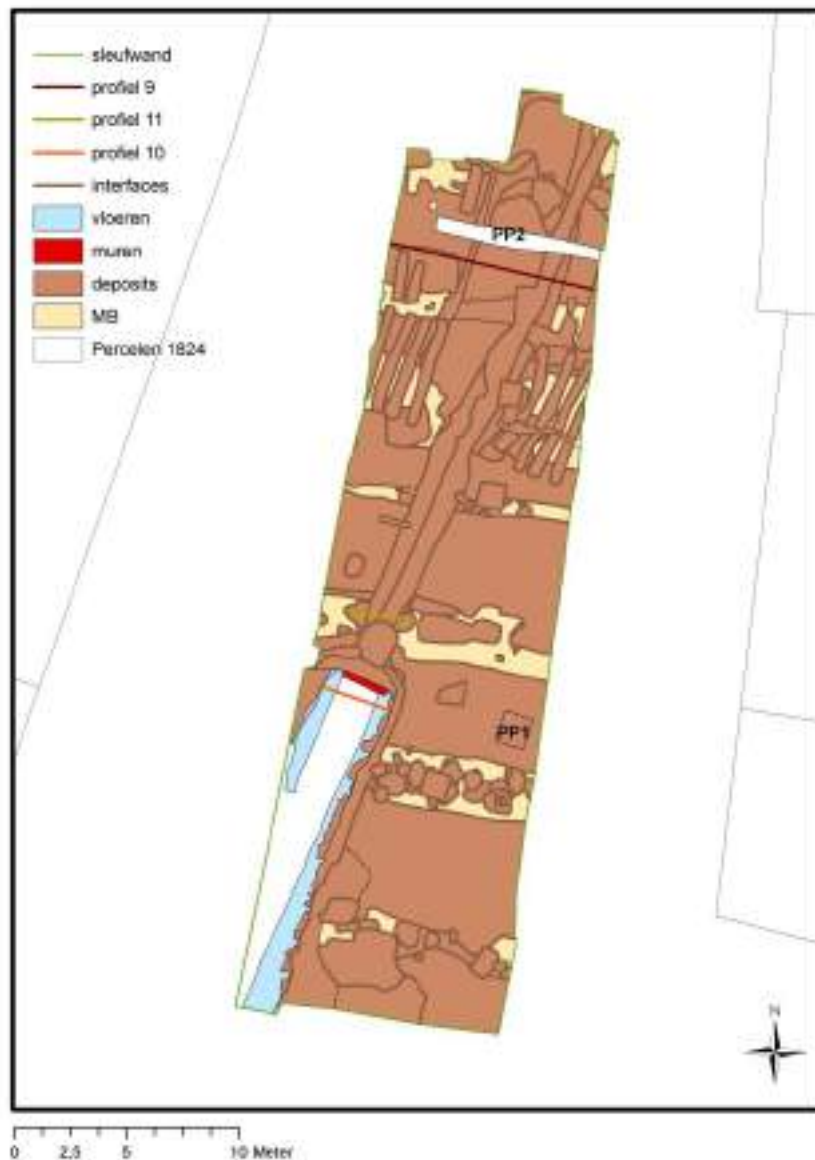
Niveau drie werd aangelegd op de diepte waarop de moederbodem tussen de sporen zichtbaar werd. De zone in het noorden, waar de podzol bewaard was en er sprake leek van bewoning op niveau 2 werd niet meer machinaal verdiept maar manueel verdiept. Niveau drie werd dus aangelegd op de plaats waar latere ingrepen de originele bodem grotendeels vernietigd hadden. De diepte bedraagt ca. 5.29+TAW in het noorden en ca. 4.82+TAW in het zuiden.

Plannen niveau 3: plan 19, plan 20, plan 21, plan 22.

Vanuit niveau 3 vertrekken volgende profielen: profiel 9, profiel 10, profiel 11.

Figuur 3.2.4.2-3: Plannen werkput 2 niveau 3

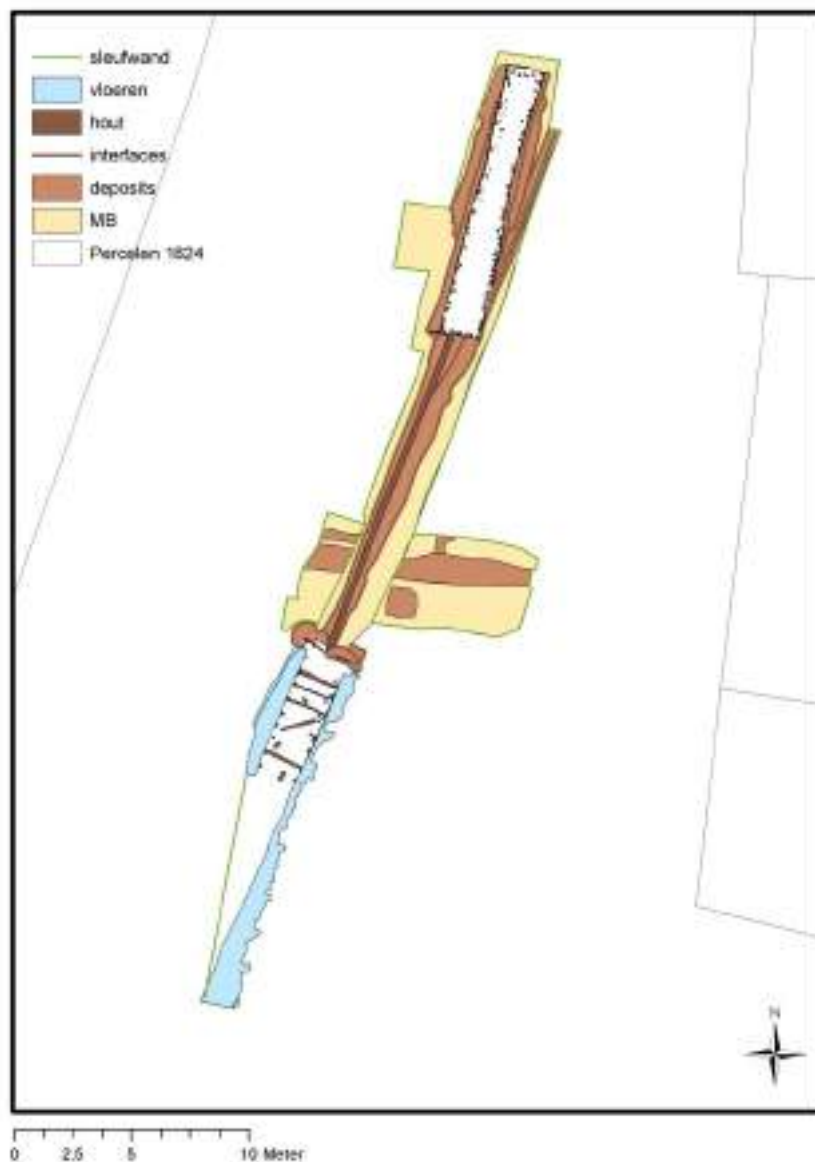
Figuur 3.2.4.2-4: Algemeen resultaat werkput 2 niveau 3

Niveau 4

Uit niveau drie bleek dat de verschillende lagen in het noorden van de werkput in het midden naar beneden zakten. Profiel 9 toonde aan dat er inderdaad nog een constructie onder deze lagen aanwezig was. Aangezien analyse van de lagen leerde dat het vermoedelijk om een vrij grote constructie ging, werd er voor gekozen om de hele constructie in vlak machinaal bloot te leggen i.p.v. meerdere profielen aan te leggen doorheen de puinige vulling. Niveau 4 is dus een gerichte vlakaanleg, enkel bedoeld om een bepaald spoor bloot te leggen. Niveau 4 is aangelegd aan de bovenzijde van hetgeen nog restte van de constructie.

Bij het uitgraven bleken er naar het zuiden toe enkele greppels aanwezig te zijn onder de vulling van de grote kuilen op niveau 3. Niveau 4 werd ter hoogte van deze greppels wat uitgebreid, zij het op een ietsjes hoger niveau. De diepte bedraagt ca. 4.31+TAW in het noorden, ca. 4.41+TAW in het midden en ca. 3.98 in het zuiden (plaatselijk verwijderen van moderne puinvulling). De greppels werden blootgelegd op ca. 3.89+TAW.

Plannen niveau 4: plan 25 (noorden), plan 26 (zuiden).

Figuur 3.2.4.2-5: Algemeen resultaat werkput 2 niveau 4

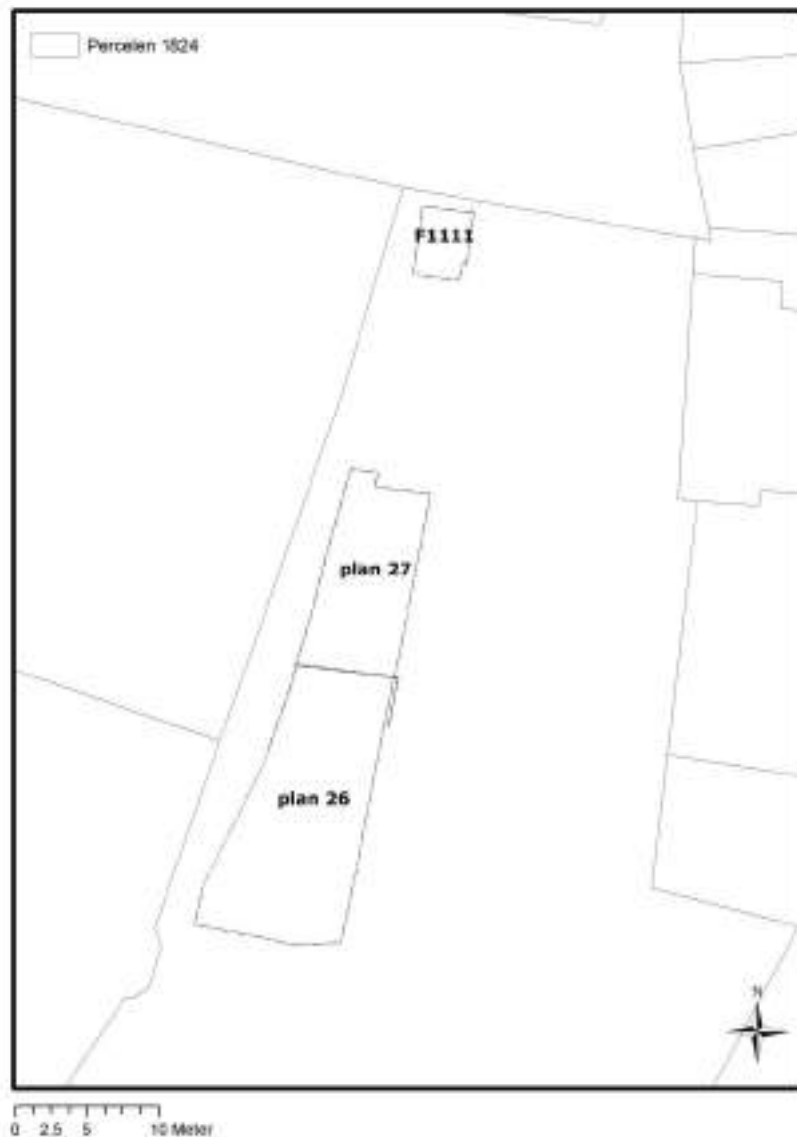
3.2.4.3 Werkput 3

Niveau 1

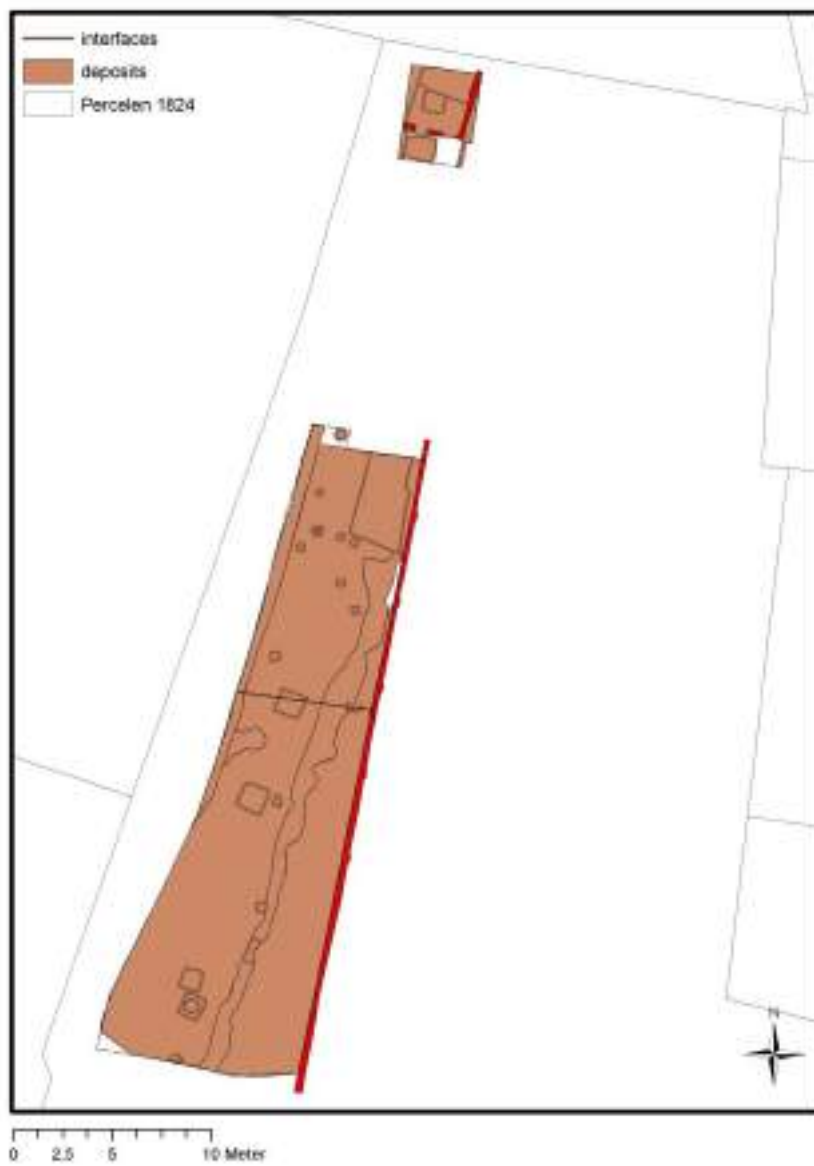
Het eerste niveau van werkput 3 werd iets lager aangelegd dan niveau 1 in werkput 1. De diepte bedraagt ca. 6.51+TAW in het noorden en ca. 5.53+TAW in het zuiden. Bij het aanleggen van het niveau viel de kraan stil met een technisch probleem. Tegen de tijd dat dit verholpen was, was intussen niveau 1 voor het overige al afgewerkt en werd er gezien de tijdsdruk beslist om rechtstreeks naar niveau 2 te gaan.

Plannen niveau 1: plan 26, plan 27, F1111, F1173.

De overgang tussen niveau 1 tot niveau 3 valt te volgen op profielen 14, 15 en 18 (zie niveaus 2 en 3)

Figuur 3.2.4.3-1: Plannen werkput 3 niveau 1

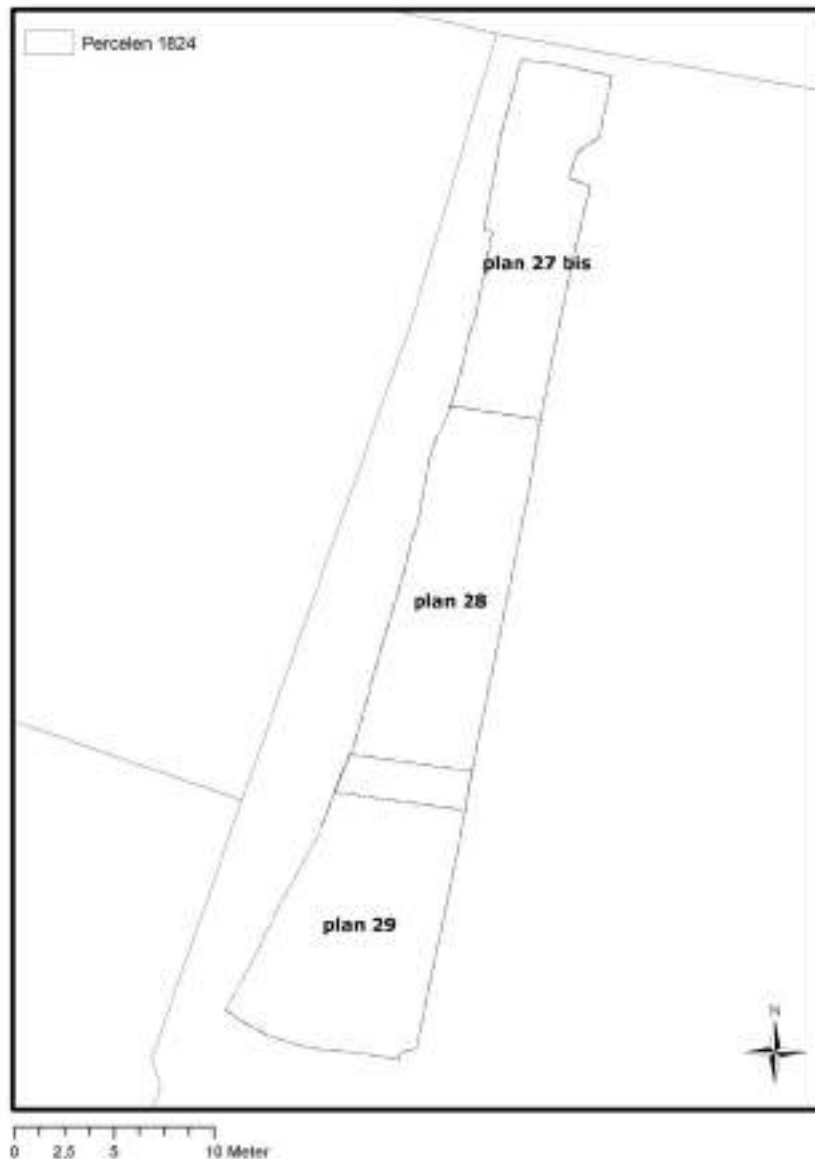

Figuur 3.2.4.3-2: Algemeen resultaat werkput 3, niveau 1

Niveau 2

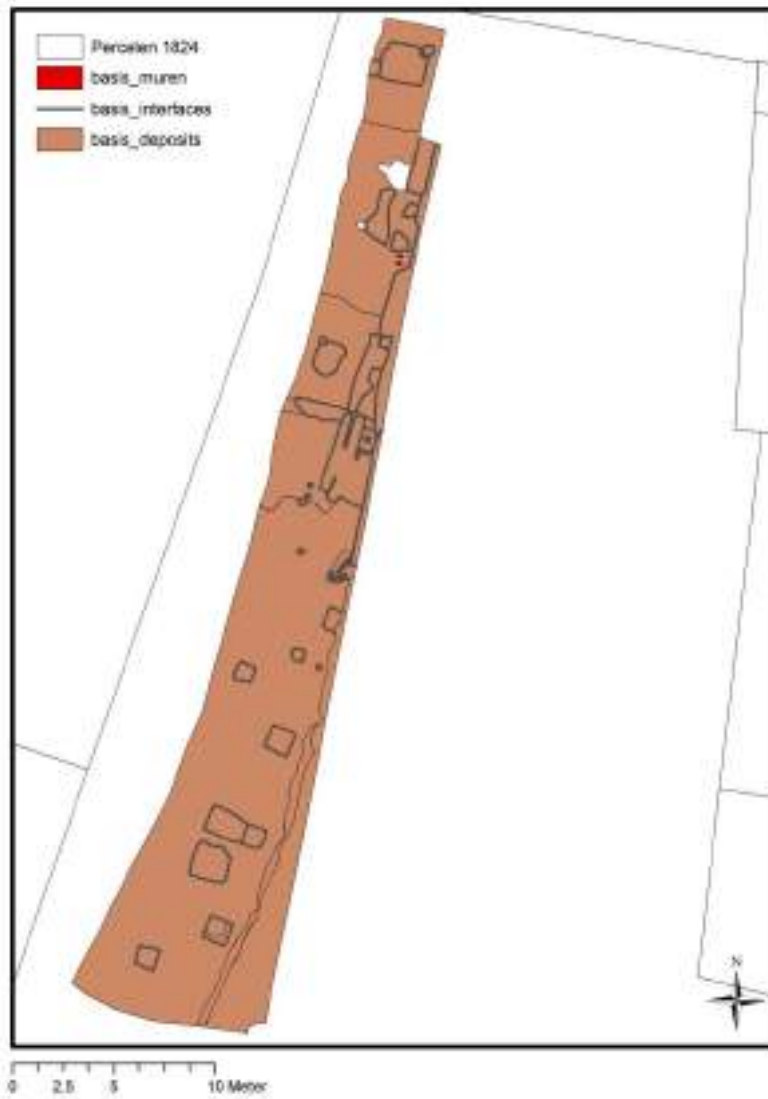
Het tweede niveau van werkput 3 werd over het volledige oppervlak van de werkput aangelegd. De hoogte is ca 6.42+TAW in het noorden en ca 5.29+TAW in het zuiden. Vanuit dit niveau werd er in het noorden van werkput 2 plaatselijk handmatig verder uitgegraven (niveaus 2B, 2C etc.). De resultaten hiervan worden soms weergegeven op plannen, soms op fiches. Aangezien er in het noorden geen vlak meer machinaal aangelegd werd, gaat dit niveau aan de noordzijde door tot op de moederbodem.

Plannen niveau 2: plan 27bis, plan 28, plan 29, F1288, F1296, plan 31, plan 35, plan 36.

Figuur 3.2.4.3-3: Plannen werkput 3 niveau 2

De overgang van niveau 2 naar niveau 3 is te volgen op profielen 13, 14, 15 en 18.

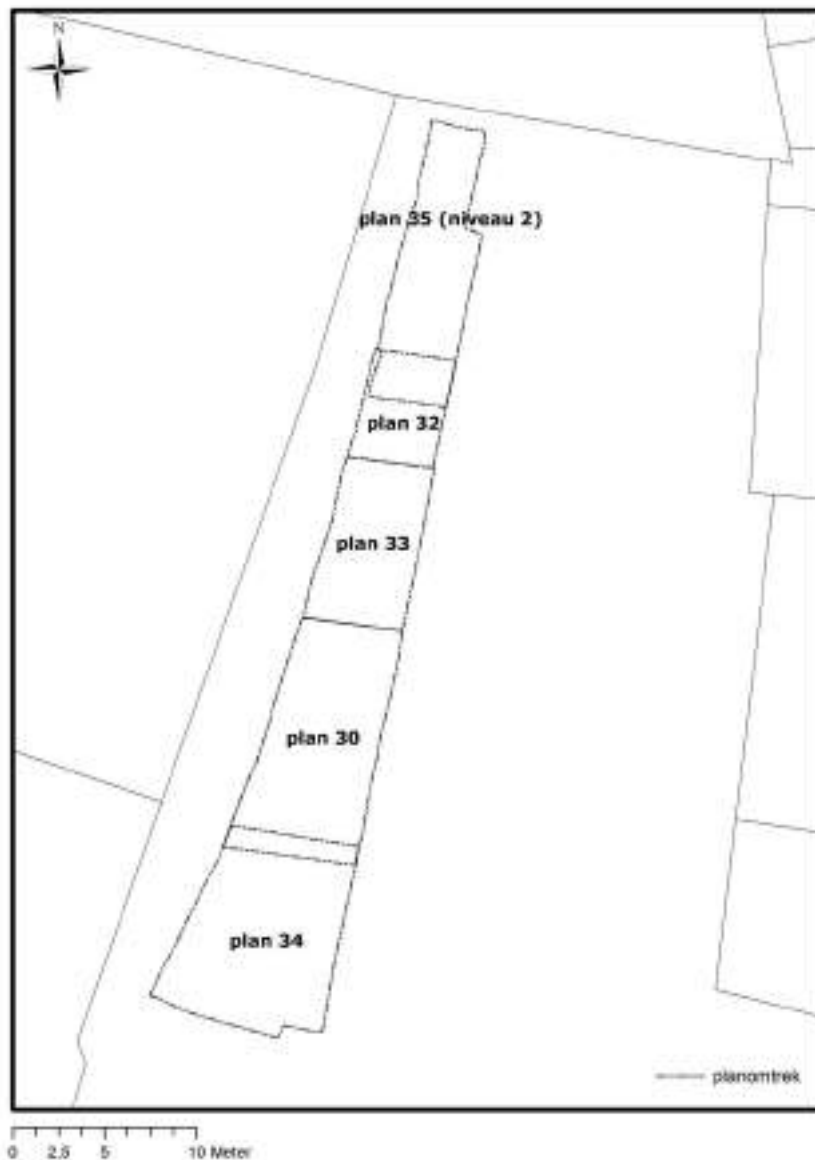

Figuur 3.2.4.3-4: Algemeen resultaat werkput 3 niveau 2

Niveau 3

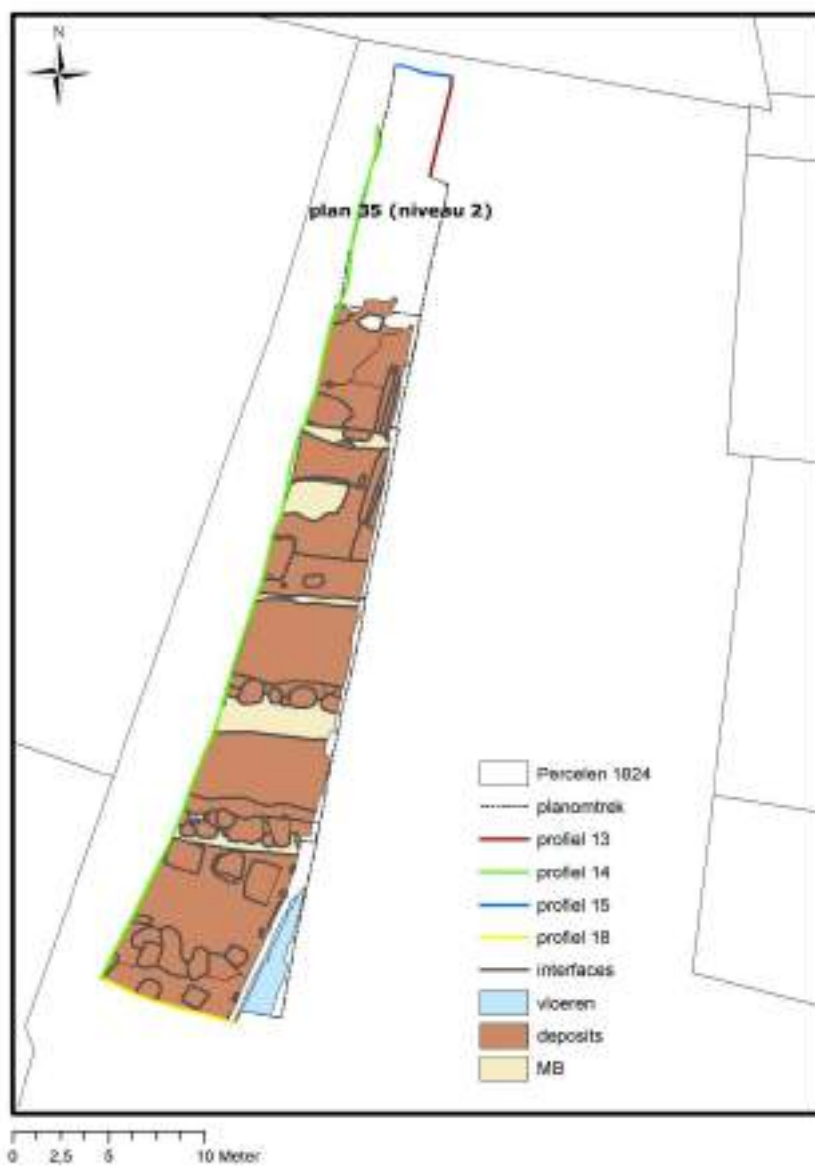
Niveau drie werd aangelegd op de diepte waarop de moederbodem tussen de sporen zichtbaar werd. De zone in het noorden, waar de podzol bewaard was en er sprake leek van bewoning op niveau 2 werd niet meer machinaal verdiept maar manueel verdiept. Niveau drie werd dus aangelegd op de plaats waar latere ingrepen de originele bodem grotendeels vernietigd hadden. Het derde niveau van werkput 3 werd aangelegd op een diepte van 5.65+TAW in het noorden en 4.63+TAW in het zuiden.

Plannen niveau 3: plan 30, plan 32, plan 33, plan 34.

Figuur 3.2.4.3-5: Plannen werkput 3 niveau 3

De overgang tussen niveau 2 tot niveau 3 valt te volgen op profielen 13, 14, 15 en 18.

Figuur 3.2.4.3-6: Algemeen resultaat werkput 3 niveau 3

Niveau 4

Bij de aanleg van profiel 14 werd snel duidelijk dat er onder sommige sporen van niveau 3 nog greppels aanwezig waren die op dat niveau niet of niet volledig zichtbaar waren. Dus werd er na afwerking van niveau 3 plaatselijk dieper afgegraven om deze sporen in vlak bloot te leggen. Niveau 4 is dus geen vlakdekkend niveau. Het werd op variabele diepte aangelegd (ca. 5.00+TAW) afhankelijk van de diepte die nodig was om het spoor in vlak volledig vrij te leggen. Plan niveau 4: plan 37.

Figuur 3.2.4.3-7: Resultaat werkput 3 niveau 4

3.3 Resultaten van het archeologisch onderzoek

3.3.1 Natuurlijke bodem en reliëf

Op de hoogtekaart van Mechelen is te zien dat het opgegraven terrein afhelt van noord naar zuid, in de richting van de waterloop 'Lange Heergracht'.

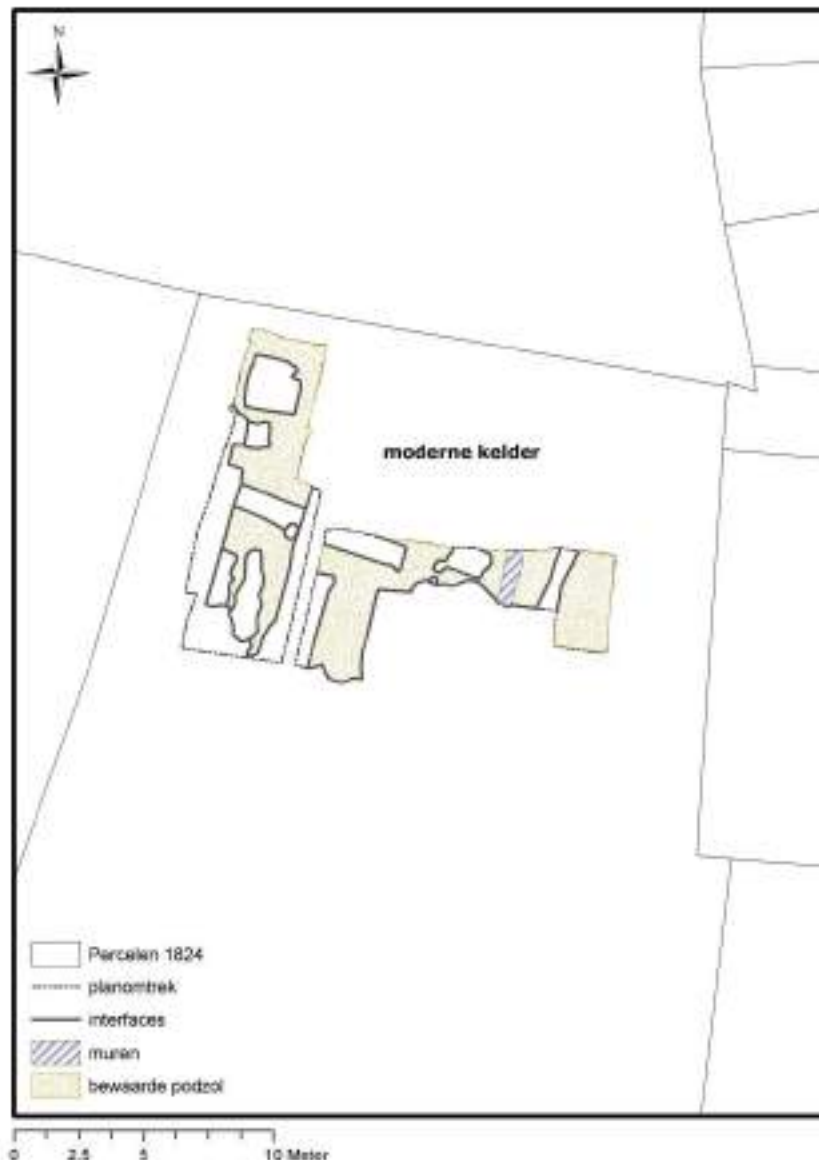

Figuur 3.3.1-1: Situering van de opgraving op de hoogtekaart

Hoewel in geen van de twee proefputten op het perceel een natuurlijk bodemprofiel zichtbaar was, werd er wel rekening gehouden met de mogelijkheid van een bewaarde podzobodem op het terrein. De ligging van het perceel in het hoger gelegen gebied van Mechelen, evenals kleine bewaarde stukken podzol op opgravingen in de buurt (opgraving Mechelen Arresthuis en proefput aan de Tinellaan) wezen alleszins in die richting. In de bijzondere voorwaarden werd dan ook de assistentie van een

bodemkundige gevraagd. Die werd verwittigd zo gauw er een profiel aangelegd was waarin de podzol zichtbaar was (profielen 2 en 4).

De podzol werd aangetroffen op een beperkte oppervlakte van de opgraving (ca.75m²), namelijk in het noorden van het perceel (rooilijn Stompaertshoek). Ten zuiden van dit gedeelte waren de bovenste horizonten weggraven door latere ingrepen, slechts hier en daar was nog een klein gedeelte van de E- of B- horizont bewaard gebleven.

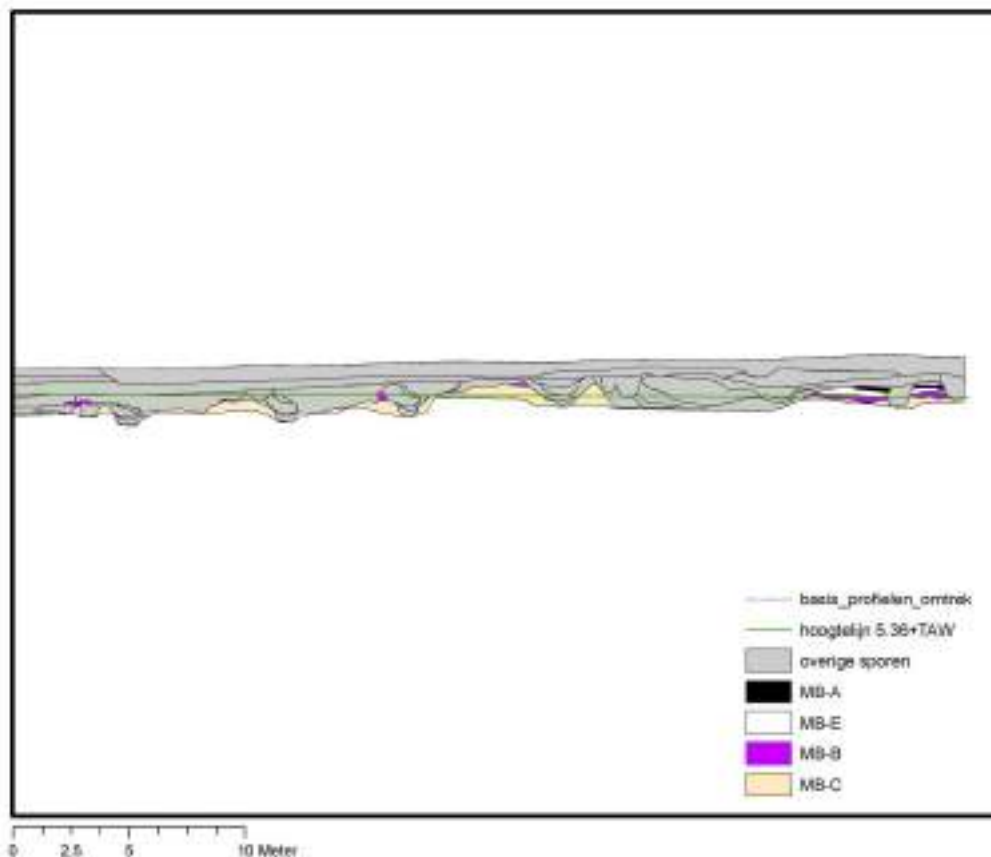
Figuur 3.3.1-2: Lokalisatie van de podzol binnen het opgegraven perceel

De podzol is zichtbaar op profielen 4, 7, 14 en 15. Vanuit profielen 4 en 7 werden stalen genomen voor verder onderzoek. Voor deze analyse verwijs ik naar het bodemkundig rapport door L. Fockedeij, in bijlage.

Figuur 3.3.2-3: Podzoldodem in profiel 7

Uit profiel 14 (lengteprofiel over het ganse perceel), profiel 4 en het opduiken van de onderzijde van de E-horizont op vlak 2 in werkput 1, bleek dat er een microreliëf aanwezig was op het terrein. De bewaarde podzol in het noorden ligt vlak achter een kleine rug, die lijkt op te klimmen vanaf de Lange Heergracht. Dit kan echter niet met zekerheid gesteld worden aangezien de zuidzijde van de profielen slechts hier en daar de onderzijde van de B-horizont tonen en niet de bovenzijde. Het lijkt echter logisch dat er een geleidelijke hellingsgraad is naar het water toe, deze helling was tot aan de start van de opgraving aanwezig. De podzol was bewaard net ten noorden van de top van de rug.

Figuur 3.3.1-4: Profiel 14 met podzol

3.3.2 Prehistorie

De aanwezigheid van een natuurlijk loopoppervlak houdt de belofte in zich van prehistorische vondsten. Er werd dan ook gestart met het uitzeven van de verschillende horizonten zoals beschreven in 3.2.3.3. 'Vondstinzameling en staalname'. Voor de methodiek van het zeven werd de hulp ingeroepen van specialisten gezien de onervarenheid van de projectarcheoloog met betrekking tot prehistorische vondsten, maar werd ook deels ingegeven door de staat van het terrein (bijvoorbeeld onregelmatige kwadranten in werkput 2 omwille van middeleeuwse 'verstoringen') en de tijdsdruk.

De podzolbodem en de kwadranten waarin het zeven heeft plaatsgevonden staan opgetekend op plannen: 13, 23, 36, 38. De bovenzijde van de podzolbodem bevond zich op 5.79 +TAW.

De prehistorische vondsten werden bestudeerd en beschreven door E. Meylemans in het artikel *Steentjes onder de stad* in het tijdschrift *Notae Praehistoricae*, 33/2013: 55-60. Dit artikel bevindt zich in bijlage. Hieronder enkele van zijn vaststellingen:

In totaal werden 174 lithische artefacten geregistreerd, voornamelijk afkomstig uit de E-horizont. Het betreft voornamelijk debitagemateriaal. Binnen het ensemble bevinden zich 2 werktuigen: een segment en een corticale (kernflank-) afslag in Wommersomkwartsiet waarop dorsaal op één van de boorden enkele retouches werden aangebracht.

Wat betreft de grondstoffen is ongeveer 2/3 van de artefacten vervaardigd in vuursteen. Hierbinnen is een relatief grote variatie aanwezig. De overige artefacten zijn in Wommersomkwartsiet.

Op basis van het lithisch materiaal kunnen we vermoeden dat we te maken hebben met een lage dichtheidsstrooiing van vondsten uit verschillende occupatiefasen. Het aanwezige segment wijst hierbij op een aanwezigheid in het vroeg/midden mesolithicum, terwijl de aanwezigheid van Wommersomkwartsiet en enkele fragmenten van regelmatige microklingen wijzen op eveneens een aanwezigheid in het laat-mesolithicum.

Figuur 3.3.2-1: : Segment (foto Erwin Meylemans)

3.3.3 Middeleeuwen: grondsporen die ouder zijn dan de middeleeuwse bebouwing

Aangezien de noordzijde van de site de enige plaats is waar er middeleeuwse looppniveaus bewaard zijn, worden deze sporen als eerste besproken.

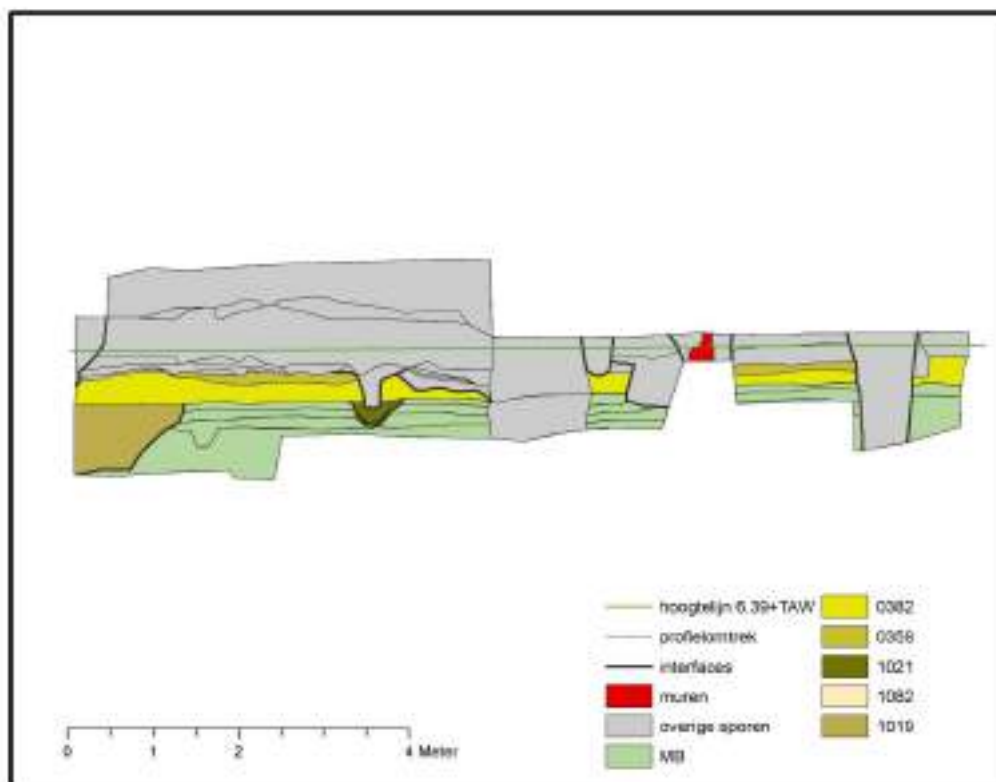
3.3.3.1 Lagen 0382, 0359 en 1263

De natuurlijke bodem wordt afgedekt door enkele zandige lagen. Het duidelijkst zichtbaar is dit in profielen 15 en 7 (deze vormen samen het noordprofiel).

In profiel 7 (WP2) ligt laag 0382 vlak boven de A-horizont van de podzol. Deze werd beschreven als een donkergrijs-lichtgrijs gemengde zandige laag (gemengde podzol) met enkele baksteenspikkels en wat houtskool.

Deze laag werd ook mee opgenomen in de bodemanalyses (H1). De donkere grijsachtig bruine kleur in deze laag wordt waarschijnlijk bepaald door aanwezigheid van organisch materiaal terwijl in H2 (de A-horizont?) vooral het ijzer een grote rol speelt.

De laag bezit een vrij hoog fosforgehalte. Verder bevat ze ook kleine fragmenten silex! Dit wijst er des te meer op dat de laag bestaat uit verschepte podzolbodem. Deze laag werd tevens in vlak blootgelegd (plan 22bis). Ze bevond zich op een hoogte van ca. 5.92+TAW.

Figuur 3.3.3.1-1: Profiel 7 met lagen 0382 en 0359

Vlak boven laag 0382 bevond zich laag 0359 (6.13+TAW, F0359, F0713 en plannen 10 en 17), beschreven als een donkergrijze zandlaag met witte en gele vlekken en met wat leemspikkels in. In laag 0359 werden door middel van de metaaldetector één lakenloodje gevonden (DV 311/ INV 6266) en een loden (speel-)penning (DV 310/ INV 6243).

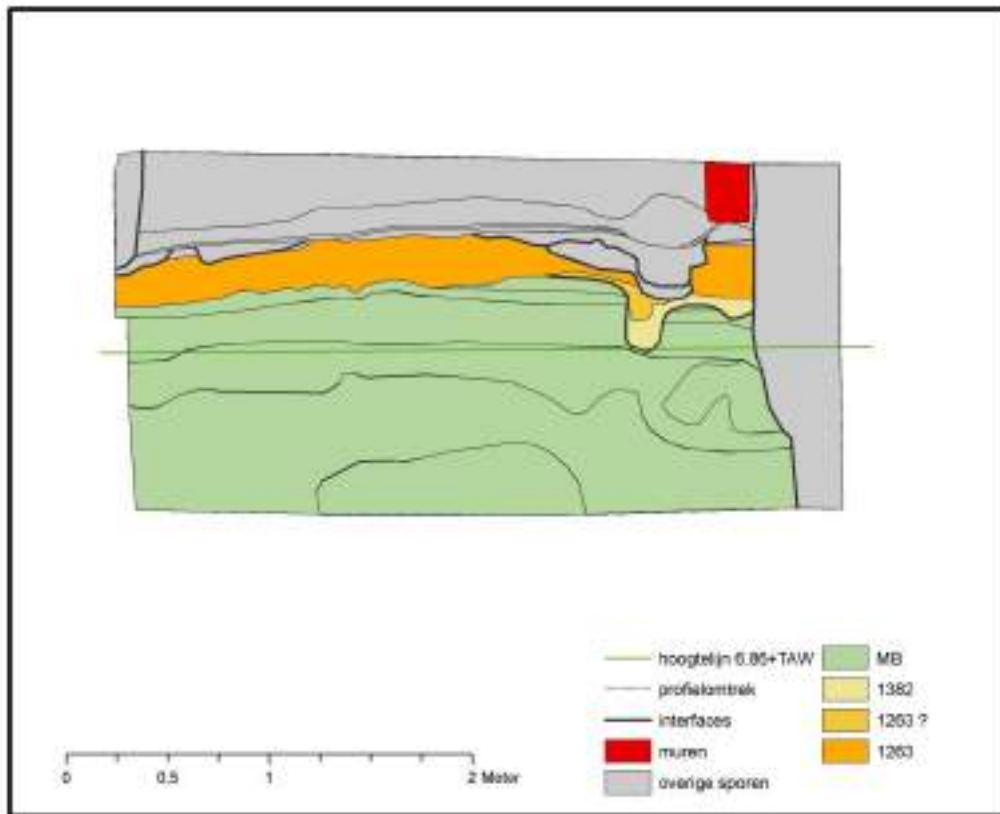
Figuur 3.3.3.1-2: Lakenloodje (INV 6266)

Figuur 3.3.3.1-4: Werkput 2, lagen 0382 en 0359 in het vlak (werkput 2, gezien vanuit het oosten)

In profielen 14 en 15 (WP3) wordt de natuurlijke bodem afgedekt door laag 1263 (6.27+TAW, plan 31). Deze laag wordt beschreven als een donkergrijze gevlekte zandlaag (gemengde podzol) met wat gele leemvlekken en wat houtskool in. In profiel 14 kan men een onderscheid zien tussen laag 1263 (die hier gelijk is aan 0382) en laag 1276 (die eerder lijkt op 0359). 1263 bevindt zich enkel in het uiterste noorden terwijl 1276 zich verder naar het zuiden uitstrekt. In grondplan 31 werd echter spoornummer 1263 gebruikt als nummer om deze sterk gelijkende lagen weer te geven. In het vlak lijkt de laag eerder gelijkend op 0359. We gebruiken dus verder het spoornummer

1263/0359 om deze laag aan te duiden. In profiel 14 ziet men tevens dat 1263/0359 een ruimere verspreiding kent dan 0382 (zie figuur 3.3.3.3-1).

Figuur 3.3.3.1-5: Profiel 15

Figuur 3.3.3.1-6: Werkput 3, laag 1263 in het vlak

3.3.3.2 Lagen die afgedekt worden door laag 0382: greppeltjes en paalkuil

Spoor 1018-1019

Een erg opvallend spoor was greppel met VFI 1018 en vulling 1019, zichtbaar in werkput 2 en 3 (plannen 35, 13, 23, profielen 7,15, 14, hoogte ca. 5.21+TAW). Het is een langwerpige spoor dat geïnterpreteerd kan worden als een greppel. De vulling bestaat uit lagen en vlekken gemengde podzol. Onderaan bevindt zich een zwart laagje, harder dan 1019 en mogelijk organisch materiaal. Dit laagje kreeg spoornummer 1083.

Figuur 3.3.3.2-2: Werkput 2, sporen 1019 en 1021 tekenen zich af in de E-horizont

Figuur 3.3.3.2-3: Spoor 1019 in coupe.

Figuur 3.3.3.2-4: Profiel 7, spoor 1018-1019

Spoor 1020-1021

Ook greppel met VFI 1020 en vulling 1021 lijkt sterk op laag 0382 (gemengde podzol). Onderaan bevindt zich nog een wit bandje dat een apart VFI en depositnummer gekregen heeft (VFI 1085, dan een grijs zandig bandje met spoornummer 1082 en dan wit zand spoornummer 1084). Vermoedelijk is dit eerder podzol die wat verschept was bij het graven van de greppel.

Figuur 3.3.3.2-5: Spoor 1021 in coupe

Spoor 1395-1396

Dit spoor is eveneens een greppeltje en zeer gelijkaardig aan 1020-1021. Bovendien ligt het parallel aan spoor 1395-1396. De vulling bestaat uit donkergrijs-zwart zand met enkele grotere brokken houtskool. De vulling (1396) wordt doorsneden door VFI 1018. Van dit spoor zijn geen goede foto's beschikbaar, het werd ook niet gecoupeerd.

Spoor 0517-0518

Spoor 0517 met VFI 0518 is mogelijk een paalkuiltje. Het is een vrij ondiep spoor.

Figuur 3.3.3.2-6: Spoor 0518 in coupe

Datering en interpretatie

Laag 0382 bevatte 170 scherven, voornamelijk wielgedraaid grijs aardewerk, een beetje vroegrood aardewerk (met witte sliblaag of hoogversierd), een scherp Siegburg proto-steengoed, een scherp bijna-/vroegsteengoed Langerwehe en Andenne. Het aardewerk is erg fragmentair. Volgens de aardewerkspecialisten lijkt het jongste materiaal 13de-eeuws te zijn (één fragment zou ook uit vroege 14de eeuw kunnen dateren) maar bezit de spoorvulling ook een duidelijk vroegere component (2de helft 12de eeuw of misschien zelfs teruggaand tot de 11de eeuw). De eindfase van het spoor wordt gedateerd in de 2de helft van de 13de eeuw of later.

Greppelvulling 1019 bevatte 79 scherven, voornamelijk grijs aardewerk, wat vroegrood (met witte slib of hoogversierd) en 3 scherven Pingsdorf. Het valt voornamelijk te dateren in de 13de eeuw, maar ook hier zit ouder materiaal mee in de spoorvulling (12de eeuw of misschien wel 11de eeuw). De eindfase van de opvulling ligt waarschijnlijk in de tweede helft van de 13de eeuw of de 14de eeuw.

Greppelvulling 1021 bevatte slechts één grijze scherv.

Paalkuylvulling 0518 bevatte geen aardewerk.

Zoals eerder gezien bestaat laag 0382 uit verschepte en vermengde podzol en bevatte ze ook silexfragmentjes. Het is mogelijk dat het prehistorische loopvlak op deze plaats bloot is blijven liggen tot ze bedolven werd onder laag 0382, vermoedelijk in de 2de helft van de 13de eeuw. Mogelijk kunnen we laag 0382 interpreteren als een ophoging.

Het zand dat bovenop de natuurlijke bodem gestort is (laag 0382), komt vermoedelijk van nabij en mogelijk slingerde er wat zwerfvuil rond op de podzol (11de-of 12^{de}eeuws materiaal), dat mee in het zand vermengd werd, tezamen met de silex. Hetzelfde zand vulde een aantal greppels op die doorheen de podzol gegraven werden en dus ouder zijn dan de 2de helft van de 13de eeuw. Ze werden opgevuld tezamen met het storten van laag 0382 in de tweede helft van de 13de eeuw. Er was dus al activiteit geweest op deze plek alvorens de podzol bedolven werd.

Laag 0359 bevatte een loden penning, vermoedelijk een speelpenning die mogelijk in de 14de eeuw te dateren valt. Laag 0359 bevatte verder 225 scherven, voornamelijk grijs aardewerk, wat vroegrood aardewerk, 14de-eeuws steengoed, een scherf protosteengoed en een scherf Pingsdorf. Het aardewerk wordt gedateerd in de 14de eeuw, met een ruis uit de 12de en 13de eeuw. De eindfase van het spoor ligt waarschijnlijk in de 14de eeuw. Er werden onder meer nog een lakenlood aangetroffen (INV 6266) en riembeslag.

Laag 1263 bevatte 155 scherven, voornamelijk kleine fragmenten. Het betreft voornamelijk grijs aardewerk, wat rood aardewerk met witte slib en wat steengoed. Het aardewerk valt te dateren in de 14de eeuw, mogelijk zit er nog wat vroeger materiaal tussen. De eindfase van het spoor wordt gedateerd in de 2de helft van de 14de eeuw of later. Ook laag 1263 bevatte een lakenlood (INV 7326), naast wat riembeslag en een loden penning (DV 515 / INV 5880). Deze penning kan gedateerd worden in de 14de eeuw.

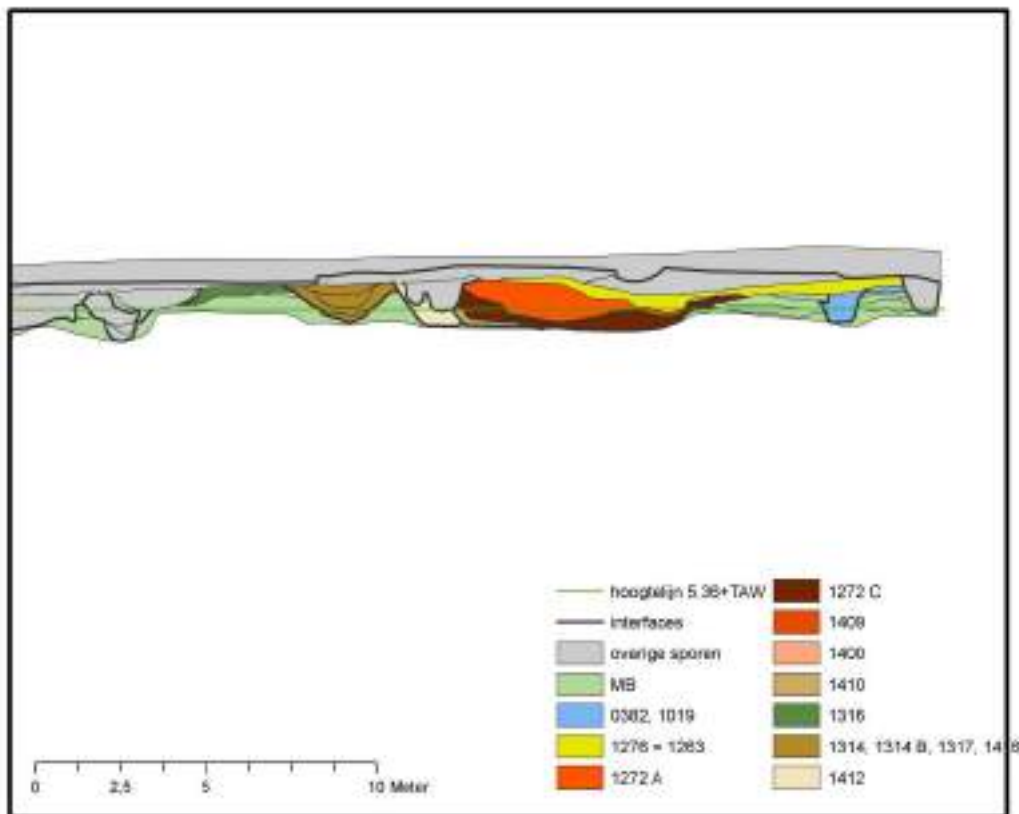
Lagen 0359 en 1263 lijken sterk op elkaar en vormen mogelijk een tweede ophogingsfase in het noorden van de site. Hierop volgt namelijk bebouwing (zie verder). Deze tweede ophoging vindt vermoedelijk in de 14de eeuw plaats.

In het midden en het zuiden van de site ontbreken deze ophogingen, hier is het prehistorische loopniveau niet bewaard gebleven en heeft er ook geen ophoging plaatsgevonden. Hier is sprake van afgraving. De vraag is echter wanneer deze afgraving plaatsvond.

3.3.3.3 Sporen die afgedekt worden door laag 1263/0359: greppel en brede uitgraving

Laag 1263/0359 kent een grotere verspreiding dan laag 0382 en dekt een heel aantal sporen af. Een aantal van deze sporen doorsnijden op hun beurt oudere sporen. Het gaat hier voornamelijk om een greppel en een brede uitgraving die in het vlak en in verschillende profielen te zien zijn.

Profiel 14

Figuur 3.3.3.3-1: Profiel 14, sporen die ouder zijn dan laag 1263

In profiel 14 dekt laag 1263 (=1276) kuilvulling 1272 A af. Op basis van oversnijding – indien correct ingetekend – volgt dat deze laag ook jonger moet zijn dan een aantal andere sporen. Deze sporen in het noorden van het terrein waren niet altijd even duidelijk, noch in het vlak noch in profiel.

In profiel 14 ziet men een brede uitgraving (VFI 1273) die gevuld wordt door deposits 1272 (A, B en C, B niet zichtbaar in profiel), 1409, 1400, 1410 en 1412. Een aantal van deze deposits hebben hun eigen interface omdat het leek alsof er verschillende uitgravingen waren. Een duidelijk onderscheid is er althans tussen 1412 en de rest van de opvulling. Dit zijn alle gevlekte zandige lagen, waar delen van de podzol (B-horizont) mee in vermengd zijn. Laag 1409 bevat mosselschelp en is dus vermoedelijk gemengd met consumptieafval. De onderzijde is nagenoeg vlak.

Het loopniveau van waaruit het spoor gegraven is, is verdwenen. Het spoor bevond zich op de top van de rug. De brokken podzol die mee in de vulling opgenomen zijn, zijn afkomstig van de B en C horizont. A of E-horizont valt er nauwelijks in te bespeuren, vermoedelijk was die al weggegraven voor het vullen van de kuil.

Ook in het vlak was het erg duidelijk dat laag 1263 jonger was dan dit spoor.

Datering:

Deposit 1272 A bevatte 2 scherven (grijs en rood), vermoedelijk uit de 14de eeuw of iets ruimer. De einddatum wordt geschat op 14de eeuw of later.

Deposit 1410 bevatte een grijze scherf die niet verder kon gedetermineerd worden.

Figuur3.3.3.3-2: Profiel 14 gezien vanuit het zuiden, met op de voorgrond 1412 e.a.

Figuur 3.3.3.3-3: Profiel 14, laag 1409 met mosselschelp

Dit spoor doorsnijdt een ander spoor met interface 1315 en vulling 1314, 1314B, 1317 en 1416. Dit lijken vullingen van hetzelfde spoor te zijn. 1314 wordt beschreven als donkerbruin gevlekt zand en de deposit lijkt uit verschillende lagen te bestaan, waaronder een laagje donkerbruin lemig zand met plekken roodverbrande leem. Gezien zijn breedte en vorm lijkt het om een greppel te gaan.

Figuur 3.3.3.3-4: Profiel 14, gezien vanuit het zuiden met op de voorgrond laag 1316, 1314 e.a.

VFI 1315 doorsnijdt op zijn beurt laag 1316. Dit is een zandige grijze laag. Deze laag heeft geen VFI-nummer gekregen, toch is er een afgraving voorafgegaan, we zien namelijk enkel de onderzijde van de E-horizont en de B-horizont. De afgraving van de podzol op de rug is dus in elk geval ouder dan 1316. Van deze laag zijn jammer genoeg geen vondsten gekend.

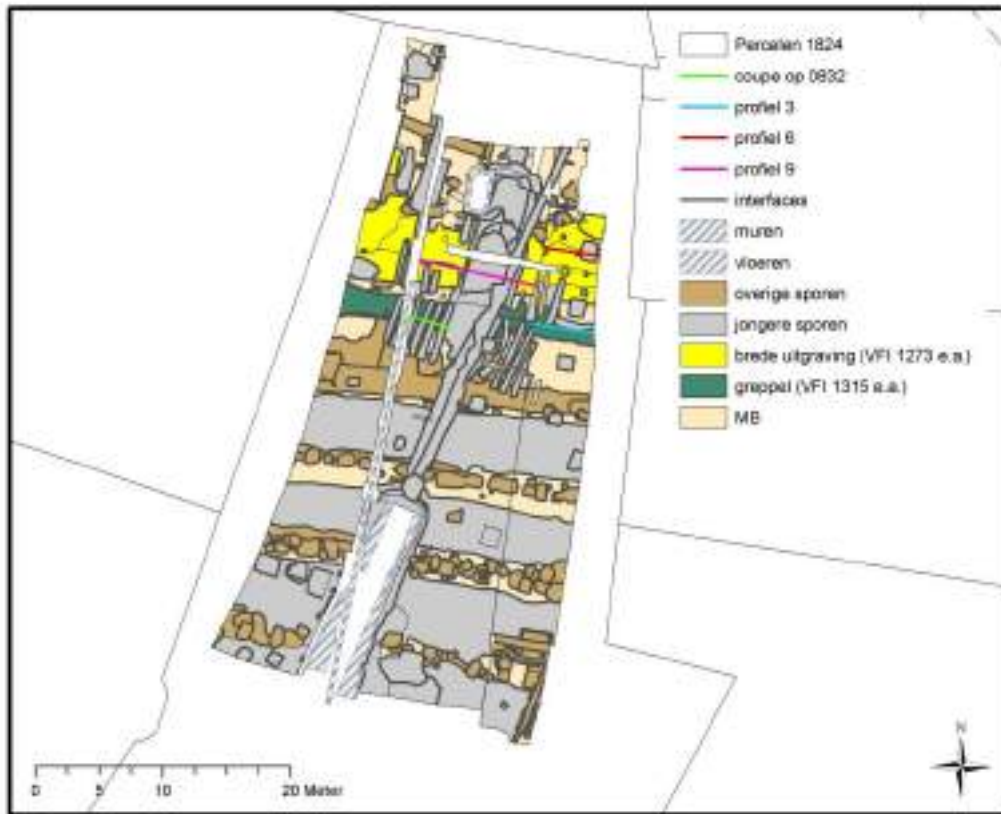
Vlak

De brede uitgraving die gevuld wordt door deposits 1272 (A, B en C), 1409, 1400, 1410 en 1412 zijn zichtbaar in het vlak, en sluiten aan bij sporen in werkput 2 (plan 21, spoor met VFI 0849 en vulling 0848 en spoor met VFI 0846 en vulling 0847, ca.5.29+TAW) en werkput 1 (plan 10, spoor met VFI 0350 en vulling 0351, 0352, 0353 en spoor met VFI 0489 met vulling 0488 en spoor met VFI 0347 en vulling 0348, ca. 5.57+TAW).

De zuidelijke begrenzing van het spoor was overal vrij duidelijk, in het noorden was de afgrenzing eerder onduidelijk.

Er bevinden zich ook nog sporen onder deze kuilen, deze worden verder nog besproken.

Proefput 2 bevond zich overigens middenin dit spoor...

Figuur 3.3.3.3-5: Werkputten 1, 2 en 3, brede uitgraving en greppel

Figuur 3.3.3.3-6: Werkput 3 niveau 2, brede uitgraving en greppel, gezien vanuit het noorden

Qua fotodocumentatie is er geen enkele foto van werkput 2 die de toestand van dit geheel van sporen in één keer weergeeft. Omwille van het regenweer werd het vlak in verschillende delen opgekuist...

Figuur 3.3.3.3-7: Werkput 2 niveau 3, gezien vanuit het noorden, met op de voorgrond proefsleuf 2 en kuil 0848 en in het midden een recentere verstoring.

Greppel: In het vlak sluit het spoor met VFI 1315 (6.72+TAW, plan 33 niveau 3) aan bij sporen uit werkput 2 (spoor met VFI 0833 en vulling 0832, 0850 en VFI 0844 met vulling 0843, niveau 4 plan 10) en werkput 1 (spoor 0186=0196 niveau 3 plan 19). Samen met deze sporen vormt het een vrij greppel die van oost naar west over het terrein loopt.

Figuur 3.3.3.3-8: Werkput 2 niveau 3 gezien vanuit het zuidwesten, greppel met VFI 1315 (aangeduid door rode pijl) en in het midden een recentere verstoring

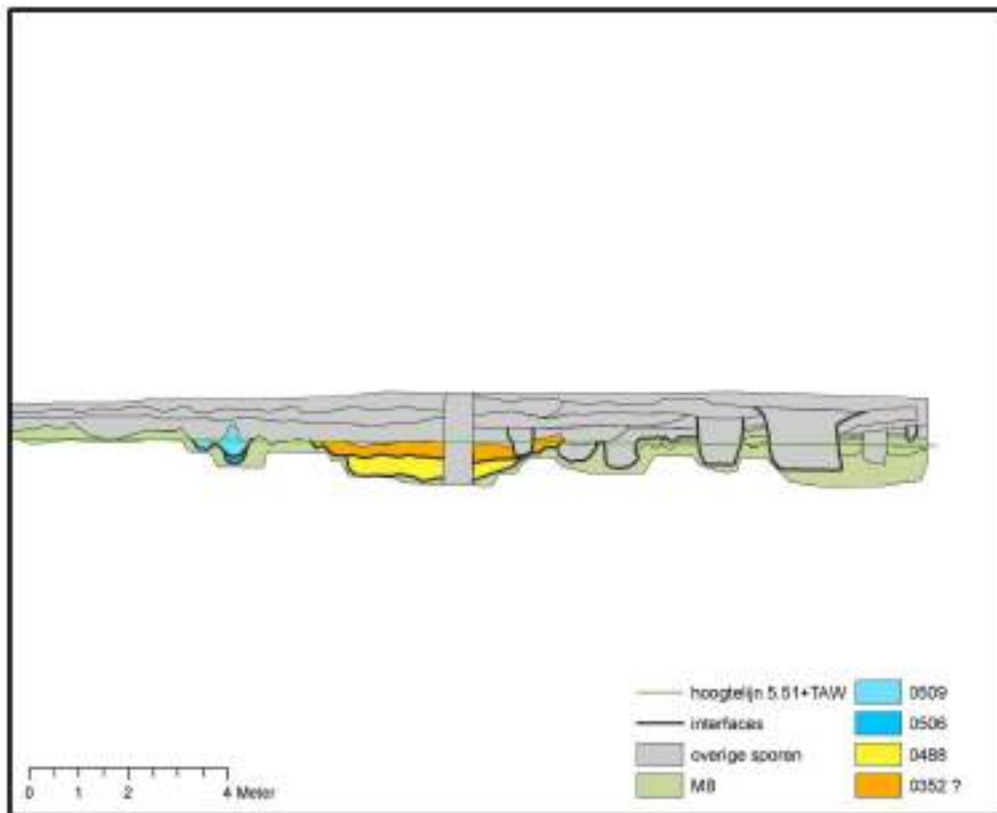

Figuur 3.3.3.3-9: Werkput 1, vlak 4 gezien vanuit het noordwesten, greppel met VFI 1315 op de achtergrond en brede uitgraving op de voorgrond.

Wat het vlak betreft, is er een verwarring geweest tussen spoornummer 0186 en spoornummer 0196. Spoor 0196 is het spoornummer dat gegeven is aan het hele noordelijke gedeelte op niveau 3. Bij het aanleggen van niveau 4 splitste dit gedeelte zich op in spoor 0186 (greppel) en spoor 0351/0352/0353 (brede uitgraving). Bij het couperen heeft 0186 een verkeerde spoornummer gekregen, waardoor vondsten van 0186 spoornummer 0196 gekregen hebben. Daarnaast zijn er ook vondsten van niveau 3 die wel afkomstig zijn uit 0196.

Profiel 4: brede uitgraving en greppel

Afgezien van de lengteprofielen 1, 4 en 14 worden de besproken sporen ook nog doorsneden door dwarsprofielen 3, 6 en 9 en een coupe over spoor 0832.

Figuur 3.3.3.3-10: Profiel 4 met brede uitgraving en greppel

Brede uitgraving: In profiel 4 (WP1-westprofiel) zijn enkel sporen 0352 (met VFI 0350) en 0488 (met VFI 0489) zichtbaar. De onderzijde is vlak. Spoor met vulling 0488 bestaat uit sterk gevlekt zand, afkomstig van de moederbodem. Mogelijk kan dit spoor beschouwd worden als een ouder spoor en niet als behorend tot de brede uitgraving.

Ook hier is het loopniveau van waaruit de kuil gegraven werd, verdwenen.

Figuur 3.3.3.3-11: Werkput 1, profiel 4 met zicht op de brede uitgraving

Figuur 3.3.3.3-12: Werkput 1, profiel 4, close-up van vulling 0488 onderaan

Datering:

Deposit 0353 bevatte 84 scherven uit de 13de en 14de eeuw (protosteengoed, bijnasteengoed, grijsbakkende kannen en een pot, hoogversierd, vroegrood). De eindfase van het spoor wordt gesitueerd in de 14de eeuw. Uit spoor 488 apart is jammer genoeg geen aardewerk gekend, dit is mee vermengd geraakt met het materiaal uit spoor 0353

Greppel: In profiel 4 hebben de desbetreffende sporen een ander spoornummer gekregen, namelijk VFI 0508 met vulling 0509 (= 0186 B?) en VFI 0507 met vulling 0506 (= 0186 C?).

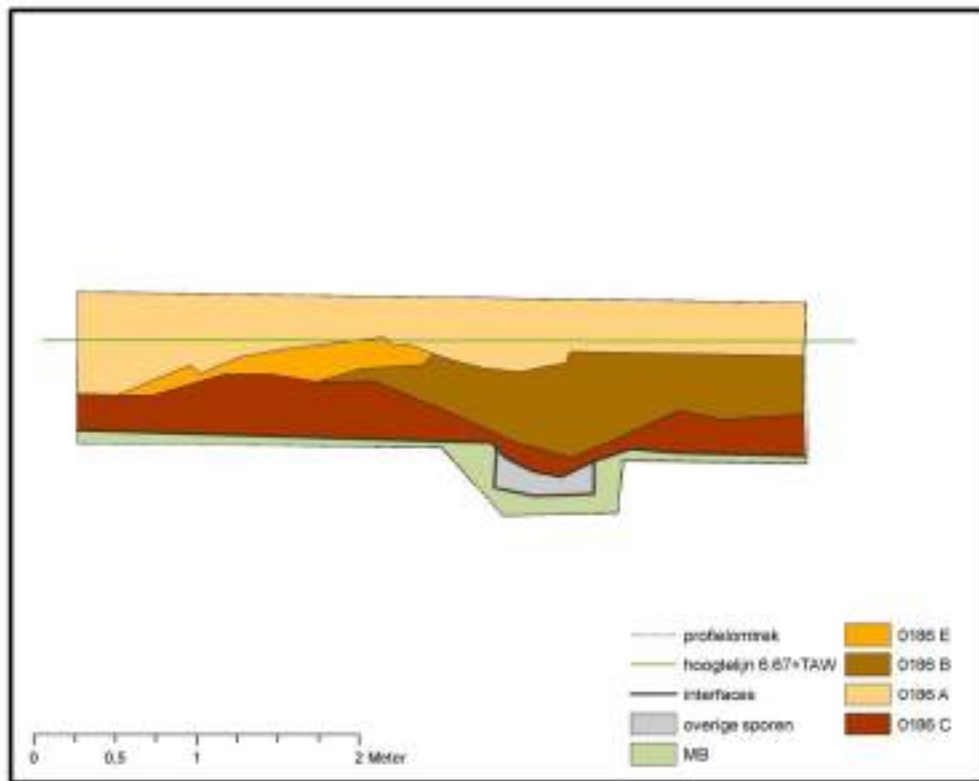

Figuur 3.3.3.3-13: Werkput 1 profiel 4, sporen met vulling 0506 en 0509

Profiel 6: brede uitgraving

Profiel 6 staat middenin de brede uitgraving in werkput 1. Dit profiel toont eveneens een vlakke onderkant.

Profiel 3: greppel

Figuur 3.3.3.3-14: Werkput 1, profiel 3, spoor 0186

Figuur 3.3.3.3-15: Werkput 1, profiel 3 gezien vanuit het noordwesten, spoor 0186 (onderste gedeelte)

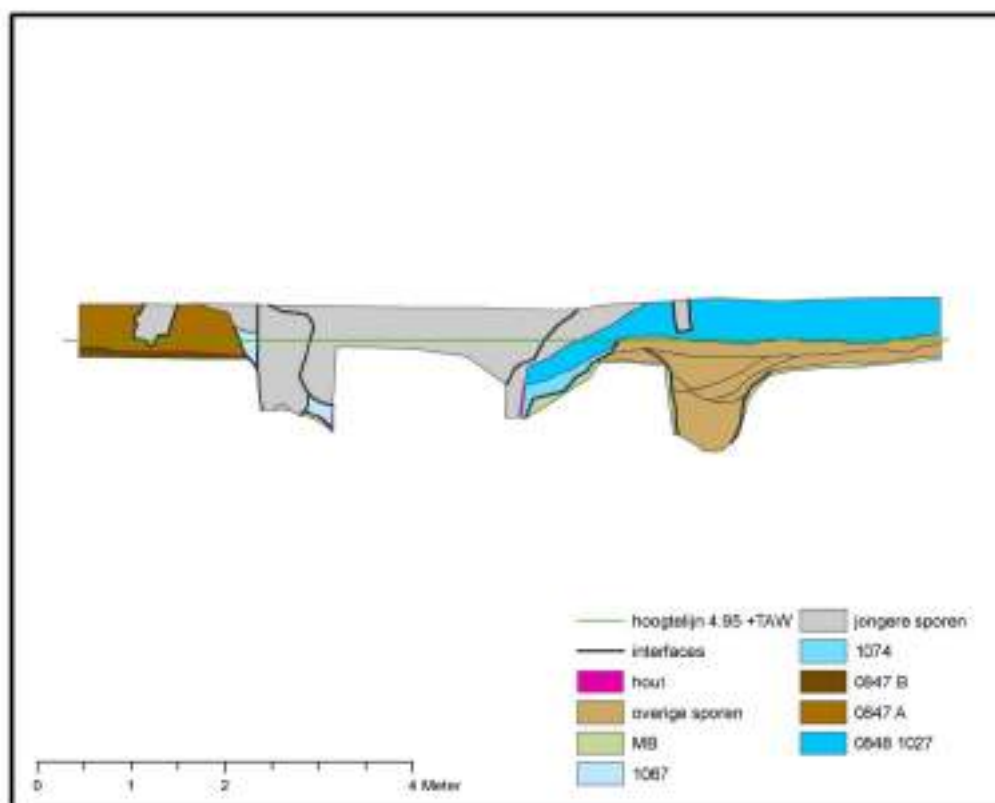
Profiel 3 doorsnijdt spoor 0186 in de lengterichting, het heeft een vlak verloop en ligt boven een ouder spoor. Gezien het verloop van de lagen (0186 A) lijkt er eventueel meer dan één uitgraving geweest te zijn maar dit is niet zo geregistreerd op het terrein. 0186 A is mogelijk gelijk te stellen aan 0196 op niveau 3 en vanuit deze gelijkstelling is een mogelijke vergraving niet ondenkbaar.

Datering:

Vulling 0186 (ABC) bevatte 134 scherven, voornamelijk grijsbakkend (kannen) en enkele fragmenten vroegrood en protosteengoed, te dateren in de 13de eeuw of wat later. Vulling 0196 BCD (gelijk te stellen aan 0186 BCD – 0186 D is het spoor onder de eigenlijke greppel) bevatte 147 scherven, voornamelijk uit de 14de eeuw, met wat materiaal dat eventueel uit de 13de of 15de eeuw afkomstig zou kunnen zijn.

Profiel 9: brede uitgraving

Profiel 11 werd gezet met een welbepaald doel, namelijk inzicht krijgen in het middelste gedeelte van het vlak, waar een grote verstoring aanwezig was die moeilijk te interpreteren viel. Vele van de aanwezige lagen leken daar een duik naar beneden te nemen. Hierbij werd de houten constructie (1072) ontdekt waarvan verder nog sprake. Profiel 11 was een moeilijk te interpreteren profiel en de resultaten hiervan zijn te behandelen met de nodige omzichtigheid.

Figuur 3.3.3.3-16: Werkput 2, profiel 11

In profiel 9 valt het op dat laag 0847 er helemaal anders uit ziet dan laag 0848. Laag 0847 is een sterk gevlekte laag met een donkergrijze band onderaan, laag 0848 lijkt eerder wat egaler te zijn. De lagen onder 0848 zijn echter wel sterk gevlekt, zoals laag 0847.

Figuur 3.3.3.3-17: Werkput 2, profiel 9 (oostzijde) met 0847 a, 0847 B en 1067

Figuur 3.3.3.3-18: Werkput 2, profiel 9 (gedeelte van de westzijde)

Interfaces 1068 en 1075 kunnen vermoedelijk geïnterpreteerd worden als de insteek van houten constructie 1072. Deze uitgraving wordt opgevuld door deposits 1067 en 1074. De interfaces doorsnijden 0847 maar lijken ouder of gelijktijdig met 0848. Hieruit volgt dat 0847 ouder moet zijn dan 0848. Mogelijk is 0847 gelijk te stellen met 352 (profiel 1, zie hierboven)

Datering:

0848 bevatte een munt (INV 6265) die gedateerd kan worden tussen 1235 en 1261.

Daarnaast bevatte 0848 26 scherven, voornamelijk grijsbakkend en wat vroegrood en Andenne, die te dateren vallen in de 13de of 14de eeuw

De combinatie van lagen 0848 met de lagen eronder (1027, 1028, 1029, 1030, 1031, 1033) bevatte voornamelijk grijs en rood aardewerk, naast een scherp handgevormd Elmpt, te dateren in de 14de eeuw, mogelijk ook enkele vroegere scherven.

Laag 0847 bevatte 45 scherven, voornamelijk grijs aardewerk, wat rood en wat steengoed, te dateren in de 13de of de 14de eeuw.

Coupe op spoor 0832: greppel

Deze coupe had voornamelijk tot doel de diagonaal geplaatste jongere greppels te onderzoeken en is dan ook zo geplaatst dat het de smallere greppels optimaal doorsnijdt. De onderliggende greppel (0832) werd echter mee gecoupeerd, zij het niet middenin het spoor....

Figuur 3.3.3-19: Werkput 2, coupe op spoor 0832

Onder de greppel (donkergrijs) bevinden zich nog oudere sporen (gevekt geel en donkergrijs en donkergrijze compact laag onderaan), met VFI 01038 en vulling 1037.

Datering:

Spoor 1037 bevatte 13 scherven, met name proto-steengoed en pingsdorf-type aardewerk, te dateren in de 12de en 13de eeuw. De eindfase van deze vulling wordt gesitueerd in de 13de eeuw. Spoor 0832 bevatte 139 scherven, te dateren in de 14de eeuw of misschien nog 15de eeuw, en een intrusieve scherf uit de 18de eeuw.

Datering en interpretatie

De functie van de brede uitgraving is onduidelijk. Het is wel opvallend dat dit spoor –in tegenstelling tot veel andere sporen op de opgraving- veel aardewerk bevat. Op zijn minst een deel van dit materiaal wordt beschouwd als secundair afval. Daarbij komt nog

dat er hier en daar lichtjes organische lagen, al dan niet met mosselschelpen, voorkomen. Ook verbrande leem kwam sporadisch voor in de vulling. De brede uitgraving is dus opgevuld met lagen zand, gemengd met een beetje afval en mogelijk ook wat bouwafval. De reden waarom dit spoor uitgegraven werd, is onduidelijk. Op een gegeven moment werd de brede uitgraving wel opgevuld en daarbij kwam er afval mee in de vulling terecht.

Het opvullen van het spoor gebeurde ergens in 14de eeuw. Dat er regelmatig oudere scherven in voor komen, is vermoedelijk te wijten aan het feit dat er onder deze uitgraving nog oudere sporen aanwezig waren waarvan het materiaal mee vermengd geraakt is met het materiaal uit de opvulling van de brede uitgraving. Waar het aardewerk uit deze sporen apart ingezameld werd, blijken deze oudere sporen te dateren uit de 13de eeuw.

De functie van de greppel is eveneens onduidelijk. Zijn verloop is parallel aan een aantal andere greppels aan de zuidkant van het terrein. De opvulling verschilt van die van de brede uitgraving en is homogener. Qua datering kunnen we ook hier uitgaan van een opvulling in de 13de of 14de eeuw. De datering van de greppel zelf (het graven van de greppel) is onbekend.

3.3.3.4 Andere grondsporen ouder dan de middeleeuwse bebouwing in het noorden

Een aantal grondsporen in het noorden werden uitgegraven in de moederbodem. Zij bevinden zich niet onder laag 0382 of onder laag 1263/0359. Zij worden op basis van voorkomen of stratigrafie ondergebracht bij de sporen voorafgaand aan de middeleeuwse bebouwing. Een aantal van hen lijken onduidelijke paalsporen te zijn. Sommige van deze vermoedelijke kleine paalsporen in het noorden van werkput 3 werden enkel opgetekend maar niet verder onderzocht.

Een aantal sporen in werkputten 1 en 2 werden wel verder onderzocht. Sporen 1079 en 1086 leken natuurlijke sporen te zijn.

Figuur 3.3.3.4-1: Overige sporen in het noorden van de site

Spoor 0711-0712

Spoor met VFI 0711 en vulling 0712 is een klein spoor. De vulling bestaat uit donkergrijs gevlekt zand met wat baksteenspikkels, wat houtskool en enkele spikkels verbrande leem. Dit spoor werd omwille van zijn voorkomen geplaatst bij sporen voorafgaan aan de middeleeuwse bebouwing.

Datering:

Vulling 0712 bevatte 5 scherven grijs en rood aardewerk die niet konden gedateerd worden.

Figuur 3.3.3.4-2: Spoor 0711-0712 in coupe

Sporen 0991-0990 en 1004-0989

Deze twee kleine spoortjes bevonden zich aan de rand van de bewaarde podzolbodem. Ze waren slecht bewaard en vrij onduidelijk. Vulling 0989 heeft bovenaan wit-zwart gelaagde inspoelingslaagjes. Deze sporen werden o.w.v. hun voorkomen geplaatst bij sporen voorafgaan aan de middeleeuwse bebouwing.

Datering:

Er bevond zich slechts 1 grijze scherf in de vulling die niet gedateerd kon worden.

Sporen 0346-0345 en 0511-0510

Dit zijn twee smalle, langwerpige en ondiepe sporen in werkput 1. Hun vulling bestaat uit donkergrijs zand/lemig zand met bijmenging van wat baksteen, houtskool en wat mosselschelp. De vulling lijkt dezelfde te zijn als een bovenliggend pakket, dat toegewezen wordt aan de afbraakfase van de middeleeuwse bebouwing. In principe zouden de greppeltjes zelf gelijktijdig kunnen zijn aan de bebouwing maar voor het gemak worden zij hier onder gebracht.

0345 bevatte 10 scherven, waaronder Langerwehe steengoed, die mogelijk in de 14de of 15de eeuw te dateren zijn.

Spoor 0505-0501

Spoor met VFI 0505 en vulling 0501 was zichtbaar in profiel 4 en gedeeltelijk in het vlak. Het bovenliggende spoor (0320) werd achteraf nog weggegraven om 0501 in het vlak te kunnen registreren (plan 14). Het spoor heeft een vulling van wit-zwarte inspoelingslaagjes. Dit spoor wordt doorsneden door de brede uitgraving die hierboven besproken werd en wordt dus gesitueerd voorafgaand aan de middeleeuwse bebouwing.

Datering:

Vulling 0501 bevatte 4 scherven die niet goed gedateerd konden worden. Het bovenliggende spoor 0320 bevatte 16 scherven die gedateerd kunnen worden in de 13de of begin 14de eeuw.

Figuur 1: Werkput 1, spoor 0501 in het vlak

Figuur 3.3.3.4-4: Werkput 1, spoor 0501 (rechts) in coupe

3.3.4 Middeleeuwse bebouwing

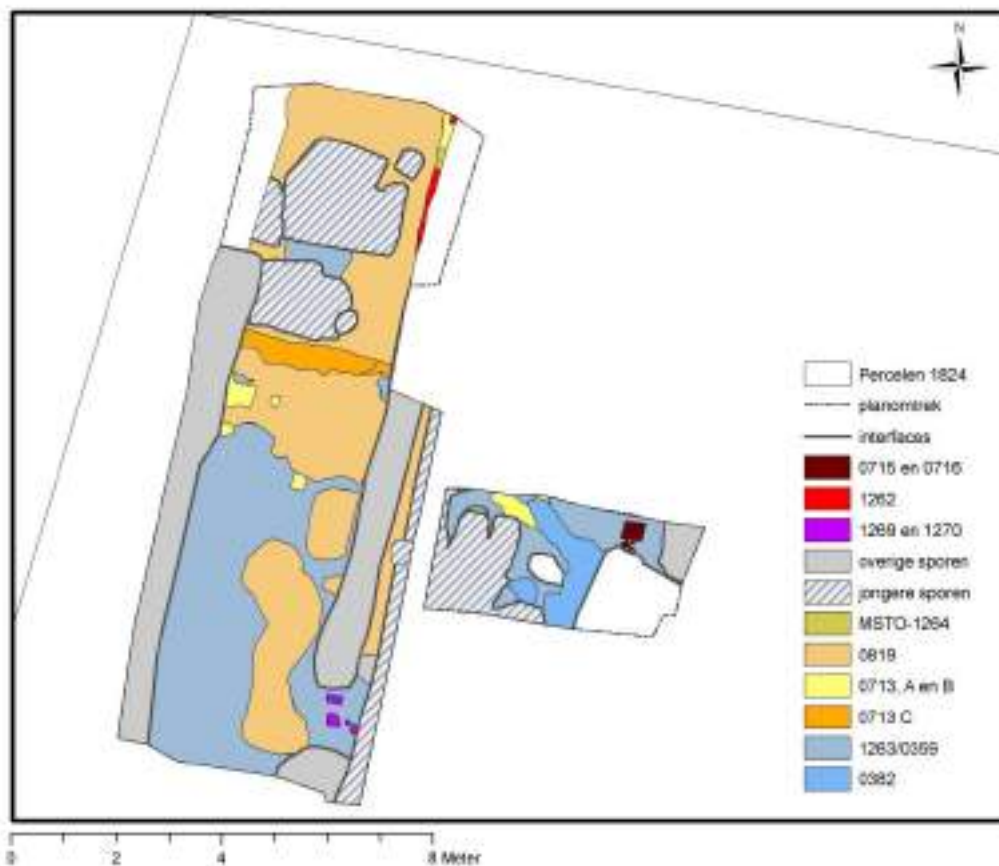
Bij het openleggen van niveau 2 van werkput 3 werd een dik pakket verbrand puin aangetroffen. Aangezien vrij snel duidelijk werd dat hieronder zeer fragiele resten van bewoning aanwezig waren, op variërende diepte, werd besloten om dit pakket grotendeels met de hand te verwijderen. Een aanleg van dit vlak met de kraan zou de bewoningssporen volledig vernietigd hebben. De bewoningssporen worden weergegeven op plan 31 en fiches F0713 en F1288.

Figuur 3.3.4-1: Werkput 3 niveau 2, laag verbrand puin in het noorden, gezien vanuit het noorden

3.3.4.1 Vloerlaag en herstelling vloerlaag (noordzijde van de site)?

Bovenop laag 1263 (werkput 3)/0359 (werkput 2) werd in het noorden van de site een vloerlaag gevonden. Deze was zeer sporadisch aanwezig in werkput 2 en was iets beter bewaard in werkput 3. In werkput 2 kreeg de laag gele leem spoornummer 0713, in werkput 3 0713 A, 0713 B en 0713 C. Deze laag is zichtbaar in profielen 7 (ca. 6.15 +TAW), 15 (ca. 5.47+TAW) en 13. De vloerlaag wordt afgedekt door een dun zwart laagje houtskool en in situ verbrand materiaal, voornamelijk zichtbaar in werkput 3. Deze laag kreeg spoornummer 0819 A en 0819 B. 0819 A situeert zich ten noorden van spoor 0713 C en 0819 B ten zuiden hiervan.

Figuur 3.3.4.1-1: Overzichtsplan bebouwing (WP2 en WP3) in het vlak

Bij het vrij leggen van vloer 0713 in vlak in werkput 3 bleek deze op vele plaatsen zo dun en fragiel, dat besloten werd om laag 0819 vrij te leggen en niet laag 0713 afzonderlijk. Dit betekent wel dat sommige bewoningssporen, zoals kleine paalkuiltjes, onzichtbaar kunnen blijven aangezien zij afgedekt worden door het laagje houtskool. De vloer is in het vlak zichtbaar op plannen 31 en F0713. De foto's zijn genomen bij schemerlicht en bijgevolg niet altijd even scherp.

In het noorden van laag 0713 wordt laag 1291 (6.27+TAW, zie F1288, niet op overzichtsplan hierboven) aangebracht. Dit is een laag lichtgele leem, duidelijk te onderscheiden van laag 0713 A. In profiel 15 (zie verder figuur 3.3.4.2-9) heeft 1291

een VFI gekregen, namelijk 1429, omdat het spoor ingegraven leek. Mogelijk kan het geïnterpreteerd worden als een herstelling van vloer 0713 A, of als een ander spoor in associatie met 0713. Het houtskoollaagje 0819 loopt zowel over 0713 A als over 1291.

Figuur 3.3.4.1-2: Profiel 15, lichtgele leemlaag 1291

Hierna wordt vloer 1288 (6.37+TAW) aangelegd (ook hiervoor zie F1288). Dit is een samenraapsel van 4 gebroken bakstenen en wat kalksteenbrokken, die in een pakket gevlekte gele leem gelegd zijn. Dit pakket leem is ingegraven in laag 0713 A (VFI 1290) en in 1291. Het spoor lijkt houtskoollaagje 0819 te doorsnijden, maar dit is onduidelijk. De functie van spoor 1288 is zeer onduidelijk. De vorm en het feit dat het in een ingegraven pakket leem ligt, doet denken aan een hardvloertje maar anderzijds is de leemlaag niet verbrand.

Figuur 3.3.4.1-3: Werkput 3 niveau 2, Vloer 1288 en gevlekte gele leem 1289

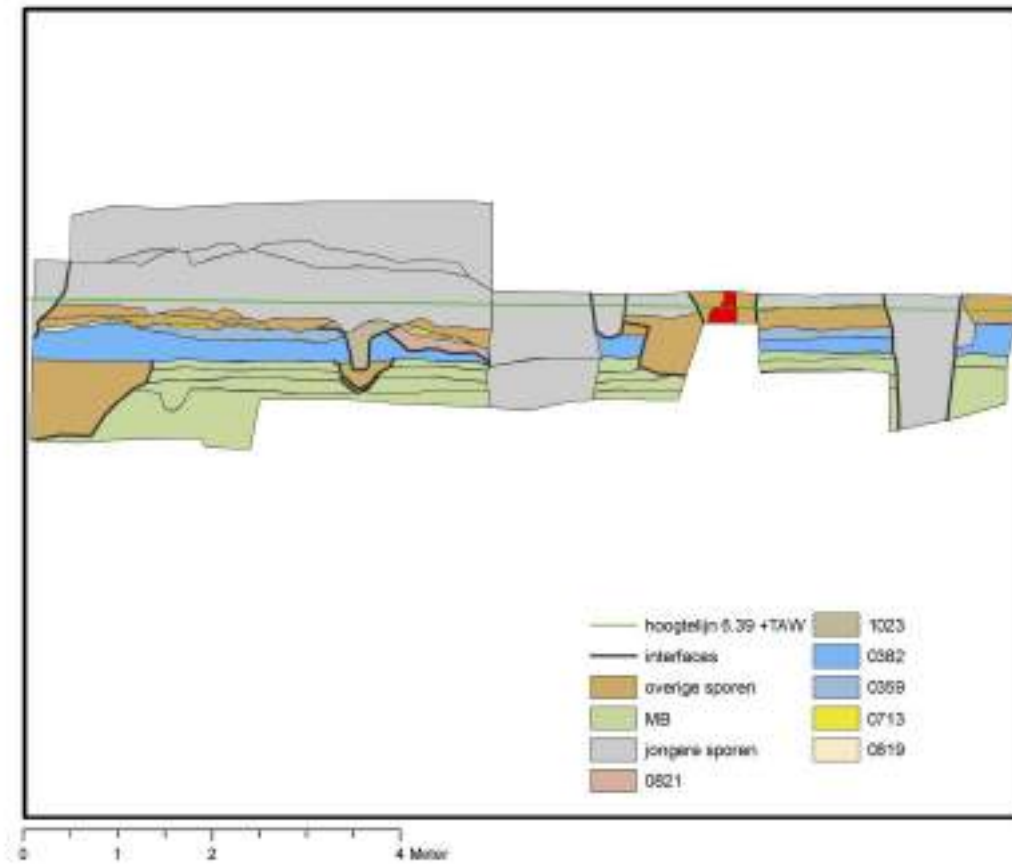
3.3.4.2 Pijlers en muurtjes (noordzijde van de site)?

Het laagje houtskool was niet aanwezig bovenop spoor 0713 C (6.32+TAW). Dit is een lichtbruin bankje leem dat ietwat hoger uitsteekt dan de omliggende vloer. Mogelijk kan dit spoor geïnterpreteerd worden als de aanzet van een muur. Ten noorden van dit spoor is de vloerlaag redelijk goed bewaard, ten zuiden van 0713 C is de vloer slechter bewaard. 0713 C vormt bovendien een fysieke begrenzing voor het afbraakpuin (zie verder).

Figuur 3.3.4.2-1: Werkput 3, onder de puinlaag, met spoor 0713 C, gezien vanuit het noordoosten

In profiel 7 zien we een smalle uitgraving doorheen 0359 en afgedekt door een brandlaag. Dit spoor heeft VFI 1022 en vulling 1023. De vulling lijkt sterk op 0359, maar is gemengd met gele vlekjes. Lagen 0821 en bovenliggende lagen in profiel 7 zijn vrij onduidelijk en moeilijk te interpreteren.

Figuur 3.3.4.2-2: Profiel 7 met lagen 0713 en 0819

In het vlak sluit uitgraving met VFI 1023 en vulling 1022 aan op de plaats waar sporen 0715 en 0716 zich bevinden. De ietwat geel gevlekte grond errond is niet apart opgetekend in het vlak. Spoor 0715 (6.02+TAW) bestaat uit twee bakstenen van 28x14x6.5 cm. Tussen en op deze bakstenen lijkt zich gele leem als metselspecie te bevinden. Spoor 0716 vlak ernaast bestaat uit gebroken bakstenen, mogelijk afbraak van spoor 0715.

Figuur 3.3.4.2-3: Werkput 2, profiel 7 en sporen 0715 en 0716 in het vlak, aangeduid door groene pijl

In werkput 3 werd in het vlak een gelijkaardig spoor aangetroffen: 1269 (6.17+TAW). Dit spoor bestaat uit 2 bakstenen en een zandsteen, een van de bakstenen meet 28.5x13.5x7 cm. Tussen de twee bakstenen (boven op elkaar) lijkt gele leem aanwezig te zijn. Spoor 1270 bestaat uit wat puin, mogelijk afbraak van spoor 1269.

Figuur 3.3.4.2-4: Werkput 3, spoor 1269 en 1270

Het is onduidelijk wat de functie was van 0715 en 1269. Beide liggen niet direct naast of tegen de vloerlaag. Stratigrafisch gezien liggen ze beide onder de afbraaklaag die ook vloerlaag 0713/0819 afdekt en bovenop 1263/0359 die ook onder 0713 ligt, dus zijn ze vermoedelijk gelijktijdig met de vloerlaag.

Een ander spoor in associatie met vloer 0713 is spoor 1262 (6.43+TAW). Ook dit spoor wordt afgedekt door de brandlaag die ook 0713 afdekt. Het is een smal spoor dat bestaat uit wat verbrande baksteen en natuursteen. Het spoor is slecht bewaard en fragmentarisch, het wordt doorsneden door de insteek van een moderne kelder muur langs de oostzijde. Een gedeelte van deze insteekvulling werd uitgegraven waardoor profiel 13 gecreëerd werd. In profiel 15 is het spoor mogelijk gelijk te stellen aan 1264. Mogelijk kan 1262 geïnterpreteerd worden als een deel van een muur. Volgens profiel 13 staat het spoor bovenop laag 0713 A. Houtskoollaagje 0819 loopt ook onder 1262 door. Hoe ver dit spoor zich uitstrekte naar het noorden of het zuiden is onduidelijk. Op figuur 3.3.4.1-1 is te zien hoe er naar het zuiden toe greppel aanwezig is in het verlengde van spoor 1262 (spoor met VFI 1249 en vulling 1250).

Figuur 3.3.4.2-5: Werkput 3, spoor 1262 in het vlak, met ernaast profiel 13

Figuur 3.3.4.2-6: Werkput 3, spoor 1262 in het vlak, detail

Ten westen van spoor 1262 liggen sporen 1296 e.a. maar de onderlinge stratigrafische relaties van deze sporen zijn niet altijd even duidelijk. Spoor 1296 bestaat uit twee rode baksteentegels van 16x17x2 centimeter en 16x15x2 centimeter, naast elkaar gelegd zonder mortel. Zij liggen in spoor 1293 en zijn afgedekt door 1294. Aangezien deze tegels in een kuil liggen (VFI 1295) kunnen zij mogelijk geïnterpreteerd worden als een basis, maar dit is onduidelijk. 1293 en 1294 lijken ouder te zijn dan 0713.

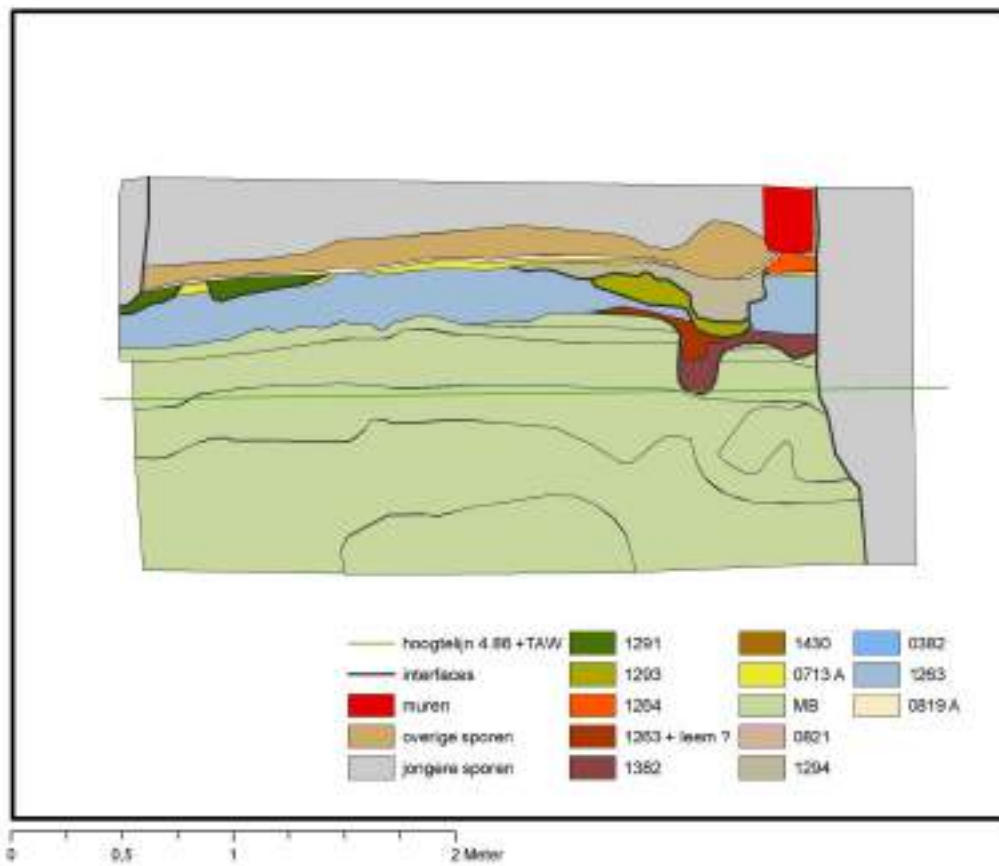

Figuur 3.3.4.2-7: Werkput 3, spoor 1294 dekt tegels (1296) af

Figuur 3.3.4.2-8: Werkput 3, spoor 1296 in het vlak

Het spoor met grijze vulling dat zich rond 1296 bevindt is het spoor met VFI 1381 en vulling 1382. In het vlak is het spoor opgetekend op plan 35 (zie figuur 3.3.3.4-1, in het uiterste noorden van werkput 3). In profiel 15 lijkt het alsof het spoor ouder is dan laag 1263. Het profiel was echter niet heel duidelijk en het is in se mogelijk dat het wel samenhangt met spoor 1296.

Figuur 3.3.4.2-9: Profiel 15

3.3.4.3 Afbraak (noordzijde van de site)

Bovenop vloerlaag 0713 met houtskoollaagje 0819 komt een pakket verbrand materiaal: 0714 (werkput 2). In werkput 3 werd kreeg deze laag een onderverdeling in 0714 A (ten noorden van 'muurtje' 0713 C en 0714 B ten zuiden van 0713 C. Bij 0714 B werd op de fiche genoteerd dat er een gelaagdheid aanwezig was tussen een gele leemlaag, een brandlaagje, terug een leemlaag en daarbovenop 0714 B. Deze laag bestaat uit verbrande leem met wat houtskool. De brokken leem vertonen twijgindrukken of stroindrukken. Deze laag is mogelijk afkomstig van een verbrande lemen wand.

De laag is zichtbaar in profielen 7, 13 en 15 en in het vlak op plan 27bis en 17. In werkput 2 kan 0714 vermoedelijk gelijkgesteld worden aan 0717, eveneens een laag

verbrande leem. Op de beschrijvingsfiche staat vermeld dat 0717 zich mogelijk niet meer in situ bevindt maar verscheept is.

Figuur 3.3.4.3-1: Werkput 3, laag 0714 A, gezien vanuit het zuidwesten

Figuur 3.3.4.3-2: Werkputten 1, 2 en 3, afbraakniveau met lagen 0714, 0698 e.a.

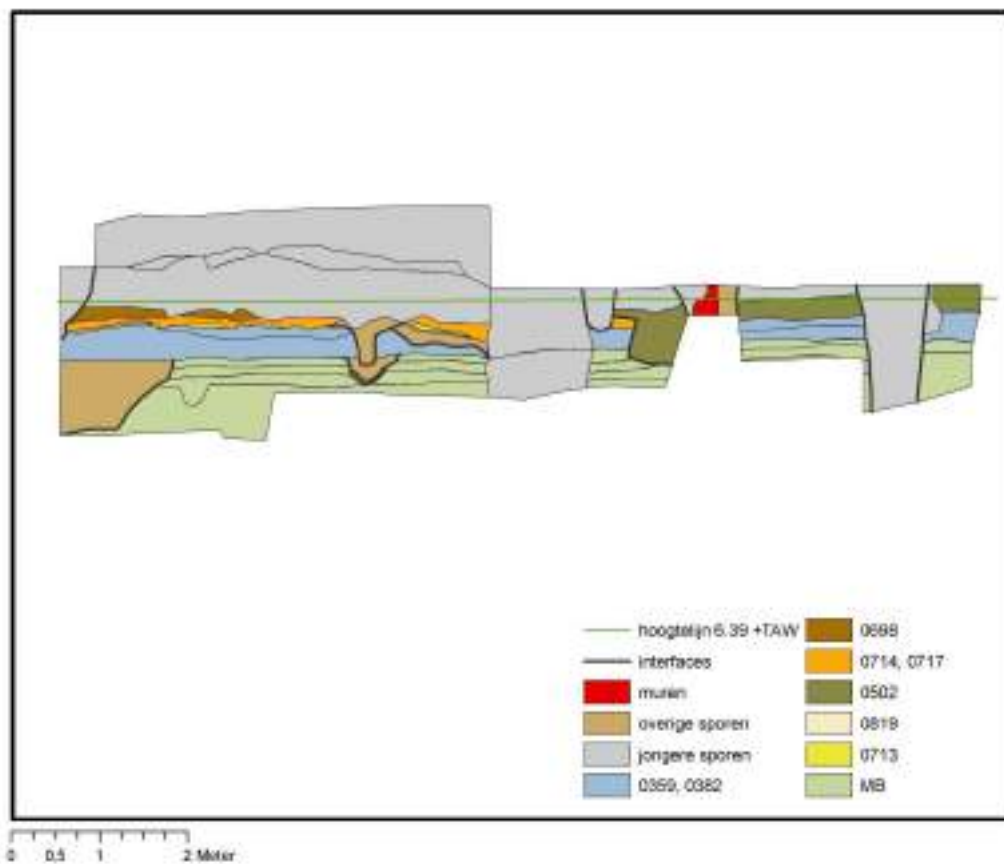
De laag verbrand puin die te zien is op 3.3.4-1 is een andere laag dan 0714. Dit is laag 0698, een laag die naast wat verbrande leem en wat baksteen voornamelijk bestaat uit (dak-) tegels. Er zijn dus twee puinige lagen aanwezig, eentje die voornamelijk bestond uit verbrande leem en eentje die voornamelijk bestond uit verbrande dakpannen. Het is laag 0698 die een aantal kuilen opgevuld heeft, waaronder greppel met VFI 1249 en vulling 1250, die in het verlengde ligt van muurtje 1262. Deze vulling is gelijk te stellen aan 0698. Of de interface (1249) van dit spoor het uitbraakspoor van een muur is, viel niet te achterhalen.

Spoor 0698 was zowel aanwezig in werkput 2 (plan 17) als in werkput 3 (plan 27bis), maar in deze laatste slechts ten zuiden van spoor 0713 C, wat een indicatie is om in 0713 C een muur te herkennen, of toch alleszins een fysieke begrenzing.

In werkput 2 kan 0698 gelijk gesteld worden met spoor 0695 (VFI) -0696 (vulling), een geheel van kleine kuiltjes die opgevuld waren met hetzelfde puin. Hetzelfde geldt voor deposit 0718. Ook kuilen 0706 en 0708 bevatten veel daktegels en verbrande leem en worden tot deze afbraakfase gerekend.

Figuur 3.3.4.3-3: Werkput 2, laag 0698 (in het vlak) en werkput 2, afbraaklagen 0698 en 0714 (in profiel 7), gezien vanuit het zuiden

Figuur 3.3.4.3-4: Profiel 7 met lagen 0714, 0698, 0502 e.a.

Laag 0502 is een donkerbruine laag gevlekt zand met veel verbrand puin in (echter meer zand dan puin, in tegenstelling tot 0698). Deze laag komt enkel voor in werkput 2 (plan 17, 5.92+TAW) en kan mogelijk gelijkgesteld worden aan 0196 in werkput 1 (plan 6, 5.88+TAW). Kuil met VFI 0495 en vulling 0494 wordt opgevuld met gelijkaardig materiaal als laag 0502. Kuil met VFI 0497 en vulling 0496 is onduidelijk. Deze kuil is vermoedelijk ouder dan 0495-0494. Deze kuilen zetten zich verder in werkput 1 onder laag 0196 maar hiervoor dient men naar plan 10 te kijken, aangezien de hoogte van de aangelegde niveaus tussen de verschillende werkputten niet helemaal overeen komt.

Figuur 3.3.4.3-5: Profiel 7 oostzijde, laag 0502

3.3.4.4 Datering van de bewoning en afbraak (noordzijde van de site)

Spoor 0713

Spoor 0713 bevatte 15 scherven, grijs aardewerk en een oortje in Andenne-type aardewerk, waarschijnlijk uit de 13de eeuw maar mogelijk ook uit de 14de eeuw. De eindfase van het spoor wordt gesitueerd in de 13de of 14de eeuw.

Spoor 0819

Naast een aantal onbekende ijzeren objecten en een lakenloodje (DV 0512/INV 5877) werden er in laag 0819 ook enkele munten gevonden. Een van de twee munten is afkomstig uit 0819 A en dateert uit de periode 1285-1314, eentje uit 0819 B uit de periode 1304-1337.

Het aardewerk uit 0819 A (WP 3) bestaat uit 102 scherven uit de eerste helft van de 14de eeuw (mogelijk ook nog tweede helft), de eindfase van het spoor wordt gedateerd in het midden van de 14de eeuw of later. Laag 0819 (wp2) bevatte 38 scherven uit de 14de eeuw, de eindfase van het spoor wordt gedateerd in het midden van de 14de eeuw of later.

0819 B, die volgens de beschrijvingsfiche een zekere gelaagdheid vertoonde, bevatte 18 scherven, vermoedelijk secundair afval, uit de 14de eeuw. De eindfase wordt gesitueerd in de tweede helft van de 14de eeuw of iets later.

Vermoedelijk kunnen we vloer 0713 en houtskoollaagje 0819 plaatsen in de eerste helft of het midden van de 14de eeuw.

Hier dient bij opgemerkt worden dat deze vloerlaag en brandlaag stratigrafisch zonder enige twijfel jonger zijn dan laag 1263 en 0359, die bijgevolg ten laatste in het midden van de 14de eeuw kunnen gesitueerd worden. Het is mogelijk dat deze lagen kunnen geïnterpreteerd worden als ophogingslagen ter voorbereiding van de bebouwing, en bijgevolg quasi gelijktijdig.

Spoor 0714

Spoor 0714 A bevatte 089 scherven, mogelijk secundair afval, te dateren in de 14de eeuw (mogelijk iets ruimer). 0714 A bevatte slechts 6 fragmentaire scherven en 0714 slechts 1 scherf, deze scherven konden niet gedateerd worden.

Spoor 0717

Dit spoor bevatte 8 scherven uit de 13de of 14de eeuw.

De laag verbrande leem, mogelijk van ingestorte wanden, kan gedateerd worden in de 14de eeuw.

Spoor 0698

Spoor 0698 bevatte 72 scherven aardewerk, echter weinig diagnostische scherven. De context wordt voorzichtig gedateerd tussen 1350 en 1450, met een eindfase ca. 1400 of later.

Spoor 0698=1233 (WP3)

Dit spoor bevatte 50 scherven aardewerk uit de 14de of 15de eeuw, mogelijk ook wat 13de-eeuws materiaal.

Spoor 0698 B

0698 B bevatte 140 scherven, te dateren in de 14de eeuw maar ook materiaal uit de eerste helft van de 15de eeuw. De eindfase is vermoedelijk te situeren in de 15de eeuw.

Spoor 1250

Dit spoor bevatte 83 scherven, erg gefragmenteerd, die gedateerd kunnen worden in de 15de eeuw, maar mogelijk ook nog in de 14de eeuw of zelfs late 13de eeuw.

Spoor 0696 (en 0695, sommige scherven hebben blijkbaar het spoornummer van de VFI gekregen)

Beide spoornummers samen bevatten 101 scherven, te dateren in de 14de eeuw, mogelijk ook nog wat in de 15de eeuw.

Spoor 0718

Dit spoor bevatte 24 scherven, voornamelijk uit de 14de eeuw.

Spoor 0708

Dit spoor bevatte 151 scherven uit de 14de of vroege 15de eeuw.

De laag verbrand puin die veel daktegels bevatte, kan gedateerd worden 14de of 15de eeuw, er lijkt in ieder geval een jongere component aanwezig te zijn dan in de oudere lagen.

Spoor 0502

Dit spoor bevatte 137 scherven, een mix uit de 13de en 14de eeuw met enkele jongere scherven uit de 19de-20ste eeuw ertussen gemengd.

3.3.4.5 Conclusie

We kunnen in ieder geval stellen dat er rond de eerste helft van de 14de eeuw een gebouw aanwezig was aan de rooilijn van de Stompaertshoek. De precieze vorm of uitzicht van het gebouw is onduidelijk. Een groot gedeelte van de rooilijn was bovendien volledig verstoord door de bouw van een moderne kelder. Enkele muren of muurbasissen lijken uit leem of brokken baksteen en natuursteen te bestaan. Indien we afgaan op de samenstelling van laag 0714, lijkt het er op dat de bovenbouw opgetrokken was in leem. In het algemeen geeft de bebouwing een eerder armoedige indruk. Waar op andere opgravingen vaak de ene lemen vloerlaag op de andere volgt zodat er een dik gelaagd pakket ontstaat, is dit hier duidelijk niet het geval. Er is maar een enkele lemen vloerlaag aanwezig (of maximaal twee lagen ten zuiden van 0713 C). De metaalvondsten en de weinige fragmenten vlakglas die aanwezig waren in de houtskoollaag bovenop de vloer en in het pakket verbrande leem zijn interessant voor verdere studie aangezien zij misschien meer licht kunnen werpen op de aard van de bewoning. Het lakenloodje duidt er op dat er mogelijk in deze periode toch al iets van lakennijverheid gevestigd was op het perceel, zij het misschien op zeer beperkte schaal.

Het is onduidelijk of er al dan niet een haard aanwezig was in het gebouw. Het gebouw is in ieder geval afgebrand, maar ook de grote stadsbrand van 1342 kan hiervoor verantwoordelijk geweest zijn. Uit het historisch onderzoek blijkt trouwens dat deze brand zeker ook impact had op de percelen aan de Stompaertshoek. Op het desbetreffende perceel stonden in 1306 twee kamers en één huis. Het is qua datering

goed mogelijk dat een van deze vermelde gebouwen betrekking heeft op de aangetroffen bewoningssporen.

Het is wel opvallend dat de dikke laag verbrand puin met daktegels wat jonger lijkt te zijn (einde 14de eeuw of nog iets later) dan de originele laag verbrande leem. Is het huis later herbouwd geweest en nogmaals afgebrand? Of zijn de resten van het originele afgebrande gebouw nog een tijdje blijven rechtstaan vooraleer zij uitgespreid werden? Of komt het van een afgebroken huis in de buurt? Het laatste lijkt weinig waarschijnlijk aangezien muur 0713C toch een begrenzing van de laag lijkt te vormen.

3.3.4.6 Bebouwing (zuiden van de site)

In het zuiden van werkput 2 kwamen er bij de aanleg van niveau 4 muurresten aan het licht.

Figuur 3.3.4.6-1: Werkput 1, situering van muur 0304

Deze muurresten waren afgedekt door laag 0185 en kuilvulling 0369 en zijn dus ouder dan deze deposits. De muurresten bevonden zich aan weerszijden van muur 0025. De zuidzijde werd verder onderzocht maar de noordzijde werd wegens tijdsdruk enkel opgeschoond en opgetekend zonder verder onderzoek.

Figuur 3.3.4.6-2: Werkput 1, muurresten bij de aanleg van niveau 4, aan weerszijde van muur 0025, gezien vanuit het oosten

Figuur 3.3.4.6-3: Werkput 1, muur 0304 en vulling 0305 (in het blauw)

De muren (spoor 0304, plan 12 en F0304, ca. 4.97+TAW) bestaan uit baksteen van ca. 22cm lang, in een onduidelijk metselverband en met lichtgele kalkmortel gemetseld. De muren bleken bij verder manueel verdiepen aan de binnenzijde regelmatig gemetseld te zijn en aan de buitenzijde onregelmatig, wat wijst op een ondergrondse constructie. Mogelijk gaat het om een keldertje. Het loopniveau van waaruit dit gebouwtje bereikbaar was, is verdwenen. Het is dus onduidelijk hoe diep deze constructie ooit geweest is.

Figuur 3.3.4.6-4: Werkput 1, muur 0304 (zuidzijde), mortellaag 0423 en tegels 0426.

Het grondplan is min of meer vierkant en meet buitenwerks ca. 2.3m. Op 10 à 20 cm onder niveau 4 kwam er een mogelijke vloer tevoorschijn, bestaande uit een laagje kalkmortel (0423 en 0429) en hergebruikte dakpannen en geglazuurde tegels (0426). Het is onduidelijk of de tegels effectief tot een vloer behoren of dat zij een restant zijn van de puinvulling met tegels die binnen de muren aanwezig was. De westelijke muur vertoont hieronder wel een duidelijk verstek of aanzet van een fundering. Het is dus wel waarschijnlijk dat het hier om een vloerniveau gaat, al dan niet met hergebruikte daktegels.

Figuur 3.3.4.6-5: Werkput 1, binnenzijde van muur 0304, westkant

Datering:

Bouw: de datering van de bouw van het keldertje is onbekend. Een kuiltje (VFI 0450, vulling 0451) onder de vloer van het keldertje –en bijgevolg ouder- leverde geen dateerbaar aardewerk op (slechts twee kleine scherfjes, een in grijsbakkend en een in roodbakkend aardewerk).

Afbraak: De vulling van het gebouwtje heeft spoornummer 0305 gekregen, en bestaat uit donkerbruin gevlekt zand met wat baksteen en kalkmortelbrokken, wat houtskool en vooral veel daktegels. Deze laag bevatte 11 scherven, te dateren in de 14de of 15de eeuw. Spoor 0305 is *vermoedelijk* dezelfde als greppelvulling 0369 maar dan vermengd met daktegels. Laag 0185 is een laag die heel het zuiden van de site afdekt, waaronder ook greppelvulling 0369, hier komen we later op terug. Uit 0369 werd echter geen aardewerk gerecupereerd. Op het moment dat 0185 wordt gestort (tweede helft 16de eeuw of begin 17de eeuw), is het gebouwtje zeker afgebroken.

We houden het er voorlopig op dat het gebouwtje mogelijk middeleeuws van oorsprong kan zijn. De uiterste afbraakdatum in de tweede helft van de 16de eeuw/begin 17de eeuw, is echter wel vrij zeker.

Figuur 3.3.4.6-6: Werkput 1, kuiltje met VFI 0450 en vulling 0451 onder de vloer

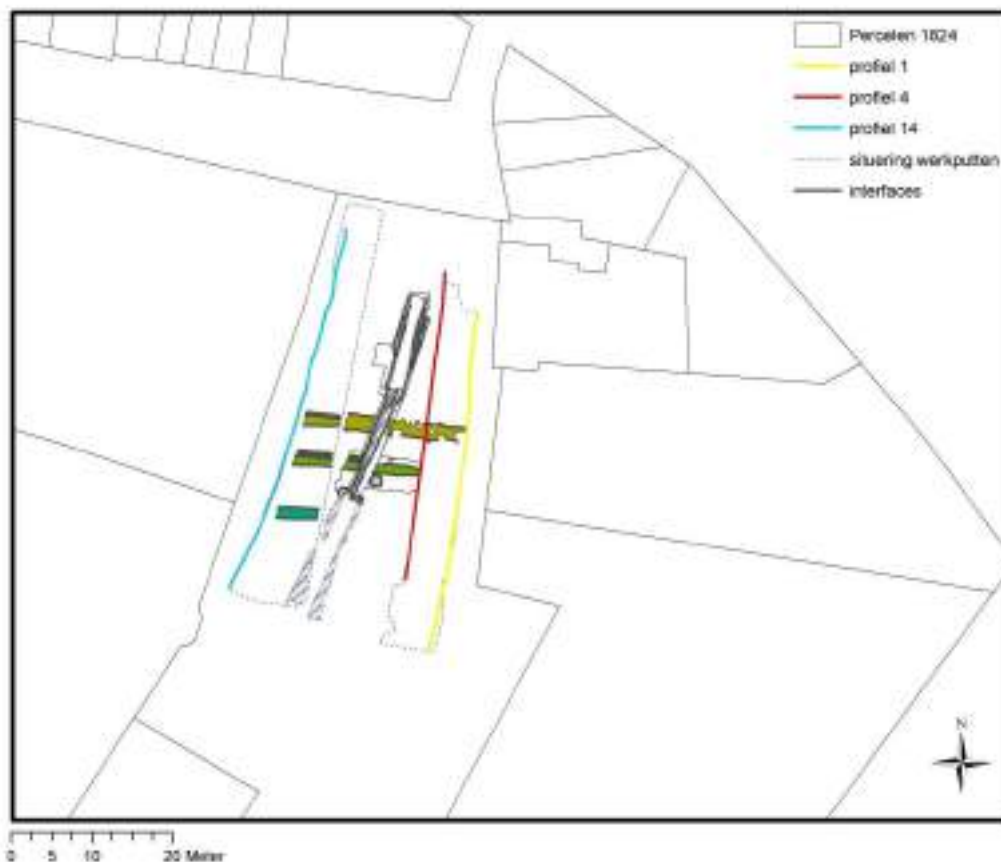
In het zuiden van de site was dus een gebouwtje met een klein keldertje (?) aanwezig, waarbij enkel de onderzijde van het keldertje bewaard gebleven is. Het is mogelijk een middeleeuws keldertje, aangezien het ten vroegste afgebroken werd in de loop van de 14de of 15de eeuw. Tegen het einde van de 16de eeuw is het in ieder geval verdwenen. De functie hiervan is onduidelijk, mogelijk gaat het om een 'ramenhuis' waarvan het bestaan bekend is uit historische bronnen.

3.3.5 Middeleeuwen: overige grondsporen

Over de ganse oppervlakte van de site zijn (vermoedelijk) middeleeuwse sporen aanwezig, in de vorm van kuilen en greppels. Het loopniveau van waaruit zij gegraven werden, is echter verdwenen en zij kunnen ook niet stratigrafisch gekoppeld worden aan de loopniveaus in het noorden van de site. Daarom worden zij in een apart hoofdstuk ondergebracht.

3.3.5.1 Greppels

Oostwestgerichte greppels

Figuur 3.3.5.1-1: Werkputten 1, 2 en 3, situering greppels (niveaus 3 en 4), voor zover zij vrij gelegd werden

In de zuidelijke helft van de opgraving bevonden zich drie Oost-West gerichte greppels. Sommige daarvan waren volledig of gedeeltelijk zichtbaar in de moederbodem, andere moesten bij een gerichte uitgraving op een dieper niveau vrijgelegd te worden. Hun verloop werd immers gedeeltelijk verborgen door andere, brede maar vrij ondiepe greppels in de moederbodem.

Figuur 3.3.5.1-2: Werkput 3, overzicht Oost-West gericht greppels in werkput 4, niveau 4

Spoor 1431-1414

De meest zuidelijke greppel werd enkel vrijgelegd in werkput 3 (niveau 4) en heeft VFI 1414 en vulling 1413 als spoornummer gekregen. Het spoor is ook zichtbaar in profielen 4 en 14. Zowel in het profiel als in het vlak is duidelijk te zien dat de greppel verschillende opvulfases kent. Deze verschillende deposits hebben spoornummers 1413 A, B en C gekregen. Er is wel maar één VFI-nummer uitgedeeld terwijl dat er vermoedelijk meerdere moeten zijn.

Vulling 1413 C (bovenzijde ca. 4.44 +TAW) bestaat uit donkergrijs, vrij homogeen zand met een weinig houtskool in, mogelijk verschepte A-horizont van de podzol (?). 1413 B is een gevlekte laag donkergrijs zand met gele en lichtgele vlekken. 1413 A (bovenzijde ca. 4.85 +TAW) bestaat uit donkergeel gevlekt zand en lemig zand, vermoedelijk afkomstig van de kleiige okergele verkleuringen in de C-horizont van de moederbodem.

Het lijkt er op dat 1413 C de vulling is van de originele greppel (rechte wanden) en dat er daarna een tweede uitgraving plaatsvond (afgeronde wanden) die opgevuld werd met 1413 B en 1413 A.

Figuur 3.3.5.1-3: Profiel 14, greppel 1413

Spoor 0902-0922 (WP2 en WP3)/ 0482 (WP1)

De middelste van de drie greppels werd in het vlak zowel in werkput 3 (niveau 4) als in werkput 2 (niveau 4) blootgelegd. In werkput 1 werd deze greppel enkel gedocumenteerd in profiel 4, hier kreeg hij spoornummer 0482. In werkput 2 werd bovendien een bijkomende coupe gezet op het spoor (F0902 A). Ook profiel 14 toont deze greppel.

Dezelfde onderverdeling in vullingen A (bovenzijde ca. 5.36 +TAW), B en C (bovenzijde ca. 4.64 +TAW) kan hier opgemerkt worden. Ook bij dit spoor kan vermoed worden dat er 0902 C de vulling is van de originele greppel en dat er vervolgens een nieuwe uitgraving heeft plaatsgevonden die opgevuld werd door deposits 0902 B en 0902 A.

Figuur 3.3.5.1-4: Profiel 14, spoor 0902

In werkput 2 werd het spoor blootgelegd ter hoogte van vulling 0902 B en voornamelijk 0902 C. De vondsten hieruit dateren dus de originele greppelvulling. Uit de donkergrijze vulling (0902) is ook een silexfragmentje afkomstig. Mogelijk is laag C verschepte A-horizont van de podzol?

In werkput 2 is ook duidelijk te zien dat de greppel geflankeerd wordt door een smallere greppel. Deze kreeg een apart spoornummer: VFI 1088 en met vulling 1089. Op een toevallig profiel in werkput 2 kan met zien dat greppel met vulling 0902 jonger is dan het smalle greppeltje met vulling 1089. Ook in werkput 3 is deze smalle greppel in het vlak zichtbaar (zij het zeer slecht), echter niet in profiel 14.

Figuur 3.3.5.1-5: Werkput 2 (niveau 4), greppels 0922-0902 en 1088-1089 gezien vanuit het oosten, aan de rechterzijde deels verborgen onder 0871

Figuur 3.3.5.1-6: Detail van de greppels (voor zover zij in het vlak vrij gelegd werden)

Figuur 3.3.5.1-7: Pollenstaal van greppel 0482/0902 in werkput 2

Spoor 1261 (WP3)/ 0806 (WP2)/ 0408 (WP1)

Deze greppel was bijna volledig zichtbaar in de drie werkputten zonder dat er een extra vlak aangelegd diende te worden. Enkel in werkput 3 werd er –naar het voorbeeld van de twee andere greppels- een extra niveau voorzien. De greppel heeft in de drie werkputten een verschillend spoornummer gekregen.

1261 D is een inspoelingslaagje onderaan de greppel, bestaande uit grijsig zand met wat houtskool in. 1261 C is een donkergrijs-gevlekte zandige vulling (bovenzijde op ca. 5.05+TAW), 1261 B bestaat uit donkerbruin zand met wit-gele vlekjes en 1261 A (bovenzijde ca. 5.84+TAW) uit geel lemig zand met wat bruine vlekjes. 1261 D kan vermoedelijk beschouwd worden als de gebruiksfase van de originele greppel, 1261 C als de demping van de originele greppel, B en A als een nieuwe fase met een nieuwe uitgraving en vulling.

Figuur 3.3.1.5-8: Profiel 14, greppels 1261 en 1418

In profiel 14 valt tevens op te merken dat de greppel met vulling 1261 een ouder spoor doorsnijdt: 1418. Dit spoor is ook in het vlak zichtbaar en loopt langsheen spoor 1261. Vermoedelijk is dit eveneens een (smaller?) greppeltje. 1418 bestaat uit donkergeel gevlekt zand. In werkput 1 is dit greppeltje niet afzonderlijk opgetekend maar mogelijk wel zichtbaar in het vlak.

Figuur 3.3.5.1-9: Werkput 3, niveau 4: greppels 1261 en 1418 in het vlak

Figuur 3.3.5.1-10: Werkput 1, niveau 4: greppel 1261/0408 gezien vanuit het noordwesten, met aan de noordzijde mogelijk greppel 1418 (lichter van kleur)

Spoor 1261 doorsnijdt ook een laagje ten noorden van de greppel, 1316, dit is zowel in het vlak zichtbaar als in profiel 14. Dit laagje bevatte jammer genoeg geen aardewerk. Het gaat om een dun grijsbruin laagje dat lichtjes in de B-horizont gewerkt is.

Figuur 3.3.5.1-11: Werkput 3 niveau 2 gezien vanuit het oosten, laag 1316, op de achtergrond profiel 14

Datering en interpretatie:

Enkel van sporen 0408, 0902 (WP2) en 1413 is aardewerk beschikbaar.

0902 B en C (de opvulling van de originele greppel) bevatte 24 scherven, voornamelijk grijs aardewerk en vermoedelijk uit de 13de of 14de eeuw. De eindfase van dit spoor wordt gesitueerd in de 13de eeuw of later.

1413 A (de her-uitgraving met nieuwe opvulling) bevatte een grote grijze kruik met opgelegde banden, te dateren in de 15de eeuw (volgens de specialisten in de 15-16de eeuw maar de 16de eeuw lijkt mij persoonlijk eerder onwaarschijnlijk).

Het aardewerk van 0408 is gemengd met dat van spoor 0405 en bestaat uit enkele kleine fragmentjes grijs aardewerk die niet gedateerd konden worden.

De eerste fase van de greppels dateert dus vermoedelijk uit de 13de eeuw of uit de 14de eeuw. Vermoedelijk bestaat de onderste vulling uit verschepte podzol (silixfragment), die er op dat moment dan nog aanwezig moet geweest zijn. In een tweede fase werden op dezelfde plaats nieuwe greppels gegraven en opgevuld in de 15de eeuw (?) of mogelijk nog in de 16de eeuw. Er moet nog een oudere fase van erg smalle greppels aanwezig

geweest zijn maar die zijn maar ten dele bewaard en er is geen aardewerk voorhanden om deze smallere greppels te dateren.

De functie van deze greppels is onduidelijk. Er is wel een pollenstaal genomen dat mogelijk nog enige duidelijkheid kan brengen. Op basis van de greppels kan wel gezegd worden dat het terrein in oost-westelijke richting één geheel vormt aangezien de greppels nergens onderbroken worden. Greppel met vulling 1314 meer ten noorden van de drie greppels (zie 3.3.3.3) kan mogelijk ook nog tot deze greppels gerekend worden maar zeker is dit niet. De vulling lijkt ietwat anders te zijn maar misschien is dit te wijten aan het feit dat deze noordelijke greppel niet her-uitgegraven werd. De vulling lijkt eerder op de onderste donkergrijze zandige vulling van de drie zuidelijke greppels. De oriëntatie is in ieder geval wel gelijklopend. Ook de datering van de oudste fase van de drie evenwijdige greppels komt overeen met de datering van greppelvulling 1314. Mogelijk is er dus sprake van 4 evenwijdige greppels voor wat de oudere fase betreft. Verder naar het noorden bevindt zich de brede uitgraving die besproken wordt in 3.3.3.3.

Indien de vier greppels gelijktijdig zouden zijn, zouden zij ouder zijn dan de bewoning aan de rooilijn van de Stompaertshoek (meest noordelijke greppel is stratigrafisch te plaatsen voor ophogingslaag 1263), dit kan echter niet met zekerheid aangetoond worden.

Noordoost-zuidwestgerichte greppels

In het zuidelijk deel van de opgraving bevonden zich ook nog noordoost-zuidwest gerichte greppels. Deze zijn zichtbaar in werkput 1, niveau 4 (ca.4.81+TAW), plan 12. Het gaat om greppels met VFI 0319 en vulling 0320 en VFI 0321 en vulling 0322.

Figuur 3.3.5.1-12: Werkput 1 niveau 4, greppels 0320 en 0322 in het vlak, gezien vanuit het zuiden

Figuur 3.3.5.1-13: Situering van greppels 0320 en 0322

Greppel 0322 is de meest oostelijke greppel. De vulling bestaat uit donker bruingrijs zand, met wat baksteen en houtskoolbrokjes. 0322 is een vrij ondiep spoor.

Figuur 3.3.5.1-14: Werkput 1, spoor 0322 (rechts) in coupe

Greppel 0320 heeft een heel andere vulling: deze is sterk gevlekt (zwart-donkerbruin-geel-grijs zand) en bevat ook inclusies van groene klei. De greppelvulling heeft een heel ander uitzicht dan de overige sporen op het onderste vlak. Dit spoor is ca. 50 cm diep en heeft rechte wanden. De greppel werd op verschillende plaatsen gecoupeerd.

Figuur 3.3.5.1-15: Werkput 1, spoor 0322 in coupe

Datering:

0322 bevatte 10 fragmenten aardewerk, voornamelijk rood-en grijsbakkend, dat verder niet te dateren viel. De functie van deze greppels is onduidelijk, is het een perceelafbakening?

3.3.5.2 Kuilen

Over het ganze terrein bevonden zich kuilen die moeilijk te dateren zijn. Vooral tussen de oost-west gericht greppels zijn de kuilen redelijk talrijk. Deze kuilen werden zichtbaar in werkput 1 (niveau 4, plannen 10, 11, 11bis en 12), werkput 2 (niveau 3 plannen 17, 19, 20, 21 en 22) en werkput 3 (niveau 3, plannen 30, 31, 32, 33 en 34.), op een hoogte van ca. 5.13+TAW. Deze kuilen zijn niet allemaal gecoupeerd wegens tijdsgebrek.

In het uiterste zuiden was de toestand zeer onduidelijk, mogelijk is het niveau hier iets te ondiep afgegraven gezien de helling van het terrein. Op het plan is zichtbaar dat in feite

vooral ten zuiden van greppel 0902 en ten zuiden van greppel 1413 kuilen aanwezig zijn. Zij lijken bovendien op één lijn te liggen.

Rij één:

Figuur 3.3.5.2-1: Werkputten 1, 2 en 3, rij kuilen ten zuiden van 0902 (kuilen rij één)

De rij kuilen ten zuiden van greppel 0902 bestaat uit kuilen met vullingen 0383, 0385, 0386, 0387, 0389, 0391, 0894, 0896, 0898, 0900, 0903, 0907, 0909, 0914, 0911, 1251, 1253, 1257, 1259, 1239, 1241. Van deze rij werden enkel de kuilen in werkput 1 gecoupeerd. Hiervan lijken 0385 en 0391 bij elkaar te horen. 0387 lijkt sterk op deze twee kuilen wat betreft kleur van de vulling (donkergrijs met grote witte vlekken).

Ook 0389 en 0386 lijken bij elkaar te horen. De lijn van 0389 en 0386 wordt vervolgens verdergezet in de twee andere werkputten. De meeste van deze kuilen hebben een gevlekte bruingrijze zandige vulling. In een van de kuilen (1253) werd door middel van de detector een lakenloodje teruggevonden (INV 5959/DV 0533).

Tussen greppels 0902 en 1261 is het onduidelijk of er ooit een rij kuilen aanwezig was. Ten noorden van 1261 zijn er in ieder geval geen van dergelijke kuilen meer aangetroffen. Op basis van de kuilen kan in ieder geval gesteld worden dat het terrein in oost-westelijke richting één geheel vormde.

Figuur 3.3.5.2-2: Overzicht kuilen werkput 1 ten zuiden van 0902, gezien vanuit het westen.

Figuur 3.3.5.2-3: Overzicht kuilen werkput 3 ten zuiden van 0902, gezien vanuit het noorden

De kuilen van rij 1 lijken in werkput 3 greppelvulling 0902 A (de gele vulling bovenaan) te doorsnijden. Dit is te zien op figuur 3.3.5.2-3. Zij zijn dus jonger dan 0902 A.

Datering rij één:

Van deze rij kuilen bevatten kuilvullingen 0386, 0391, 0395, 0900 en 0909 aardewerk. 0900 bevatte twee fragmenten: een grijze scherf en een scherf proto-steengoed, die gedateerd kan worden in de 2de helft van de 13de eeuw. Vulling 0909 bevatte 3 scherven grijs en rood aardewerk, te dateren in de late middeleeuwen. De drie overige sporen bevatten erg weinig en fragmentair rood en grijs aardewerk dat niet te dateren viel. Al bij al zeer weinig materiaal waardoor de datering zeer onzeker is. Indien de datering van de tweede opvullingsfase van de greppels klopt, zouden deze kuilen jonger moeten zijn dan de 15de eeuw.

Rij twee:

Een tweede rij kuilen bevindt zich ten zuiden van greppel 1413. Hier gaat het om beduidend meer kuilen met meer oversnijdingen. Sommige van de kuilen hebben een gevlekte zandige vulling met een donkergrijze zandige kern, andere een donkergrijze zandige vulling met een gevlekte kern, nog andere zijn donkergrijs of gevlekt zonder kern. Het bleek niet mogelijk om tot een patroon te komen naargelang de aard van de vulling.

Figuur 3.3.5.2-4: Werkput 2, kuilen van rij twee gezien vanuit het oosten

Figuur 3.3.5.2-5: Situering kuilen van rij twee

In werkput 3 lijken deze kuilen in het vlak doorsneden te worden door de tweede opvullingsfase van de greppels (1413 A), in tegenstelling tot deze van rij één. Deze aflijning en bijgevolg hun oversnijding is echter redelijk onduidelijk. Dat er wel een zekere lijn zit in deze kuilen, blijkt uit de coupe in werkput 3. Deze coupe werd niet gezet om de kuilen te onderzoeken, maar ontstond bij het aanleggen van niveau 4 om de greppel in het vlak te kunnen registreren. Deze coupe doorsnijdt dus wel de kuilen, maar niet perfect in het midden. Het valt echter wel op dat er een regelmaat in de kuilen aanwezig is. Ze hebben een gevlekte zandige vulling, een vlakke bodem en zijn grofweg een halve meter diep vanuit niveau 3. De breedte varieert tussen 90 en 100 cm.

Figuur 3.3.5.2-6: Werkput 3 gezien vanuit het noordwesten: kuilen van rij twee worden doorsneden door 1413 A (geel zand ten noordwesten van de kuilen).

Figuur 3.3.5.2-7: Werkput 3 gezien vanuit het noorden, coupe op kuilen van rij twee

Er is één kuil met een afwijkende vulling, namelijk 0371. Deze heeft een bruinzwarte vulling van lemig zand met baksteenfragmenten, tegels en mortelbrokjes, in plaats van de zandige vulling van de andere kuilen. Deze kuil bevatte ook veel meer aardewerk.

Figuur 3.3.5.2-8: Werkput 1, kuil 0371 in coupe

Datering rij twee:

Kuilvulling 0379 bevatte een munt (DV 241 / INV 6099), die gedateerd kan worden in de 15de eeuw.

Kuilvulling 0373 bevatte 2 fragmenten grijs aardewerk die niet te dateren vielen.

Kuilvulling 0933 bevatte 1 scherf die niet te dateren viel.

Kuilvulling 0371, waarvan de interface de kuilen van rij twee doorsnijdt, bevatte wel meer aardewerk (78 scherven), voornamelijk te dateren in de 15de-16de eeuw.

Op zichzelf dus erg weinig dateerbaar materiaal. Gezien de vele oversnijdingen is het ook logisch dat deze kuilen niet allemaal gelijktijdig zijn. Sommige van de kuilenvullingen zijn vermoedelijk wel ouder dan de 15de-16de eeuw, of zijn ten laatste te dateren in de 15de of mogelijk nog 16de eeuw op basis van de oversnijding door spoor met vulling 0371. Zoals gezegd is de oversnijding van de kuilen met de tweede opvullingfase van de greppels in rij twee redelijk onduidelijk.

Stratigrafische opmerkingen kuilen:

Het loopvlak van waaruit deze kuilen gegraven werden, is verdwenen. Het is dus onmogelijk te zeggen hoe diep deze kuilen oorspronkelijk waren. Het loopoppervlak moet dus weggegraven zijn of door vermenging opgenomen in een andere laag, mogelijk laag 0185 B-C/0525/1130 in dit geval. De vulling van de kuilen is in ieder geval bedekt door deze grijsbruine zandige laag, die geïnterpreteerd wordt als een ophogingslaag voor de bleekweide.

Figuur 3.3.5.2-9: Profiel 4, een van de kuilen met daarboven laag 0185

Interpretatie van de kuilen:

De positie van de kuilen op één lijn doet onmiddellijk denken aan lakenramen. De rijen zouden lang genoeg zijn hiervoor. De kuilen zijn breed en hebben toch een zekere diepte. De zware houten palen die we zouden verwachten als standers voor de lakenramen zouden er gemakkelijk in kunnen gestaan hebben. Bij veel kuilen werd echter geen kern opgemerkt of resten van hout, en de vulling is soms wat horizontaal gelaagd. Er werd bovendien maar één lakenloodje aangetroffen in een van de kuilen. Een verklaring hiervoor kan zijn dat het loopoppervlak, waarop de loodjes zouden gelegen hebben, verdwenen is en mogelijk opgenomen in laag 0185/0525/1130 en de vulling van de brede greppels (zie hoofdstuk 3.3.8). Hierin zitten namelijk erg veel lakenloodjes, vermengd doorheen de laag. Bij gebrek aan een betere verklaring voor deze rijen kuilen met zandige vulling, nemen we aan dat dit de archeologische resten zijn van

lakenramen. Zij lopen parallel aan brede greppels over de ganse breedte van het terrein (zie verder). De datering van deze kuilen blijft ietwat onduidelijk maar ze zijn in ieder geval ouder dan de laag die geïnterpreteerd wordt als een ophogingslaag voor de bleekweide.

3.3.6 Middeleeuwen: conclusie

Voor de interpretatie van de sporen die hierboven besproken werden, moeten we rekening houden met een hoop onzekerheden.

Een aantal sporen werden uitgegraven in de moederbodem. De opvulling van een aantal van deze sporen in de noordelijke helft van het terrein, veelal kleine kuiltjes en greppels, kan gedateerd worden in de tweede helft van de 13de eeuw. De oudste scherven die mee in de opvulling terecht kwamen, dateren uit de 12de eeuw (of 11de eeuw ten vroegste). Mogelijk gaat het om rondslingerende scherven op het loopvlak die mee in de opvulling terecht kwamen. De ouderdom van de uitgravingen zelf kan niet met zekerheid bepaald worden. Een aantal van hen werd uitgegraven in de nog bewaarde A-horizont van de podzolbodem die het looppniveau vormde voor deze sporen. Zij worden veelal afgedekt door een zandige laag (verschepte podzol, laag 0382) die eveneens in de tweede helft van de 13de eeuw kan gedateerd worden. Mogelijk kunnen we de opgeworpen laag beschouwen als vermengde podzol die afkomstig is van elders op het terrein (waar de A en E horizont weggegraven werden).

In het midden van het terrein en de zuidelijke helft bevinden zich vier greppels met een parallel verloop waarvan het looppniveau verdwenen is. De opvulling van de meest noordelijke greppel kan gedateerd worden in de 13de-14de eeuw op basis van aardewerk en op basis van oversnijdingen met andere sporen. De greppel is ouder dan een ophogingslaag (1263/0359) en kan stratigrafisch gekoppeld worden aan latere looppniveaus. De drie andere greppels in de zuidelijke helft van het terrein kennen volgens de zeer schaarse dateringsgegevens een eerste opvullingsfase in de 13de-14de eeuw. Zij kunnen echter niet gekoppeld worden aan looppniveaus. De mogelijke gelijktijdigheid met de meest noordelijke greppel berust enkel op de gelijkaardige oriëntatie en hun mogelijke gelijktijdige vulling op basis van zeer onzekere aardewerkdateringen. De vulling van de drie greppels bevat mogelijk verschepte A-horizont van de podzol (o.a. ook een silexfragment), die op dat moment dus nog aanwezig moet geweest zijn op delen van het terrein.

In het noorden van het terrein wordt over de ganse breedte van het terrein een vrij breed spoor uitgegraven waarvan de functie compleet onduidelijk is. Ook hier is het bijhorende looppniveau verdwenen. De vulling van het spoor kan gedateerd worden in de 13de-14de eeuw. Deze uitgraving doorsnijdt de meest noordelijke van de hierboven besproken greppels.

In het noorden van het terrein volgt een tweede zandige laag (1263/0359) die mogelijk kan geïnterpreteerd worden als ophogingslaag voor de daaropvolgende bebouwing. Zij

dekt de brede uitgraving af. De laag kan gedateerd worden in de 14de eeuw. Dit is de oudste laag waarin lakenloodjes voorkomen (in totaal 2).

Bovenop deze laag wordt in het noorden van het terrein een gebouw opgetrokken. Jammer genoeg werd een gedeelte van de bebouwing verstoord door een moderne kelder. De vloerlaag en de bovenliggende houtskoollaag kunnen gedateerd worden in de eerste helft van de 14de eeuw. In het laagje houtskool komt ook een lakenloodje terecht. Een laag verbrande leem erbovenop kan gedateerd worden in de 14de eeuw. Dit is een afbraaklaag van het gebouw. Op basis van de twee lakenloodjes die gerelateerd zijn aan de bebouwing kan mogelijk met veel voorzichtigheid gezegd worden dat er in de eerste helft van de 14de eeuw al een vorm van lakennijverheid aanwezig was op het terrein, zij het misschien maar in zeer beperkte mate. Het looppniveau uit deze periode is echter quasi volledig verdwenen op de rest van het terrein. De drie greppels in de zuidelijke helft van het terrein, die hierboven besproken werden, kunnen in principe gelijktijdig zijn met de bebouwing in het noorden, dit kan op geen enkele manier bevestigd of ontkend worden. Ze kunnen ook ouder zijn dan de bewoning.

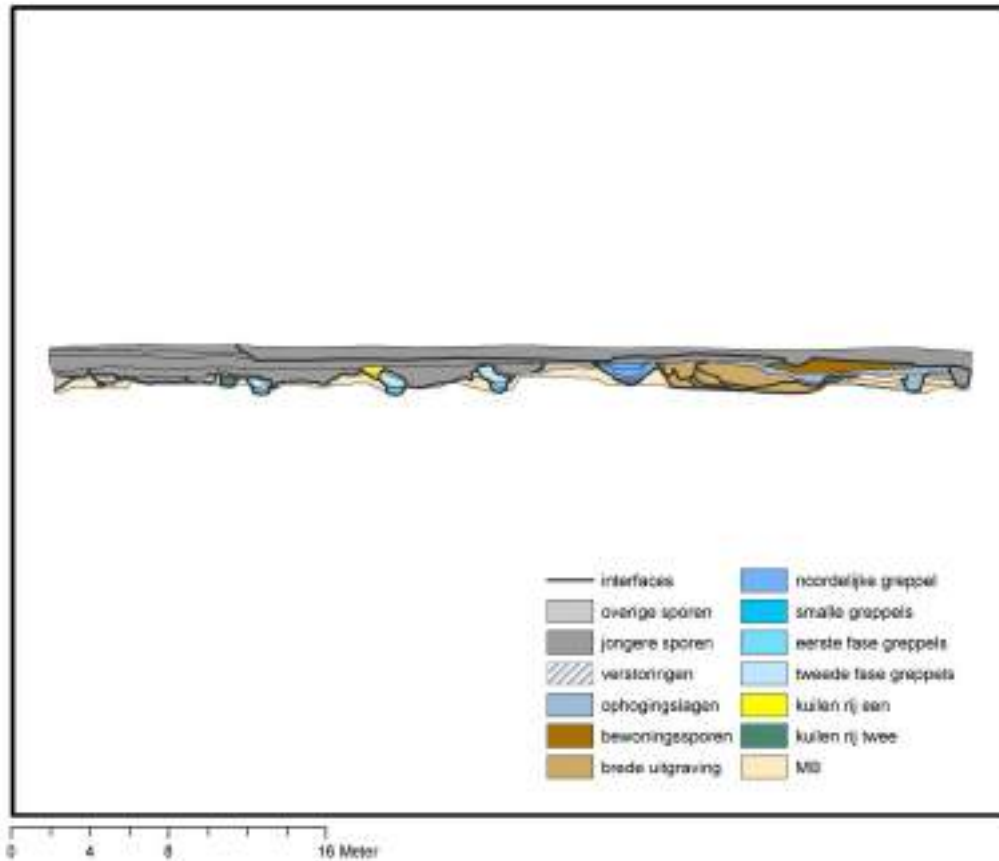
De drie greppels in de zuidelijke helft van het terrein worden opnieuw uitgegraven. Ook van deze fase is het looppniveau verdwenen. Het tijdstip van het uitgraven is onbekend. Mogelijk bestaan deze greppels gelijktijdig met het gebouw in het noorden maar dit kan op geen enkele manier bevestigd of tegengesproken worden. Zij worden terug opgevuld met een laag geel lemig zand. Er is slechts één dateringselement voor deze dempingsfase en dat is een grijze kruik die mogelijk gedateerd wordt in de 15de of 16de eeuw (al lijkt de 16de eeuw mij persoonlijk een iets te jonge datering voor deze kruik).

Doorheen deze laatste opvulling van de greppels worden schijnbaar rijen kuilen gegraven, die elkaar in sommige gevallen doorsnijden. De datering van deze kuilen is bijzonder onduidelijk. Op basis van de oversnijding met laatste opvullingsfase van de greppels kan gezegd worden dat zij jonger zijn dan de 15de of 16de eeuw, maar zowel de oversnijding van de kuilen van rij twee met de greppelvulling als de datering van de greppelvulling zelf is onzeker. Op basis van de vulling van spoor 0371, die sommige van de kuilen doorsnijdt, kan gezegd worden dat op zijn minst sommige van de kuilen ouder zijn dan de 15de-16de eeuw. Deze kuilen kunnen mogelijk geïnterpreteerd worden als restanten van de middeleeuwse lakenramen. Er werd slechts één lakenloodje teruggevonden in de vulling van één van de kuilen maar hier moet het ontbrekende loopoppervlak in rekening gebracht worden.

Figuur 3.3.6-1: Overzicht middeleeuwse en mogelijk middeleeuwse sporen in het vlak, de oudste sporen in het noorden worden hier niet weergegeven aangezien zij zich onder de ophogingslagen bevinden

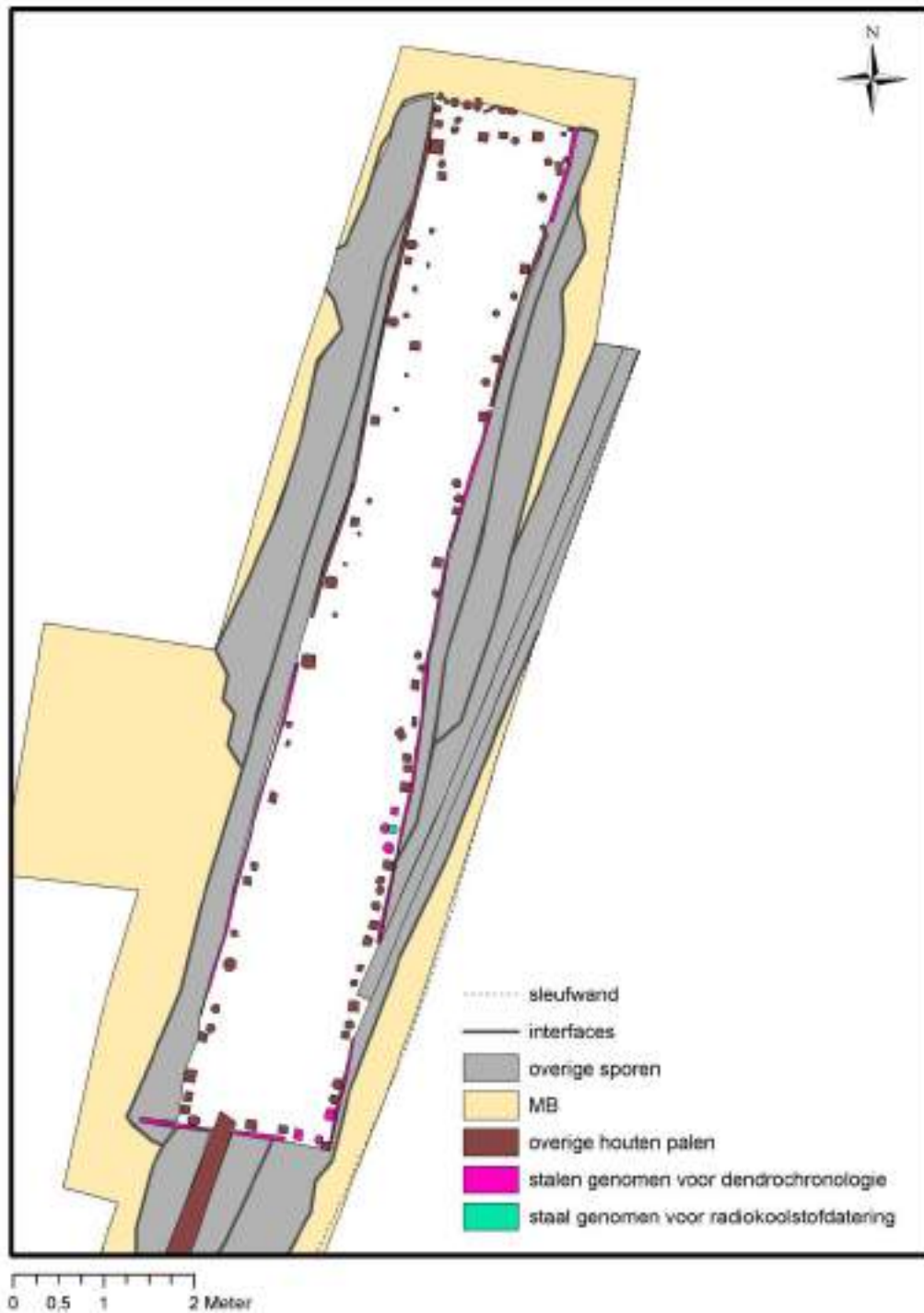
De verspreiding van de kuilen en de greppels geeft de indruk dat er een tweedeling in het terrein aanwezig is gedurende de middeleeuwen waarbij het noorden van het terrein (ten noorden van de top van de rug) eerst wordt ingenomen door een aantal onduidelijke sporen (o.a. de brede uitgraving) en daaropvolgend een middeleeuwse bebouwing. De zuidkant van het terrein (ten zuiden van de top van de rug) wordt ingenomen door smalle greppels met daarnaast ook kuilen, mogelijk restanten van de lakenramen. De meeste sporen volgen wel dezelfde oriëntatie.

Figuur 3.3.6-2: Profiel 14, middeleeuwse sporen

3.3.7 Middeleeuwen of Nieuwe Tijd? Houten waterbekken 1072

Een belangrijk spoor kwam pas op niveau 4 aan het licht: een houten constructie die quasi tot beneden toe afgebroken was (slechts de onderste 20 à 30 cm was bewaard gebleven). Deze houten constructie met spoornummer 1072 werd opgetekend op plan 25 en is ook zichtbaar in profiel 9. Ze werd in het vlak vrijgelegd op ca. 5.39+TAW. Een tweede gelijkaardige constructie (1087) bevindt zich meer naar het zuiden toe, deze wordt verderop besproken. Beide houten constructies waren met elkaar verbonden door middel van een houten goot (1077).

Figuur 3.3.7-1: Werkput 2, niveau 4, detailplan van structuur 1072

Houten constructie 1072 is ca. 11,80 meter lang en op haar breedste punt 1,70 meter breed. Ze bestaat uit houten planken die vastgezet zijn met houten palen. De planken waren slecht bewaard.

Op de korte zijden bevinden zich vrij veel palen, de plank op de kop steekt ook uit voorbij de zijwanden. Op de lange zijden lijken er op min of meer regelmatige afstand ietwat zwaardere palen aanwezig te zijn (soms per twee), met daartussen kleinere exemplaren. Aan de noordwestzijde werden er soms meerdere palen naast elkaar teruggevonden (dubbele palenrij), mogelijk het resultaat van herstellingen of verstevigingen. De palen op zich waren onregelmatig, zowel met vierkante en ronde doorsnede. De bemonsterde palen bleken alle uit eik te zijn vervaardigd, slechts eentje bleek den te zijn (zie rapport dendrochronologisch rapport in bijlage). Ze waren onderaan aangepunt. Van paal 1072.69 werd een staal genomen voor radiokoolstofdatering. Acht palen werden bemonsterd voor dendrochronologie, doch dit bleek voor deze constructie geen betrouwbare datering op te leveren. Een radiokoolstofdatering zou voor deze constructie eventueel nog mogelijk zijn.

Figuur 3.3.7-2: Constructie 1072, gezien vanuit het zuidwesten

Figuur 3.3.7-3: Voorbeeld van paal die gebruikt werd in constructie 1072.

Figuur 3.3.7-4: Detail van dense paalrij aan de zuidwestzijde

In de noordelijke helft werden aan de westkant kleine paaltjes of paalkuiltjes opgemerkt op een rij die iets meer naar het midden van het bekken gelegen is. In de zuidelijke helft werden deze kleinere paaltjes niet blootgelegd/opgetekend aangezien de originele vulling hier nog aanwezig was en behouden werd voor foto en staalname.

Figuur 3.3.7-5: Coupe op enkele van de kleine paalkuiltjes

Gezien de beschoeiing en het feit dat het terrein volgens de historische bronnen gebruikt werd voor de lakennijverheid en als bleekweide, kunnen we de constructie vermoedelijk interpreteren als een waterbekken. Het is tevens door een goot verbonden met een ander waterbekken, waarover verder meer. Deze goot is mogelijk van jongere datum. Hoe de watertoevoer naar het bekken verliep, is onduidelijk. Naar het noorden toe kon geen verbinding met de stadsgracht vastgesteld worden. Mogelijk ging het om grondwater?

Onderaan was mogelijk nog een klein gedeelte van de originele vulling aanwezig (1106). Het betreft een donkerbruine zandige vulling waarin verder niet veel op te merken viel. Er werd wel een staal genomen voor eventueel aanwezige zoetwaterslakken.

Spoor met VFI 1095 en vulling 1096 kan vermoedelijk beschouwd worden als respectievelijk de insteek en de insteekvulling van het waterbekken. Het is een donkerbruine zandige vulling, ietwat puinig. De insteek doorsnijdt een of enkele oudere kuilen in het noorden (1097-1098). In profiel 9 is ook de (mogelijke) insteek en insteekvulling te zien, zie figuur 3.3.3.3-16. Hier gaat het om sporen met nummer 1067 en 1074. De rechterzijde van profiel 9 was moeilijk te interpreteren. Aan de linkerzijde zien we wel dat 1067 een ouder spoor doorsnijdt, namelijk 0847 (brede uitgraving).

Het bekken werd van bovenaf grondig uitgebroken en opgevuld met puin (1101). Deze opvulling was reeds zichtbaar vanaf niveau 2 (mogelijk ook al vanaf niveau 1).

Datering:

Uit de insteekvulling (1096, 1067) kon jammer genoeg geen aardewerk gerecupereerd worden. De oudere kuil die doorsneden wordt in profiel 9, 847, bevatte aardewerk uit de 13de of 14de eeuw. Uit kuil met spoornummer 1097-1098 is geen aardewerk bekend.

Puinvulling 1101 bevatte 375 scherven die gekarakteriseerd worden als zwerfvuil. Enkele scherven dateren uit de 13de eeuw, maar het overgrote deel stamt uit de 15de eeuw t.e.m. de 19de eeuw, met een overwicht aan 19de-eeuws materiaal. De vulling kan vermoedelijk gedateerd worden in het tweede helft van de 19de eeuw.

Op basis van deze gegevens kan enkel een datering tussen de 13de/14de eeuw en 1850 voorgesteld worden voor bouw van de constructie. Ze wordt grotendeels afgebroken en opgevuld in de loop van het tweede helft van de 19de eeuw

Stratigrafisch gezien kan 1072 gelijktijdig zijn met het andere waterbekken op de site, 1087. Op basis van de ruimtelijke gegevens, met name de oriëntatie, wordt echter verwacht dat 1072 ouder is dan 1087, aangezien 1072 de oudere, middeleeuwse oriëntatie volgt. Op de foto zie je duidelijk dat het noordelijke bekken (1072) duidelijk niet op dezelfde lijn staat als het zuidelijke bekken (1087). Bovendien is het anders opgebouwd, zoals we later zullen zien. Het zou dus kunnen dat 1072 ouder is dan 1087. In de hierop volgende hypothese gaan we uit van een verschillende datering omwille van het verschil in oriëntatie en het verschillende uitzicht van beide waterbekkens.

Waterbekken 1087 behoort tot een cluster van schuin georiënteerde sporen waaronder een goot die beide bekkens verbindt en smalle greppeltjes die zich naast 1072 bevinden. Als we uitgaan van de veronderstelling dat de schuin geplaatste sporen van jongere datum zijn dan waterbekken 1072, dan is de datering van de verandering van oriëntatie een 'terminus ante quem' voor de bouw van 1072. Deze verandering van oriëntatie van de sporen op de site vond plaats na een afdekkingslaag die dateert uit de periode 1550-1650 en die we interpreteren als een ophogingslaag voor de bleekweide. Vermoedelijk vond de bouw van 1072 dus plaats ergens tussen ca. 1300 en 1650.

Verder gaande op het verschil in oriëntatie, waarbij de schuin georiënteerde sporen kunnen toegeschreven worden aan de fase van de bleekweide, zouden we kunnen zeggen dat waterbekken 1072 nog behoort tot de fase waarin het terrein gebruikt wordt door de lakenindustrie. Deze veronderstelling berust enkel op het verschil in oriëntatie en niet op 'harde' dateringsgegevens.

De dendrostalen hebben jammer genoeg geen resultaat opgeleverd. Er werd eveneens een staal genomen voor radiokoolstofdatering, het desbetreffende staal is 1072.71 (spinhout). Het zal van een preciezere datering afhangen met welke andere sporen op de site het waterbekken contemporain is. Het kan al dan niet gelijktijdig zijn met de bewoning of met afbraak van het gebouw aan de noordzijde, met de veronderstelde lakenramen in het zuiden of eventueel nog met de brede greppels en de ophoging die plaats vindt in de postmiddeleeuwse periode (zie hierna).

Figuur 3.3.7-6: Werkput 2 niveau 4, verschillende oriëntatie van waterbekken 1087 (voorgond) en waterbekken 1072 (achtergrond).

Figuur 3.3.7-7: Niveaus 3 en 4, oriëntatie van waterbekken 1072 (noorden) t.o.v. de overige sporen in vlakken 3 en 4 (naargelang werkput)

3.3.8 Nieuwe Tijd: oostwest georiënteerde sporen

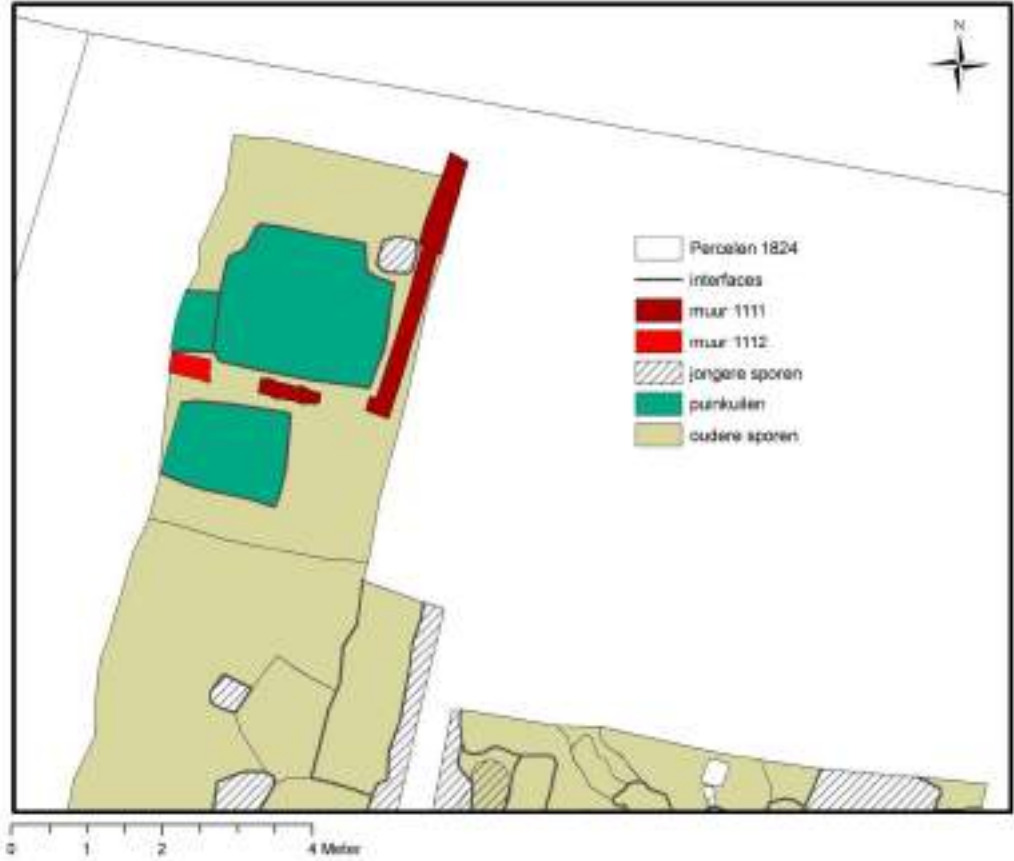
3.3.8.1 Bebouwing in het noorden

In het uiterste noorden van de site verschijnt opnieuw bebouwing. Deze kwam bloot bij het openleggen van werkput 3 niveau 1 en werd opgetekend op F1111. De muur is ook zichtbaar in profiel 15.

Het gaat hier om funderingen, op een hoogte van ca. 6.88+TAW. De muur bestaat uit gebroken bakstenen, een zandsteen en wat tegels. De gebroken bakstenen hebben een verschillende breedte, variërend van 8.5 cm tot 12 cm breed. De muur is gemetseld met kalkmortel zonder verband. Een stukje muur heeft een ander spoornummer gekregen (1112) omdat het niet helemaal in het verlengde leek te liggen met de rest van muur 1111. De mortel leek bovendien iets donkerder van kleur.

Binnenin werd een puinkuil aangetroffen met vulling 1113, bestaande uit lichtgeel zand met veel mortel, baksteen brokken en tegels in. De kuil staat deels opgetekend op F1111, in zijn volledige uitgebreidheid op plan 27bis. Ook werd er een redelijke hoeveelheid landslakken aangetroffen in de vulling, vermoedelijk het gevolg van consumptie. Van deze slakken is een staal bewaard. Gezien de grote hoeveelheid

bouwpuin in deze kuil, kunnen we de vulling mogelijk interpreteren als afbraakmateriaal van het gebouw. Kuilen met vulling 1115 en 1265 zijn vergelijkbare kuilen.

Figuur 3.3.8.1-1: Werkput 3 niveau 1, situering muren en puinkuilen

Figuur 3.3.8.1-2: Werkput 3 niveau 1, algemeen zicht op de muren

Figuur 3.3.8.1-3: Werkput 3 niveau 1, muur 1111

Datering:

De muren staan bovenop de afbraaklagen van de middeleeuwse bebouwing. Aangezien het om funderingen gaat, zijn zij ook jonger dan de lagen waar ze doorheen gebouwd zijn, in dit geval een laag zwart zand met wat puin. Dit is de laag die weggegraven werd om niveau 1 aan te leggen (top layer).

We kunnen dus in ieder geval zeggen dat de muren jonger zijn dan het einde van de 14de eeuw. Dit gebouwtje is in feite dus de opvolger van het middeleeuwse gebouw aan de rooilijn. Het kan in principe nog middeleeuws van oorsprong zijn, we zijn echter enkel zeker van de afbraakdatum.

Wat de afbraak betreft, kunnen we kijken naar de vulling van de puinkuil (1113). Deze bevatte 137 scherven, te dateren in de 15de en de 16de eeuw (voornamelijk 16de eeuw). De eindfase van de vulling wordt gesitueerd in de late 16de eeuw of later. We kunnen hieruit afleiden dat het gebouw afgebroken wordt in de late 16de eeuw of het begin van de 17de eeuw. Dat komt overeen met de datering van laag 0185/0525/1130 (zie verder in dit hoofdstuk). Op het moment dat deze laag over het terrein uitgespreid wordt, wordt het gebouwtje blijkbaar afgebroken. Kuil met vulling 1265 bevat 18 scherven die gedateerd kunnen worden in de 13de, 14de of 15de eeuw. We vermoeden dat het hier om zwerfpuil of vermengd materiaal gaat.

In principe kan het gebouwtje met muren 1111 en 1112, gelijktijdig zijn met het kleine gebouwtje in het zuiden van de site (muur 0304). Ze zijn beide met zekerheid reeds afgebroken aan het einde van de 16de eeuw/begin 17de eeuw. Voor muur 0304 zijn er aanwijzingen dat het eerder afgebroken werd, namelijk in de 14de-15de eeuw, maar deze datering berust op slechts een weinig aardewerk. Beide gebouwtjes kunnen gelijktijdig bestaan hebben of elkaar in tijd opgevolgd hebben.

3.3.8.2 Brede greppels

In de zuidelijke helft van de site verschijnen zeer brede greppels over de ganse breedte van het terrein. Zij zijn zichtbaar op niveau 3 (werkputten 2 en 3, plannen 20, 22, 30, 34) en niveau 4 (werkput 1, plannen 11, 12) en bevonden zich op een hoogte van ca. 5.26 t.e.m. 5.62 +TAW. Sommige van deze greppels hebben in verschillende werkputten een ander spoornummers gekregen. Het gaat om 4 greppels, met vulling 0399-0871, 0381-1010, 369-978-1317, 292-1002-1317 bis. Greppel 0381 werd ook in de lengterichting gecoupeerd (profiel 5) en kreeg in de coupetekening om een of andere reden spoornummer 0443. De greppels zijn bovendien zichtbaar in profielen 1, 4 en 14.

De greppels zijn tussen de 4 à 5 meter breed en ca. 40 à 50 cm diep. Ze zijn gevuld met vrij homogeen fijn grijsbruin zand. Enkel 0381 bevat ook wat puin (baksteen en tegels).

Interpretatie:

In de vulling van de verschillende greppels werden door middel van de metaaldetector 44 lakenloodjes aangetroffen. Omdat de vulling van de greppels vermoedelijk jonger is dan de rijen kuilen, waarvan het loopvlak verdwenen is, is het mogelijk dat het desbetreffende loopvlak mee opgenomen is in de vulling van deze greppels, m.a.w. dat er een afgraving heeft plaatsgevonden waarbij het zand in de brede greppels gestort werd en dat daardoor ook de lakenloodjes, die je op een loopoppervlak verwacht, mee in de vulling terecht gekomen zijn.

De reden van de uitgraving is onduidelijk. Zandwinning? Wou men iets weggraven of opvullen na een afbraak? Moest er plaats gemaakt worden voor een bepaalde dump? Op basis van de vulling lijkt het er niet op dat de greppels lang open gelegen hebben, ze werden blijkbaar onmiddellijk opgevuld. De functie van de greppels zelf is echter onduidelijk. Ze lopen wel parallel aan de rijen kuilen en de oudere greppels die hierboven besproken werden. De brede greppels liggen in het vlak grotendeels naast de rijen kuilen, in profiel lijken zij jonger te zijn dan deze kuilen. Het is mogelijk dat zij het gevolg zijn van een uitbraak van een constructie die parallel aan de palen opgesteld stond.

Figuur 3.3.8.2-1: Brede greppels en situering lakenloodjes (detectorvondsten)

Figuur 3.3.8.2-2: Werkput 2 niveau 3, zicht op de brede greppels, gezien vanuit het zuiden

Datering:

Qua vondsten komen er afgezien van de lakenloodjes ook een munt en een penning in de vulling van de greppels voor. Het gaat om een penning uit de periode 1418-1437 en een munt uit 1384.

Deposit 0871 bevatte 23 scherven, een mix van secundair afval uit de periode 1550-1650, samen met oudere kleinere fragmenten opspit of zwerfvuil die voornamelijk 14de-eeuws zijn.

Deposit 0399 bevatte 58 scherven uit de 14de tot 16de eeuw.

Deposit 0381 bevatte 197 scherven uit de 14de tot en met de 15de eeuw, met uitschieters naar de 13de en 16de eeuw. Het spoor valt vermoedelijk te dateren in de 15de eeuw of mogelijk de eerste helft van de 16de eeuw.

We zouden kunnen veronderstellen dat de vulling van de vier greppels gelijktijdig is. De 14de-eeuwse vondsten kunnen we vermoedelijk beschouwen als residuele vondsten, afkomstig van het vergraven loopoppervlak. Mogelijk geldt dit ook voor de 15de-eeuwse vondsten? Afgaande op de vulling van 0871 zouden we het tijdstip van het dempen van de greppels kunnen dateren in de periode 1550-1650 of daaromtrent. In dat geval gaat het om post-middeleeuwse sporen.

Het is echter ook mogelijk dat deze greppelvullingen te situeren zijn op het einde van de middeleeuwen (15de eeuw? In dat geval zijn de 16de-eeuwse scherven intrusief) of op de overgang van de middeleeuwen naar de Nieuwe Tijd...

Een derde mogelijkheid is dat de vier greppels niet gelijktijdig opgevuld werden, maar gespreid over een langere periode.

3.3.8.3 Laag 0185 en gelijkgestelde lagen 0525 en 1130

Volgend op of gelijktijdig met de vulling van de brede greppels die hierboven besproken werden, wordt het terrein bedekt met een laag fijn en vrij homogeen grijsbruin zand: laag 0185 B. In werkput 2 werd deze laag 0525 genoemd en in werkput 3 laag 1130. Deze laag werd blootgelegd op niveau 3 (werkput 1) en niveau 2 (werkputten 2 en 3). We vinden deze laag terug op plannen 7, 8, 15, 16, 28 en 29. In het profiel is zij zichtbaar in profielen 1, 4, 14 en 18. De hoogte waarin de laag in het vlak blootgelegd is, varieert van werkput tot werkput: Van 5.93+TAW tot 5.42+TAW in werkput 1, van 5.78+TAW tot 5.42+TAW in werkput 2 en van 5.98 tot 5.29+TAW in werkput 3. Lagen 0577, 0787, 0572, 0571, 0570, 1195, 0602, 0558 en 1125 kunnen vermoedelijk aan deze lagen gelijkgesteld worden.

Hoewel het in eerste instantie leek alsof het om een dik en homogeen pakket ging, werd er op basis van het profiel toch een onderscheid gemaakt tussen 0185 A en 0185 B. De laag die op niveau 2 (werkputten 2 en 3) en niveau 3 (werkput 1) in het vlak opengelegd werd, is laag 0185 B.

Figuur 3.3.8.3-1: Laag 0185 e.a.

Deze laag bevindt zich enkel ten zuiden van de top van de rug. De grens loopt wel min of meer oost-west gericht en volgt vermoedelijk gewoon de topografie van het terrein. Het fijne grijsbruine zand is exact hetzelfde als het zand waarmee de brede greppels opgevuld werden, waarschijnlijk gaat het om één en dezelfde laag. Aangezien de laag zich over zo'n groot oppervlak uitspreidt kan gedacht worden aan een uitvlakking van het terrein ten zuiden van de top van de rug. We interpreteren deze laag als een ophoging voor de bleekweide.

Naar het noorden toe vindt men geen lagen die gelijktijdig zijn met dit pakket. De lagen die zich op dit niveau bevinden zijn ouder. Sporen 0269, 0772 en 0805 zijn onduidelijk.

Figuur 3.3.8.3-2: Laag 0525 in het zuiden van werkput 2, gezien vanuit het noordwesten

Figuur 3.3.8.3-3: Laag 0185 B in het vlak in werkput 1, met op de voorgrond de top van de rug, gezien vanuit het noordwesten

Datering:

In de laag (0185 algemeen, 0525 en 1130 tezamen) bevonden zich 20 munten en penningen (inventarisnummers 5995, 6000, 6002, 5998, 6005, 6312x2, 6330, 6329, 5791, 5806, 6171, 5805, 5804, 6186, 6182, 6180, 6244, 6126, 6159). Van de deze munten en penningen is er eentje te dateren in de 14de eeuw, zijn er drie afkomstig uit de 15de eeuw, 4 uit de eerste helft van de 16de eeuw, 7 uit de tweede helft van de 16de eeuw, eentje uit de periode 15-16de eeuw en 3 uit het begin van de 17de eeuw.

Daarnaast bevond er zich ook een 17de-eeuwse gesp in de laag en een knoop uit de 16de-17de eeuw. Het aardewerk geeft hetzelfde beeld, het wordt gekarakteriseerd als zwerfvuil uit een langere periode (13de eeuw tot 16de-17de eeuw, met een eindfase in de tweede helft van de 16de eeuw of later. Gezien de aanwezigheid van munten uit het begin van de 17de eeuw, kan de laag mogelijk rond dit tijdstip gedateerd worden, of in ieder geval in de tweede helft van de 16de eeuw –begin 17de eeuw.

Zowel in de munten als in het aardewerk zien we in het algemeen een kleine verschuiving in datering t.o.v. de vulling van de brede greppels, al wordt het aardewerk van één van de individuele greppels ook in de periode 1550-1650 gedateerd.

Net als in de greppelvullingen zijn er ook in laag 0185/0525/1130 lakenloodjes aanwezig (18 stuks bekend op het moment van het schrijven), wat er op kan wijzen dat het loopoppervlak van de middeleeuwse lakenindustrie mee opgenomen en vermengd werd in laag 0185/0525/1130.

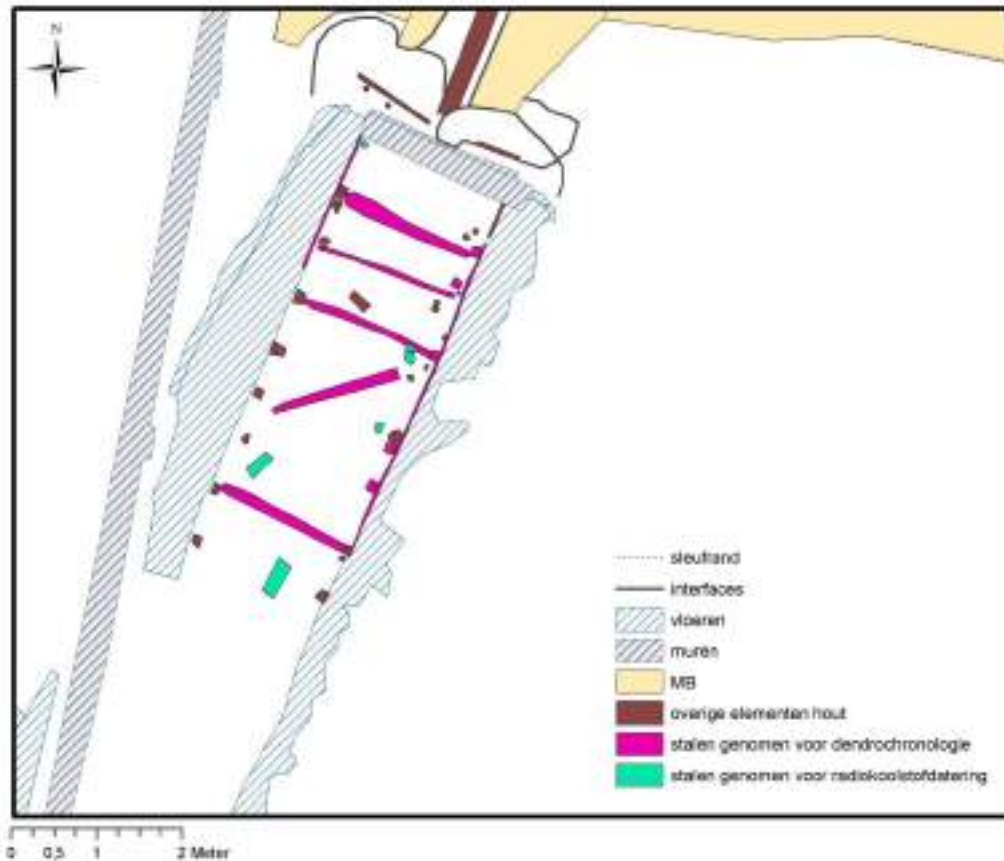
3.3.9 Nieuwe Tijd noordoost-zuidwest georiënteerde sporen

Op een bepaald moment vindt er een verandering plaats in de oriëntatie van de sporen. Het gaat om sporen die in laag 0185B/0525/1130 uitgegraven werden.

3.3.9.1 Waterbekken 1087 en houten goot 1077

Spoor 1087

Het belangrijkste spoor met een gewijzigde oriëntatie is houten constructie 1087. Van deze constructie was de opvulling zichtbaar op niveau 2 van werkput 2 en niveau 1, het eigenlijke spoor kwam pas aan het licht op niveau 3 (plan 22). Meer details en nummering van de verschillende houten palen werden opgetekend op plan 24 (niveau 4). Een gedeelte van de constructie bevond zich in werkput 3 (niveau 3, plan 34). De bovenzijde van de houten constructie bevond zich op ca. 4.45+TAW.

Figuur 3.3.9.1-1: Werkput 2 niveau 4, detailplan constructie 1087

Het bekken werd in een latere fase versteend. Deze versteende fase werd over een lengte van 15,3 meter teruggevonden. De originele fase werd 'slechts' tot een lengte van 5.8 meter blootgelegd. Vermoedelijk bevond het originele houten bekken zich echter nog onder het ganse versteende gedeelte en was het minimum 15.3 meter lang. De breedte bedraagt 1,80 meter. We kunnen deze constructie beschouwen als een waterbekken.

Figuur 3.3.9.1-2: Houten constructie 1087 en versteningsfase, achteraan het blootgelegde gedeelte van de originele houten constructie

Deze houten beschoeiing was anders opgebouwd dan 1072. Het vrijgelegde gedeelte bestaat uit 5 lange planken en 17 opstaande palen. De houten palen zitten op een vrij regelmatige afstand van ca. 60 à 70 cm van elkaar en zijn door middel van nagels verbonden aan 5 liggende houten balken die de palen uit elkaar duwen. De houten palen duwen dikke planken tegen de wand. In één geval reikte de dwarsliggende balk van plank tot plank en was hij aan de zijkanten tegen de twee houten palen bevestigd. De dwarsbalk zat ingeklemd tussen twee palen en twee kleinere paaltjes.

De houten balk die schuin ligt op het opgravingsplan werd door de kraan bij het (zeer voorzichtig) uitscheppen van de puinvulling tot op de spanbalken lichtjes meegetrokken van een rechte tot een schuine positie.

Figuur 3.3.9.1-3: Houten balk 1087.24 tussen twee houten palen

Figuur 3.3.9.1-4: Houten balk 1087.07 tussen twee houten planken, geklemd tussen een houten paal en een kleiner paaltje

De meeste balken hadden een vierkante of rechthoekige doorsnede, slechts enkele hadden een ronde doorsnede ('boomstammetje'). De meeste palen waren aangepunt. Soms was het duidelijk dat het om hergebruikte balken ging. Het is natuurlijk goed mogelijk dat het hier gaat om gerecupereerde palen van de lakenramen, al lijkt hiervoor op de balken zelf niet direct bewijsmateriaal aanwezig te zijn. De houten planken aan de zijkant waren erg dik (ca. 5 cm.), vermoedelijk te dik om als gerecupereerde vloerplanken beschouwd te worden. Deze planken werden mogelijk wel speciaal voor dit doel vervaardigd (?). De bemonsterde palen en planken bleken allemaal uit eik vervaardigd te zijn, slechts één paal bestond uit den.

Figuur 3.3.9.1-5: Houten paal in constructie 1087

Figuur 2.3.9.1-6: Hergebruikte houten paal uit constructie 1087

Figuur 3.3.9.1-7: Paal met ronde doorsnede in constructie 1087

Figuur 3.3.9.1-8: Houten plank in constructie 1087

Nadat de dwarsliggende balken beschreven, gefotografeerd en verzaagd waren voor staalname, kon het overblijvende slijk op de bodem verwijderd worden. Her en der werden nog kleinere paaltjes zichtbaar (op plan 24 in het groen aangeduid). Bij het uitgraven van de grotere palen voor staalname werden soms nog resten hout aangetroffen in het gereduceerde lemige zand. Mogelijk zijn dit resten van een oudere constructie maar dit was erg onduidelijk, het kunnen ook restanten zijn van andere houten paaltjes voorafgaand aan het waterbekken. Van sommige van deze kleine paaltjes werd een stalen genomen voor radiokoolstofdatering.

Figuur 3.3.9.1-9: Constructie 1087 na het verwijderen van de dwarsbalken

Verschillende palen en planken werden getekend, beschreven, uitvoerig langs alle zijden gefotografeerd en verzaagd voor stalname. Hiervoor wordt verwezen naar de detailtekeningen (plan constructiehout 1), de individuele beschrijvingsfiches per element (1087.01 t.e.m. 1087.45) en de vele foto's.

Op de kop van de constructie bevond zich een bakstenen muur. Deze muur behoort echter tot de versteningsfase. Ten noorden hiervan kon door middel van handmatig verdiepen echter nog de oorspronkelijke houten voorganger vrijgelegd worden. De houten planken op de kop steken iets verder uit dan de zijwanden. Dit was ook het geval bij constructie 1072.

Figuur 3.3.9.1-10: Korse zijde van constructie 1087, gezien vanuit het westen

Figuur 3.3.9.1-11: Kopse zijde van constructie 1087 (houten planken rechts van de muur) en goot 1077, gezien vanuit het oosten

Er werd een mogelijke insteek van spoor 1087 met insteekvulling aangetroffen bij een coupe op de buitenkanten van het spoor. Deze coupe werd niet opgetekend op schaal, wel gefotografeerd en geschetst op de achterzijde van fiche 1102. Deze kreeg echter een verkeerd spoornummer, namelijk 1103 (insteek) en 1102 (insteekvulling). Dit is hetzelfde nummer als een spoor op plan 22. Het aardewerk kon bij het inzamelen niet apart worden gehouden van de bovenliggende laag 0926 (boven de witte stippellijn). Het is bovendien niet helemaal zeker dat het hier om een insteek gaat, het kan ook om een van de oudere middeleeuwse kuilen van rij twee gaan... De coupe op de andere zijde van 1087 geeft ongeveer hetzelfde beeld.

Figuur 3.3.9.1-12 : Mogelijke insteek en insteekvulling van constructie 1087 onder de witte stippellijn, gezien vanuit het noorden

Goot 1077

Zoals reeds op een van de voorgaande figuren zichtbaar is, is de kopse zijde van de constructie verbonden met een houten goot (1077). Deze goot is zichtbaar op plannen 24 en 25. De goot was opgebouwd uit planken, namelijk een bodemplank met verdiepte zijkanten (23 cm x 4,5 cm, het verdiepte deel is 1 cm diep), wandplanken die aan de bodemplank bevestigd waren door middel van spijkers, en een houten deksel van ca. 4 cm. dik, eveneens bevestigd door middel van spijkers. De spijkers zitten op een vrij regelmatige afstand van elkaar, ofwel 4 à 5cm, ofwel 10 à 11cm ofwel 14 à 15 cm. De binnenzijde van de goot meet 13,5 cm. De totale lengte van de goot meet 14,7 meter.

Figuur 4.3.9.1-13: Bodemplank van goot 1077

De goot verbindt constructie 1087 met constructie 1072 en helt af in de richting van 1087 (van 4.51+TAW in het noorden naar 4.41+TAW in het noorden, gemeten over een afstand van ca.12 meter). In 1072 is de goot helemaal aan de onderkant van het bekken gesitueerd, in 1087 zo'n 50 cm. boven de onderkant van de vulling. De aanwezigheid van de goot dit beide bekkens verbindt, wijst er op dat beide bekkens op een bepaald moment gelijktijdig in gebruik zijn.

De goot heeft een insteek (0876) en insteekvulling (0875) van licht grijsgroen gevlekt zand.

Figuur 3.3.9.1-14: Doorsnede doorheen goot 1077 en insteekvulling 0875

Datering:

Het is onmogelijk te zeggen of het bekken al dan niet doorheen laag 0185/0525/1330 gegraven is.

Stratigrafisch gezien kunnen we wel vaststellen dat 1087 zeker jonger is dan de vulling van de brede greppels. De datering van deze greppels is ietwat onzeker, een van de vullingen dateert uit de periode 1550-1650, een andere lijkt eerder in de 15de eeuw opgevuld te zijn. Aangezien de greppelvullingen een datering *post quem* vormen voor het waterbekken, gaan we ervan uit dat het bekken ten vroegste rond 1550 kan gebouwd zijn.

Het waterbekken kent nog een versteningsfase die vermoedelijk dateert uit het midden van de 19de eeuw (zie verder). In de veronderstelling dat het houten bekken toch even in gebruik was voorafgaand aan de verstening, kunnen we ruim genomen een datering voorstellen tussen 1550-1800 voor de bouw van het bekken.

Het aardewerk van insteekvulling 0875 (goot 1077) is tezamen met een ander spoor ingezameld (naastliggende insteekvulling van buis 1069 en levert niet veel informatie op. Het aardewerk is afkomstig uit een lange periode (16de tot 18de eeuw).

Van spoor 1087 werden 14 stalen genomen voor dendrochronologie en 4 stalen voor 14C. Van de 14C-stalen lijkt 1087.27 de meest geschikte (ronde boomstam met spinthout). De dendrostalen werden uitgewerkt door prof. P. Hoffsummer (Université de Liège). Een datering bleek echter niet evident. Het was niet mogelijk om een gemiddelde te berekenen voor de gehele dataset. De reden hiervoor kan gezocht worden in het feit de stalen niet contemporain zouden zijn, ofwel in de slechte kwaliteit van de individuele sequenties. In het dendrochronologisch rapport worden twee mogelijke dateringen voorgesteld, eentje te situeren in de 12de eeuw en eentje te situeren in de 15de eeuw. Gezien de stratigrafische situering van spoor 1087 valt een 12de eeuwse datering uit te sluiten. Een datering van de gebruikte palen in de 15de eeuw lijkt dan meer waarschijnlijk. Wanneer we deze piste uitkiezen, kan gesteld worden dat drie van de bomen die hout leverden voor de palen, gekapt werden in de eerste helft van de 15de eeuw en twee bomen in de tweede helft van de 15de eeuw.

Deze datering schept eveneens twee mogelijkheden:

Het bekken kan gebouwd zijn in eerste helft 15de eeuw en hersteld in de tweede helft van de 15de eeuw. Dit zou impliceren dat de vulling van de brede greppels ouder is dan de eerste helft van de 15de eeuw, wat eerder onwaarschijnlijk lijkt.

Een tweede mogelijkheid is dat het bekken (deels) gebouwd met recuperatiehout. Dit zou afkomstig kunnen zijn van bebouwing in de omgeving of mogelijk zelfs van afgebroken lakenramen? In dat geval kan het ten vroegste gebouwd zijn in de tweede helft van de 15de eeuw. Ook een bouwdatum in de 16de eeuw (na 1550?) blijft bij deze optie een mogelijkheid.

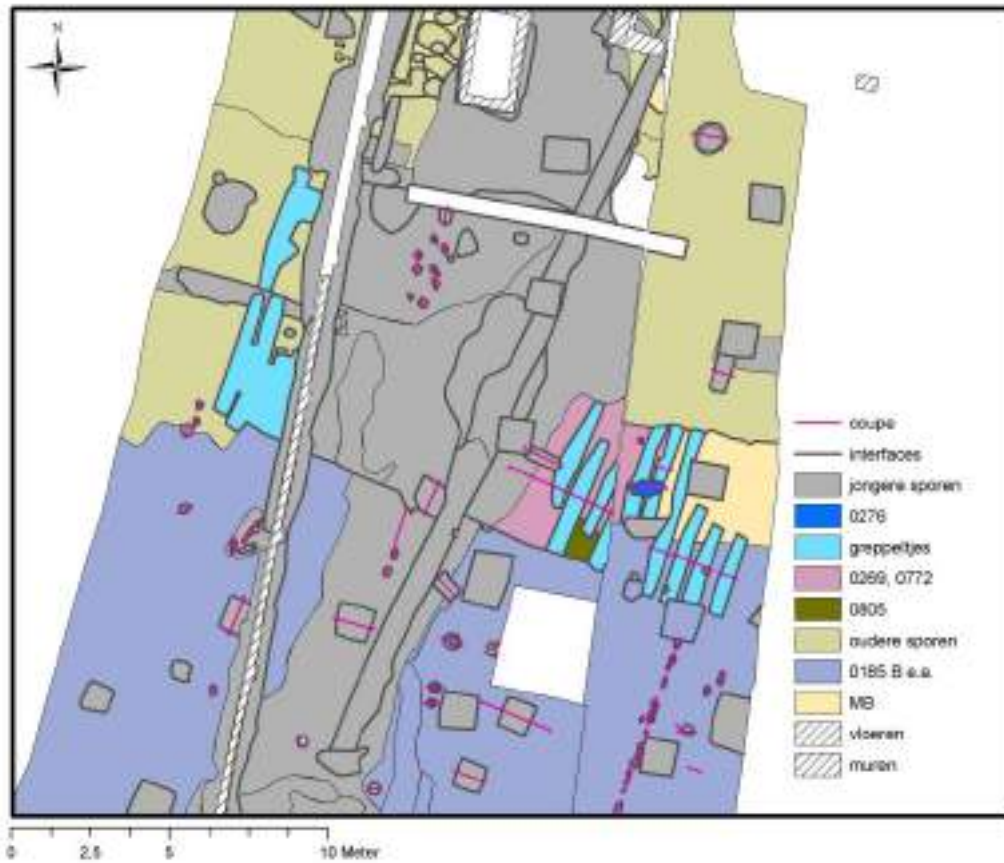
3.3.9.2 Greppels

Over bijna de ganse breedte van het terrein werden er naast waterbekken 1072 smalle greppeltjes blootgelegd. Deze greppeltjes volgen echter niet de oriëntatie van 1072, maar wel die van 1087 en goot 1077. Deze greppels liggen niet in één vlak, maar duiken naar beneden naast 1072, waardoor ze deels op niveau 2 en deels op niveau 3 blootgelegd werden. Zij zijn zichtbaar op plannen 7, 18, 28 op een hoogte van ca. 5.88 (WP1), ca. 5.75+TAW (WP2) en ca. 6.07+TAW (WP3). Op een dieper niveau zijn zij zichtbaar op plannen 10, 11bis, 19, 32, 33 op een hoogte van ca. 5.54+TAW (WP1), 5.51+TAW (WP2) en 5.65+TAW (WP3).

Om de volledige rij greppels te zien, moet die rij dus uit verschillende niveaus worden samengesteld.

De greppeltjes op niveau 2 (WP2 en WP3) / niveau 3 (WP1) hebben spoornummers met vulling 0188, 0190, 0205, 0206, 0207, 0211, 0284, 0752, 0754, 0749, 0759, 1215.

Die van niveau 3 (WP2 en WP3) en niveau 4 (WP1) hebben spoornummers met vulling 0828, 0831, 0818, 0820, 0822, 0824, 0848, 0799, 0752, 0754, 0331, 0333, 0364.

Figuur 3.3.9.2-1: Greppels op niveau 2 (werkputten 2 en 3) en niveau 3 (werkput 1)

De greppels in werkput 1 werden elk afzonderlijk gecoupeerd en uitgehaald. Uit deze coupes blijkt dat de originele vulling van de greppels bestaat uit fijn donkergrijs, homogeen zand. Bij sommige is er bovenaan wat gevlekt zand (verschepte B en C horizont van de podzol) te zien.

Figuur 5: Werkput 1 niveau 3, algemeen zicht op de greppels, gezien vanuit het noordwesten

Figuur 3.3.9.2-2: Greppelvulling 0211

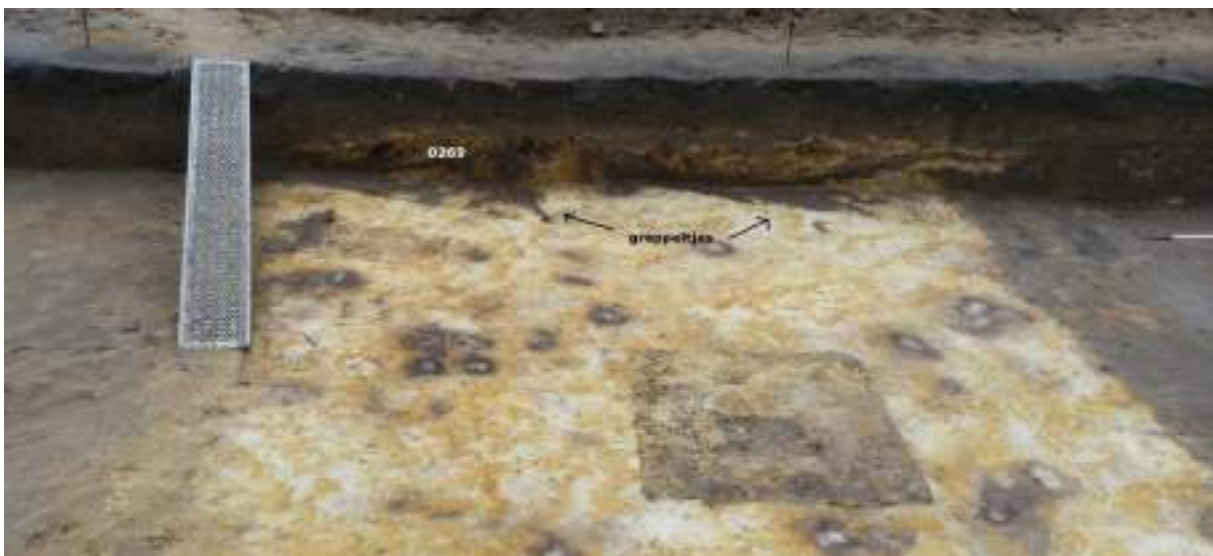
Figuur 3.3.9.2-3: Greppelvulling 0190

Bij een coupe op spoor 0276, waarbij ook enkele greppels gecoupeerd werden, is zichtbaar dat het gevlekte zand een laag vormt die bovenop de originele greppelvulling aanwezig is. Dat de omtrek van de greppels toch zichtbaar is, is vermoedelijk te wijten aan het feit dat het donkergrijze zand van de originele vulling mee vermengd is in de laag (omgespitte grond?). Laag 0269, de gevlekte laag die opgetekend is als 'ouder dan de greppeltjes', is dus in feite jonger. Op niveau 4, na het afgraven van laag 0269, ziet men in de combinatie tussen vlak (greppeltjes) en profiel (profiel 4, laag 0269) mooi geïllustreerd. Op niveau 4 kwam bovendien een iets meer noordelijk gelegen rij greppels bloot te liggen.

Bovendien kan ook hier opgemerkt worden dat de greppels afhellen van oost naar west en dat ze dus dieper liggen naarmate ze dichterbij waterbekken 1072 liggen.

Figuur 3.3.9.2-4: Werkput 1 niveau 3, coupe op spoor 0276 met greppelvullingen 0284, 0190 en laag 0296

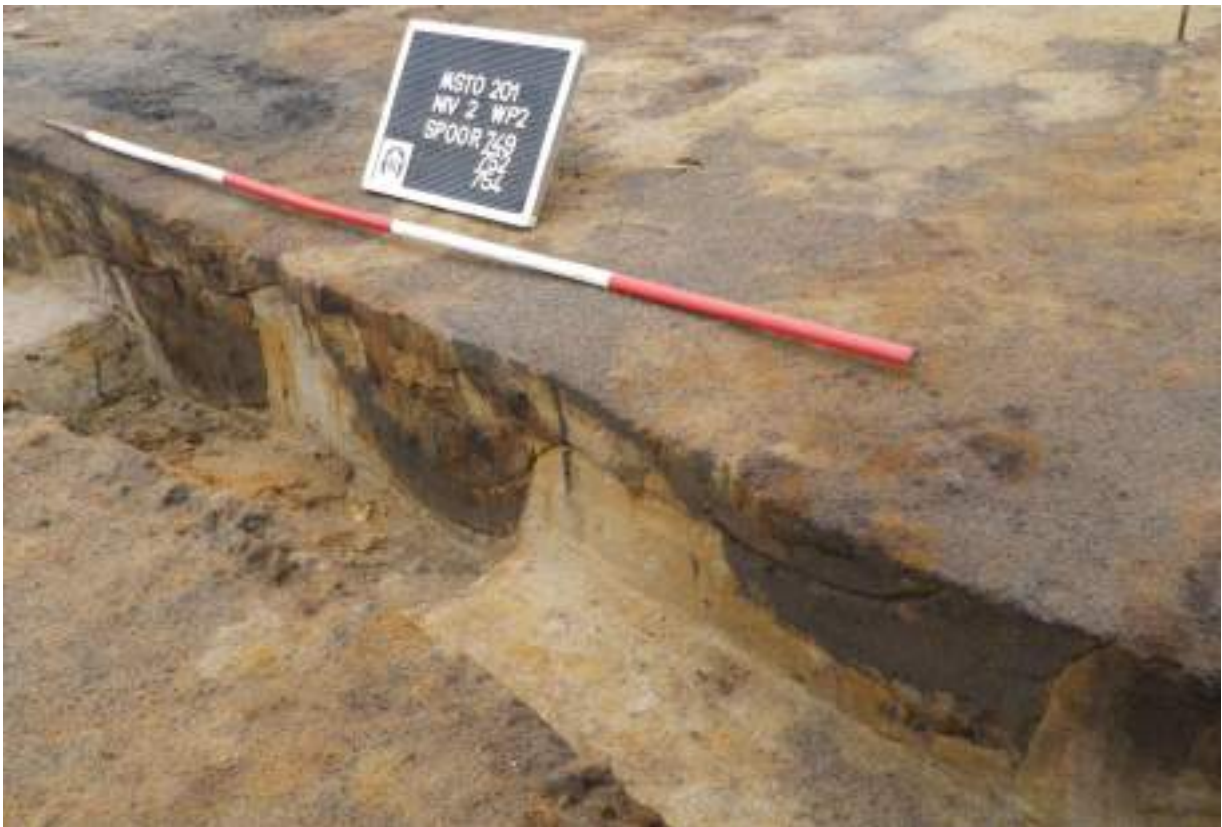
Figuur 3.3.9.2-5: Werkput 1 niveau 4 (+ profiel 4): greppeltjes en laag 0269

In werkput 2 (niveau 2) wordt de situatie nog duidelijker. Hier werd een coupe gezet over alle aanwezige greppeltjes en hieruit bleek dat er nog greppels aanwezig waren die niet zichtbaar waren in het vlak maar bedekt waren door laag 0772.

In het westen worden de greppels – nog niet zichtbaar in vlak 2 - bedekt door lagen 0742, 0743 en 0744.

Figuur 3.3.9.2-6: Werkput 2 niveau 2, greppels in het vlak, gezien vanuit het noordoosten

Figuur 3.3.9.2-7: Werkput 2 niveau 2, greppeltjes onder laag 0772

In het volgende vlak in werkput, vlak 3, werden nadien de dieper gelegen greppels blootgelegd. Ook hier kwam een meer noordelijk gelegen rij bloot te liggen. Voor een plan zie figuur 3.3.9.2-11.

Figuur 3.3.9.2-8: Werkput 2 niveau 3, zicht op de greppels, gezien vanuit het noorden

Figuur 3.3.9.2-9: Werkput 2 niveau 3 met greppels, gezien vanuit het noorden en centraal de opvulling van waterbekken 1072

Er werd een coupe gezet op de meest zuidelijke rij greppels. Deze greppels zijn ca. 15 à 20 centimeter diep vanop niveau 3. Zie figuur 3.3.9.2-11 voor een lokalisatie van de coupe.

Figuur 3.3.9.3-10: coupe op greppels met vulling 0818, 0820, 0822 en 0824 (bovenaan in de coupe). Zij doorsnijden een oudere kuilvulling

In werkput 3 waren de greppels zichtbaar op niveau 2 maar zij waren duidelijker afgetekend op niveau 3.

We kunnen alle greppels van de verschillende niveaus samenvoegen tot één plan. De meest zuidelijke rij bestaat uit zeventien greppels. Veertien daarvan zijn ca. 4 à 5 meter lang, de drie kortere greppels aan de oostzijde zijn ca. 3 meter lang. De noordelijke rij bestaat uit zes greppels van verschillende lengte. Hun functie is onbekend.

Figuur 3.3.9.2-11: Werkputten 1, 2 en 3, overzichtsplanning greppels, samenstelling uit verschillende niveaus

Datering:

Een aantal van de greppelvullingen bevatte weliswaar enkele scherven, maar deze waren niet karakteristiek genoeg om te dateren. Het gaat om spoornummers 0822, 0824, 0752, 0331, 0190, 0205, 0207. Een aantal greppels bevatten gelukkig wel wat meer aardewerk:

- 0818 bevatte 30 scherven, gekarakteriseerd als zwerfvuil en secundair materiaal, te dateren van de 13de tot de 19de eeuw.
- 0754 bevatte 25 scherven van de 14de tot de 16de eeuw, de eindfase van het spoor wordt gedateerd in de 16de eeuw of later.
- 0188 bevatte 76 scherven van de 15de tot de 19de eeuw.

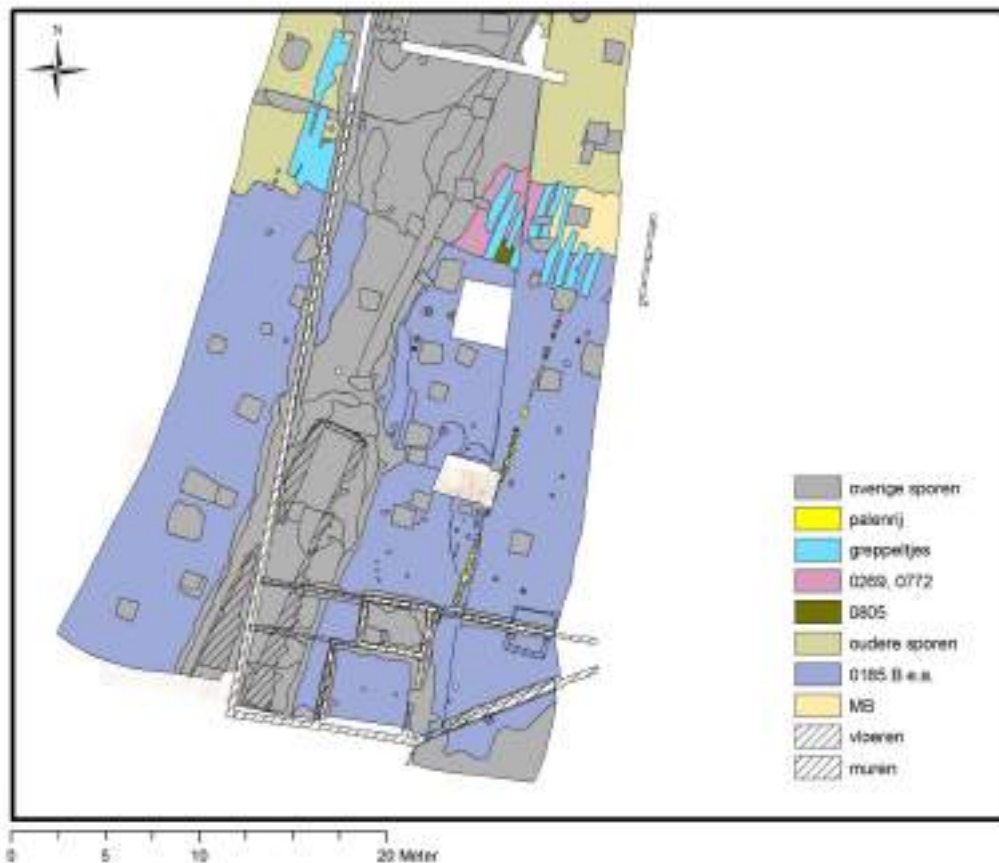
De meeste van de scherven worden gekarakteriseerd als zwerfvuil/secundair materiaal, met een looptijd van de 14de eeuw tot de 19de eeuw. Afgaande op spoor 0754 kunnen we de greppelvullingen mogelijk dateren tussen de 16de en de 19de eeuw. Zoals gezegd gaan we er van uit dat jongere lagen 0269/0772 doorheen de bovenste vulling van de greppels gespit zijn. Het oudste middeleeuwse materiaal is vermoedelijk als zwerfvuil aan de oppervlakte blijven liggen en in de gemengde lagen 0269/0772 terecht gekomen.

De greppelvullingen dateren dus tussen de 16de en de 19de eeuw en zijn daarmee vermoedelijk gelijktijdig met waterbekken 1087 en goot 1077. Ook hun gelijkaardige oriëntatie wijst in die richting. Aangezien zijn naast waterbekken 1072 liggen, kunnen we

er van uit gaan dat zij gegraven werden op een moment dat zowel waterbekken 1072 als waterbekken 1087 en goot 1077 in gebruik waren.

3.3.9.3 Palenrij

In het zuiden van het terrein kwam in werkput 1 op niveau 3 een rij paalkuilen aan het licht. Het vervolg van deze rij werd blootgelegd in werkput 2 niveau 2. De palenrij is zichtbaar op plannen 7 en 16, op een hoogte van ca. 5.81 tot ca. 5.63+TAW.

Figuur 6: Situering palenrij in werkputten 1 en 2 (zonder interfaces)

De paalkuilen waren uitgegraven in laag 0185B/0525 en waren erg onduidelijk aangezien hun vulling hetzelfde uitzicht heeft als 0185B/0525. Er was wel een bruine verkleuring rondom de paalkuil te zien, vermoedelijk door uitloging. Deze paalkuilen bevinden zich vaak in kleine clusters. In werkput 1 kreeg de palenrij spoornummer 0204. De individuele palen kregen het spoornummer 02.4 met een toevoeging, namelijk 204.1, 204.2 etc. In werkput 2 werden de palen individueel genummerd en gaat het om sporen met vulling 0604, 0606, 0608, 0612, 0614, 0792, 0794, 0796, 0798, 0800, 0802. Een aantal paalkuilen op een rijtje wijken lichtjes af van de lange rij paalkuilen en worden hier niet toe gerekend.

Figuur 3.3.9.3-2: Eén van de duidelijkste clusters van paalkuilen in de palenrij

Figuur 3.3.9.3-3: Werkput 1, niveau 3, gedeelte van de palenrij in het vlak, gezien vanuit het zuiden (voor inkrassing)

Figuur 3.3.9.3-4: Werkput 1 niveau 3, gedeelte van de palenrij in het vlak , gezien vanuit het noorden (na inkrassing)

De palenrij werd gecoupeerd. Sommige van de paalkuilen bleken duidelijker te zijn in de coupe dan in het vlak of omgekeerd. Sommige paalkuilen bleken zeer ondiep, andere zo'n 10 centimeter diep (vanaf niveau 3 van werkput 1). In werkput 2 waren ze iets dieper bewaard (ca. 15 cm). De rij palen was minimaal 16.7 meter lang.

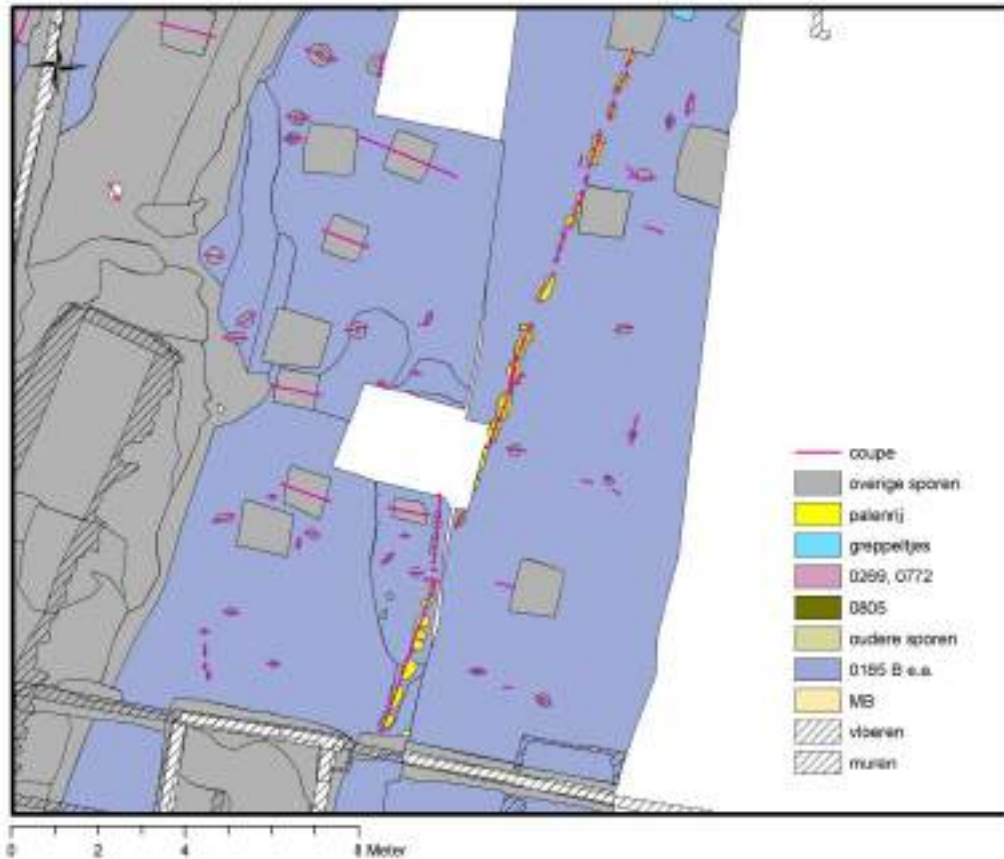
In het vlak werden deze sporen pas op deze diepte zichtbaar, niet eerder. Het is in principe mogelijk dat zij van op niveau 1 gegraven zijn maar dat de bovenkant van het paalspoor weg geërodeerd is tot op deze diepte.

Figuur 3.3.9.3-5: Werkput 1, voorbeeld van paalkuilen in coupe

Figuur 7: Werkput 2, coupe op paalkuilen van palenrij

Figuur 3.3.9.3-6: detail van palenrij met weergave van de coupes

Datering:

De palenrij is alleszins jonger dan laag 0185/0525, die we in de Nieuwe Tijd situeren. Dit maakt het spoor vermoedelijk jonger dan de late 16de of begin van de 17de eeuw. Gezien de gelijklopende oriëntatie van dit spoor met goot 1077 en waterbekken 1087 lijkt een datum tussen ca. 1600 en 1800 aannemelijk.

Er bevonden zich wel enkele schaarse scherven in de vullingen van de paalkuilen, maar dit waren slecht dateerbare kleine fragmentjes, bovendien gaat het om opspit uit laag 0185/0525.

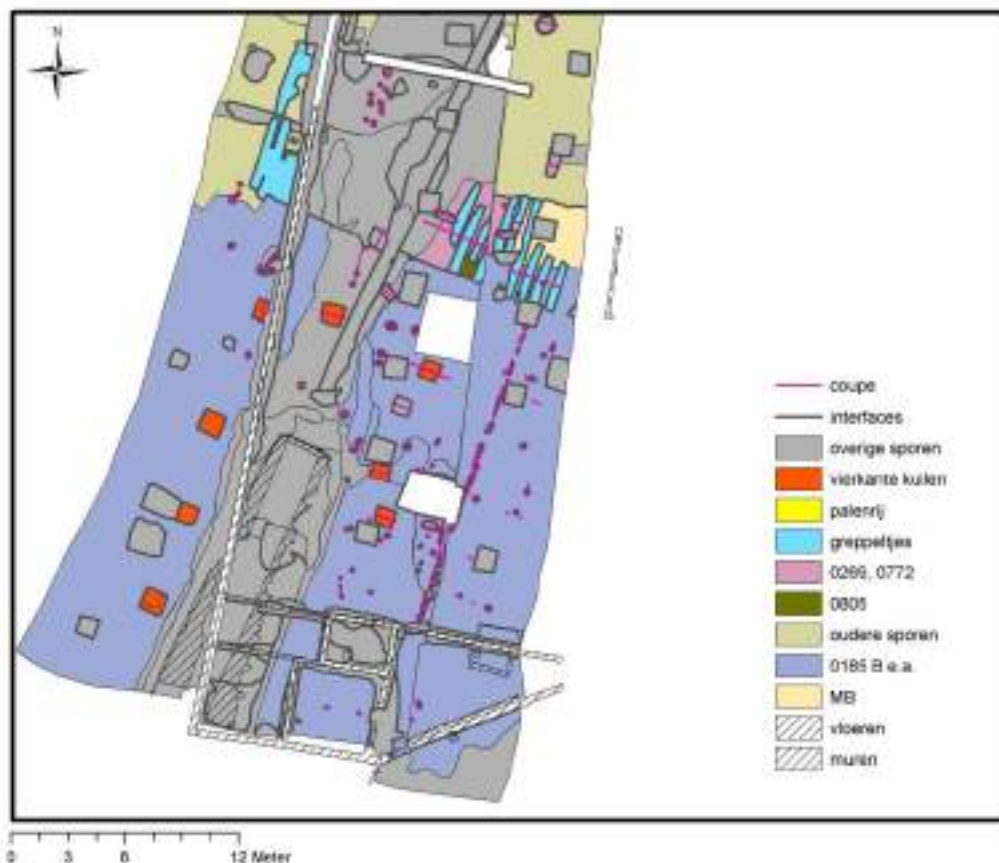
Interpretatie:

De lange rij palen doet denken aan een omheining van smalle paaltjes naast elkaar, of misschien een wasdraad waarvan de palen regelmatig vervangen werden. Op oude afbeeldingen van bleekweides is vaak een wasdraad te zien.

3.3.9.4 Vierkante kuilen

Een volgende cluster sporen die jonger is dan laag 0185B/0525 bestaat uit vierkante kuilen. Zij bevinden zich in werkputten 2 en 3 op niveau 2, op een hoogte van ca. 5.74+TAW. Ze zijn zichtbaar op plannen 15, 16, 28 en 29. Het gaat om sporen met vulling 0540, 0582, 0600, 0657, 1140+1207, 1179, 1203, 1213. Een aantal sporen die qua uitzicht gelijkaardig zijn (0544, 0629), zijn echter vermoedelijk her-opgevulde coupes van het eerste niveau. De hier besproken sporen zijn dus enkel de vierkante kuilen op plaatsen waar op niveau 1 geen coupe gezet is (geen paalspoor aanwezig op niveau 1). Verder zijn er een aantal kuilen die afkomstig zijn van moderne pijlers op niveau 1. Deze worden ook uit deze bespreking geweerd.

Een van de kuilen is jonger dan laag 0533, een laag uit niveau 1 die rond de waterbekkens naar beneden zakt. De andere kuilen worden afgedekt door 0533. We zullen deze stratigrafische situatie verderop nog bespreken.

Figuur 3.3.9.4-1: situering van de vierkante kuilen

De kuilen hebben een omtrek van ca. 1m² en hebben een vulling van grijsbruin zand (idem 0185B/0525), vermengd met donkergrijs zand. Ze werden in werkput 2 allemaal gecoupeerd, in werkput 3 werden ze echter niet verder onderzocht omwille van tijdsgebrek, hier werd slechts één van de kuilen gecoupeerd.

De best bewaarde van deze sporen zijn in coupe zo'n 30 à 40 cm diep. Van sommige was slechts 5 à 10cm bewaard gebleven, mogelijk werd hier te diep afgegraven of waren de kuilen variërend qua diepte.

Figuur 3.3.9.4-2: Werkput 2 niveau 2, een van de vierkante kuilen

Figuur 3.3.9.4-3: Werkput 3 niveau 2, een van de vierkante kuilen

Datering:

De kuilen zijn jonger dan laag 0185B/0525, ze zijn dus jonger dan de late 16de eeuw of het begin van de 17de eeuw. In enkele vullingen werd aardewerk gevonden, we moeten hier wel rekening houden met het feit dat laag 0185B/0525 hierin gemengd werd:

- 0657: hieruit werden 10 scherven aardewerk gevonden, gekarakteriseerd als zwerfvuil en daterend uit een lange periode: de late middeleeuwen tot en met 18de/19de eeuw.
- 0582: hieruit werden 3 scherven gerecupereerd uit de late middeleeuwen en de post-middeleeuwen.
- 1179: Hieruit werden 21 scherven gerecupereerd, gekarakteriseerd als zwerfvuil en daterend uit de 15de of 16de eeuw

De aanwezigheid van enkele scherven uit de 18de of 19de eeuw maakt dat we dit geheel van sporen mogelijk eerder in een jongere periode moeten plaatsen. Zij waren echter niet zichtbaar op niveau 1. Mogelijk heeft dit te maken met het herwerken van het loopoppervlak. Dit gegeven komt echter later nog ter discussie. Een van de kuilen doorsnijdt laag 0533, het looppniveau van niveau 1 / 2, dus de bleekweide is vermoedelijk al even in gebruik wanneer de kuilen gegraven worden. De precieze datering is niet gekend.

Interpretatie:

Er zijn op zich geen aanwijzingen omtrent hun functie, afgezien dan van hun situering. Deze kuilen liggen in een vrij regelmatig patroon (toch althans in het oosten) rond waterbekken 1087. Eventueel kan gedacht worden aan de insteek van pijlers voor een overkapping van het waterbekken. De vulling van de kuilen is echter zo weinig specifiek dat we hierin geen argumenten pro of contra kunnen vinden.

3.3.9.5 Nieuwe Tijd: overige sporen

Verder zijn er op vlak 2 van werkputten 2 en 3 en vlak 3 van werkput 1 nog een aantal sporen, voornamelijk paalkuilen, aanwezig die niet onmiddellijk een patroon vormen. Enkele sporen die misschien nog kunnen aangestipt worden, zijn paalkuilen met vulling 0255, 0252, 0227 en 0231. Deze paalkuilen vormen per twee een dwarse lijn op de palenrij (ten westen ervan). Deze paalkuilen werden gecoupeerd. Ze hebben een grijsbruine zandige vulling en een uitgeloopte band rondom. Hiermee lijken ze sterk op de paalkuilen van de lange palenrij die hierboven besproken werd.

Figuur 3.3.9.5-1: Werkput 1 niveau 3, paalkuil met vulling 0252

Verder zijn er nog twee paalkuilen in werkput 2 die het vermelden waard zijn, namelijk paalkuilen met vulling 0521 en 0528. Zij zijn zo'n 40 à 50 cm diep en hebben een houten kern. Paalkuil 0528 ligt tegen een profiel dat vertrekt vanuit niveau 1, hierop kan men

zien dat de paalkuil afgedekt wordt door een grijze zandige laag, het looppniveau van niveau 1. Het grijze zand is bovendien mee in de vulling van de paalkuil gemengd, net zoals bij de vierkante kuilen die hierboven besproken werden.

Figuur 3.3.9.5-2: Werkput 2 niveau 2 in het vlak, paalkuil met vulling 0528 en bovenaan grijze laag 0533.

3.3.10 Nieuwe Tijd: looppniveau?

De vraag die hier kan gesteld worden, is op welke hoogte het looppniveau van de Nieuwe Tijd ligt. Zoals hiervoor aangehaald, werd 0185 A afgescheiden van 0185 B, dit voornamelijk op basis van het verschijnen van de palenrij ter hoogte van 0185B. Ook puinkuil 0202 is enkel doorheen 0185 B gegraven en schijnbaar niet doorheen 0185 A.

Anderzijds lijkt het wel om één pakket te gaan, althans wat betreft uitzicht. Bovendien zijn verschillende sporen die zichtbaar waren op niveau 2 misschien toe te schrijven aan niveau 1. De paalkuil hierboven (met vulling 0528) behoort vermoedelijk tot het looppniveau van niveau 1: laag 0002/0020. Dit is de grijze laag bovenop de paalkuil. De laag bestaat uit donkergrijs zand met witte kwartskorrels. Dit is het looppniveau van de bleekweide tijdens de 19de en 20ste eeuw (zoals we nog zullen zien) maar het is best mogelijk dat het dit ook was tijdens de 17de en 18de eeuw. Indien het grasveld regelmatig

omgewerkt (omgespit?) werd, en dat is misschien wel aannemelijk tijdens een periode van enkele honderden jaren, dan kan de bovenzijde van sommige sporen mee omgezet zijn of weg-geërodeerd.

We gaan er eigenlijk van uit dat het looppniveau van de Nieuwe Tijd en de Nieuwste Tijd hetzelfde gebleven is maar dat de oudere sporen uit de Nieuwe Tijd na afbraak door omwerking van het looppniveau of zelfs erosie niet meer zichtbaar waren op niveau 1 (bovenzijde looppniveau). De sporen van de Nieuwe en Nieuwste tijd behoren dan wel tot hetzelfde looppniveau maar daarom niet tot dezelfde tijd. Om de grondsporen uit de Nieuwe Tijd terug te vinden was het nodig om een bijkomend archeologisch niveau aan te leggen binnenin dezelfde laag.

Dit fenomeen doet zich enkel voor in het zuiden van de site waar het dikke pakket 0185/0525/1130 aanwezig was.

Opmerkelijk is ook dat laag 0002/0020, die het looppniveau van niveau 1 vormt, ook aanwezig was op niveau 2. Deze laag wordt hier 0533 genoemd en bevindt zich rond waterbekken 1087 en op het tracé van de goot. Waar zij op niveau 1 een groot deel van het terrein inneemt, is zij op niveau 2 enkel aanwezig in een 'depressie'. Vermoedelijk waren de bekkens diep ingegraven en was er op het terrein een zachte glooiing aanwezig naar het water toe.

Figuur 3.3.10-1: Werkput 2 niveau 2, laag 0533 in depressie, gezien vanuit het noordwesten

Mogelijk was deze laag ook aanwezig rond waterbekken 1072 in de vorm van deposit 0836 (werkput 2 niveau 3) maar dit was niet geheel duidelijk. 0836 duikt vrij stijl naar beneden langs 1072 en lijkt een interface te hebben. Indien deze lagen gelijkgesteld worden, zou dit bovendien betekenen dat de greppels langsheen 1072 jonger zijn dan het looppniveau van niveau 1 aangezien een van deze greppels spoor 0836 doorsnijdt....

3.3.11 Nieuwe Tijd: conclusie

Figuur 3.3.11-1: Algemeen overzicht sporen Nieuwe Tijd

Het terrein veranderde grondig van uitzicht. Wat aanwezig was van gebouwen (mogelijke ramenhuizen?) werd ten laatste aan het einde van de 16de eeuw afgebroken. Op de zuidelijke helft werden om onbekende reden vier brede greppels gegraven en schijnbaar onmiddellijk gevuld met een dik pakket grijsbruin zand. De greppels liepen parallel aan de rijen met kuilen die mogelijk toe te schrijven zijn aan de lakennijverheid? Hebben zij te maken met de afbraak van installaties van de lakennijverheid? Hun datering is ietwat onduidelijk. Het hierop volgende pakket dekte tevens de volledige zuidkant van het terrein af en was vermoedelijk een ophoging voor de bleekweide. Dit pakket kunnen we eveneens dateren aan het einde van de 16de eeuw of het begin van de 17de eeuw.

Er werd een nieuw waterbekken gebouwd in het zuiden (1087), vermoedelijk na 1550, waarbij recuperatiehout gebruikt werd uit de 15de eeuw. 1087 werd door middel van een goot verbonden met waterbekken 1072. Dit laatste was mogelijk reeds voordien aanwezig maar hiervan is de bouwdatum zeer onduidelijk. De houten goot (1077) die beide bekkens verbond, helde af van noord naar zuid, dus van 1072 naar 1087 toe. De oriëntatie van de archeologische sporen veranderde op dit moment. De twee waterbekkens domineerden het terrein, dat nu in gebruik was als bleekweide.

Naast 1072 werd een dubbele rij smalle greppels met onduidelijke functie aangelegd, echter wel in dezelfde oriëntatie als het nieuwe waterbekken en goot.

Ten oosten van het waterbekken verscheen een lange palenrij. De paalkuilen waren vrij onduidelijk en niet erg diep noch breed. Mogelijk waren dit de restanten van een wasdraad waarvan de palen regelmatig vervangen werden of van een afsluiting. Enkele bijkomende paalkuilen leken dwars op deze lijn te staan.

Enkele kuilen met vierkante doorsnede die een patroon lijken te vormen rond waterbekken 1087 dateren mogelijk uit een volgende fase of het einde van de Nieuwe Tijd. De bleekweide was vermoedelijk al even in gebruik op het moment dat de kuilen gegraven werden. Mogelijk gaat het om een soort overkapping van het waterbekken?

Het looppniveau van de Nieuwe Tijd lag vermoedelijk aan de bovenzijde van het pakket grijsbruin zand dat de zuidkant van de site afdekt (0185/0525/1130), net zoals dat van de Nieuwste Tijd. Waarschijnlijk werd het oppervlak (grasveld?) echter regelmatig omgezet, waardoor de sommige oudere sporen onder een grijze, herwerkte laag verborgen waren. In het noorden was het loopoppervlak verdwenen. Een deel van de greppels werd afgedekt door jongere lagen. De waterbekkens waren vrij diep ingegraven, en het loopoppervlak helde vermoedelijke zachtjes af naar beneden, naar de waterbekkens toe.

3.3.12 Nieuwste Tijd: verdere evolutie van de bleekweide

3.3.12.1 Grondsporen

Laag 0002/0020

Figuur 3.3.12.1-1: Algemeen overzicht werkput 1

Laag 0002/0020 bevond zich op niveau 1 (werkput 1) en werd opgetekend op plannen 1,2,3,4 en 5. Deze laag ligt in het noorden op een hoogte van ca. 6.65.TAW, in het midden van het terrein op ca. 6.59+TAW (oostelijke zijde) en ca. 6.16+TAW (westelijke zijde) en in het zuiden op ca. 6.09+TAW (oostelijke zijde) en 5.74+TAW (westelijke zijde).

Er werd een onderscheid gemaakt tussen beide lagen, 0002 bestaat namelijk uit grijs zand en 0020 uit donkergrijs-zwart zand. Kenmerkend zijn de bleke zandkorrels in de lagen. Wat interpretatie betreft, worden beide lagen gelijkgeschakeld, namelijk als loopoppervlak van de bleekweide. De laag ligt bovenaan grijsbruin zand 0185/0525/1130 en maakt daar vermoedelijk deel van uit. We gaan ervan uit dat de grasbegroeiing van de bleekweide aanleiding gaf tot uitloging van de bovenste laag zand, die bovendien in de loop van haar lange bestaan al eens werd omgespit. Laag 0002/0020 was eveneens zichtbaar in proefput 1, waar ze in detail gefotografeerd werd.

Figuur 3.3.12.1-2: Proefput 1, laag 0002/0020 onder een modern pakket puin en zand.

Figuur 3.3.12.1-3: Proefput 1, 'laag' 0002/0020 bovenop laag 0185/0525/1130

De laag bevindt zich voornamelijk in het midden en het zuidelijke deel van de opgraving. In werkput 3 werd het niveau iets dieper gezet, daar bevindt laag 1130 zich op niveau 1. Laag 1125 is wel dezelfde als laag 0002/0020, die daar plaatselijk naar beneden zakt naar waterbekken 1087 toe.

Figuur 3.3.12.1-4: Werkput 1, algemeen overzicht niveau 1, gezien vanuit het noorden

Laag 0002/0020 helt in het westen af in de richting van het (ondertussen versteende) waterbekken. Dit kon niet enkel in het vlak vastgesteld worden maar ook in coupes en profielen.

In een coupe op een van de opvullingslagen van waterbekken 1087 vanuit niveau 2 kan men een stukje van laag 0002/0020/0533 zien die naar de versteende rand van het waterbekken (1006) toe glooit. De laag erboven (0005) is de opvullingslaag van jongere datum.

Figuur 3.3.12.1-5: Werkput 2 niveau 2, laag 0002/0020 helt af naar stenen vloer 1006

In profiel 18 (zuidprofiel van werkput 3) ziet men 0002/0020 eveneens afhellen in de richting van de opstaande stenen afboording van het waterbekken (1008). Vlak voor het waterbekken wordt de laag echter doorsneden door een recentere verstoring.

Figuur 3.3.12.1-6: Werkput 3 profiel 18, laag 0002/0020 helt af in de richting van 1008

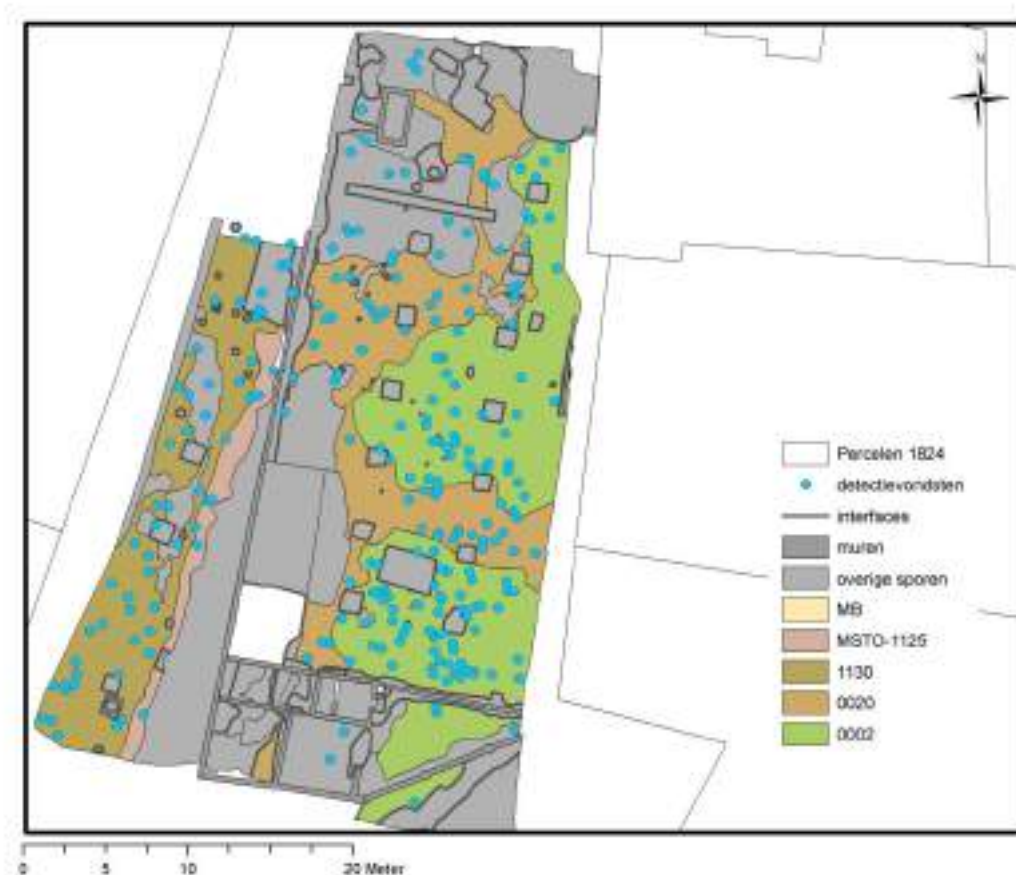
Datering:

Op en in laag 0002/0020 werden maar liefst negenenvijftig munten gevonden. Daarvan zijn er vierendertig te dateren in de 19de eeuw, waarvan de meeste in de tweede helft van de 19de eeuw.

Acht munten dateren uit het einde van de 18de eeuw, vier uit de 17de eeuw, drie uit de 16de eeuw en eentje uit de 14de of 15de eeuw. Daarnaast komen er ook nog negen munten voor uit het eerste kwart van de 20ste eeuw (periode 1901-1922). Gezien het grote overwicht van vondsten uit de tweede helft van de 19de eeuw gaan we ervan uit dat laag 0002/0020 zich voornamelijk in de loop van de 19de eeuw gevormd heeft, maar in gebruik gebleven is tot ca. het begin van de 20ste eeuw. Het aardewerk uit deze laag geeft een diffuse datering met ongeveer hetzelfde beeld als de munten.

Vondsten:

Op niveau 1 werden zeer veel detectievondsten gedaan. Een deel ervan bestaat zoals uit munten. Zo werden in/op laag 0002/0020 maar liefst 59 munten gevonden! Daarnaast kwamen ook kleine spulletjes voor, zoals broches, religieuze hangertjes, manchetknopen, vingerhoeden.... Allemaal zaken die gebruikers van de bleekweide vermoedelijk verloren tijdens hun bezoek. Daarnaast komen ook nog enkele lakenloodjes voor en musketkogels.

Figuur 3.3.12.1-7: Niveau 1, overzicht metaaldetectievondsten

Laag 0032

Afgezien van wat paalkuilen die verspreid liggen over niveau 1 zijn er geen noemenswaardige grondsporen die samenhangen met de bleekweide. De vierkante kuilen die mogelijk een patroon vormen rond waterbekken 1087 werden reeds voordien besproken.

In het noorden lijkt laag 0002/0020 slechts beperkt aanwezig te zijn. Daar dekt laag 0032 de oudere sporen af. Dit is een donkergrijs-zwarte laag zand, vergelijkbaar met laag 0002/0020 maar compacter van samenstelling en met wat baksteen- en mortelbrokjes. Deze laag ligt op een hoogte van ca. 6.60+TAW. Vermoedelijk vormt deze laag samen met 0002/0020 het niveau van de bleekweide in de 19de eeuw.

Figuur 3.3.12.1-7: Werkput 1 niveau 1, laag 0032

Figuur 3.3.12.1-8: Werkput 1 niveau 1, zicht op het noorden van de werkput, gezien vanuit het westen

Datering:

In laag 0032 werd een munt aangetroffen die te dateren valt tussen 1832 en 1902 (DV 131 / INV5756), en een munt uit de 16de-17de eeuw (DV 164/ INV 6088).

Onderlaag 0032: afbraak en opvulling van waterbekken 1072

Onder laag 0032 bevinden zich nog enkele oudere zandlagen, namelijk 0742, 0743 en 0744. Lagen 0269, 0772 en 0805 kunnen hieraan gelijkgesteld worden. Zij zijn zichtbaar op plannen 18 en 7, op een hoogte van ca. 5.79+TAW (werkput 2 niveau 2 en werkput 1 niveau 3).

Het zijn gevlekte zandlagen, met hetzelfde uitzicht als laag 0269 (hierboven besproken in 3.3.9.2). De vlekken lijken afkomstig te zijn van de B-horizont die doorheen de C-horizont gemengd is. De lagen bevinden zich op de plaats waar de top van de rug zich bevindt. Mogelijk heeft hier nog een bijkomende nivellering plaatsgevonden voor de aanleg van de bleekweide?

Lagen 0691 en 0746 zijn vermoedelijk gelijk te stellen met de opvulling/afbraak van waterbekken 1072, laag 1101.

Datering:

De lagen liggen bovenop de gevulde greppels naast 1072 en zijn dus jonger. Ze liggen eveneens bovenop puinvulling 1101. Deze opvulling dateert uit het midden tot de 2de helft van de 19de eeuw. De lagen zijn tevens ouder dan laag 0002/0020 en 0032.

- laag 0742 bevatte o.a. een penning uit de periode 1280-1345, naast 18 scherven aardewerk die gekarakteriseerd worden als zwerfvuil en dateren uit de 13de-14de eeuw.
- Uit laag 0743 werd één aardewerkfragment gerecupereerd dat te dateren valt rond 1850 of later.
- Uit laag 0744 werden 7 scherven gerecupereerd met onduidelijke datering, vermoedelijk 13de-14de of 15de eeuw. De scherven worden gekarakteriseerd als zwerfvuil.

Het voorkomen van middeleeuwse scherven en een middeleeuwse munt kunnen we mogelijk verklaren door het feit dat de nivellering de oudere lagen verspreid heeft over het oppervlak. De 19de-eeuwse scherf lijkt wel meer op zijn plaats te zijn. Mogelijk werden de lagen aangebracht bovenop de vulling van waterbekken 1072 in functie van de bleekweide rond het midden van de 19de eeuw.

Een vrij opvallende vondst in deze lagen (en in de greppelvullingen) was een grote hoeveelheid fragmenten koperplaat met een geplooid rand en een armband met schakels.

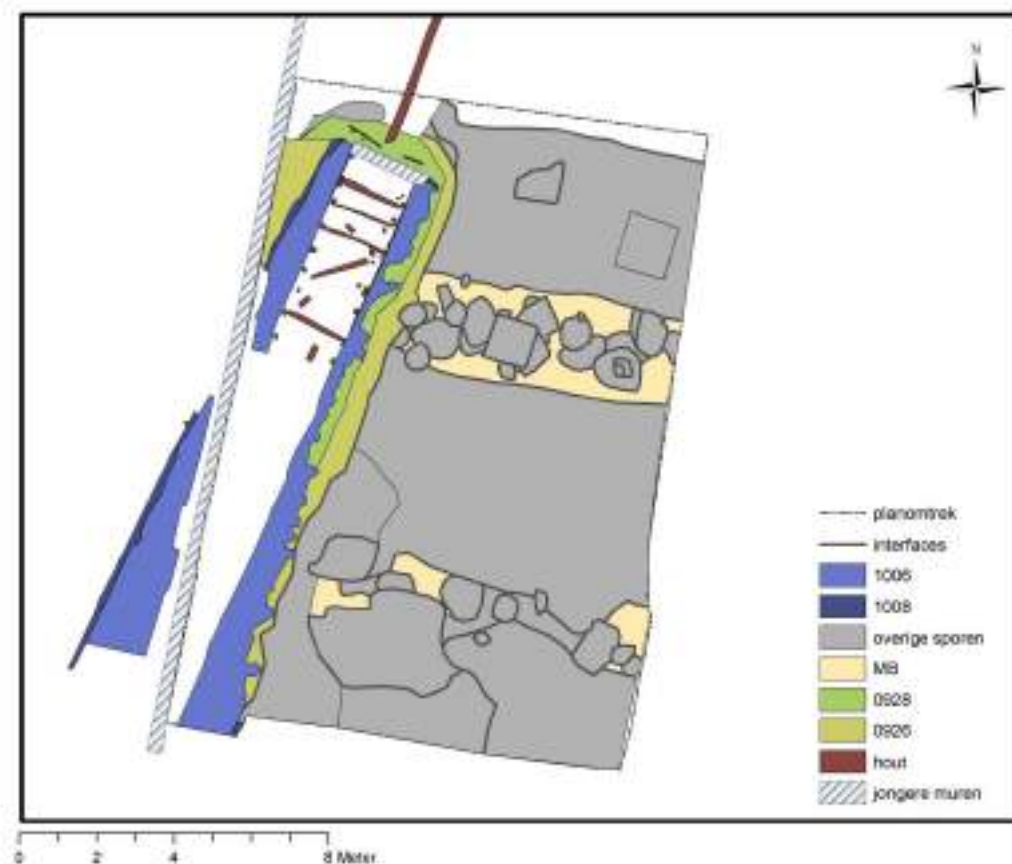

Figuur 3.3.12.1-9: Lagen 0742, 0743, 0744 en aanverwanten

3.3.12.2 Verstening van het waterbekken 1087

Het loopoppervlak helt naar beneden in het zuidwesten naar het waterbekken toe. Dit waterbekken krijgt een stenen rand (vloer 1006 en rand 1008). Deze werd vrijgelegd op niveau 3 en verder onderzocht op niveau 4. De constructie werd opgetekend op plan 22 (WP2) en plan 34 (WP3). De hoogte van de rand is ca. 5.32+TAW, de stenen vloer helt af in de richting van het water van ca. 5.10+TAW naar 4.74+TAW. De vooraanzichten van beide wanden staat opgetekend op profielplannen 16 en 17. Het versteende waterbekken is over een afstand van ca. 15.3 meter bewaard binnen het onderzoeksterrein. De breedte van rand tot rand bedraagt ca. 4.7 meter.

De lichtjes uitstekende rand en de hellende vloer suggereren dat het hier om een vloer gaat waarop wasgoed gewassen of gespoeld werd.

Figuur 3.3.12.2-1: Werkput 2 niveau 3, stenen rand van wasbekken

Figuur 3.3.12.2-2: Werkputten 2 en 3, de versterking van het waterbekken

De 'vloer' bestaat uit twee tot drie lagen natuursteen langs de binnenzijde van het waterbekken. De bovenste laag is breder en vormt de stenen vloer. De blokken natuursteen zijn onregelmatig en de voegen bovenaan zijn gedicht met een soort bastaardmortel (?). De blokken zijn bovenop de houten rand van waterbekken 1087 gezet. Op figuur 8.3.9.1-12 is te zien is de afgebroken en omgeplooid houten rand te zien.

Figuur 3.3.12.2-3: Werkput 2, de westelijke wand van het bassin in vooraanzicht

Figuur 3.3.12.2-4 Werkput 2, de westelijke wand van het bassin in profiel

Figuur 3.3.12.2-5: Werkput 2, detail van vloer 1006 en afboording 1008 (onderaan rechts op de foto)

Rond de stenen vloer liggen op niveau 3 nog enkele donkergekleurde lagen. Hiervan wordt deposit 0926 beschouwd als mogelijke insteekvulling van de stenen constructie, met 0927 als insteek. Laag 0928 wordt beschouwd als afbraakmateriaal. De lagen waren op het terrein echter vrij onduidelijk, mogelijk is de aflijning niet helemaal correct, vooral rond muur 1005. Op figuur 3.3.9.1-12 kan men de insteekvulling in het profiel zien boven de witte stippellijn.

Op de kop van de constructie stond een bakstenen muur (1005). De rand van de stenen vloer (1008) sluit hierop aan, dus we veronderstellen dat de muur en de vloer gelijktijdig gebouwd werden. De muur was gemetseld met een donkergele kalkmortel in

kruisverband. Het baksteenformaat werd niet genoteerd (ca. 16-17 centimeter lang?). De bovenzijde van de muur bevond zich op een hoogte van ca. 5.06+TAW.

Figuur 3.3.12.2-6: Werkput 2 niveau 4, muur 1005 en aansluitend stenen afboording 1008

Muur 1005 staat onderaan via een buis in verband met een ijzeren element (1063). De hoogte van dit element is 4.18+TAW. Het gaat hier om een soort kraan. In de puinvulling van het bekken werd ook een ijzeren wiel gevonden (niet meer in situ dus), dit diende om de kraan open en dicht te draaien. Er kon dus water in of uit het wasbekken gelaten worden. De kraan stond in verbinding met een buis in steengoed, die onderaan ingemetseld was in de muur. De buis kreeg spoornummer 1069 en kan beschouwd worden als een waterleiding. Zij vervangt de oorspronkelijke houten goot. De buis werd op verschillende plaatsen vrij gelegd en helt lichtjes af van het noorden naar het zuiden (dus naar het wasbekken toe, van 4.46+TAW in het uiterste noorden naar 4.31+TAW 11.5 meter verder naar het zuiden). Vermoedelijk wordt hiermee water vanuit de stadsgracht tot aan het waterbekken geleid.

De buis loopt dwars door waterbekken 1072 en is dus jonger of gelijktijdig met de opvulling van het waterbekken.

Figuur 3.3.12.2-7: muur 1005 en metalen element 1063

Figuur 3.3.12.2-8: Werkput 2 niveau 4 gezien vanuit het noorden, steengoed buis 1069 doorsnijdt waterbekken 1072 en de opvulling van 1072

De buis had een insteek, spoor 0357 (VFI) met insteekvulling 0358. Deze was zichtbaar vanaf niveau 2 en werd op verscheidene plaatsen gecoupeerd. Deze insteek doorsneed 0533 maar werd afgedekt door laag 0002/0020, het looppniveau van niveau 1. Dit kan geïnterpreteerd worden als een bewijs dat 0533 en 0002/0020 niet dezelfde laag zijn, maar ook als een gevolg van het feit dat deze 'laag' zich over een lange periode en in verschillende stadia gevormd heeft (langdurig gebruik van de bleekweide).

Datering:

Voor de datering van de verstening van bekken 1087 kunnen we kijken naar de datering van de opvulling van waterbekken 1072. De steengoedbuis die de houten goot vervangt en gelijktijdig is met muur 1005, doorsnijdt immers dit waterbekken. De buis is dus jonger of gelijktijdig met de puinvulling. Deze puinopvulling heeft op niveau 4 spoornummer 1101 gekregen. Hieruit werden 375 scherven gerecupereerd, die dateren uit een lange periode. Een aantal scherven dateren uit de 13de eeuw, maar het gros kan gesitueerd worden in de 15de tot en met de 19de eeuw. De eindopvulling van het spoor wordt geplaatst in de tweede helft van de 19de eeuw.

Verder kunnen we kijken naar de datering van laag 0002/0020 die duidelijk te associëren is met de stenen rand rond waterbekken 1087. De laag helt duidelijk af tot bij vloer 1006 en ligt er tegen. De laag kan vermoedelijk gedateerd worden in de tweede helft van de 19de eeuw.

Verder is er nog de insteek van de buis, 0357 met vulling 0358. Doordat dit spoor oudere lagen doorgraven heeft, is het aardewerk van de vulling van gemengde aard, maar ook hier wordt een datering in de 19de eeuw bevestigd. Ook de steengoed buis zelf, 1069, wijst in de richting van de 19de eeuw.

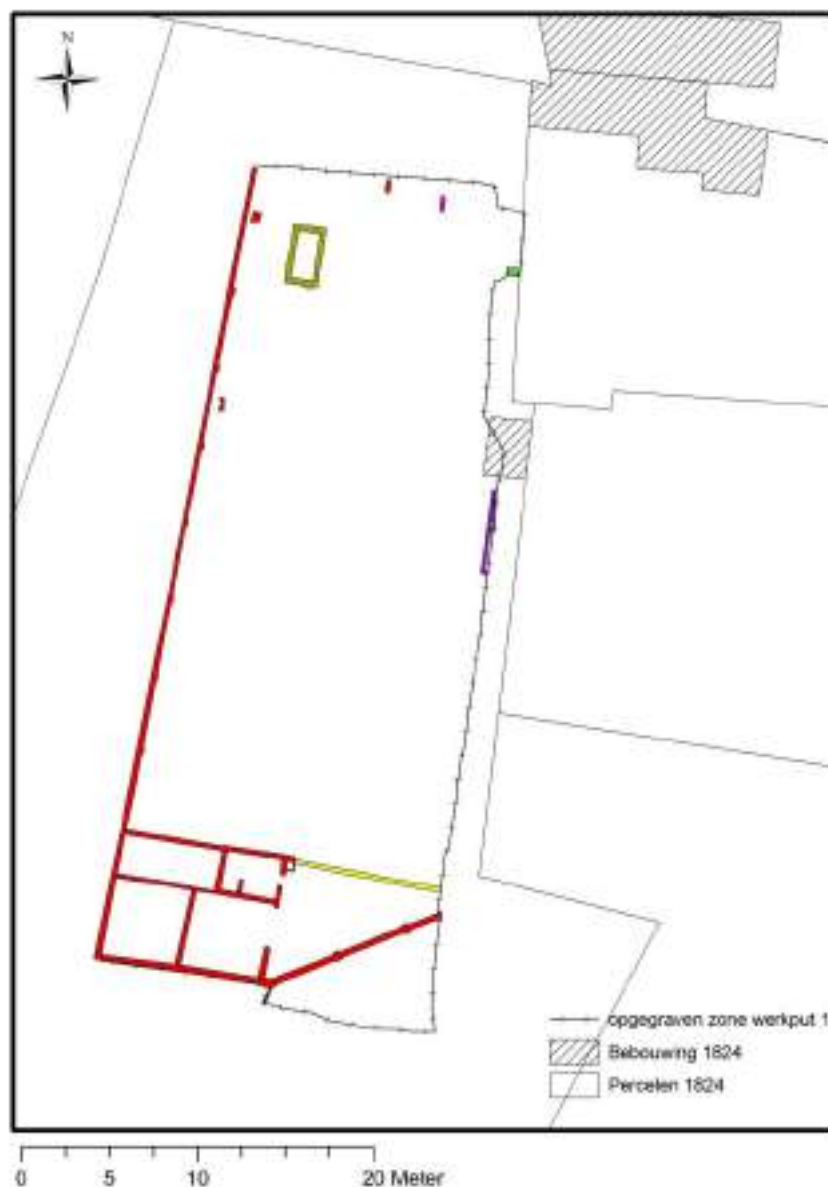
3.3.12.3 Muur 0100

Muur 0100 is een klein stukje muur in het uiterste oosten van het terrein. De muur werd blootgelegd op een hoogte van 6.43+TAW. Hij is gemetseld met bakstenen van 17x8x4 centimeter, met een lichtgele kalkmortel. Het metselverband was onduidelijk, er was nog slechts één rij stenen bewaard gebleven. In het zuiden maakt de muur een hoek naar het oosten. Verder staan er tegen muur 0100 nog twee kleine stukjes muur (0106, 0147). Vloer 103 ligt tegen deze muur (profiel 1), op een hoogte van 6.63+TAW. Deze was slecht bewaard en leek te bestaan uit baksteen en tegels, gevoegd met een lichtgele kalkmortel. Vloer 0100 wordt afgedekt door laag 0001, de ophogingslaag voor de loods die in een volgend hoofdstuk besproken wordt.

Figuur 3.3.12.3-1: Niveau 1, muur 0100 en vloer 0103

Wanneer we kijken naar het primitief kadasterplan uit 1824, zien we aan de oostzijde van het perceel een klein gebouwtje staan. Dit is een van de enige gebouwen op het perceel. Hoewel het gebouwtje wat meer naar het noorden ligt dan het opgegraven gebouw, is muur 0100 vermoedelijk toch te identificeren met het gebouw op het plan. Het ligt enkel iets zuidelijker dan aangegeven. Muren 0100, 0106 en 0147 en vloer 0103 werden dus gebouwd voor 1824, en afgebroken bij de bouw van een loods, waarover verder meer. Mogelijk is het in gebruik tezamen met de laatste fase van de bleekweide.

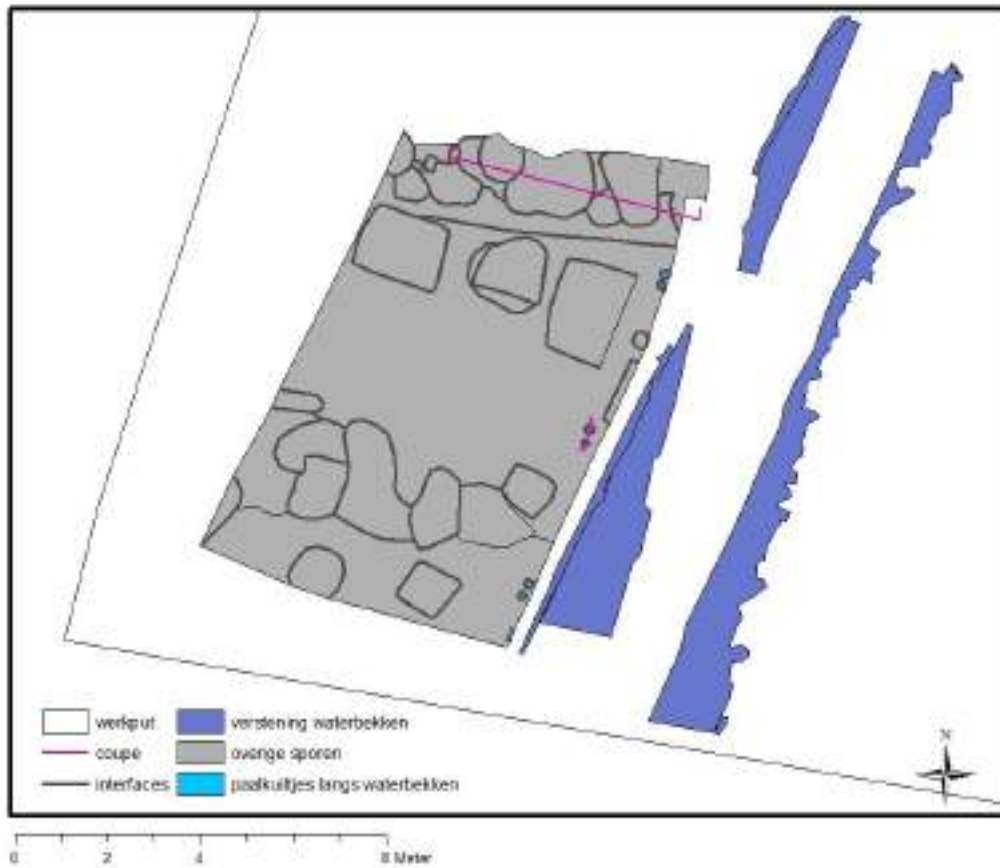

Figuur 3.3.12.3-2: Niveau 1, muur 0100 (in het paars) gesitueerd ten opzicht van het primitief kadasterplan van 1824.

3.3.12.4 Vierkante kuilen en kleine houten paaltjes

De vierkante kuilen die een patroon lijken te vormen rond het waterbekken, dateren mogelijk uit deze periode. Dit werd echter reeds besproken in 3.3.9.4. Deze vierkante kuilen lijken soms jonger en soms ouder te zijn dan 0002/0020.

Verder waren er nog een aantal kleine paaltjes aanwezig die duidelijk geassocieerd zijn met het waterbekken. Zij bevinden zich in werkput 3, niveau 3 (plan 34) op een hoogte van 4.89+TAW. Het is echter niet duidelijk tot welke periode we deze paaltjes moeten rekenen.

Figuur 3.3.12.4-1: Werkput 3, niveau 3, paalkuiltjes langs waterbekken

Het gaat om 6 paaltjes die in groepjes van twee met een tussenafstand van ca. 3 meter langs het waterbekken geschikt staan (1349-1347, 1341-1343 en 1351-1353) en bijkomend in het zuiden nogmaals een set van twee kleine paaltjes (1355-1357). Zij bevinden zich onder laag 1125 (= 0002/0020). Gezien hun associatie met het waterbekken dateren zij ten laatste uit de 19de eeuw.

Figuur 3.3.12.4-2: Werkput 3 niveau 3, paalkuiltjes 1347-1349 in coupe

3.3.13 Nieuwste Tijd: jongste sporen

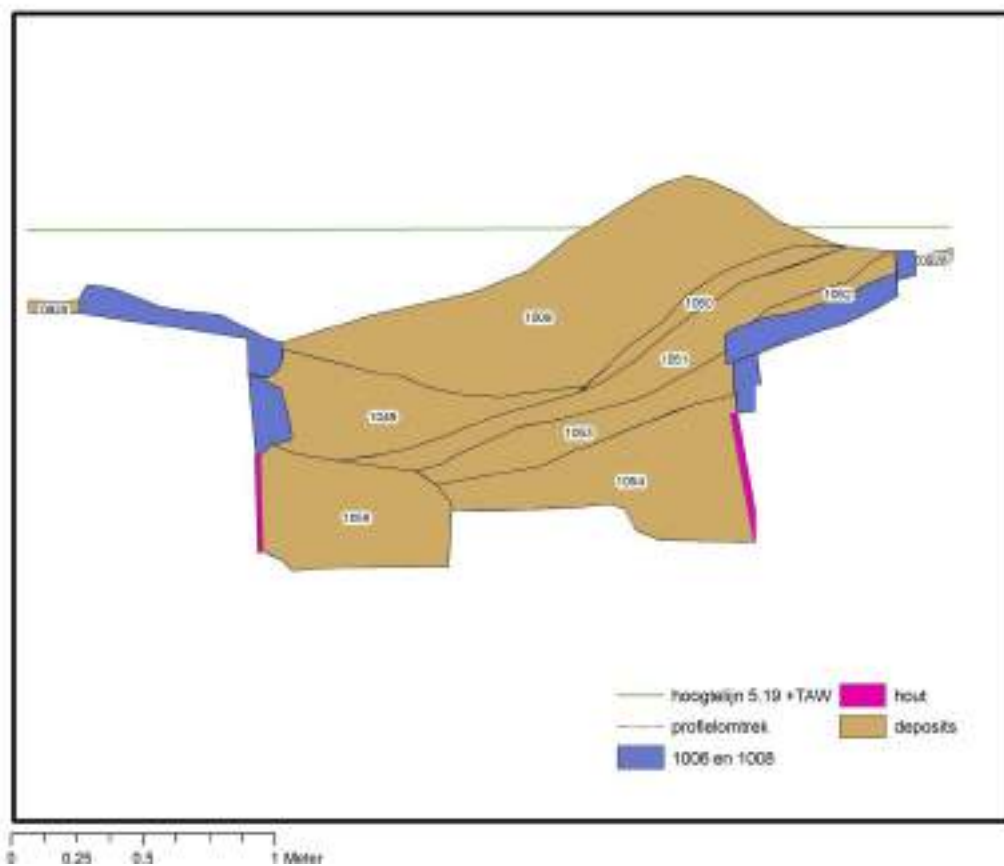
3.3.13.1 Grondsporen

Opvulling waterbekken

Het waterbekken met de stenen randen wordt op een gegeven moment buiten gebruik gesteld en opgevuld. Deze opvulling kreeg op niveau 1 verschillende spoornummers (0005, 0023, 0172, 0174, 0160, 1127). Ook op niveau 2 was de precieze aard van het spoor nog niet geheel duidelijk en werden er verschillende spoornummers uitgedeeld: 0023, 0662, 0663, 0686, 0669 en 0673. Al deze nummers kunnen in principe beschouwd worden als één spoor. Een coupe over deze vulling binnenin het waterbekken is te zien op profiel 10. Hier heeft de vulling volgende spoornummers gekregen: 1009, 1049, 1050, 1051, 1052, 1053, 1054 en 1058. Een grondplan van deze opvulling is zichtbaar op figuur 3.3.12.1-7.

Figuur 3.3.13.1-1: Profiel 10, doorsnede doorheen de vulling van het waterbekken

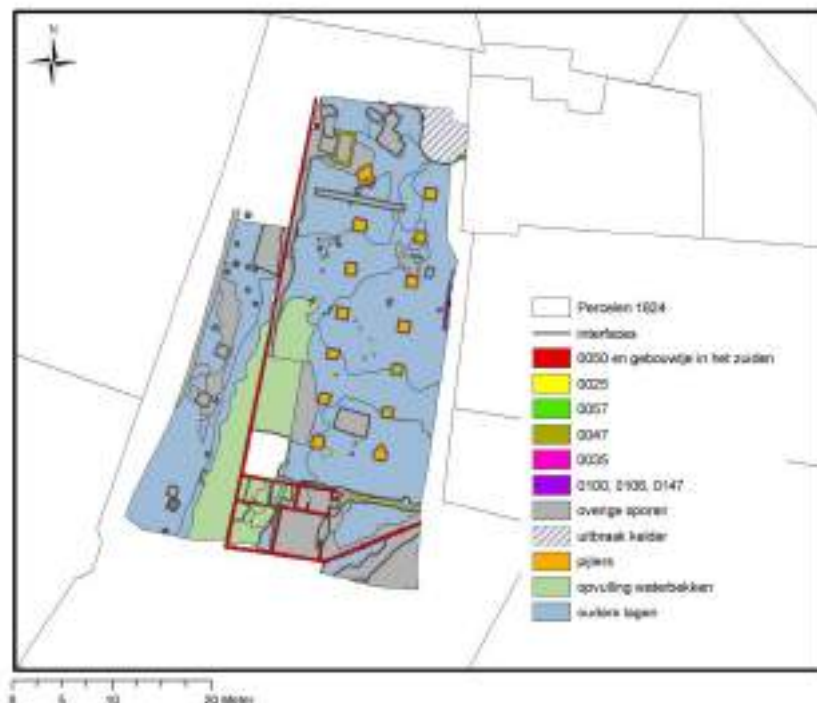
Figuur 3.3.13.1-2: Profiel 10

Datering:

Uit laag 1009 werd een zeeftaal genomen, het aardewerk werd pas later hieruit geselecteerd en werd dus niet opgenomen in de aardewerkstudie in bijlage. Een bord met opgedrukt decor kan gedateerd worden rond 1820-1919. Aangezien de verstening van het bekken vermoedelijk heeft plaatsgevonden rond 1850, vermoeden we dat de opvulling van het bekken eerder te dateren valt aan het begin van de 20ste eeuw. Er werden ook kookpotten in email teruggevonden in het bekken, wat ook in de richting van de 20ste eeuw wijst.

3.3.13.2 Muren

Perceelscheiding en gebouw in het zuiden

Figuur 3.3.13.2-1: Muren niveau 1, overzicht

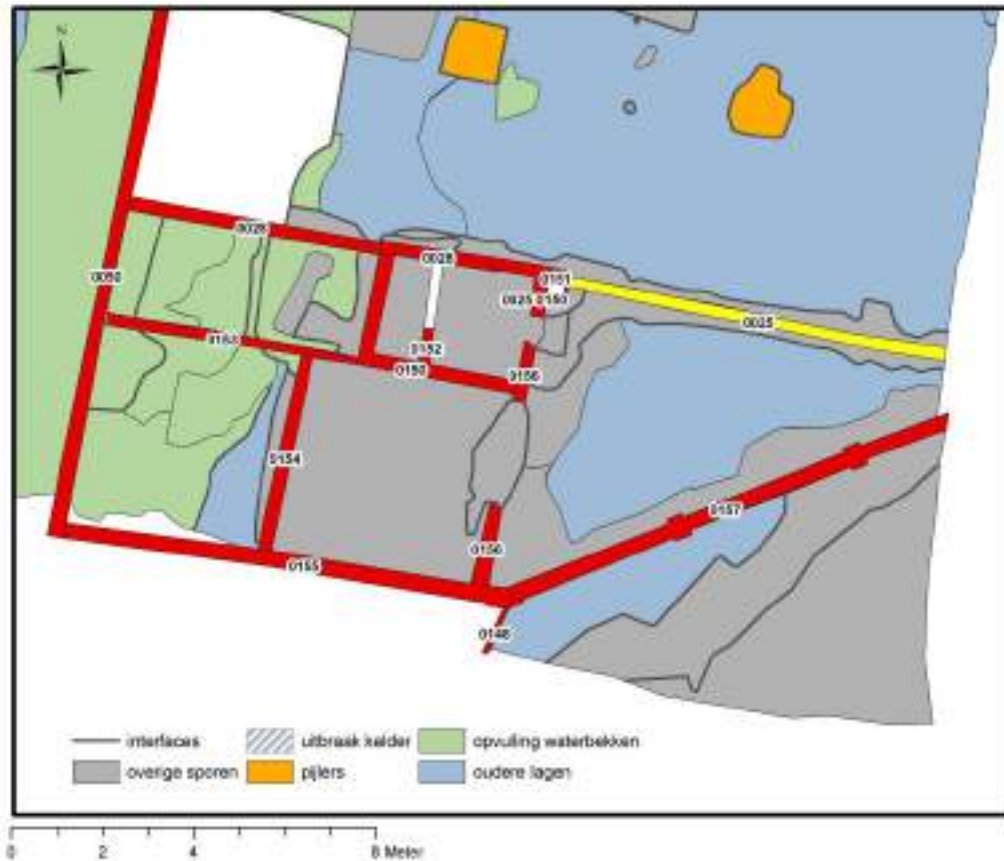
Op niveau 1 bevonden zich een aantal muren, waarvan een aantal beschouwd kunnen worden als één gebouw. Muur 0050, die zich uitstrekt van in het noorden van de opgraving tot in het zuiden, kan geïnterpreteerd worden als een perceelsmuur. Hij bestaat uit bakstenen van 17x5x8 centimeter in kruisverband, gemetseld met een grijzige kalkmortel (bastaardmortel?). De muur heeft een bakstenen fundering, behalve daar waar hij over de opvulling van het waterbekken gebouwd is. Daar rust hij op een betonnen balk. Ook enkele andere muren van een klein gebouwtje bovenop de opvulling staan op een betonfundering (0028 en 0153). De andere muren hebben alle een baksteenfundering.

We kunnen het gros van deze muren (0028, 0050, 0150, 0152, 0153, 0154, 0156) interpreteren als een perceelmuur (?) met een bijhorend gebouwtje. Een kleine ruimte in het gebouwtje (muren 0028, 0150 en 0152) is ondergronds en opgevuld met puin (0177). De ruimte wordt in twee gedeeld door (deels uitgebroken) muur 0152 en heeft een betonvloer. De muren zijn gecementeerd. De oostelijke helft bevatte een restant beer (secundair gebruik?), de westelijke helft een restant van een kleiige substantie, mogelijk zeepresten. Hier werd een staal van genomen. Verder is er nog muur 0157. Deze muur is ook duidelijk een perceelmuur en is opgetrokken uit baksteen van 17,5x8x5.5 centimeter en een grijzige kalkmortel (bastaardmortel?), eveneens in een kruisverband. Deze muur heeft een verstek op 6.20+TAW. De aansluiting met muur 0155 was niet geheel duidelijk, maar beide muren lijken toch in verband te staan.

We kunnen dit geheel van muren vermoedelijk interpreteren als twee perceelmuren met een gebouwtje in het zuiden. Het gebouwtje behoort vermoedelijk toe aan een wasserij. In de storthoop werd ook een merkplaatje van het merk Lapauw gevonden. Dit bleek een merk van wasmachines te zijn....

Figuur 3.3.13.2-2: Niveau 1, gebouw in het zuiden, gezien vanuit het westen

Figuur 3.3.13.2-4: Niveau 1, gebouw in het zuiden, detail

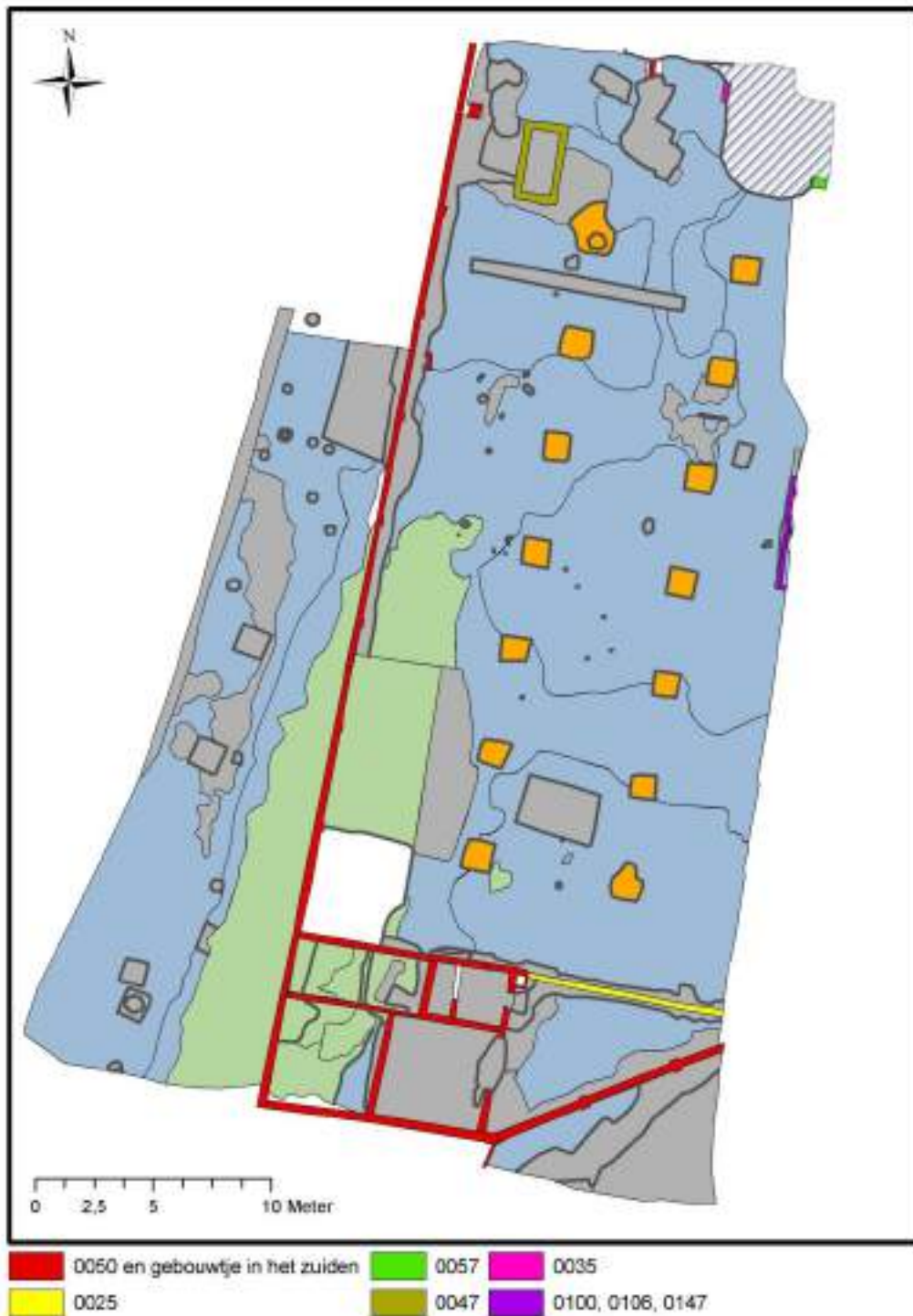
Datering:

Deze muren werden bovenop de opvulling van het waterbekken gebouwd en zijn dus jonger. Zij zijn te dateren in de 20ste eeuw. Deze muren zijn in ieder geval niet zichtbaar op het primitief kadasterplan van 1824, noch op de kaart van Popp (1860).

Loods met pijlers

In een later stadium wordt er tegen het bestaande gebouwtje een muur aan gebouwd, het kleine gebouwtje blijft wel staan tot bij de afbraak in 2013. Het gaat om muur 0025. Deze bestaat uit baksteen, gemetseld met kruisverband met een grijze mortel. De insteek van deze muur is spoor 0026 (insteekvulling). Deze muur was de achtermuur van de loods die gesloopt werd bij aanvang van de opgraving. Muur 0050, de lange perceelmuur, wordt hiermee een gebouw in plaats van een scheidingsmuur. Binnenin de loods stonden pijlers uit gewapend beton, deze pijlers en hun funderingskuilen zijn nog zichtbaar in het opgravingsvlak. Het gaat om kuilen met vulling 0055, 0054, 0145, 0118, 0063, 0058, 0016, 0007, 0030, 0112, 0190, 0065, 0061, 0019, 0004.

In het noorden bevond zich een beerput, met muur 0047 en vulling 0048. Deze muur is gemetseld met bakstenen van 18x8x5 centimeter en een witte kalkmortel. Naar de beerput loopt een rioolbuis in steengoed. Deze beerput werd gezien zijn recente vulling niet geleeagd.

Figuur 3.3.13.2-5: Niveau 1, muren 0025 en 0047

In principe is het mogelijk dat de loods en muur 0050 met het gebouwtje in het zuiden tegelijkertijd gebouwd werden, m.a.w. dat muur 0050 van bij aanvang bedoeld was als loods en niet als perceelmuur.

Tezamen met de bouw van de loods wordt het terrein plaatselijk nog opgehoogd. Dit is spoor 0001, een gemengde laag met zand en puin. Deze was ook zichtbaar in de proefputten en in profiel 1. Deze laag werd weggegraven bij het aanleggen van niveau 1.

De kelder aan de rooilijn, die bij aanvang van de opgraving uitgebroken werd en waarvan muur 0057 nog een restant is, behoort ook tot de jongste fase van muren.

Muur 0035

Deze muur bevindt zich in het noorden, tegen de rooilijn aan. Hij werd blootgelegd op niveau 1, op een hoogte van 6.59+TAW. De muur bevindt zich op de grens met het uitbraakspoor van de moderne kelder. In tegenstelling tot 0057 (restant moderne kelder), die met cement gemetseld is, is muur 0035 echter met kalkmortel gemetseld. Bovendien werden de muren die met 0057 in verband staan onder toezicht van de archeoloog verwijderd. Deze muur behoort duidelijk niet tot de moderne kelder. Het materiaal van muur 0035 bestaat uit gebroken, hergebruikte bakstenen en wat zandsteen. De oostzijde van de muur is recht afgewerkt en lijkt gepleisterd te zijn, de westzijde is ruw en onregelmatig. We hebben hier vermoedelijk te doen met een restant van een kelder, maar dan wel een oudere kelder dan 0057. De datering is volledig onduidelijk. Mogelijk hoort hij tot dezelfde fase als het gebouw aan rooilijn in het westen van het terrein (zie 3.3.9.1). In dat geval kan hij mogelijk tot de Nieuwe Tijd gerekend worden maar er is geen enkele aanwijzing voor de datering van deze muur.

Figuur 3.3.13.3-1: Niveau 1, muur 0035

3.3.14 Nieuwste Tijd: conclusie

Tijdens de Nieuwste Tijd bleef de bleekweide in gebruik, maar waterbekken 1072 werd grotendeels afgebroken en opgevuld met puin. Deze puinopvulling werd eerst nog afgedekt met enkele zandige lagen, daarna vormt laag 0032 zich. Samen met 0002/0020 vormde deze laag het loopoppervlak van de bleekweide rond het midden van de 19de eeuw. Tegelijkertijd (ca. 1850) kreeg waterbekken 1087 zijkanten in natuursteen, vermoedelijk een vloer waarop gewassen kon worden. Mogelijk werd het waterbekken dan ook overdekt. De toevoer van water gebeurde nu door een steengoed buis die waarschijnlijk water betrok uit de stadsgracht. De bleekweide bleef in gebruik tot aan het einde van de 19de eeuw. Een klein gebouwtje aan de oostzijde van het terrein was mogelijk gelijktijdig met de bleekweide.

In de loop van de 20ste eeuw werd het versteende waterbekken opgegeven, opgevuld en overbouwd. De bebouwing bestond uit een klein gebouwtje in het zuiden en een lange perceelmuur. Het gebouwtje was naar alle waarschijnlijkheid een wasserij. Misschien werd er op dat moment al leidingwater gebruikt, dat in Mechelen beschikbaar was vanaf 1927. Later werd dit geheel geïncorporeerd in een loods met pijlers die bleef staan tot aan de afbraak in 2013.

4. Vergelijking met andere sites

4.1 Aanpalend perceel

Op de aanpalende percelen langs de Stompaertshoek en de Lange Heergracht werden in het begin van de jaren '90 van de vorige eeuw grote bouwwerken uitgevoerd. Op perceel 12025_B_0427_F_000_0 werden kantoorgebouwen (FCI Mechelen) vergund in 1990. Op perceel 12025_B_0442_F_000_00 werden sociale appartementen vergund in 1991.

Figuur 4.1-1: Aanpalende percelen, werken in de jaren '90

Tijdens deze werken werden door amateurarcheologen foto's gemaakt van de houten structuren die daar aanwezig waren. Vermoedelijk gaat het om gelijkaardige waterbekkens als diegene die werden aangetroffen op de opgraving Stompaertshoek. Ook werd er een houten goot bovengehaald. Dit was geen getimmerde goot zoals die op de opgraving Stompaertshoek werd gevonden, maar een uitgeholde boomstam.

Het zijn vermoedelijk restanten van de 'Stadsramen' of 'Bleek' die daar gelegen was.

Figuur 4.1-2: Zicht op waterbekken

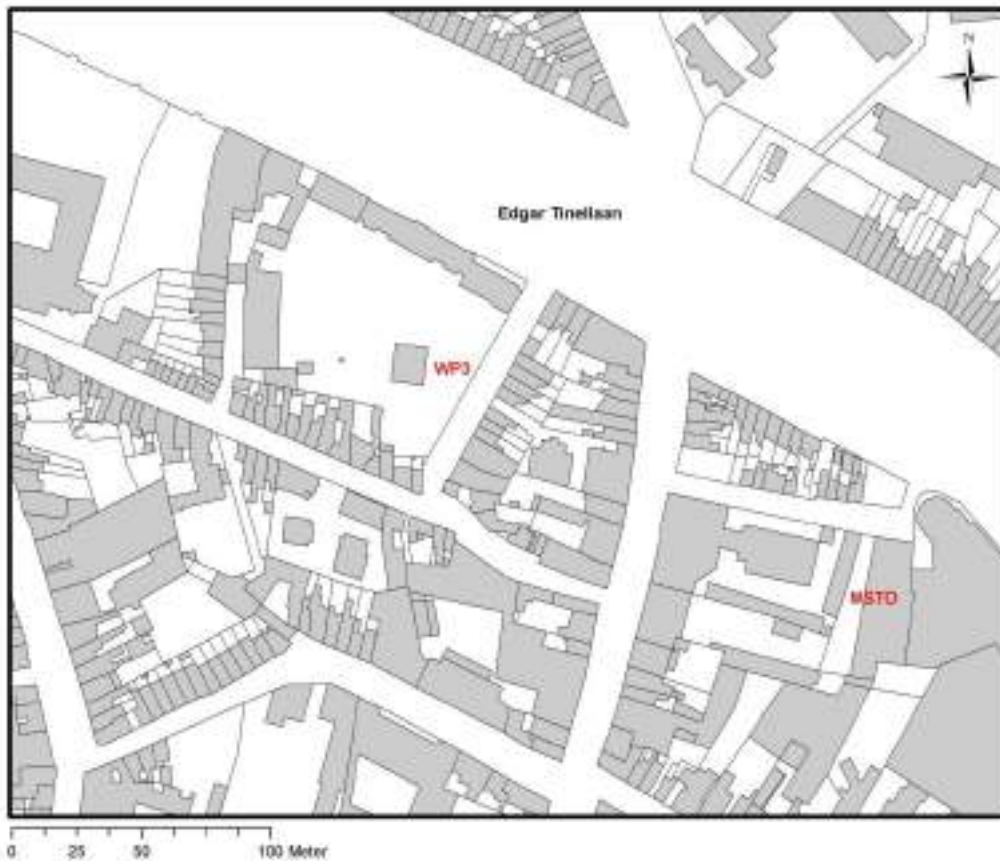
Figuur 4.1-3: Houten goot (foto D. De Preter)

Figuur 4.1-4: Houten goot van opzij gezien

4.2 Proefput Tinellaan

In maart 2011 werd door Triharch Onderzoek & Advies bvba enkele proefsleuven uitgezet aan de Tinellaan, naar aanleiding van de plannen tot het ombouwen van de rijkswachtkazerne daar. Op perceel 12025_B_0011_L_000_00 werden in proefput 3 op een diepte van ca. 2 meter onder maaiveld resten aangetroffen van houten constructies (paaltjes en planken) die afgebroken/opgevuld werden tijdens de 19de eeuw. Mogelijk gaat het hier ook om waterbekkens, al bestaat de mogelijkheid dat het vollerskuipen zijn. Deze vondsten staan beschreven in Triharch Onderzoek & Advies Rapport 2011-11.

Figuur 4.2-1: Situering (houten structuren ter hoogte van aanduiding 'WP3')

4.3 Zwolle (NL)

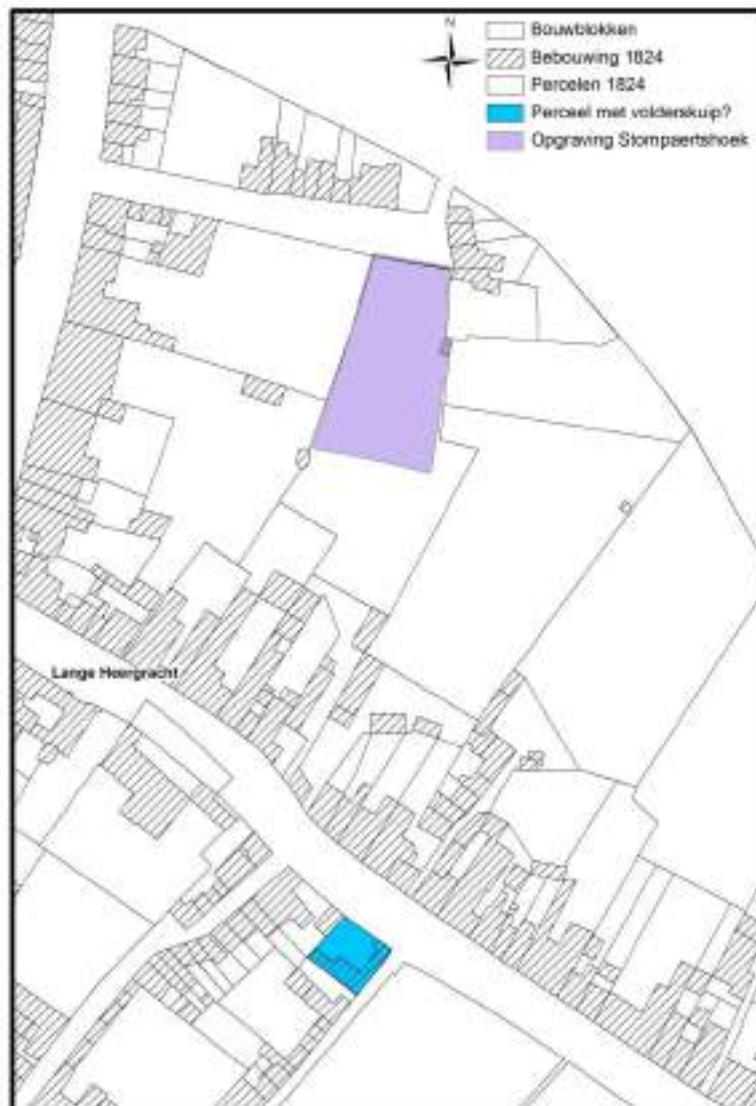
In Zwolle (NL) werd in 2008 door de gemeente Zwolle, team Archeologie een archeologisch onderzoek uitgevoerd aan de Pannekoekendijk. Hierbij werden een blekerij en bewoning blootgelegd. Uit historische bronnen was geweten dat zich op het onderzoeksterrein sinds 1680 een wasserij bevond. In de 19de eeuw was dit alleszins uitgegroeid tot een washuis met ketel, bleekveld, gietsloten en droogstellingen. In een eerste opgravingsput werden drie sloten aangetroffen die onderdeel hebben uitgemaakt van de blekerij. Het gaat om zogenaamde gietsloten die bedoeld waren om water over het wasgoed te scheppen. Dit scheppen gebeurde met een hoospaan en was een belangrijk onderdeel van het bleekproces. De sloten stonden via een duiker in verbinding met een brede sloot langs de Katerdijk.

Er werden ook twee houten goten aangetroffen, waarvan één met deksel. Een van de goten verbond een gietsloot met een houten kuip. De houten kuip kan mogelijk in verband gebracht worden met het blauwverven van textiel, een eventuele nevenactiviteit op de bleekweide.

Deze vondsten werden uitvoerig beschreven in M. Klomp en H. Clevis, *Een blekerij en bewoning aan de Pannekoekendijk*, Archeologische Rapporten Zwolle 64.

4.4 Volderskuip?

Geen lakenraam of bleekweide, maar misschien ook het vermelden waard in dit verslag, is een archeologische vondst die mogelijk kan geïnterpreteerd worden als een volderij. In de jaren '90 kon de Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie (MVSA) tijdens een snelle interventie een circulaire bakstenen structuur opmeten (baksteenformaat 17x8x3,5cm) op een perceel gelegen aan het einde van het Paardenstraatje, aan de kant van het Bergstraatje. Vermoedelijk ging het om de onderzijde van een volderskuip. De structuur werd vrij gelegd op een diepte van 2 meter onder het straatniveau en had een doorsnede van 5,3 meter. De structuur bevond zich op ongeveer 1 meter van de kademuur van de Heergracht en stond ermee in verbinding door middel van een hardstenen buis. Archeologisch zijn volderijen nog een blinde vlek in Mechelen, vandaar het belang van deze observatie.

Figuur 4.4-1: Aanduiding perceel

Figuur 4.4-2: Overzichtsfoto van bakstenen structuur

Figuur 4.4-3: Detail van hardstenen buis

5. Besluit

De historiek van de site Stompaertshoek kan in drie grote tijdsblokken worden ingedeeld, die we kunnen samenvatten in drie woorden: heide, wol en linnen.

5.1 Heide: prehistorie en heidelandschap

Het *eerste tijdsblok* bestrijkt de langste periode, namelijk van de prehistorie tot de late 13de eeuw.

5.1.1 Prehistorie

Op de site werd een stuk intacte prehistorische bodem aangetroffen, van het podzoltype. De onderzoeksmethode werd aangepast aan deze bijzondere vondst. Eerst werden de middeleeuwse sporen uit de bodem weggehaald, waarna de resterende bodem in een gridsysteem werd verdeeld en uitgezeefd. Dit leverde 174 lithische artefacten op die ter studie werden voorgelegd aan een specialist (zie bijlage). De verzameling bevatte slechts twee werktuigen. De rest van het materiaal is afval van steenbewerking die ter plaatse moet zijn uitgevoerd. De aard van het materiaal wijst op twee occupatiefases, een eerste occupatie in het vroeg of midden mesolithicum en een tweede occupatie in het late mesolithicum. Het is de eerste aanwijzing voor de (tijdelijke) aanwezigheid van jagers-verzamelaars in wat later de stadskern zou worden. De mesolithische jagers-verzamelaars gebruikten een breed scala aan jachttechnieken om te jagen op een breed spectrum aan klein wild, dat zich ophield in de bosrijke landschappen van na de ijstijden.

5.1.2 Heidelandschap

Een podzolbodem, zoals gevonden werd op de site Stompaertshoek, kan slechts echt tot ontwikkeling komen in een open landschap. In een bosrijke omgeving bereikt een te klein deel van het regenwater het grondoppervlak om verzuringsprocessen in gang te zetten. Algemeen kan gesteld worden dat de introductie van de landbouw in onze streken gepaard ging met grootschalige rooiingen, die op plaatsen met een zandige bodem podzoliseringsprocessen in gang hebben gezet. Naar alle waarschijnlijkheid is dat ook de volgorde van de gebeurtenissen op de site Stompaertshoek: eerst de aanwezigheid van jagers-verzamelaars in een bosrijke omgeving, dan rooiingen van het bos in het neolithicum die het startschot zijn voor de podzolisering. Onmiddellijk na de ontdekking van de podzol werd de hulp van een bodemkundige ingeroepen, die ter plaatse de nodige beschrijvingen deed, stalen nam en de gespecialiseerde onderzoeken verder opvolgde (zie bijlage). Daardoor zijn nu ook gegevens beschikbaar over de stuifmeelkorrels die bewaard bleven in de verschillende lagen van de podzolbodem (zie bijlage). Daarbij valt de veelvuldige aanwezigheid op van *Calluna vulgaris* of struikhei. Dit is een kenmerkende soort voor een droge heidevegetatie. Inmiddels is al op zeven locaties in de Mechelse binnenstad de aanwezigheid van een podzolbodem vastgesteld, waarvan zes op de rechteroever van de Dijle. Het patroon dat zich daarbij aftekent, is dat de podzolbodems worden aangetroffen in de zone die gelegen is boven 6m TAW. Op basis van het hedendaagse microreliëf kan de aanwezigheid van podzolbodems in de binnenstad vrij goed voorspeld worden, ook al is die bodem bedekt onder een pakket van 1,5 à 2m dikke

ophogingslagen. De bodemkundige die de podzol onderzocht, Ludo Fockedeij, aarzelt niet om de situatie te Mechelen te omschrijven als een bedolven prehistorisch landschap onder de stad en noemt deze situatie zeer uitzonderlijk.

Het leek ons dan ook gerechtvaardigd om in dit rapport de historische aanwijzingen samen te brengen die kunnen helpen om het heidelandschap op de rechteroever van de Dijle te reconstrueren. De gevonden aanwijzingen kunnen allemaal gesitueerd worden op de hoger gelegen gronden tussen de Dijle en de Vrouwvliet. Deze gronden liggen globaal ten noorden van de Mechelse stadskern en sluiten er ook op aan. Met 'hoger' gelegen gronden is hier bedoeld: boven de 5,5 à 6 m TAW. De kaart van Jacob van Deventer toont dat in de 16de eeuw de gronden beneden deze grens gebruikt werden als weiland en de gronden boven deze grens als akkerland. Deze landschapsindeling in 'beemd' en 'land' kan met behulp van historische bronnen terug geprojecteerd worden tot in de 13de eeuw. Het grootste deel van de hoger gelegen gronden tussen de Dijle en de Vrouwvliet viel in de 13de eeuw onder het gezag van de schepenbank van de Heide. Deze schepenbank wordt in 1273 voor het eerst vermeld. De naamgeving van de schepenbank, die nogal wat variatie vertoont, getuigt van de aanwezigheid van een heidegebied én van de ontginning daarvan. De ontginning van dit heidegebied gebeurde zonder twijfel op initiatief van de Mechelse tak van de familie Berthout. De ontginning van deze heide kadert in de tweede fase van de ontginningen die door de familie Berthout werden gestimuleerd, te situeren tussen 1264 en 1315. In deze tweede fase werden allerlei restgebieden aangepakt, na de grote rooiingen van het Waverwoud in de eerste fase. De ontginning van de heide ging waarschijnlijk vrij snel, want in alle akten van de schepenbank van de Heide is er slechts één keer, in 1277, sprake van een stuk heidegrond. In contrast daarmee is er negentien keer sprake van (akker-)land en negen keer van huizen die er waren opgetrokken. Een andere landschappelijke indicatie voor de aanwezigheid van een heidelandschap zijn de vermelding van het Witte Venne bij de grens met Nekkerspoel. Mogelijk moet daar ook het stuk moer gesitueerd worden, dat vermeld wordt in 1287. Etymologisch zijn de woorden ven en veen niet te onderscheiden, wat ook logisch is omdat de twee fenomenen zich samen voordoen. De vermelding van het moer wijst erop dat het veen ontgonnen is voor de productie van turf, ten gevolge waarvan het ven verdween. De niet brandbare turfmolm die zich bovenaan het ven bevond kan gebruikt zijn als bodemverbeteraar bij de ontginning van de heide tot akkerland.

Vóór de ontginning van deze heide kan gedacht worden aan een beweiding met schapen vanuit de oudere nederzetting Nekkerspoel, waar in 1234 sprake is van lammertienden. Het heidegebied eindigde niet aan de grens van de schepenbank van de Heide. Dat is logisch, want de juridische grenzen van de schepenbank waren deels arbitrair gekozen. Aan de ontginningsactiviteit van de heide herinnert nog het toponiem Schermoelsblok, waarschijnlijk een stuk beloken heide, dat moet ontgonnen zijn vóór 1264, want het blok werd door de stadsomwalling doormidden gesneden. De agrarische ontginning was daarmee tot vlak bij de site genaderd, toen ze werd stilgelegd. De stadsomwalling sneed ook de straat Stompaertshoek af van zijn verlengde buiten de muren, de Jan Bolstraat. De straat moet dus ouder zijn dan 1264, maar de naam ervan kan pas tot stand gekomen zijn na 1268, toen het herleid werd tot een doodlopend straatje.

Samengevat kan men stellen dat ten oosten van de Mechelse stadskern eeuwenlang een heidelandschap bestond dat vermoedelijk extensief gebruikt werd door herders met hun

schaapskuddes. Dit heidelandschap verdween vrijwel volledig in het derde kwart van de dertiende eeuw. Extra muros werd het gebied ontgonnen tot akkerland en verdween de prehistorische bodem waarschijnlijk volledig. Intra muros onderging het gebied een heel andere ontwikkeling. De oorspronkelijke bodem werd op de meeste plaatsen bedekt door ophogingspakketten van ongeveer 2 meter dik. Ondanks de intense bouwactiviteiten in de stad bleven er daardoor hier en daar toch restanten van de prehistorische bodem bewaard.

Op de site Stompaertshoek was de podzolbodem bewaard gebleven over een oppervlakte van ca. 75m², te situeren in het meest noordelijk deel van de site, langs de rooilijn van de straat Stompaertshoek. Op de rest van het terrein bleek deze bodem grotendeels weggegraven, enkel de onderzijde van de B-horizont was hier en daar nog aanwezig. Waar in het noorden van de site nog enkele op elkaar volgende middeleeuwse loopniveaus konden blootgelegd worden, was dit op de rest van de site niet het geval. Hier was enkel het loopniveau van de latere, postmiddeleeuwse bleekweide aanwezig na een grootschalige ingreep die het middeleeuwse loopvlak verstoortte. Of de podzolbodem al dan niet in de middeleeuwen nog aanwezig was op het ganse terrein, is een vraag die bijgevolg niet zo gemakkelijk kan beantwoord worden. In de opvulling van een aantal middeleeuwse kuilen en greppels die dateren uit de 13de of 14de eeuw waren de verschillende horizonten van de prehistorische bodem doorheen de vulling gemengd. Deze moet dus nog over een groter deel van het terrein intact gebleven zijn tot in de 13de eeuw.

Een aantal sporen werden uitgegraven in de moederbodem. De opvulling van een aantal van deze sporen in de noordelijke helft van het terrein, veelal kleine kuiltjes en greppels, kan gedateerd worden in de tweede helft van de 13de eeuw. De ouderdom van de uitgravingen zelf kan niet met zekerheid bepaald worden. De oudste scherven die mee in de opvulling terecht kwamen, dateren uit de 12de eeuw (of 11de eeuw ten vroegste). Mogelijk gaat het om rondslingerende scherven op het loopvlak die mee in de opvulling terecht kwamen. Hieruit kunnen we besluiten dat er reeds menselijke activiteit/aanwezigheid was in de loop van de 12de eeuw, al is het dan onduidelijk van welke aard.

Deze kleine kuiltjes en greppeltjes werden veelal afgedekt door een zandige laag (verschepte podzol, laag 0382) die eveneens in de tweede helft van de 13de eeuw kan gedateerd worden. Mogelijk kunnen we de opgeworpen laag beschouwen als vermengde podzol die afkomstig is van elders op het terrein (waar de A en E horizont weggegraven werden).

In het midden van het terrein en de zuidelijke helft bevonden zich vier greppels met een parallel verloop. De opvulling van de meest noordelijke greppel kan gedateerd worden in de 13de-14de eeuw op basis van aardewerk en op basis van oversnijdingen met andere sporen. De greppel is ouder dan een ophogingslaag (1263/0359) en kan stratigrafisch gekoppeld worden aan latere loopniveaus. De drie andere greppels in de zuidelijke helft van het terrein kennen volgens de zeer schaarse dateringsgegevens een eerste opvullingsfase in de 13de-14de eeuw. Zij kunnen echter niet gekoppeld worden aan loopniveaus. De mogelijke gelijktijdigheid met de meest noordelijke greppel berust enkel

op de gelijkaardige oriëntatie en hun mogelijke gelijktijdige vulling op basis van zeer onzekere aardewerkdateringen. De vulling van de drie greppels bevat verschepte A-horizont van de podzol (o.a. ook een silexfragment), die op dat moment dus nog aanwezig moet geweest zijn op delen van het terrein.

In het noorden van het terrein werd over de ganse breedte van het terrein een vrij breed spoor uitgegraven waarvan de functie nog onduidelijk is. Ook hier is het bijhorende looppniveau verdwenen. De vulling van het spoor kan gedateerd worden in de 13de-14de eeuw. Deze uitgraving doorsnijdt de meest noordelijke van de hierboven besproken greppels.

5.2 Wol: de lakennijverheid

Het *tweede tijdsblok* bestrijkt een periode van een drietal eeuwen, namelijk van de 14de eeuw tot de late 16de eeuw. Wanneer de straat Stompaertshoek voor het eerst in de historische bronnen verschijnt, in 1306, levert dit meteen een aanwijzing op voor de aanwezigheid van de textielnijverheid. Er is op dat moment immers sprake van het erf van Arnout de Strijker. Het strijken was één van de deelbewerkingen die de lakenscheerders uitvoerden op de wollen lakens die gedurende heel de late middeleeuwen in Mechelen geproduceerd werden. We hebben in dit verslag aangetoond dat de Sint-Jansparochie zich in de eerste helft van de 14de eeuw ontwikkelt tot een zone waar alle specialisaties die verband houden met de afwerking van het laken zich concentreren: de volders, scheerders en misschien ook al ververs.

5.2.1 Kamers

Over de ontwikkelingen in de Stompaertshoek tussen 1268 (wanneer de nieuwe stadsomwalling de straat in twee stukken snijdt) en haar eerste vermelding in de bronnen in 1306, lichten de historische bronnen ons niet in. De straatnaam Stompaertshoek wijst erop dat de bewoners van dit doodlopend straatje een lage sociale status hadden. In de bronnen is er vooral sprake van kamers, wat wijst op zeer eenvoudige bebouwing. Consistent hiermee zijn twee beslagleggingen van erven in de Stompaertshoek in 1316 en 1317. Beslagleggingen uit deze periode hangen samen met de Grote Hongersnood van 1315-1317, die vooral voor de allerarmsten zware gevolgen had. De vroegste vermeldingen van de Stompaertshoek komen uit het archief van het Gasthuis van Sint-Juliaan bij de Veemarkt. Het Gasthuis van Sint-Juliaan zag zich na de grote stadsbrand van 1342 genoodzaakt om een nieuw cijnsboek op te stellen, wat erop wijst dat haar bezittingen zwaar getroffen waren. In het nieuwe cijnsboek is er voor het eerst sprake van een erf van de familie van Raffensvenne in de Stompaertshoek. De verwerving van het erf in de Stompaertshoek past in een gerichte aankooppolitiek van de familie om hun bezit aan de Lange Heergracht steeds verder naar achter te vergroten. Het uiteindelijke resultaat was een perceel van 130 meter diep.

Ook archeologisch werden er sporen van deze kamers teruggevonden, in combinatie met de vroegste aanwijzingen voor de lakennijverheid. In het noorden van het terrein volgde op een eerste ophoging een tweede zandige laag (1263/0359) die geïnterpreteerd kan

worden als ophogingslaag voor de daaropvolgende bebouwing. Zij dekt de brede uitgraving af. De laag kan gedateerd worden in de 14de eeuw. Dit is de oudste laag waarin lakenloodjes voorkomen (in totaal 2). Bovenop deze laag werd in het noorden van het terrein een gebouw opgetrokken. Jammer genoeg werd een gedeelte van de bebouwing verstoord door een moderne kelder. Van deze gebouwen werden een lemen vloer, twee muurbasissen voor een bovenbouw in leem en twee bakstenen pijlers teruggevonden. De vloerlaag en de bovenliggende houtskoollaag kunnen gedateerd worden in de eerste helft van de 14de eeuw. In het laagje houtskool werd ook een lakenloodje aangetroffen. Een laag verbrande leem erbovenop wordt gedateerd in de 14de eeuw. Dit is een afbraaklaag van het gebouw na een brand. Op basis van de twee lakenloodjes die gerelateerd zijn aan de bebouwing kan mogelijk met enige voorzichtigheid gezegd worden dat er in de eerste helft van de 14de eeuw al een vorm van lakennijverheid aanwezig was op het terrein, zij het misschien maar in zeer beperkte mate. Het loopniveau uit deze periode is echter volledig verdwenen op de rest van het terrein. De drie greppels in de zuidelijke helft van het terrein, die hierboven besproken werden, kunnen in principe gelijktijdig zijn met de bebouwing in het noorden, dit kan op geen enkele manier bevestigd of ontkend worden. Ze kunnen ook ouder zijn dan de bebouwing.

Deze drie greppels in de zuidelijke helft van het terrein werden opnieuw uitgegraven. Ook van deze fase was het loopniveau verdwenen. Het tijdstip van het uitgraven is onbekend. Mogelijk bestonden deze greppels gelijktijdig met het gebouw in het noorden maar dit kan op geen enkele manier bevestigd of tegengesproken worden. Zij worden terug opgevuld met een laag geel leemig zand. Er is slechts één dateringselement voor deze dempingsfase en dat is een grijze kruik die gedateerd wordt in de 15de of 16de eeuw.

5.2.2 Wevers

In 1379 wordt de Stompaertshoek samen met de Jodenstraat vermeld als de enige straten in de Sint-Jansparochie intra muros waar veel wevers wonen. De ligging van beide straten aan de rand van de stad wijst op een eerder marginale sociale positie. De meeste wevers waren in deze periode gevestigd in de Sint-Katelijneparochie, waar ook de begijnen en bogaarden woonden die eveneens een belangrijke rol speelden in de lakenproductie. De productie van het kwaliteitslaken, op basis van de beste Engelse wolsoorten, was echter voorbehouden aan het ambacht van de wevers. Het kwaliteitslaken, waaraan Mechelen zijn plaats dankt in de wereldgeschiedenis van de textiel, onderging na het weven nog tal van nabewerkingen. Omdat bij deze nabewerkingen vaak water nodig is, was het een logische stap om deze ambachten in te planten in de onmiddellijke omgeving van het water, in dit geval de Heergracht.

5.2.3 Volders en lakenscheerders

In de 14de eeuw zien we een toenemende activiteit van volders en lakenscheerders bij de Heergracht. De volders staan, net als de wevers, in de oudste bronnen in een kwaad daglicht. Er moet heel vaak discussie geweest zijn tussen de wevers en volders enerzijds en hun opdrachtgevers – de lakenhandelaars – anderzijds, in verband met het stukloon

dat deze laatsten betaalden. Wanneer de wevers en volders in de 13de eeuw uit onvrede met de lonen beginnen te migreren tussen de steden, proberen de stadsbesturen, bevolkt door lakenhandelaars, door onderlinge afspraken deze migraties aan banden te leggen. Ook hun sociale mobiliteit wordt beperkt door van wevers en volders een extra hoog entreegeld te eisen indien zij willen toetreden tot het gilde van de lakenhandelaars. In de 14de eeuw nemen de wevers en volders deel aan verschillende opstanden die worden neergeslagen en die tot gevolg hebben dat zij uit hun politieke rechten worden ontzet. Het gevolg daarvan is dat wevers en volders nog moeilijker te vinden worden in de bronnen. Vermeldingen van volderijen zijn bovendien erg schaars in vergelijking met bv. vetterijen of brouwerijen. Toch kunnen er een aantal volders gesitueerd worden bij de Heergracht, nog vóór de naam Volderssheergracht ingang vond (1345). Ook archeologisch zijn volderijen nog een blinde vlek in Mechelen. Er is slechts één archeologische observatie bekend die mogelijk kan geïnterpreteerd worden als een volderij. In de jaren '90 kon de Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie tijdens een snelle interventie een circulaire bakstenen structuur opmeten op een perceel gelegen aan het einde van het Paardenstraatje, aan de kant van het Bergstraatje. De structuur bevond zich op een diepte van 2 meter onder het straatniveau en had een doorsnede van 5,3 meter. De structuur bevond zich op ongeveer 1 meter van de kademuur van de Heergracht en stond ermee in verbinding door middel van een hardstenen buis. Vermoedelijk zijn er nog andere volderijen aanwezig onder de bebouwing langs de Lange Heergracht, aan de kant van de Stompaertshoek.

5.2.4 Lakenramen

Vanaf 1282 duiken de eerste vermeldingen op van lakenramen bij de Heergracht. De oudste gegevens hebben betrekking op een terrein aan de Veemarkt, dat achteraan uitgaf op de Heergracht. In totaal hebben we in de Sint-Jansparochie zes verschillende locaties gevonden waarop lakenramen stonden. Lakenramen zijn houten constructies waarop de wollen lakens worden opgespannen om ze terug uit te rekken na het vollen. De lakens krompen geweldig bij het vollen. Zelfs na het terug oprekken hadden ze nog maar 2/3 van de omvang die ze hadden op het weefgetouw. Het aanslaan van de lakens op de ramen was het werk van de lakenscheerders. Zoals hun naam zegt, was het scheren van het laken de belangrijkste bewerking die ze uitvoerden, naast het opruwen, persen, strijken en vouwen van het laken. Het geheel van al hun bewerkingen noemde met het 'gereiden', wat zoveel betekent als 'klaarmaken' of 'afwerken'. Het opruwen van de lakens gebeurde terwijl de lakens nog nat waren. Het scheren zelf echter gebeurde pas nadat men de opgeruwde lakens had laten drogen. Dat verklaart waarom de scheerders ook wel 'droogscheerders' genoemd werden, terwijl ze toch behoefte hadden aan water voor hun werkzaamheden. De activiteiten van de scheerders bij de Heergracht gaf aanleiding tot de namen 'Aanslagerssheergracht' (vanaf 1345) en occasioneel ook 'Gereiderssheergracht'. De naam Aanslagerssheergracht lijkt exclusief te zijn gebruikt voor het stuk van de Heergracht dat nu de Lange Heergracht noemt. We hebben hier voor de periode van de middeleeuwen vijf grote terreinen kunnen reconstrueren waarop lakenramen stonden. De terreinen met ramen worden altijd gesitueerd aan de Heergracht, hoewel ze gelegen waren achter de huizen van de Lange Heergracht en enkel via smalle straatjes of gangen bereikbaar waren. Van twee ramen wordt gezegd dat ze achteraan uitgaven op de stadsvesten en van twee andere dat ze achteraan uitgaven op de Stompaertshoek. Het vijfde terrein lag daar tussenin. Het opgegraven

terrein is ongetwijfeld één van de twee terreinen die uitgaven op de Stompaertshoek, maar het is moeilijk om precieze uitspraken te doen over de eigenaars. Uit de beschrijvingen van de ramen in verkoopaktes blijkt dat er op één terrein 8 tot 10 lakenramen konden staan. Soms is er ook sprake van 'raamhuizen'. Vermoedelijk gaat het om opslagplaatsen waar de lakens bewaard werden nadat ze gevold waren en voordat ze werden opgespannen op de ramen.

Een aantal sporen van middeleeuwse of vermoedelijke middeleeuwse datering op de site kunnen toegeschreven worden aan de lakennijverheid. Zij waren alle oost-west georiënteerd.

Ten eerste zijn er een aantal muurresten van gebouwtjes waarbij kan gedacht worden aan een functie als ramenhuys. Een bakstenen gebouwtje aan de rooilijn volgde het afgebrande gebouw op en werd ten vroegste gebouwd aan het einde van de 14de eeuw. In het zuiden van het opgegraven terrein bevond zich een bakstenen keldertje waarvan de bouwdatum onbekend is. Beide gebouwtjes werden ten laatste afgebroken in de tweede helft van de 16de eeuw of aan het begin van de 17de eeuw.

Ten tweede zijn er twee rijen met kuilen die over de gehele breedte van het terrein aanwezig zijn en die we interpreteren als paalkuilen. Deze rijen met kuilen waren minimaal 23 meter lang. De paalkuilen hadden een vlakke bodem en een zandige vulling. De kuilen waren in elk geval ouder dan de ophogingslaag voor de bleekweide, al kunnen we hun precieze opvulling moeilijk dateren. Het loopniveau van waaruit deze sporen gegraven werden, was niet meer aanwezig. In de vulling van de kuilen werd slechts één lakenloodje aangetroffen maar hier moet het verdwenen loopoppervlak in rekening gebracht worden.

Parallel aan deze rijen met kuilen werden grote brede greppels gegraven en schijnbaar onmiddellijk weer opgevuld. De bestaansredenen van deze brede greppels is onduidelijk.

Een mogelijke hypothese kan zijn dat zij uitbraaksporen zijn van installaties die verband houden met de lakennijverheid, maar zij kunnen ook een ander doel gediend hebben. Ten vierde werd er een houten waterbekken aangetroffen in het noorden van de site (spoor 1072). Het bekken was 11,80 meter lang en 1,70 meter breed. Het is onduidelijk hoe het bekken water betrok. Dit spoor valt erg moeilijk te dateren (tussen de 13de/14de eeuw en 1850). Een radiokoolstofdatering zou hiervoor mogelijk nog uitsluitel kunnen bieden. Op basis van de oriëntatie van het waterbekken kan geargumenteed worden dat het ouder is dan de installaties op de bleekweide en dus in verband gebracht kan worden met de activiteiten van de lakennijverheid. Een andere mogelijkheid is dat het, ondanks zijn oriëntatie, toch tot de inrichting van de bleekweide behoorde.

Als laatste maar zeker niet onbelangrijk zijn er de vondsten. Op het terrein werden met behulp van een metaaldetector meer dan 80 lakenloodjes of fragmenten hiervan teruggevonden!

5.2.5 Eigenaars van lakenramen

Globaal kan je stellen dat de eigenaars van lakenramen in de middeleeuwen uit de gegoede klasse komen, en dat ze zelf geen ambachtslui zijn. Het gaat onder meer om de families van Adegem, van Raffensvenne, van Muizen, van Robbroek en de Neve (alias van Milsen). Een aantal karakteristieke elementen komt herhaaldelijk terug, al zijn niet alle elementen terug te vinden bij alle families: deelname aan de wolhandel in de 13de en 14de eeuw, mandaten in het Wollewerk, mandaten als schepen of burgemeester. Het gaat dus waarschijnlijk om families van lakenhandelaars, al is net dát element, handel in laken, het moeilijkst terug te vinden in de schriftelijke bronnen. Verrassender is dat sommige families gesitueerd moeten worden in een ridderlijk en feodaal milieu. Van verschillende lakenramen wordt in de bronnen uitdrukkelijk gezegd dat het leengoederen zijn. Het eerste raam dat bij de Heergracht vermeld wordt is bijvoorbeeld een leengoed dat Jan van Muizen hield van de stadsheer Floris Berthout.

Op het eind van de 15de eeuw doet er zich wel een verschuiving voor bij de eigenaars van de lakenramen. We vinden dan voor het eerst een familie van lakenscheerders als eigenaar van een lakenraam, met name de familie van Overbroek. Na 1500 blijken er geen vijf terreinen met ramen meer te zijn, maar slechts vier. Dit bemoeilijkt de vergelijking tussen de middeleeuwse en postmiddeleeuwse gegevens. In de 16de eeuw kunnen we wél met zekerheid zeggen dat het terrein dat werd opgegraven een lakenraam was in het bezit van de familie de Cuijpere. De familie de Cuijpere was een zeer succesvolle verversfamilie, die niet alleen veel onroerend bezit wist te verwerven, maar zelfs enkele heerlijkheden, waaronder het 'Hof van Riemen' in Heist op den Berg. Behalve het lakenraam bezaten ze een ververij aan de Lange Heergracht gedurende drie generaties. Eind 16de eeuw wordt de familie zwaar getroffen door de economische crisis en plooit ze terug op andere activiteiten. De Mechelse lakenproductie stort daarbij vrijwel volledig in mekaar. Er is slechts één klein perceel, in bezit van de stad, waarop tot het begin van de 19de eeuw lakenramen zullen blijven staan.

5.2.6 Ververs

Het derde ambacht dat bij de afwerking van het laken betrokken was, was het ambacht van de ververs. De eerste aanwijzingen voor ververs in Mechelen situeren zich vanaf de late 13de eeuw bij de Melaan, met concentraties bij de Befferbrug en in de 14de eeuw ook bij de Meysbrug. Die locaties moeten problemen hebben opgeleverd met watervervuiling door de huidenvetters. Voor een industrie die streefde naar topkwaliteit en waar elk aspect van de productie tot in de details was gereguleerd, was dat een onhoudbare situatie. De huidenvetters moesten verhuizen naar de wijk de Ham en de ververs verschoven meer naar de Lange Heergracht, waar ze tot in de 17de eeuw actief bleven. De ververs volgden de volders en scheerders dus met enige vertraging, waardoor verklaard wordt dat de naam Verversheergracht pas gangbaar werd in de 15de eeuw. Vooral de roodververs die gebruik maakten van de zeer dure verfstof kermes of karmozijn, moeten kapitaalkrchtig geweest zijn. De prijs van deze kleurstof kon oplopen tot bijna de helft van de uiteindelijke verkoopprijs. De ververs stonden dan ook in veel hoger aanzien dan de volders en de wevers en mochten eeuwenlang uit hun rangen een schepen verkiezen. Als teken van waardigheid kreeg trouwens elke Mechelse schepen een laken dat geleverd werd met kermes, een zogenaamd scharlaken.

5.3 Linnen: de bleekweide

Het *derde tijdsblok* bestrijkt een periode van ongeveer vier eeuwen, namelijk van de late 16de eeuw tot het derde kwart van de twintigste eeuw. Bij de ineenstorting van de Mechelse lakenproductie komen de terreinen waarop de lakenramen stonden vrij. Al heel vroeg wordt er een nieuwe bestemming voor gevonden. In 1574 wordt het Drie Neuzen Raam aan de Lange Heergracht omschreven als een 'raam of blekerij'. Ook het Kattenraam aan de Jodenstraat wordt in 1587 nog omschreven als een raam en een blekerij. Weldra is er echter alleen nog maar sprake van een gebruik als blekerij, al blijven de percelen wel de naam 'raam' dragen. In 1630 verschijnt het opgegraven perceel voor het eerst onder de naam 'Klein Raam', maar het is op dat moment in gebruik als blekerij. De vier lakenramen aan de Lange Heergracht die op het eind van de 16de eeuw nog bestaan worden alle vier omgezet in blekerijen. Enkel het Stadsraam wordt gesplitst in een klein perceel waarop lakenramen blijven staan en een groot perceel dat een blekerij wordt. Beide percelen blijven echter de naam 'Stadsraam' dragen. De meeste blekerijen die we in de Mechelse binnenstad terugvinden, hebben een gelijkaardig verleden.

5.3.1 Bleekweide

Het gaat dan niet meer om wol, maar om linnen. Het linnen wordt op een grasland in de zon gelegd om te bleken in de zon. Essentieel daarbij is dat het linnen vochtig wordt gehouden. Daarom is een blekerij steeds voorzien van grachten. Uit deze grachten kan dan met een speciale schep aan een lange steel water geschept worden dat vervolgens met een zwaai over het linnen wordt geworpen. De meest voor de hand liggende locatie voor een bleekweide is dan ook een weiland aan de oever van een waterloop.

Een moeilijk te beantwoorden vraag is of het hierbij gaat om nieuw linnen dat ter plaatse werd geproduceerd of om het onderhoud van huishoudlinnen. In Mechelen waren al in de vroege 14de eeuw linnenwevers actief, maar de nijverheid nam nooit zo'n hoge vlucht als de lakennijverheid. In de 15de eeuw won de sector aan belang, wat geïllustreerd wordt door de aantallen linnenwevers die zich in Mechelen kwamen vestigen en door de export van Mechels linnen naar het buitenland. In de 15de eeuw was er echter geen plaats voor blekerijen in de stad. In de jaren '70 van de 13de eeuw is er sprake van een Bleekhof bij de huidige Bleekstraat, maar het linnen moest daar in 1272 al wijken voor lakenramen. Verdrongen door de wol verhuisde het linnen naar verschillende locaties buiten de stadsmuren. Zo wordt al in de 14de eeuw een blekerij op Nekkerspoel vermeld. In de late 16de eeuw keerde het linnen dus terug binnen de stadsmuren. Behalve het feit dat de terreinen met lakenramen vrij kwamen, kan ook het element veiligheid hebben meegespeeld. In deze troebele periode was het niet altijd veilig buiten de stadsmuren. Anderzijds verhuisden de blekerijen in de eeuwen nadien, toen het wel veilig was, ook niet meer naar locaties buiten de muren. Intra muros was er ook niet meer zo'n druk op de ruimte aangezien Mechelen in de late 16de eeuw een substantieel deel van zijn inwoners verloor. Concrete aanwijzingen voor bleekinstallaties, waar op grote schaal linnen kon worden gebleekt met behulp van melkzuur, hebben we niet gevonden. En we hebben slechts één vermelding van een weverswerkhuis dat op het terrein van een blekerij stond, toevallig op het perceel waarvan een deel is opgegraven. Het weverswerkhuis stond echter meer naar de Lange Heergracht toe. In de Mechelse

blekerijen werd vermoedelijk vooral het onderhoud verzorgd van het stedelijk huishoudlinnen.

De inrichting van de bleekweide op het opgegraven terrein startte met de demping van de vier brede greppels en een ophogingspakket dat de hele zuidelijke helft van het terrein afdekte. In de vulling van de greppels en het ophogingspakket werd het middeleeuwse loopoppervlak opgenomen, wat de aanwezigheid van een groot aantal lakenloodjes verklaart. Dit proces kunnen we dateren in de tweede helft van de 16de eeuw of aan het begin van de 17de eeuw. De oriëntatie van de archeologische sporen, die voordien oost-west gericht was, veranderde. De inrichting van de bleekweide was noordoost-zuidwest gericht.

Er werd een nieuw houten waterbekken gebouwd op het zuidelijk deel van het terrein (spoor 1087) dat deze nieuwe oriëntatie volgde. Dit waterbekken werd door middel van een houten buis verbonden met het noordelijk gelegen waterbekken (1072). De houten goot helde af van het bekken in het noorden naar het bekken in het zuiden. Het zuidelijke deel van het bekken viel buiten de opgravingsput waardoor niet kon vastgesteld worden of er een verbinding met de Heergracht aanwezig was. Dit lijkt echter wel waarschijnlijk. Rond het andere waterbekken (1072) werden smalle greppeltjes gegraven. Parallel aan dit bekken stond een rij houten paaltjes, die we interpreteren als een wasdraad.

5.3.2 Washuizen

Particulieren konden met hun wasgoed naar een blekerij gaan en het daar, tegen betaling, in de zon laten bleken. Op basis van 19de-eeuwse kadastrale documenten blijkt dat bij de meeste blekerijen ook één of meerdere washuizen stonden. De was kon dus ter plaatse worden gedaan, wat ook handiger is dan rond te zeulen met een zware mand nat wasgoed. Uit foto's van rond 1900 van de blekerij het Rees in de Augustijnenstraat blijkt dat er op een blekerij verschillende wasdraden stonden om de was op te hangen om te drogen. In de 19de eeuw waren er aan de Lange Heergracht verschillende wasserijen gevestigd. Men kon er matrassen en tapijten laten wassen en allerlei haar en dons voor matrassen en dekbedden laten zuiveren. De blekerijen overleefden zelfs de introductie van de eerste industriële wasmachines omdat de was wel nog traditioneel in de open lucht gedroogd werd. Op de site werd een koperen merkplaatje gevonden van zo'n industriële wasmachine. Minstens één wasserij aan de Lange Heergracht bleef bestaan tot in 1978.

Tijdens de tweede helft van de 19de eeuw kreeg houten waterbekken in het zuiden een versteende rand. Deze vloer in natuursteen helde lichtjes af in de richting van het water en bezat een uitstekende rand. Rond het waterbekken of wasbekken werden vierkante kuilen gevonden in een vrij regelmatig patroon gevonden die we interpreteren als een overkapping. Een rij kleine houten paaltjes aan de westzijde van het bekken vormden mogelijk een soort afsluiting.

Het noordelijke houten bekken (1072) werd gedempt rond hetzelfde tijdstip en de houten goot werd buiten gebruik gesteld. In de plaats kwam een steengoed buis die vanuit de stadsgracht vertrok en afhelde naar het versteende waterbekken (1087). Daar stond de buis in verbinding met een soort kraan met wiel om water in het bekken te laten.

Op de bleekweide werden zeer veel 'verloren voorwerpen' gevonden : kleine metalen voorwerpen waaronder zeer veel munten maar ook vingerhoeden, gespen, knopen etc.

In de loop van de 20ste eeuw werd het wasbekken gedempt en werd er op dezelfde plaats een bakstenen gebouw opgetrokken dat tot een wasserij behoorde. In een later stadium werd tegen dit gebouw een loods neergezet die pas werd afgebroken in 2013, om plaats te maken voor het nieuwe politiekantoor.

6. Terugblik

Wanneer we terugblikken op de resultaten van het vooronderzoek, kunnen we alleen maar stellen dat de resultaten van het vooronderzoek geenszins representatief waren voor het sporenbestand op de site.

De bewaarde prehistorische bodem was in geen van beide putten zichtbaar.

Proefput 1 viel volledig middenin één van de brede greppels die tot in de moederbodem uitgegraven waren, waardoor het leek alsof er bovenop de C-horizont van de moederbodem slechts één dik pakket zand aanwezig was zonder sporen. Proefput 2 viel middenin de afbraak-en opvullingslagen van waterbekken 1072 dat tot in de moederbodem uitgebroken was. Ook hier werden geen verdere sporen aangetroffen in de proefput.

Zowel de prehistorische bodem, de paalkuilen op de site als de slecht bewaarde bebouwing aan de rooilijn bleven onzichtbaar in de proefputten.

Op basis van de twee proefputten kon er bovendien geen goede inschatting gemaakt worden van de aan te leggen niveaus. De proefputten gaven slechts informatie over een zeer beperkt stukje van de opgraving dat duidelijk niet kon geëxtrapoleerd worden naar de volledige site. Zelfs de aard van de sporen in de proefputten kon niet correct ingeschat worden omwille van de beperkte oppervlakte.

De verkeerde inschatting van het sporenbestand op de site resulteerde in een opgravingstermijn die te kort bleek om alle sporen in detail te onderzoeken. Met name in werkput 3 kon een deel van de paalkuilen niet gecoupeerd worden.

7. Vooruitblik

Aan de hand van de resultaten van de opgraving Stompaertshoek kunnen een aantal aanbevelingen geformuleerd worden voor toekomstige projecten waarop bleekweides of lakenramen verwacht worden, zoals de site aan de Edgar Tinellaan. In die zin kan de opgraving Stompaertshoek een *testcase* genoemd worden.

De lakenramen die ons bekend zijn uit de historische bronnen zijn moeilijk archeologisch te vatten. Wat de archeologische sporen betreft, kunnen enkel de rijen paalkuilen in de moederbodem met de nodige voorzichtigheid aan lakenramen toegeschreven worden. Deze interpretatie is echter onzeker. Indien zij daadwerkelijk het restant zijn van lakenramen, moet dit patroon van in rijen gelegen kuilen met ongeveer dezelfde afmetingen ook op andere sites met lakenramen aanwezig zijn. Nieuwe opgravingen kunnen dus deze hypothese mogelijk bevestigen of ontkrachten.

Op terreinen met lakennijverheid zijn mogelijk ramenhuizen aanwezig, er dient dus rekening gehouden te worden met restanten van kleinschalige bebouwing. Op Stompaertshoek waren de gebouwtjes die mogelijk te interpreteren zijn als ramenhuizen in vrij slechte bewaringstoestand. Zeker het oudste gebouw uit de 14de eeuw bestond uit zeer fragiele resten van leembouw...

De enige onbetwistbare bewijzen voor de lakenramen op Stompaertshoek zijn de vele lakenloodjes. Om deze belangrijke vondstcategorie zo goed mogelijk in te zamelen dient intensief gebruik gemaakt te worden van een geschikte metaaldetector op sites waar lakennijverheid verwacht wordt.

Op Stompaertshoek was de bleekweide gelegen op een dik homogeen pakket zand. Aan de oppervlakte van dit pakket waren echter niet alle sporen die met de bleekweide verband houden, zichtbaar. Een tweede vlak binnenin het pakket diende aangelegd te worden om weg geërodeerde of omgespitte sporen aan het licht te brengen.

Verder dient er nog opgemerkt te worden dat de aanwezigheid van de waterbekkens op Stompaertshoek duidelijk een glooiing in het terrein veroorzaakt heeft. Gelijktijdige sporen kunnen zich dus op verschillende niveaus bevinden!

De twee houten waterbekkens op de Stompaertshoek vielen moeilijk te dateren. Enkel dendrochronologie of radiokoolstofdatering kan in dit geval uitsluitel brengen. Een omvangrijke staalname van de houten palen voor dendrochronologie is hier dan ook noodzakelijk. Overleg met professor P. Hoffsummer wees uit dat onze staalname nog eerder aan de bescheiden kant was en dat een groter aantal stalen meer kans zou bieden op een nauwkeurige datering van de structuren.